
ТОҶИКИСТОН ВА ҶАҲОНИ ИМРӯЗ

ISSN 2075 – 9584

**Маркази тадқиқоти стратегии
назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон**

**ТОҶИКИСТОН
ВА ҶАҲОНИ ИМРӯЗ**

**Центр стратегических исследований
при Президенте Республики Таджикистан**

**ТАДЖИКИСТАН
И СОВРЕМЕННЫЙ МИР**

**Center for Strategic Research under the
President of the Republic of Tajikistan**

**TAJIKISTAN
AND CONTEMPORARY WORLD**

№ 3(71) 2020

Душанбе – 2020

ТОЧИКИСТОН ВА ҶАҲОНИ ИМРӮЗ

Муассис: Маркази тадқиқоти стратегии
назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон

Учредитель: Центр стратегических исследований
при Президенте Республики Таджикистан

Founder: Center for Strategic Research under the
President of the Republic of Tajikistan

Главный редактор: ЗИЁЙ Х.М

Редколлегия: Мухаммадзода П.А., доктор политических наук, М. Диноршоев, доктор философских наук, академик АН Республики Таджикистан, К. Олимов, доктор философских наук, академик АН Республики Таджикистан, Ш. Рахимзода, доктор экономических наук, Курбонов А., доктор философских наук, Р. Нуриддинов, доктор политических наук, Дж.С. Пирзода, доктор экономических наук, профессор, Л. Саидмуратов, доктор экономических наук, профессор, чл.корр. АН Республики Таджикистан, Р.Р. Кудратов, доктор экономических наук, профессор, К.К. Давлатзода, доктор экономических наук, профессор, Хаким А., кандидат политических наук, З. Давлатов (ответственный секретарь),

Перевод и редакция таджикских текстов: З. Давлатов

Перевод и редакция русских и английских текстов: Т. Мирзоева

Технический редактор: А. Музаффаров

Журнал «Таджикистан и современный мир» включен в Перечень ведущих рецензируемых журналов и изданий Высшей Аттестационной Комиссии (ВАК) Министерства образования и науки Российской Федерации. Зарегистрирован в Министерстве культуры Республики Таджикистан. Свидетельство о регистрации (№ 135/МЧ - 97 от 24 июля 2019 года).

Подписной индекс журнала: 77968

Адрес редакции: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр.

Рудаки, 40. Тел: (992 37) 221-11-00, 221-16-36; e-mail: info@mts.tj

МУНДАРИҶА
СИЁСАТШИНОСӢ

МУҲАММАДЗОДА ПАРВИЗ АБДУРАҲМОН,
МУНОСИБАТҶОИ БАЙНАЛМИЛАЛӢ ДАР ШАРОИТИ
БУҲРОНИ ҶАҶОНИИ КОРОНАВИРУС.....12

НАЗРИЕВА ОЙНИЁЛ ШАРИФОВНА,
ОМИЛҶОИ ХАТАРНОКИ ЭКСТРЕМИЗМ ВА ЗОҲИРША
ВИИ ОН ДАР ФАЗОИ ИНТЕРНЕТ.....20

АБДУҶАББОРОВ МАЪРУФҶОН АБДУАЗИЗОВИЧ,
НАҚШ ВА АҲАМИЯТИ ҲУКУМАТИ ЭЛЕКТРОНӢ ДАР
МУБОРИЗА БАР ЗИДДИ ПАНДЕМИЯИ COVID-19.....27

МУҲАММАД САЪДӢ АБДУРАҲМОН,
РАМЗҶОИ СИЁСӢ ВА МАҚОМИ ОНҶО ДАР СИСТЕМАИ
МУНОСИБАТҶОИ ҶАМЪИЯТӢ40

САИДОВА ПАРВИНА АБДУҚОДИРОВНА,
НАҚШИ МАСС-МЕДИА (ВАО) ВА АҲКОРИ ҶАМЪИЯТӢ
ДАР МУТОБИҚШАВИИ ИҶТИМОӢ ВА ҲАМГИРОИИ
МУҲОҶИРОНИ ТОҶИК БА ҶОМЕАИ РУСИЯГӢ.....54

СОҲИБИ БАҲРУЛО,
ҲАМКОРИҶОИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН БО
ҶУМҲУРИИ ИНДОНЕЗИЯ: ДАСТОВАРДҶО ВА ДУРНАМО.67

МИРОВ ФИРӯЗ САФАРАЛИЕВИЧ,
ҲУВВИЯТИ ҲУҚУҚӢ ВА НАҚШИ ОН ДАР
ТАШАККУЛӢИИ ҲУВВИЯТИ МИЛЛӢ ДАР ШАРОИТИ
МУОСИРИ ТОҶИКИСТОН78

ИҚТИСОДИЁТ

ОДИНАЕВ АМИН ИБРОҲИМОВИЧ,
НАҚШИ ХОҶАГИҶОИ ДЕҲҚОНӢ (ФЕРМЕРӢ) ДАР
ИСТЕҲСОЛИ МАҲСУЛОТИ КИШОВАРЗӢ.....93

НАСРИДДИНОВ ФИРДАВС ИНОЯТОВИЧ,
ОМИЛҶОИ УСТУВОРИ РУШДИ САТҶИ ЗИНДАГИИ
АҲОЛӢ102

ТОҶИКИСТОН ВА ҶАҶОНИ ИМРӯЗ	
АҚИЛҶОНОВ ФУРҚАТ ШАРИФОВИЧ, МАЛИКОВ ФАРРУХ ШАРОФОВИЧ, ИНКИШОФИ ҶАЪОЛИЯТИ СОҶИБКОРӢ ДАР БАҶШИ САӢӢХӢ ДАР ҶУМӢУРИИ ТОҶИКИСТОН	115
ИБРОӢИМОВ ИЛӢОМУДДИН РАДЖАБАЛИЕВИЧ, САИДОВА МИҶГОНА ҶАМШЕДОВНА, ТАӢАВВУЛОТИ НАЗАРИЯВИИ ТАШАККУЛИ ИТТИӢОДИЯӢОИ КЛАСТЕРӢ	128
КАБУТОВ ҚУДРАТУЛЛО РАӢМАТУЛЛОЕВИЧ, ДАР БОРАИ ЯК УСУЛИ МУАЙЯНКУНИИ КОӢФФИСЕНТИ ИШТИРОКИ ҶАВОНОН ДАР ҚУВВАИ КОРӢ	140
КАЮМОВ АБДУЛӢАМИД, АРИФОВ ӢАМИДҶОН, ТАНАЗУЛИ ПИРЯӢӢО ВА АРЗӢБИИ ТАЪСИРИ ОН БА РУШДИ ГИДРОӢНЕРГЕТИКАИ ТОҶИКИСТОН	147
ХОДИЕВ ДАДАӢОН АБДУЛЛОЕВИЧ, САМАДЗОДА ФАРДИСА ӢОМИДДУХТ, ТАӢАВВУЛОТИ НАЗАРИЯИ ИҚТИСОДИӢТИ МИНТАҚАВӢ ДАР ПАРТАВИ РУШДИ НАЗАРИЯИ ҶАЪОЛИЯТИ СОҶИБКОРӢ	156
ҚИӢМИДДИНОВА ФАРЗОНА ҚИӢМИДДИНОВНА, ТАМОЮЛӢОИ АСОСИИ РУШДИ СОӢАИ ШУҒЛИ МЕӢНАТ ДАР ҶУМӢУРИИ ТОҶИКИСТОН ДАР ШАРОИТИ ҚУВВАБАРЗИӢДИИ ИҚТИСОДӢТИ ОН	165
АМАКОВ ИМОМАЛИ БАСИРИДДИНОВИЧ, ТАМОЮЛИ РУШДИ БОЗОРИ ӢИЗМАТРАСОНИӢОИ СОӢАИ ТАӢСИЛОТИ ОЛИИ КАСБИИ ҶУМӢУРИИ ТОҶИКИСТОН	176
БОБОЕВ АНВАР АБДУЛЛОЕВИЧ, ТАӢЛИЛИ ҚОНУНГУЗОРИИ ҶУМӢУРИИ ТОҶИКИСТОН ДАР СОӢАИ МУӢОҶИРАТИ МЕӢНАТӢ	187
МИРЗОАЛИЕВ АБДУМАЛИК АБДУНАБИЕВИЧ, ШАРОПОВ АФЗАЛШО ҶАНОБИЛОВИЧ, ТАЪСИРИ СБӢМ (IFRS) 16 «ИҶОРА» БА ӢИСОБОТИ	

ТОҶИКИСТОН ВА ҶАҶОНИ ИМРӯЗ

МОЛИЯВӢ ВА НИШОНДИҶАНДАҶОИ МОЛИЯВӢ199

**МАҲМУДОВ БАҲРИДДИН НУРИДДИНОВИЧ,
МУШКИЛОТИ ИСТИФОДАИ САМАРАНОКИ
ЗАХИРАҶОИ ОБӢ ДАР ШАРОИТИ МИНТАҚАИ
ҶАНУБУ ШАРҚИИ ТОҶИКИСТОН.....214**

ҶОМЕАШИНОСӢ

**ЗИЁӢ ХУРШЕД МАХШУЛЗОДА,
ИНТИҚОМИ ТАЪРИХ Ё УСУЛҶОИ НАВИ БАРРАСИИ
МАСЪАЛАИ МУҶОҶИРАТИ МЕҲНАТӢ ДАР ҶАҶОНИ
МУОСИР.....224**

**ҚУРБОНОВ АБДУРАҲМОН ШЕРОВИЧ,
АФЗАЛИЯТҶО ДАР СОҶАИ ИЛМ: ТАЛАБОТ ВА ДУРНАМО235**

**ХУДОЙДОДОВА ФАРЗОНА ИСЛОМИДИНОВНА,
ЗАМИНАИ УСТУВОРИ МОДДИЮ ТЕХНИКӢ – ОМИЛИ
МУҲИММИ ТАЪМИНИ ХИЗМАТРАСОНИИ ТИББӢ.....247**

**НАЗИРОВА МАРҶАМАТ НАЗАРОВНА,
НИЗОМИ КРЕДИТИИ ТАҲСИЛОТ ДАР МУАССИСАҶОИ
ТАҲСИЛОТИ МИЁНА ВА ОЛИИ КАСБИИ КИШВАР257**

**САИДОВ НУРАЛӢ ШАМСОВИЧ,
ТАҶРИБАИ БУНЁДИ ҶОМЕАИ ШАҲРВАНДӢ ДАР
ТОҶИКИСТОН: ХУСУСИЯТҶО ВА ДУРНАМОИ РУШД.....268**

**МУСАВВИРОВА ФАРЗОНА ВОСИФИЕВНА,
ИНЪИКОСИ MASЪАЛАҶОИ ВАТАНДӯСТӢ ДАР
МАТБУОТИ ДАВРИИ ТОҶИКИИ ҚАРНИ XX.....279**

СОДЕРЖАНИЕ ПОЛИТОЛОГИЯ

**МУҲАММАДЗОДА ПАРВИЗ АБДУРАҲМОН,
МЕЖДУНАРОДНЫЕ ОТНОШЕНИЯ В УСЛОВИЯХ
ГЛОБАЛЬНОГО КОРОНАКРИЗИСА.....12**

ТОЧКИСТОН ВА ҶАҶОНИ ИМРӢЗ	
НАЗРИЕВА ОЙНИЁЛ ШАРИФОВНА, НЕГАТИВНЫЕ ФАКТОРЫ РАСПРОСТРАНЕНИЯ ЭКСТРЕМИЗМА И ЕГО ПРОЯВЛЕНИЕ В ИНТЕРНЕТЕ.....	20
АБДУДЖАББОРОВ МАЪРУФДЖОН АБДУАЗИЗОВИЧ, РОЛЬ И ЗНАЧЕНИЕ ЭЛЕКТРОННОГО ПРАВИТЕЛЬСТВА В БОРЬБЕ С ПАНДЕМИЕЙ COVID-19.....	27
МУХАММАД САЪДИ АБДУРАХМОН, ПОЛИТИЧЕСКИЕ СИМВОЛЫ И ИХ СТАТУС В СИСТЕМЕ ОБЩЕСТВЕННЫХ ОТНОШЕНИЙ.....	40
САИДОВА ПАРВИНА АБДУКАДЫРОВНА, РОЛЬ МАСС-МЕДИА И ОБЩЕСТВЕННОГО МНЕНИЯ В СОЦИАЛЬНОЙ АДАПТАЦИИ И ИНТЕГРАЦИИ ТАДЖИКСКИХ МИГРАНТОВ В РОССИЙСКИЙ СОЦИУМ.....	54
СОХИБИ БАХРУЛО, ВЗАИМООТНОШЕНИЯ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН И РЕСПУБЛИКИ ИНДОНЕЗИЯ: ДОСТИЖЕНИЯ И ПЕРСПЕКТИВЫ.....	67
МИРОВ ФИРУЗ САФАРАЛИЕВИЧ, ПРАВОВАЯ ИДЕНТИЧНОСТЬ И ЕЁ РОЛЬ В РАЗВИТИИ НАЦИОНАЛЬНОГО ПРАВА В КОНТЕКСТЕ СОВРЕМЕННОГО ТАДЖИКИСТАНА.....	78
ЭКОНОМИКА	
ОДИНАЕВ АМИН ИБРАГИМОВИЧ, РОЛЬ ДЕХКАНСКИХ (ФЕРМЕРСКИХ) ХОЗЯЙСТВ В ПРОИЗВОДСТВЕ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННОЙ ПРОДУКЦИИ.....	93
НАСРИДДИНОВ ФИРДАВС ИНОЯТОВИЧ, ФАКТОРЫ УСТОЙЧИВОГО РОСТА УРОВНЯ ЖИЗНИ НАСЕЛЕНИЯ.....	102
АКИЛДЖОНОВ ФУРКАТ ШАРИФОВИЧ, МАЛИКОВ ФАРРУХ ШАРОФОВИЧ, РАЗВИТИЕ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ	

ТОЧКИСТОН ВА ҶАҲОНИ ИМРӮЗ В ТУРИСТИЧЕСКОЙ ОТРАСЛИ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН	115
--	-----

ИБРОХИМОВ ИЛХОМУДДИН РАДЖАБАЛИЕВИЧ, САИДОВА МИДЖГОНА ДЖАМШЕДОВНА, ТЕОРЕТИЧЕСКАЯ ЭВОЛЮЦИЯ ФОРМИРОВАНИЯ КЛАСТЕРНЫХ АССОЦИАЦИЙ	128
--	-----

КАБУТОВ КУДРАТУЛЛО РАХМАТУЛЛОЕВИЧ, ОБ ОДНОМ ПОДХОДЕ К ВЫЧИСЛЕНИЮ КОЭФФИЦИЕНТА УЧАСТИЯ МОЛОДЁЖИ В РАБОЧЕЙ СИЛЕ	140
--	-----

КАЮМОВ АБДУЛХАМИД, АРИФОВ ХАМИДЖОН ОБИДОВИЧ, ДЕГРАДАЦИЯ ОЛЕДЕНЕНИЙ И ОЦЕНКА ЕЁ ВЛИЯНИЯ НА РАЗВИТИЕ ГИДРОЭНЕРГЕТИКИ ТАДЖИКИСТАНА	147
--	-----

ХОДИЕВ ДАДАХОН АБДУЛЛОЕВИЧ, САМАДЗОДА ФАРДИСА ХОМИДДУХТ, ЭВОЛЮЦИЯ ТЕОРИИ РЕГИОНАЛЬНОЙ ЭКОНОМИКИ В СВЕТЕ РАЗВИТИЯ ТЕОРИИ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ	156
---	-----

КИЁМИДДИНОВА ФАРЗОНА КИЁМИДДИНОВНА, ОСНОВНЫЕ ТЕНДЕНЦИИ РАЗВИТИЯ В СФЕРЕ ТРУДОВОЙ ЗАНЯТОСТИ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН В УСЛОВИЯХ ТРУДОИЗБЫТОЧНОСТИ ЕЁ ЭКОНОМИКИ	165
--	-----

АМАКОВ ИМОМАЛИ БАСИРИДДИНОВИЧ, ТЕНДЕНЦИЯ РАЗВИТИЯ РЫНКА УСЛУГ В СФЕРЕ ВЫСШЕГО ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН	176
---	-----

БАБАЕВ АНВАР АБДУЛЛОЕВИЧ, АНАЛИЗ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН В ОБЛАСТИ ТРУДОВОЙ МИГРАЦИИ	187
---	-----

МИРЗОАЛИЕВ АБДУМАЛИК АБДУНАБИЕВИЧ, ШАРОПОВ АФЗАЛШО ДЖАНОБИЛОВИЧ, ВЛИЯНИЕ МСФО (IFRS) 16 «АРЕНДА» НА ФИНАНСОВУЮ ОТЧЕТНОСТЬ И ФИНАНСОВЫЕ ПОКАЗАТЕЛИ	199
--	-----

ТОЧКИСТОН ВА ҶАҶОНИ ИМРӢЗ

МАХМУДОВ БАХРИДДИН НУРИДДИНОВИЧ, ПРОБЛЕМЫ ЭФФЕКТИВНОГО ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ВОДНЫХ РЕСУРСОВ В УСЛОВИЯХ ЮГО-ВОСТОЧНОГО ТАДЖИКИСТАНА.....	214
---	------------

СОЦИОЛОГИЯ

ЗИЁИ ХУРШЕД МАХШУЛЗОДА, МЕСТЬ ИСТОРИИ ИЛИ НОВЫЕ ПОДХОДЫ К ВОПРОСУ ТРУДОВОЙ МИГРАЦИИ В СОВРЕМЕННОМ МИРЕ	224
---	------------

КУРБОНОВ АБДУРАХМОН ШЕРОВИЧ, ПРИОРИТЕТЫ В СФЕРЕ НАУКИ: ПОТРЕБНОСТЬ И ПЕРСПЕКТИВЫ.....	235
--	------------

ХУДОЙДОДОВА ФАРЗОНА ИСЛОМИДИНОВНА, УСТОЙЧИВАЯ МАТЕРИАЛЬНО-ТЕХНИЧЕСКАЯ БАЗА – ВАЖНЕЙШИЙ ФАКТОР ОБЕСПЕЧЕНИЯ МЕДИЦИНСКИХ УСЛУГ	247
--	------------

НАЗИРОВА МАРХАМАТ НАЗАРОВНА, КРЕДИТНАЯ СИСТЕМА ОБРАЗОВАНИЯ В УЧРЕЖДЕНИЯХ СРЕДНЕГО И ВЫСШЕГО ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ СТРАНЫ	257
---	------------

САИДОВ НУРАЛИ ШАМСОВИЧ, ОПЫТ ПОСТРОЕНИЯ ГРАЖДАНСКОГО ОБЩЕСТВА В ТАДЖИКИСТАНЕ: ОСОБЕННОСТИ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ	268
---	------------

МУСАВВИРОВА ФАРЗОНА ВОСИФИЕВНА, ОСВЕЩЕНИЕ ПРОБЛЕМ ПАТРИОТИЗМА В ТАДЖИКСКОЙ ПЕРИОДИЧЕСКОЙ ПЕЧАТИ XX ВЕКА.....	279
---	------------

CONTENT POLITICAL SCIENCE

MUHAMMADZODA PARVIZ ABDURAHMON INTERNATIONAL RELATIONS IN THE CONDITIONS OF THE GLOBAL CORONACRISIS.....	12
---	-----------

NAZRIEVA OYNIYOL SHARIFOVNA,
NEGATIVE FACTORS OF EXTREMISM SPREAD AND ITS
MANIFESTATION IN INTERNET..... 20

ABDUJABBOROV MARUFJON ABDUAZIZOVICH,
THE ROLE AND SIGNIFICANCE OF THE ELECTRONIC
GOVERNMENT IN THE FIGHT AGAINST COVID-19
PANDEMIC..... 27

MUHAMMAD SADI ABDURAHMON,
POLITICAL SYMBOLS AND THEIR STATUS IN THE SYSTEM OF
PUBLIC RELATIONS..... 40

SAIDOVA PARVINA ABDUKODIROVNA,
THE ROLE OF MASS MEDIA AND PEOPLE OPINION IN SOCIAL
ADAPTATION AND INTEGRATION OF TAJIK MIGRANTS IN
RUSSIAN SOCIETY 54

SOHIBI BAHRULO,
RELATIONS BETWEEN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN AND
THE REPUBLIC OF INDONESIA: ACHIEVEMENTS AND
PROSPECTS 67

MIROV FIRUZ SAFARALIEVICH,
LEGAL IDENTIFICATION AND ITS ROLE IN THE FORMATION
OF NATIONAL LAW IN MODERN CONDITIONS OF TAJIKISTAN
..... 78

ECONOMY

ODINAEV AMIN IBRAGIMOVICH
ROLE OF DEKHKAN (FARMS) IN THE PRODUCTION OF
AGRICULTURAL PRODUCTS..... 93

NASRIDDINOV FIRDAVS INOYATOVICH,
FACTORS OF SUSTAINABLE GROWTH OF STANDARD OF
LIVING 102

AKILJONOV FURKAT SHARIFOVICH,
MALIKOV FARRUKH SHAROFOVICH,
ENTREPRENEURSHIP DEVELOPMENT IN THE TOURISM
INDUSTRY OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN 115

**IBROHIMOV ILHOMUDDIN RAJABALIEVICH,
SAIDOVA MIDZHGONA JAMSHEDOVNA,
THEORETICAL EVOLUTION OF FORMATION OF CLUSTER
ASSOCIATIONS..... 128**

**KABUTOV QUDRATULLO RAKHMATULLOEVICH,
ON ONE APPROACH TO THE CALCULATING THE RATE OF
YOUTH PARTICIPATION IN LABOR FORCE 140**

**KAYUMOV ABDULHAMID,
ARIFOV KHAMIDJON,
DEGRADATION OF GLACIATIONS AND ASSESSMENT OF ITS
INFLUENCE ON DEVELOPMENT OF WATER-POWER
ENGINEERING OF TAJIKISTAN 147**

**HODIEV DADAKHON ABDULLOEVICH,
SAMADZODA FARDISA HOMIDDUKHT,
EVOLUTION OF THE THEORY OF REGIONAL ECONOMICS IN
THE LIGHT OF THE DEVELOPMENT OF THE THEORY OF
ENTREPRENEURIAL ACTIVITY 156**

**QIYOMIDDINOVA FARZONA QIYOMIDDINOVNA,
MAIN TENDENCIES OF DEVELOPMENT IN THE SPHERE OF
LABOR EMPLOYMENT OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN IN
CONDITIONS OF LABOR REDUNDANCY OF ITS ECONOMY . 165**

**AMAKOV IMOMALI BASIRIDDINOVICH,
MARKET OF SERVICES DEVELOPMENT IN THE FIELD OF
HIGHER PROFESSIONAL EDUCATION OF THE REPUBLIC OF
TAJIKISTAN 176**

**BABAEV ANVAR ABDULLOEVICH,
ANALYSIS OF LEGISLATION OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN
IN THE MIGRATION FIELD 187**

**MIRZOALIYEV ABDUMALIK ABDUNABIEVICH,
SHAROPOV AFZALSHO DZHANOBILOVICH,
INFLUENCE OF IFRS 16 “RENT” FOR FINANCIAL STATEMENTS
AND FINANCIAL INDICATORS 199**

MAKHMUDOV BAKHRIDDIN NURIDDINOVICH, PROBLEMS OF EFFECTIVE USE OF WATER RESOURCES IN THE CONDITIONS OF SOUTH-EAST TAJIKISTAN	214
--	-----

SOCIOLOGY

ZIYOI KHURSHED MAKHSHULZODA REVENGE OF HISTORY OR NEW APPROACHES TO THE ISSUE OF LABOR MIGRATION IN THE MODERN WORLD	224
---	-----

QURBONOV ABDURAHMON SHEROVICH, SCIENTIFIC PRIORITIES: NECESSITY AND PROSPECTS	235
---	-----

KHUDOYDODOVA FARZONA ISLOMIDINOVNA, SUSTAINABLE MATERIAL AND TECHNICAL BASIS - THE MOST IMPORTANT FACTOR OF MAINTENANCE OF MEDICAL SERVICES.....	247
--	-----

NAZIROVA MARKHAMAT NAZAROVNA CREDIT EDUCATION SYSTEM IN INSTITUTIONS OF SECONDARY AND HIGHER VOCATIONAL EDUCATION OF THE COUNTRY	257
--	-----

SAIDOV NURALI SHAMSOVICH, EXPERIENCE OF CIVIL SOCIETY BUILDING IN TAJIKISTAN: FEATURES AND PROSPECTS OF DEVELOPMENT	268
--	-----

MUSAVVIROVA FARZONA VOSIFIEVNA, COVERAGE OF PROBLEMS OF PATRIOTISM IN THE TAJIK PERIODICAL PRESS OF THE TWENTIETH CENTURY	279
--	-----

УДК: 681.3 (575.3)

**МУНОСИБАТҶОИ БАЙНАЛМИЛАЛӢ ДАР ШАРОИТИ
БУҶРОНИ ҶАҶОНИИ КОРОНАВИРУС**

МУҶАММАДЗОДА ПАРВИЗ АБДУРАҶМОН,

доктори илмҶои сиёсӣ, муовини директори

Маркази тадқиқоти стратегии назди

Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон

734025, Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 40,

тел.: 992-372-27-86-96; e-mail: mts-05022019@mail.ru

Дар мақола муаллиф вазъи муносибатҶои байналмилалӣ дар шароити буҶрони ҷаҶони коронавирӯсо мавриди баррасӣ қарор дода, равандҶои нави сиёсиву амниятӣ, иҷтимоиву иқтисодӣ, масоили гайриҷаҶонишавӣ ё ин ки гузариш аз ҷаҶонишавӣ ба маҳаллишавӣ, тамоюли ҷаҶонишавӣ ва ҳамгирии иқтисодӣ, омилҶои нави ҳамкорӣ миёни акторҶои муносибатҶои байналмилалӣ, мушкилотҶои бавучудода, таъсири пандемияи коронавирӯс дар ин раванд, дарёфти роҳҶои нави рушду густариши ҳамкориҶо, роҳу усулҶои баромадан аз ин буҶрон, масоили тақвияти равобити мутақобилан судманд дар доираи ҳамкориҶои дуҷониба ва бисёрҷониба миёни кишварҶоро таҳлил намудааст.

Калидвожаҳо: муносибатҶои байналмилалӣ, коронавирӯс, КОВИД-19, буҶрон, ҷаҶонишавӣ, гайриҷаҶонишавӣ, маҳаллишавӣ, сиёсати хоричӣ, амният, акторҶо, ҳамкориҶои дуҷониба ва бисёрҷониба, пандемия, кишварҶои абарқудрат, Тоҷикистон, рақамиқунонии иқтисодиёт, терроризм, экстремизм.

Маълум аст, ки бемории коронавирӯс дар арсаи ҷаҳонӣ яке аз масъалаи муҳимми баҳсу баррасӣ дар равобит ва ҳамкориҶои миёни кишварҶо ва созмонҶои байналмилаливу минтақавӣ гардидааст. Ин аст, ки таҳлилгарони сиёсӣ вазъияти имрӯза ва ояндаи ҷаҳонро ҳамчун тартиботи нави ҷаҳонӣ ва идоранамоии афкори ҷомеаи ҷаҳонӣ баҳогузори менамоянд. Суръати рушд ва нишондиҳандаҶои иқтисодии абарқудратарин кишварҶои ҷаҳонӣ бо сабаби карантин ва дигар чораҶои пешгирӣ аз паҳншавии коронавирӯс кохиш ёфта истодааст. Иддае аз пажӯҳишгарон дар раванди баҳогузории талафоти кишварҶои ҷаҳон ва талафоти пандемияи коронавирӯсо бо талафоти ҷангҶои дар

кишварҳои ҷаҳон гузашта, муқоиса ва баррасӣ менамоянд, ки ҳулоса-бардории воқеӣ дорад.

Агарчи чунин нуқтаи назаре вуҷуд дорад, ки дар шароити пандемияи коронавирус раванди ғайриҷаҳонишавӣ ё ба ибораи дигар, гузариш аз ҷаҳонишавӣ ба маҳаллишавӣ (локализация) ба назар расад ҳам, аммо дар баробари ин, муҳим он аст, ки бо сценарияҳо ва оқибатҳои гуногуни коронавирус, тамоюли ҷаҳонишавӣ ва ҳамгироии иқтисодӣ бо сабаби мавҷуд будани талаботи объективӣ ба онҳо бетағйир боқӣ хоҳанд монд.

Аз бӯҳрони мазкур маълум шуд, ки ҳатто низомҳои тандурустии абарқудратарин кишварҳои ҷаҳонӣ низ дар ҳолати беморшавии аҳоли зиёд ба душворӣ дучор гардиданд ва ё аз уҳдаи идораи корҳои тандурустӣ баромада натавонистанд. Дар чунин шароит ҳатто бисёре аз кишварҳои дунё дар андешаи ислоҳоти ҷиддии соҳаи тандурустӣ шуда, истехсоли маҳсулоти ватании худро дар ин самт аз нав ба роҳ монданд. Эпидемияи ғайриҷашмдошт ҳатто тафаккури мардуми ҷаҳон ва системаи сохтории бунёдиро тағйир дода тавонист.

Коршиносони ҷаҳонӣ дар чунин шароит вазъи иҷтимоию иқтисодӣ, сиёсӣ амниятӣ, равандҳои нави ҳамкорӣ, мушкilotҳои бавуҷуд-омада дар ин раванд, таъсири пандемияи коронавирус ва роҳи усулҳои баромадан аз ин бӯҳронро мавриди баррасӣ қарор дода истодаанд. Инчунин, ҳамкориҳо миёни кишварҳои ҷаҳон дар соҳаҳои рақамӣ-кунонии иқтисодиёт, савдои электронӣ, фарҳанг ва сайёҳӣ, тичорат, энергетика, технологияҳои иттилоотӣ кумуникатсионӣ, амниятӣ минтақавӣ, тиб, дорусозӣ ва дигар самтҳо дар шароити бӯҳрони коронавирус ва марҳилаи баъди пандемия баррасӣ гардида, дарёфти роҳҳои нави рушди тавсеаи ҳамкориҳоро таъкид менамоянд [3]. Илова бар ин, иштирокчиёни муносибатҳои байналмилалӣ ба аҳамияти коркарди лоиҳаҳои нави ҳамкориҳо ва идомаи талошҳои муштарак ҷиҳати тақвияти равобити мутақобилан судманд дар доираи ҳамкориҳои дучониба ва бисёрҷонибаро муҳим арзёбӣ менамоянд.

Бояд қайд намуд, ки Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон вобаста ба бемории коронавирус ва тадбирҳои саривактӣ андешидаи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар суҳанронии пурмуҳтавои хеш дар мулоқот бо роҳбарону кормандони соҳаи тандурустӣ, аз ҷумла чунин ибрози андеша намуданд: "Аз рӯзҳои аввали пайдоиши пандемияи коронавирус ва илтиҳоби шуш дар кишвар тадбирҳои саривактиро ба роҳ монда, бо роҳбарии Сарвазири мамлакат Ситоди ҷумҳуриявиро таъсис додем... кори ситод зери назорати шахсии Роҳбари давлат қарор

ТОҶИКИСТОН ВА ҶАҶОНИ ИМРӯЗ

дода шуд. Илова бар ин, тавассути бастанӣ марзҳо, манъи парвозҳои байналмилалӣ ва карантин намудани мусофирони аз берун воридшаванда мо тавонистем муддате пеши роҳи паҳншавии босуръати вирусро нигоҳ дорем. Аммо таҷрибаи ҷаҳонӣ нишон медиҳад, ки то ҳол ба ҷуз аз риояи қоидаҳои беҳдоштӣ, яъне гигиенаи шахсӣ ва ҷамъиятӣ дигар роҳи самараноки пешгирӣ кардани паҳншавии ин вирус вучуд надорад" [1].

Имрӯз дар раванди мубориза бар зидди COVID-19 бозингарони асосии муносибатҳои байналмилалӣ таҷрибаи нави ҳамкориро аз худ карда истодаанд. То андозае доираи ҳамкориҳои давлатҳои миллий васеъ мегарданд. Бинобар ин, чунин шароити нави баамаломадани ҷаҳонӣ аз ҳар як кишвар пешбурди сиёсати фаъоли хориҷиро тақозо менамояд. Дар ин раванд сатҳи баланди ҳамкориҳо миёни кишварҳо ба назар мерасад. Дар баробари ин, дар шароити бӯҳрони ҷаҳонии корона-вирус иқтисодии технологияҳои рақамӣ дар ҳама соҳаҳо бараъло мушоҳида мегардад. Аз ҷумла, дар низоми равобити кишварҳо ва созмонҳои байналмилалӣ мунтақавӣ сифаи нави нишаст ва вохӯриҳои роҳбарони давлатҳо ва созмонҳо, инчунин нишастҳои Сарвазирони кишварҳо ва вазирони ниҳодҳои соҳавӣ дар шакли "видеоконференсияҳо", "вебсаммитҳо", "семинару вебинарҳо", "вебнишастҳо", "вебмашваратҳо" ва "ҷаласаҳои онлайн" бо истифода аз технологияҳои иттилоотӣ коммуникатсионӣ бори аввал ба амал омаданд. Яъне технологияҳои иттилоотӣ коммуникатсионӣ дар пешбурди сиёсати хориҷӣ низ нақши муҳим дошта, фаъол намудани пешбурди сиёсати хориҷии рақамӣ дар низоми равобити байналмилалӣ бештар ба назар расида, ба манфиати ҳар як давлат равона карда шудааст.

Кишварҳои абарқудрат шароити бӯҳрони ҷаҳонии коронавирусо истифода намуда, ҷиҳати баланд бардоштани имиджи давлати худ дар сатҳи ҷаҳонӣ аз қувваи нарма истифодаи фаъол мебаранд ва баъзеи дигар ин фурсатро истифода бурда, бо пешбурди сиёсати фаъоли хориҷӣ манфиатҳои ҳаётан муҳими миллий ва талаботҳои кишвари худро таъмин ва қонеъ менамоянд. Дар ин раванд баъзе кишварҳои абарқудрат вобаста ба вазъияти баамаломадани ҷаҳонӣ ҳатто дар айбдор намудани кишварҳои дигар низ машғуланд.

Паҳншавии эпидемия на танҳо рушди иқтисоди ҷаҳонро боздошт, балки хатари амнияти мунтақаро боз ҳам зиёд кард. Нерӯҳои экстремистӣ ва террористӣ метавонанд эпидемияро барои эҷоди нооромӣ ва ваҳм дар байни мардум истифода баранд [2].

Созмонҳои иртиқоӣ экстремистӣ ва террористии амалкунанда омилҳои пандемия ва вазъи маънавию психологиро дар кишварҳои

олам бо ҳадафҳои хатарноки худ бештар мавриди истифода қарор дода, ҳатман онро аз нуқтаи назари манфиатҳои худ шарҳ медиҳанд. Бинобар ин, дар чунин вазъият муттаҳид сохтани амалҳои кишварҳои ҷаҳон, даст кашидан аз стандартҳои дугона дар мубориза бо созмонҳои экстремистии террористӣ муҳим ба шумор меравад. Дар ин росто, ташаббусҳои минбаъда вобаста ба масоли мазкур метавонанд таъсири мусбат расонад.

Гурӯҳҳои террористии экстремистӣ, бо дуруғпардозӣ ва ваҳмафканӣ дар шабакаҳои иҷтимоии фазои маҷозӣ машғул буда, фурсатро барои ҳадфҳои нопоки худ истифода мебаранд. Аз навиштаҳои бардурӯғи онҳо ба назар чунин мерасад, ки гӯё ин беморӣ танҳо дар кишвари мо бошад ва танҳо ин камбудиро мо доштаему халос. Не, албатта, ин тавр нест. Нашри хабарҳои бардурӯғе, ки ҳеҷ асоси воқеӣ надоранд, касе ба онҳо бовар намекунад ва дигар хоҳиши бовар қардан ҳам надоранд, зеро аз дурӯғпардозии гурӯҳҳои террористии ифротгаро мардуми мо ҳаста шуда, дигар ҳадфҳои нопоки онҳоро хуб медонанд.

Бояд қайд намуд, ки дар паҳншавии ин бемории сирояткунанда камбудӣ ва норасоиҳо дар тамоми ҷаҳон ба назар мерасад ва мардум нигаронӣ зоҳир менамоянд, ба зами ин, дар атрофи ҳукумати кишвари худ муттаҳид шуда, бо тамоми ҳастӣ бар зидди ин "вабои аср" дастаҷамъона мубориза мебаранд. Гурӯҳҳои табохкор ва бозингарони сиёсӣ бошанд, ин фурсатро истифода бурда, аз дур вазъият ва мушкилотро ба таври худ шарҳ ва вонамуд мекунанд, ки гӯё онҳо "маркази қабули дарди мардум" бошанд, аммо дар асл қар танҳо ба таҳлукаангезӣ, тарсафканӣ ва тухмат буда, танҳо тезонидани ҳадафҳои нопоке дар пай доранд. Дурӯғпардозон ва демократмаобон ҳоло ҳам кӯшиши бесуботии вазъият дар кишварро доранд, вале дигар рӯҳи шикастнопазири миллати тоҷикро ҳеҷ гоҳ ҳалалдор қарда наметавонанд. Баръакс, чунин вазъият боз ҳам муттаҳидӣ, ватандӯстӣ ва меҳру муҳаббати мардуми кишварро ба якдигар ва ба кишвари азизамон даҳчанд зиёд намудааст.

Маълум аст, ки дар ин раванд ба гурӯҳҳои террористии экстремистии мазҳабӣ истифодаи технологияҳои сиёсӣ ва усули қорбариро марказҳои зехнии баъзан кишварҳои аврупоӣ ва дигар хоҷагони ҳориҷии онҳо меомӯзонанд ва ин гурӯҳҳо ҳамеша дастнигар ва фармонбардори мафкураи дигаронанд.

Бояд тазаққур дод, ки паҳншавии ин вабои аср, мубориза бар он ва дарёфти роҳҳои он нишон дод, ки баъзан кишварҳои Аврупо ва Амрико натавонианд, ки дигар кишварҳои аврупоиро кӯмак кунанд

ТОЧИКИСТОН ВА ҶАҶОНИ ИМРӢЗ

ва мушкилоти онҳоро ҳал намоянд, балки кишварҳои худро низ аз ин бӯҳрон ба зудӣ бароварда натавонистаистоданд.

Таҳлилҳои илмӣ нишон медиҳад, ки дар ин давраи бӯҳрони ҷаҳонӣ масоили муттаҳидӣ, ҳамбастагӣ, барқарорсозӣ ва эҳёи дубора назар ба қитъаи Аврупо ва Амрико бештар дар қитъаи Осиё ба назар мерасад. Аксари кишварҳои осӣёӣ тавонистанд, ки бо қабули қарорҳои дақиқу саривақтӣ ва ҷораҳои мушаххас кишварҳои худро ба зудӣ аз ин вабои аср начот дода, ба ҳаёти муқаррарӣ баргарданд. Аз ин лиҳоз пажӯҳишгарон ибрози андеша менамоянд, ки дар чунин шароит дар низоми тартиботи нави ҷаҳонӣ тағйироти кулӣ ба амал омада, маркази қарори қабулҳои ҷаҳонӣ набояд дигар Аврупо, балки қалби қитъаи Осиё бошад.

Бояд гуфт, ки дар ин давраи ҳассос барои кишварҳои ҷаҳон муттаҳид намудани иқдому тадбирҳои дастаҷамъона ҷиҳати бартароф намудани оқибатҳои пандемияи коронавирӯс хеле муҳим ба ҳисоб меравад. Ҳамбастагии бештар миёни кишварҳо дар самти мубориза бар зидди коронавирӯс амали саривақтӣ ва амри муддаост. Ҷумҳурии Тоҷикистон низ чун ҷузъи ҷудонопазири ҷомеаи ҷаҳонӣ дарк менамояд, ки бидуни ҳамбастагии умумӣ ба муваффақият ноил шудан ғайриимкон аст.

Аз ин рӯ, Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳти роҳбарии хирадмандонаи Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон аз рӯзҳои аввали пайдоиши пандемияи коронавирӯс ва илтиҳоби шуш дар кишвар то ба имрӯз тадбирҳои саривақтию зарурӣ андешида, қорҳои назаррасеро ҷиҳати пешгирӣ аз паҳншавии бемории коронавирӯс ва таъмини амнияти милли ва ҷамъиятӣ ба анҷом расонида истодаанд. Илова бар ин, дар ҳамкорӣ бо кишварҳо ва созмонҳои байналмилалӣ минтақавӣ дар самти мубориза бар зидди ин "вабои аср" ҷиҳати ба даст овардан ғолибияти пурра талошҳои зиёде анҷом дода истодаанд.

Раванди рақамсозии иқтисодӣ омилӣ калидӣ ба шумор рафта, воқеан метавонад ба суръатбахшии равандҳои ҳамгироии иқтисодӣ мусоидат намояд. Татбиқи лоиҳаҳои муштаракӣ тичоратӣ иқтисодӣ, ки талаботи объективӣ иҷтимоӣ доранд, даромаднокии иқтисодии онҳоро ба таври назаррас афзоиш медиҳад. Самтҳои муҳимтарин ва ояндадори тичорат ва густариши робитаҳои тичоратӣ иқтисодӣ миёни кишварҳо, пеш аз ҳама, миёни кишварҳои Осиёи Марказӣ, ҳамкорӣ дар соҳаи технологияҳои нав, биотехнология, мошинсозӣ, соҳаи тиб ва дорусозӣ ва инчунин, илмҳои дақиқ мебошанд. Илова бар ин, дар шароити кунунӣ, бо дарназардошти иқтисодии бузургӣ

ТОҶИКИСТОН ВА ҶАҶОНИ ИМРӯЗ

гидроэнергетикии Тоҷикистон, ҳамкориҳои Тоҷикистон бо дигар кишварҳо дар соҳаи гидроэнергетика, энергияи шамол ва офтоб, яъне соҳаи энергияи сабз муҳим ба шумор меравад.

Мавриди зикр аст, ки ба роҳ мондани ҳамкориҳо бо кишварҳои дуру наздик ва созмонҳои байналмилалӣ ва минтақавӣ, баррасӣ ва муҳокимаи муборизаи дастаҷамъона ва дарёфти роҳи ҳал бар зидди ин "вабои аср" дар тамосҳои телефони Президенти Тоҷикистон бо президенти кишварҳои хориҷӣ мавриди баррасӣ қарор гирифтанд. Илова бар ин, кумакҳои башардӯстонаи Тоҷикистон ба Чин ва кумакҳои башардӯстонаи Чин, Ёзбекистон ва дигар кишварҳо ва созмонҳо ба кишвари мо, ба имзо расонидани созишномаҳои грантии байни Ҷумҳурии Тоҷикистон ва дигар шарикони хориҷӣ ҷиҳати татбиқи лоиҳаҳои фавқулодаи муқовимат ба вируси COVID-19 дар Тоҷикистон, баррасӣ ва муҳокимаи масъалаи мазкур дар тамосҳои телефонӣ миёни вазирони қорҳои хориҷӣ ва тандурустӣ Тоҷикистон ва кишварҳои хориҷӣ, ба Ватан овардани шаҳрвандони Тоҷикистон аз кишварҳои дуру наздик, аз хориҷи кишвар харидорӣ, инчунин, баргузор намудани вебмашвартиҳои табибони хориҷӣ бо табибони кишвар, даъвати табибон ва вирусологҳои сатҳи байналмилалӣ барои табобат, кумак ва бартараф намудани оқибатҳои қоронавирус аз қорҳои амалии сиёсати хориҷии фаъол ва муваффақи Тоҷикистон мебошад, ки бо дастури супоришҳои бунёдгузори сиёсати хориҷии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон ҳамчун тадбирҳои саривақтӣ ҷиҳати пешгирӣ аз ин беморӣ амалӣ гашта истодаанд.

Ёдовар мешавем, ки ҳайати Созмони Ҷаҳонии Тандурустӣ (СҶТ) аз якуми майи соли 2020 инҷониб, дар Тоҷикистон қарор дорад. Ҳайат бо шахсони баландпоя, шарикон дар соҳаи тандурустӣ ва қоршиносони ҷумҳурӣ мулоқот намуданд. Ҳадафи асосии бозиди он мусоидат намудан дар арзёбии хатарҳо ва арзёбии вазъ дар қойҳо, инчунин, таҳияи механизмҳои воқуниш, аз ҷумла, иқтидори таҷрибавӣ ва лабораторӣ мебошад. Ҷумҳурии Тоҷикистон бо СҶТ ва дигар шарикон дар мубориза бар зидди COVID-19 ҳамқорӣ дорад, ки ин қарори асоснок, саривақтӣ, бамаврид ва бомасъулияти кишвари мо буд.

Бояд қайд намуд, ки даъвати намоёндагони баландпояи СҶТ ба Тоҷикистон ҷиҳати ҳамқорӣ, баҳогузориҳои вазъият дар кишвар ва мубориза бар зидди қоронавирус рамз ва нишонаи узви фаъол будани Тоҷикистон дар созмонҳои байналмилалӣ ва минтақавӣ мебошад, ки уҳдадорҳои байналмилалии ҳудро бо масъулияти баланд иҷро менамояд ва қомеаи ҷаҳонӣ сиёсати пешгирӣфтаи хориҷии Тоҷикистонро дар арсаи байналмилалӣ эътироф намуда, баҳои баланд медиҳад.

ТОЧИКИСТОН ВА ҶАҶОНИ ИМРӢЗ

Дар охир бояд қайд намуд, ки то ба имрӯз кишварҳои хориҷӣ, бонкҳо, созмонҳои байналмилалӣ ва минтақавӣ ба Ҷумҳурии Тоҷикистон кумакҳои башардӯстонаи зиёде намуданд, ки кишвари мо ин кумакхоро ҳамчун рамз ва нишонаи дастгирии дӯстони ҳақиқӣ дар шароити баамаломада арзёбӣ менамояд. Чунин амалҳои нек дар равобити дӯстониба ва бисёрҷонибаи Тоҷикистон бо ин кишварҳо ва созмонҳо ҳамчун иқдоми бузург ва намунаи барҷастаи ҳамкориҳои мутақобилан судманд ба ҳисоб рафта, дар рушду инкишоф ва пешгирии ҳама гуна таҳдиду хатарҳои нави ҷаҳонӣ муқовимати дастаҷамъонаро ба миён меорад.

Хулосаи калом, ҳамкориҳои байникишварҳо ва омили ҳамкориҳои инсонӣ барои нигоҳдории арзишҳои умумибашарӣ ва кадрҳои қимати инсон дар шароити дигаргуниҳои ҷомеа аҳамияти махсусро касб менамояд.

АДАБИЁТ

1. Эмомалӣ Раҳмон. Суханронӣ дар мулоқот бо роҳбарону кормандони соҳаи тандурустӣ// <http://www.president.tj/node/22957>. 20.05.2020 14:36, Душанбе.

2. Муҳаммадзода П.А. и другие авторы. Ученые и эксперты разных стран призывают к укреплению сотрудничества в рамках ШОС// «Жэньминь жибао» онлайн//<http://russian.people.com.cn/n3/2020/0812/c31521-9720861.html?from=groupmessage> 13:33.12/08/202

3. Таъсири пандемии коронавирус ба раванди ҳамкориҳо дар доираи СҶШ: ҷолиш ва имкониятҳо. Нақши дипломатияи мардумӣ дар тақвияти равобит дар доираи СҶШ//<https://mts.tj/2889/news/>

МЕЖДУНАРОДНЫЕ ОТНОШЕНИЯ В УСЛОВИЯХ ГЛОБАЛЬНОГО КРОНАКРИЗИСА

МУХАММАДЗОДА ПАРВИЗ АБДУРАХМОН,

доктор политических наук, заместитель директора Центра стратегических исследований при Президенте Республики Таджикистан,
734025, Таджикистан, г Душанбе, проспект Рудаки 40;
тел.: 992-372-27-86-96; e-mail: mts-05022019@mail.ru

В данной статье автор, исследуя состояние международных отношений в условиях глобального коронавирусного кризиса, анализирует новые политические и социально-экономические процессы, деглобализацию или переходы от глобализации к локализации, глобализацию и экономиче-

скую интеграцию, новые факторы взаимодействия субъектов международных отношений, возникшие вызовы, влияние пандемии коронавируса на этот процесс, поиск новых путей развития и расширения сотрудничества, пути выхода из этого кризиса, вопросы укрепления взаимовыгодных отношений в рамках двустороннего и многостороннего сотрудничества.

Ключевые слова: *международные отношения, коронавирус, COVID-19, кризис, глобализация, деглобализация, локализация, внешняя политика, безопасность, акторы, двустороннее и многостороннее сотрудничество, пандемия, сверхдержавы, Таджикистан, экономическая цифровизация, терроризм, экстремизм.*

INTERNATIONAL RELATIONS IN THE CONDITIONS OF THE GLOBAL CORONACRISIS

MUHAMMADZODA PARVIZ ABDURAHMON,

D. Sc. in Political Science, Deputy Director of the Center for Strategic
Research under the President of the Republic of Tajikistan

734025, Tajikistan, Dushanbe city, 40 Rudaki ave.,
tel.: 992-372-27-86-96; e-mail: mts-05022019@mail.ru

In this article, the author, examining the state of international relations in the context of the global coronavirus crisis, analyzes the issues of new political and socio-economic processes, de-globalization or changes from globalization to localization, globalization and economic integration, new factors of cooperation between actors in international relations, emerging challenges, impact pandemic coronavirus on this process, the search for new ways to develop and expand cooperation, ways out of this crisis, issues of strengthening mutually beneficial relations within the framework of bilateral and multilateral cooperation.

Keywords: *international relations, coronavirus, COVID-19, crisis, globalization, non-globalization, localization, foreign policy, security, actors, bilateral and multilateral cooperation, pandemic, superpowers, Tajikistan, economic digitization, terrorism, extremism.*

**ОМИЛҶОИ ХАТАРНОКИ ЭКСТРЕМИЗМ ВА ЗОҶИРШАВИИ
ОН ДАР ФАЗОИ ИНТЕРНЕТ**

НАЗРИЕВА ОЙНИЁЛ ШАРИФОВНА,

номзади илмҶои фалсафа, муовини сардори Раёсати таҳлил ва
ояндабинии сиёсати дохилии Маркази тадқиқоти стратегии назди
Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон
734025, Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 40,
тел: +992-372-27-20-93

*Муаллиф қӯиши намудааст, ки ҷанбаҳои асосии бавуҷудӣ ва паҳн
гардидани падидаи номатлуби экстремизм ва терроризмро тавассути
фазои интернет баррасӣ намуда, таъсири манфии он ба кишварҳои
ҷаҳон, аз ҷумла кишварҳои, ки авзои ороми сиёсӣ доранд, мавриди
таҳлилу арзёбӣ қарор бидиҳад. Муаллиф бо далелу бурҳон баъзе роҳҳои
пешигирии экстремизм ва терроризмро дар фазои Тоҷикистон нишон
додааст.*

Калидвожаҳо: экстремизм, иттилоот, интернет, сайтҳо, ҷавонон,
сензура.

Дар шароити замони муосир проблемаи аз ҳама муҳимтарин ва
мушкилтарини амнияти иттилоотӣ, ки ҳалли он заковатмандии сари-
вақтӣ ва масъулияти ҷиддиро талаб менамояд, дар соҳаи воситаҳои
ахбори омма (минбаъд ВАО) ба миён омадааст. Пажӯҳиш ва таҳлили
амнияти иттилоотӣ нишон медиҳад, ки проблемаҳои хатарноки
ҷаҳонишавӣ дар ВАО-и Ҷумҳурии Тоҷикистон низ таъсири худро
расонидааст. Аз ин рӯ, танзими ҳукукии он дар муносибат ба
нигаҳдорӣ ва ҳифзи захираҳои иттилоотӣ дар интишорот ба воситаи
шабакаҳои гуногуни технологияи иттилоотӣю коммуникатсионӣ,
таъсири манфии он ба шахсони воқеию ҳатто ҳукукӣ, ба мақомоти
гуногуни ҳукумат ва муҳим аз ҳама, муҳофизат аз ифшои сирри
давлатӣ ба миён омадааст.

Айни ҳол дар ВАО-и ҷаҳонӣ интернет яке аз асоситарин ва
умумитарин воситаи дарёфти ахбор ва мавод ба ҳисоб меравад. Дар
баробари ин, бояд баррасӣ намуд, ки таъмини амнияти иттилоотӣ, ки
яке аз мушкилоти асосии глобалии ҷаҳони муосир гардидааст ва
маҷмӯи манфиатҳои шахсӣ, ҷомеа ва ҳукумати ро дар бар мегирад, то
кадом андоза ташвишвар аст?! Масъалаи хавфи иттилоотӣ имрӯзҳо,
ки маҳз он ҷанги сарди байни давлатҳо ва наҷоду миллатҳоро даҳчанд
мегардонад, ба тафаккури мардуми Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки
аксарашро ҷавонон ташкил мекунанд, то ҷӣ андоза таъсиргуздор аст?

ТОҶИКИСТОН ВА ҶАҶОНИ ИМРӯЗ

Ин миллат, ки 98%-аш мусулмон буда, инчунин, ниҳоят хирадманд, ботамкин, дурандеш ва таҳаммулпазир мебошанд, дар гирудорҳои идеологияҳои динӣ аз назари дигарон ҷӣ гуна дида мешавад?

Дар айни ҳол ВАО дар Ҷумҳурии Тоҷикистон чун фишанги асосии таъсиррасон ба афкори иҷтимоӣ, махсусан ҷавонон, ки ҳолати устувории равониашон ҳанӯз комил нест, доништа мешавад. Ҳамчунин, маҳаки пурқуввати ҳаракатдиҳандаи бозингарони сиёсӣ барои осебпазирии миллатҳо ва давлатҳо, ки ҳадафмандона бо равандҳои гуногуни сиёсӣ таъсир мерасонад, замина муҳайё месозанд. Бештар ин гуна иттилоот маҳз ба воситаи интернет паҳн мегардад, ки мушкилоти амниятиро на танҳо дар Тоҷикистон, балки дар ҷомеаи ҷаҳонӣ низ пеш меорад. Ин гуна инъикоси масоили амнияти иттилоотӣ дар ВАО-и кишвари тоҷикон имрӯз хусусияти ба худ хосеро касб намуда, ба тафаккур ва зехни бошандагони ин сарзамин таъсири гуногун мерасонад.

Интернет як майдони васеи судманд барои паҳн намудани ҳама гуна идея мебошад, новобаста аз он ки он самараи мусбат меорад ё манфӣ. Ба воситаи интернет роҳҳо ва усулҳои гуногуни корбурди ғайриқонунӣ, воситаҳои он ва пинҳон намудани ҷиноятҳо имкон дорад. Маълум аст, ки шабакаҳои иҷтимоӣ, ки рӯз то рӯз зиёд гардида истодаанд, сарчашмаи асосии ташвиқ намудани ақидаҳои ифротгароӣ низ ба ҳисоб мераванд. Вазъияти мубориза бо экстремизм ва терроризм бо ин воқеият печида мешавад, ки интернет пешбиниҳои онҳо ва сари вақт огоҳӣ додан аз онҳоро боз ҳам душвортар мегардонад.

Агар то моҳи майи соли 2019 муайян шуда бошад, ки 7,7 миллиард инсон дар рӯйи замин зиндагӣ кунанд [1.], аз ин 4,4 миллиард инсонҳо ба интернет пайваستاанд, ҳол он ки дар соли 2017 пешгӯӣ карда шуда буд, ки то соли 2020 ин нишондод ба 5 миллиард омада мерасад. Ин гувоҳи он аст, ки пайваستшавӣ ба интернет аз оне, ки мо ҳадс мезадем, зиёдтар аст, яъне нисфи зиёди аҳолии рӯйи замин аз интернет бо суръати том истифода мебаранд. Ин истифодабарандагон дар як рӯз ба ҳисоби миёна зиёда аз 6 соат онлайн ҳастанд. Аз ин маҳз дар шабакаҳои иҷтимоӣ дар соли 2019 зиёда аз 2 соатро дар бар мегирад, ки аз се як ҳиссаи воридшавӣ ба интернет аст. [2.]

Танҳо дар соли 2019 дар ҷаҳон як миллион истифодабарандагони нави интернет ба қайд гирифта шудаанд. Аз рӯйи иттилои расмӣ аз моҳи сентябри соли 2018 дар Тоҷикистон 2,5 миллион истифодабарандаи интернет, бо мобилӣ 6,2 миллион муштарӣ, ки аз он 4,1 миллионаш фаъол ҳастанд, вучуд доранд. [3.]

ТОҶИКИСТОН ВА ҶАҶОНИ ИМРӯЗ

Ҳайратовар аст, ки (барои аксарият, албатта, вобаста ба дарк) дар соли 2019 пайвастида ба интернет то андозае дар кишварҳои рӯ ба тараққи дида мешавад, аммо дар мамлакатҳои пешрафта он рӯ ба коҳиш дорад. Масалан, дар Ҳиндустон дар 12 моҳи охир 100 миллион истифодабаранда, ки 20%-ро дар як сол ташкил медиҳанд, ворид ба интернет шудааст, аммо ИМА дар ин рейтинг баъд аз Чин дар ҷойи сеюм қарор дорад. Русия бошад, умуман, аз соли гузашта қариб, ки фарқ намекунад. Дар Африқои Марказӣ ва Осиёи Ҷанубӣ воридшавӣ ба шабакаи интернет камтар аст.

Бояд зикр намуд, ки агар пештар бештари ҷавонони истифодабарандаи шабакаҳо аз синни 18 то 25-соларо дар бар мегирифт, акнун дар соли 2019 истифодабарандагони шабакаҳои интернетӣ то ба синни аз 30 болоро дар бар мегирад. Масалан, дар фејсбук ҳатто истифодабарандагони синни 18 то 55-соларо дида мумкин аст, яъне ба "камолрасӣ"-и истифодабарандагон ба ҷашм мерасад. Аҳли хирад ва мутафаккири ҷомеаи ҷаҳониро мебояд, ки сари ин ба қавле таназули (деградацияи) мафкуравии инсоният низ андешаи васеъ дошта бошанд.

Гугл, ютуб, фејсбук чун пешқадамтарин веб-сайтҳои ҳастанд, ки инсонҳо умри худро дар воридшавӣ ба онҳо сарф мекунанд. Аҷиб он аст, ки сайти Твитер, ҳарчанд ки аъзоёнаш кам бошад ҳам, дар қатори дигар сайтҳои бонуфуз дар онлайн бештар қарор доранд. Дар ин ҳама, 92% истифодабарандагон бештар вақти худро ба тамошои видео мегузaronанд. Ин маънои онро дорад, ки дар аввали соли 2019 муайян шудааст, ки 4 миллиард одамон (аз 4,4 миллиард истифодабарандагон) тамошобини онлайн-видео ҳастанд. Ин дар ҳолат, ки дар ҷомеаи ҷаҳонӣ 6 миллиард инсон бо телевизион таъмин аст.

Дар ҳоли ҳозир мақомоти махсуси мамлакатҳои гуногун назорати қатъиро аз болои манбаъҳои интернетӣ пурзӯр намудаанд. Ин амал ҳарчанд садди роҳи озолии суҳан мегардад, аммо амри зарурист, чунки инсониятро аз вартаи ҳалокати террористӣ раҳонидан роҳи дигаре надорад.

Сабаби сонсури (цензураи) интернетиро ҷорӣ намудани баъзе кишварҳои абарқудрат низ дар он аст, ки амнияти кишвари худро то андозае аз хатарҳои интернетӣ эмин доранд, ба монанди "Кореяи Шимолӣ, Сомали, Эрон, Чин, Сурия, Гвинеяи Экваторӣ, Ветнам. Арабистони Саудӣ ва ғайра" [4.]. Аслан, манбаъҳои таъсиррасони ахборӣ дар шабакаҳои интернетӣ гуногунанд. Ба ғайр аз он, сайтҳои, ки бевосита ғояҳои сепаратизм (ҷудоиандозӣ), экстремизм (ифротгароӣ), ксенофобия (миллатбадбинӣ)-ро таблиғ мекунанд, ҳамчунин, сайтҳои вучуд доранд, ки бевосита аз ҷи гуна коркарду истифодабарии

воситаҳои террористӣ маълумот медиҳанд ва рӯйрош хавфи ҷангири ба миён меоранд. Ба ин мисол шуда метавонанд он сайтҳои роҳнамое, ки усули ҷӣ гуна тайёр намудани маводи таркиш, аз ҷӣ омода намудани он, навҳои маводи таркиш ва захираҳои сози ва ғайра, ки на танҳо ба психологияи инсон таъсир мерасонад, балки ўро метавонад ба ин гуна террор бевосита омода намояд. Ҳатто аз ин гуна манбаҳои интернетӣ шахсони алоҳидаеро дарёфт намудан мумкин аст, ки матолибу маводи захираҳои дунда ва таркиширо дастрас намоянд.

Муноқишаҳо ва амалҳои номатлубе, ки байни миллатҳо ва дину мазҳабҳо мегузаранд, пеш аз ҳама, равиҷроеро ба вуҷуд овардаанд, ки аллакай тӯли асрҳо нишонаҳои онҳо дида мешуданд, вале асри техникаву технология ин равиҷро даҳчанд нуфуз ва рушдашонро тезтар ва бештар намудааст. Ҷабҳаи аз ҳама хатарнокаш дар он аст, ки маҳз интернет ин равиҷро аллакай на кори як мазҳаб, як дин ва як миллат, балки хавфи умумӣ ва глобалӣ гардонидааст. Ин вазъ бошад, барои решақан намудани равиҷҳои террори равониву иқтисодиву сиёсиву иҷтимоӣ мушкилӣ эҷод менамояд. Ин равиҷҳо аслан бо номҳои экстремизм, терроризм, фанатизм, фарҳангситезӣ, ки воқеан дар оянда ба амният суботи на як кишвар, балки ҷомеаи ҷаҳонӣ таҳдид мекунанд, арзи ҳастӣ мекунанд.

Нишонаи аввали экстремизм, пеш аз ҳама итбат намудан ва иҷро намудани талаботе, ки ғайриимкон аст ва бовар намудан ба ақидаҳои, ки ба ақли инсон муқаррарӣ, яъне ғайрисода намегунҷад. Афкори ифротгароӣ бештар ба онҳое хос аст, ки намехоҳанд ниёзҳои дигар инсонҳоро ва ё дар умум, ҷомеаро фаҳманд. Ҳамчунин, ба ифротгароён гурури бемавқеъ хос аст. Онҳо наметавонанд, ки рафтори худро аз нигоҳи танқидӣ назар кунанд. Камбудии асосии онҳо дар он аст, ки ба истилоҳи фаҳми фантазии ҳудашон инсонҳои дигар «гумроҳ шудаанд». Масалан, ҳангоми суҳбат кардан ба онҳо, махсусан ҷавононашон, тоқати то ба охир суҳанро шунидан надоранд ва ҳамчунин, аз нигоҳи психологӣ ниҳоят асабонӣ ҳама ҷизро қабул менамоянд ва ҳангоми гап задан аксарашон як ибораро ҳатто се бор ҳам такроран истифода менамоянд. Шояд ин аз он ҷиҳат бошад, ки мехоҳанд бо ин тарз дурустии суҳани худро таъкид намоянд ва ё аз ҳисоби он аст, ки ҳатто ҳудашон ҳам бовар доранд, ки шунавандашонро бо суҳанони подарҳавояшон мутақоид карда наметавонанд. Ба ҳар ҳол, ин як ҳолати ноустувории равонии онҳо ва ё ҳамлаи психикии онҳо ба дигаронро нишон медиҳад. Ба ин воситаҳо ифротгароён мехоҳад, ақидаҳои бардурӯғ ва ғайриконститутсионӣ ва ғайришариатири дар байни мрдм паҳн намоянд.

Дигар нишонаи характери экстремистидошта дар он аст, ки онҳо дар ҳоли ба ягон амал даст задан ғайриқонунии ниҳоят пуршиддат ва аз меъёр зиёд нишон медиҳанд, ки ба он эҳтиёҷе нест ва бо ин восита ме-хоҳанд тарафдорони худро зиёд намоянд. Дар натиҷа, ин амали онҳо боиси дар байни аксари инсонҳо, ки пеш аз ҳама, барои эҳтиёҷи зиндагии ҳаррӯзаашон қору ғайриқонун менамоянду қувваи худро барои қонун гардонидани талаботи иҷтимоии худ ва аҳли оилаашон ба ҳарч диҳанд, нофаҳмиро ба вучуд меорад. Чунки дар ин ғирудорҳои зиндагӣ сарфи қувва ва аз ҳад зиёд масалан, зоҳирпарастӣ ба зиндагии онҳо монеа эҷод мекунад, ки дар ҷомеа ҳамнавоиро (гармонияро) аз байн бурда, нооромии иҷтимоиро низ ба вучуд меорад.

Барои муборизаи муваффақона бо зуҳуроти терроризм ва экстремизм дар шабақаҳои интернет бояд маҷмӯи тадбирҳо андешида шаванд. Равиши комплексӣ имкон медиҳад, ки бо густариши экстремизм дар шабақаҳои интернет таъсир расонида, муқобилат ба он беш аз пеш пурзӯр карда шавад. Дар аксари кишварҳо қорқоеро дар роҳи расидан ба ҳадафҳои қам қардани экстремизм, нобуд сохтани терроризм дар дастаҷамъӣ анҷом медиҳанд, ки барои пешгирӣ аз онҳо вобаста ба шароит ва вазъ дар Тоҷикистон низ аз ин роҳу усулҳо истифода намудан ба мавқеъ аст:

1. Назорати техникӣ аз болои истифодабарандагони интернет, зарурати тақмили воситаҳои техникӣ ва барномаҳои муосир, инчунин таҳияи воситаҳои нави техникӣ ва дар ин соҳа тайёр намудани кадрҳои варзида дар доираи салоҳияти мақомотҳои дахлдор амри зарурист.

2. Тақмили ҳамкории мутақобилаи мақомоти ҳифзи ҳуқуқ ва тартибот бо провайдерҳо, созмондиҳандагон ва таҳиякунандагони сомонаҳо (сайтҳо) ва блогҳо бо мақсади роҳ надодан, ҷой надодан ва ё масдуд намудани иттилооти дорои мазмуни ифротӣ аз манфиат ҳолӣ нест.

3. Тақвияти ҳамкорӣ бо аҳли ҷомеа зарур аст:

а) Ба мақсади ошқор ва масдуд қардани маводи таблиғотиини идеологияи террористӣ мунтазам ва бефосила ба таҳлил қардани фазои интернет бояд пардохт;

б) Фароҳам овардани шароит ва ҷалб қардани истифодабарандагони бошууру зирази интернет бо раванди муайян барои ошқор намудани маводи ғайриқонунӣ ба роҳ монда шавад;

в) Ҷалби ҷавонтолибилмон ва устодони аз нигоҳи идеологӣ пухтарасида барои иштирок дар муқобилат бо терроризм, экстремизм, миллатгарой ва фарҳангситезӣ дар муҳити таълимӣ ва маъмуриятҳои фарҳангӣ-илмӣ роҳандозӣ гардад.

г) Воридшавӣ ва паҳн гардидани идеологияҳои бегона ба кишварҳои рушдбанда масъалаи доғи рӯз аст. Сомонаҳое, ки характери идеологияи ифротгароёна доранд, бевосита паҳнкунандаи андешаи сепаратизму экстремизм, таблиғот ва даъват кардан ба амалҳои экстремистӣ мегарданд. Аз ин рӯ, роҳнамоии ҷавонон ба омӯзиш, дар баробари илмҳои дақиқ ба илмҳои гуманитарӣ, ба монанди фалсафаи иҷтимоӣ, сиёсатшиносӣ, дипломатия, сиёсати ҷаҳонӣ, геополитика ва ғайра, ки дар замири донишҷӯ заминаи донишҳои идеологиро ба вучуд оварда метавонад, чунки ҷойи холигӣ дар тафаккури ҷавонон бо ҷаҳонбинииҳои гуногун пурра нагардида, бештар ҳислати илмӣ гиранд.

д) Омӯзиши фанҳои таърихи дин ва диншиносӣ танҳо дар ҳоле ба роҳ монда шавад, ки ҳуди муаллим дониши хуби илми дунявӣ низ дошта бошад ва ҳисси милливу ватандӯстиаш бештар бошад, яъне дар ин ҳолат маъмуриятҳои муассисаҳои таҳсилоти миёна ва олиро мебояд, ки дар интиҳоби омӯзгорон ҷиддӣ бошанд.

е) Созмони гурӯҳҳои корӣ аз ҳисоби олимоне, ки ба тафаккур сарукор доранд, ба монанди равоношиносони варзида, идеологҳои барҷаста ва мутахассисони касбӣ бо тарҳрезӣ намудани раванди корӣ дар мусоидат бо ҷавононе, ки мубталои ақидаҳои ифротгароёна гардидаанд. Сафарбар намудани ин гурӯҳҳои корӣ барои ташвиқот ба ноҳияву вилоятҳое, ки ҷавонони он ҷо ба Русия ва дигар кишварҳо барои муҳоҷират мераванд. Хуб мешуд он фикру андешаҳо ба таври мушаххас, фаҳмо ва ройгон барои сафаркунанда ба муҳоҷират дастрас мегардиданд.

АДАБИЁТ

1. Население Земли Материал из Википедии-свободной энциклопедии

https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%9D%D0%B0%D1%81%D0%B5%D0%BB%D0%B5%D0%BD%D0%B8%D0%B5_%D0%97%D0%B5%D0%BC%D0%BB%D0%B8 , санаи воридшавӣ – 18 июли с. 2019, 12:11.25.

2. Olga Feoktistova. Цифровой мир в 2019 году: отчет Global Digital. <https://blog.ringostat.com/ru/tsifrovoy-mir-v-2019-godu-otchet-global-digital/> , санаи воридшавӣ - 17 .майи с2019, 8:56:14.

3. Сахира Назарова. Противодействие экстремизму онлайн в теории и на практике. <http://center.kg/article/224> , санаи воридшавӣ- 17 .майи с ,201913:00:14.

4. IRMA SURIKOVA. 10 СТРАН С САМОЙ МОЩНОЙ ЦЕНЗУРОЙ В ИНТЕРНЕТ. <https://www.le-vpn.com/ru/top-10-censorship-countries/> , санаи воридшавӣ - 17 майи с. 2019, 10:30:26.

**НЕГАТИВНЫЕ ФАКТОРЫ РАСПРОСТРАНЕНИЯ
ЭКСТРЕМИЗМА И ЕГО ПРОЯВЛЕНИЕ В ИНТЕРНЕТЕ**

НАЗРИЕВА ОЙНИЁЛ ШАРИФОВНА,

кандидат философских наук, заместитель начальника Управления
анализа и прогнозирования внутренней политики Центра стратегиче-
ских исследований при Президенте Республики Таджикистан
734025, Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки 40,
тел: +992 37-2-27-20-93

*Статья посвящена анализу основных аспектов проникновения и рас-
пространения негативных явлений – терроризма и экстремизма через со-
циальные сети интернета. Автор подчеркивает их негативное глобаль-
ное воздействие на страны, не охваченные войной. В данной статье кон-
кретно изображены факторы распространения терроризма и экстре-
мизма и предлагаются пути предотвращения их распространения через
Интернет.*

Ключевые слова: экстремизм, информация, интернет, сайты,
молодежь, цензура.

**NEGATIVE FACTORS OF EXTREMISM SPREAD AND ITS
MANIFESTATION IN INTERNET**

NAZRIEVA OYNIYOL SHARIFOVNA,

Candidate of Philosophical Sciences, Deputy head of the Department of
Domestic Policy Analysis and Forecasting, Center for Strategic Research
under the President of the Republic of Tajikistan,
734025, Tajikistan, Dushanbe, 40 Rudaki Ave,
ph.: +992 37 2-27-20-93

*Article is devoted to the analysis of the main aspects of penetration and
spread of the negative phenomena – terrorism and extremism through social
networks of the Internet. The author emphasizes their negative global impact
on the countries which are not captured by war. In this article factors of spread
of terrorism and extremism are specifically represented and ways of prevention
of their distribution through the Internet are offered.*

Keywords: extremism, information, Internet, websites, youth, censorship.

УДК: 327.930,22

**НАҚШ ВА АҶАМИЯТИ ҲУКУМАТИ ЭЛЕКТРОНӢ
ДАР МУБОРИЗА БАР ЗИДДИ ПАНДЕМИЯИ COVID–19**

АБДУҶАББОРОВ МАЪРУФҶОН АБДУАЗИЗОВИЧ,

муовини сардори Раёсати таҳлил ва ояндабинии сиёсати хориҷии
Маркази тадқиқоти стратегии назди Президенти Ҷумҳурии
Тоҷикистон, аспиранти кафедраи сиёсатшиносии факултаи фалсафаи
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон
734025, Тоҷикистон, ш.Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 17,
тел.: (+992) 93 855 02 90; email: av.maruf@gmail.com

Сар задани беморӣ ва паҳншавии коронавируси навъи нав дар охири моҳи декабри соли 2020 вазъияти ҷаҳонро ба таври бесобиқа тағйир дод. Бо мақсади пешгирии паҳншавии вируси мазкур кишварҳо марзҳояшонро бастанд, фаъолияти корхонаҳо ва марказҳои хизматрасониҳо боздоштанд, карантини умумӣ ва вазъияти ғавқуллода эълон намуданд. Самоизоляцияи маҷбурии миллионҳо одамон арзиши хизматрасониҳои электронии давлатӣ—аз гирифтани маълумот то ҳалли масъалаҳои тиҷорӣ ё шахсии бо мақомоти давлатӣ алоқамандро ба таври назаррас боло бурд. Чунин ҳолат ҳамкориҳои электрониро ба воситаи муҳимтарини нигоҳдоштани масофаи иҷтимоӣ, ҳифзи раванди хизматрасонӣ ва муносибатҳои ҷамъиятӣ ва аз ҷама муҳим, ба омил муборизаи самаранок бар зидди вирус мубаддал намуд. То ба имрӯз, далелҳои асосии тақвият бахшидани хадамоти электронии давлатӣ асосан идораи бемамоният, самаранок ва шаффоф шуморида мешуд, ки вақт ва пулро сарфа мекунанд. Пандемияи кунунии коронавирус боз як далели дигарро ба он зам намуд: ҳукумати электронӣ ва хадамоти электронӣ метавонанд саломатии инсонҳо ва муҳимтар аз ҷама, ҳаёти онҳоро наҷот диҳанд. Муаллиф дар ҷамин асос мекунад, ки ҷиҳатҳои мусбат, аҷамият ва ҷойгоҳи ҳукумати электрониро дар идоракунӣ вазъ ва рафъи бӯҳрони ҷорӣ нишон диҳад.

Калидвожаҳо: *коронавирус, карантин, хадамоти электронии давлатӣ, системаи мутамарказ, системаи назорати рақамӣ, масофаи иҷтимоӣ, иқтисоди рақамӣ, идоракунӣ вазъ, тартиботи ҷаҳонӣ.*

Паҳншавии пандемияи COVID–19 бисёре аз фарзияҳои классикии башарро оид ба беҳдошту саломатӣ ва робитаҳои ҷамъиятӣ дигар

намуд. Вазъи бухрони бавучудода собит кард, ки як беморӣ то чӣ ҳад метавонад равандҳои ҷаҳониро тағйир диҳад.

Новобаста аз мушкилот ва монеаҳои бавучудода, дар чунин давраи аз лиҳози иқтисодию иқтимоӣ ва санитарӣ эпидемиологӣ мураккаби ҷаҳонӣ ягона тарзи муносибати ҷамъиятӣ, ки ба таври муқаррарӣ фаъолияти худро нигоҳ дошт ва қатънависи иртиботи мустақими дохилидавлатӣ байналмилалӣ пешгирӣ кард, иртиботи электронӣ мебошад. Аз муҳимтарин ҷорабиниҳои байналмилалӣ сар карда, то ҷаласаҳои дохилиҳукуматӣ ва тарғибу ташвиқи пайдарпайи давлатҳои оид ба пешгирии вирус ба низомии электронӣ гузаштанд. То ҷое ки шакли электронии муносибатҳо шартӣ ягонаи кам намудани хатари паҳншавии вирус, риояи масофаи иҷтимоӣ ва нигоҳ доштани назми ҳаррӯзаи иқтисоду иҷтимоӣ ва сиёсат шуд. Ҳамин тавр, паҳншавии пандемияи COVID-19 дар тамоми ҷаҳон бори дигар собит кард, ки гузариши ҳарчӣ зудтар ба ҳукумати электронӣ-ҷорӣ намудани технологияи иттилоотӣ коммуникатсионӣ дар тамоми соҳаҳои муносибатҳои ҷамъиятӣ муҳим ва тақдирсоз аст.

Аз лиҳози назариявӣ концепсияи ҳукумати электронӣ асосан чор ҳадаф: шаффофият, фаврият, кушода ва дастрас будани раванди фаъолияти ниҳодҳои ҳокимияти давлатиро фаро мегирад, ки онҳо ҳамчун принципҳои асосии ҳукумати электронӣ низ шинохта шудаанд. Вобаста ба сатҳ ва сифати амалишавии принципҳои болозикр дараҷаи татбиқи ҳукумати электронӣ дар кишварҳои ҷаҳон баҳогузорӣ карда мешаванд.

Тавре мушоҳидаҳо нишон доданд, паҳншавии коронавирус дар ҷаҳон, новобаста аз тақозои ҳукумати электронӣ амалишавии принципҳои мазкурро дар раванди фаъолияти институтҳои дахлдори давлатӣ ба як зарурат ва афзолияти ҳалли мушкилот ва идораи давлат дар вазъияти бӯҳронӣ табдил дод.

Таъсиси порталҳои миллии мубориза бо коронавирус ва тариқи барномаҳои мобилӣ ё шабакаҳои иҷтимоӣ наشري маълумот доир ба COVID-19, эҷод намудани механизмҳои инноватсионӣ пешгирӣ аз вабо, дастуру тавсияҳои мунтазам ба аҳоли аз тариқи воситаҳои электронӣ, мустақиман дар шабакаҳои телевизионӣ нишон додани раванди фаъолияти Ҳукумат ва ташаббусҳои нав, мониторинги иҷроиши супоришҳо ва ғайра, аз ҷумлаи иқдомҳои ҳаррӯзаи кишварҳои ҷаҳон буданд, ки тариқи электронӣ анҷом ёфта, ба таври табиӣ амалишавии принципҳои шаффофият, фаврият, кушода ва дастрас будани фаъолияти институтҳои ҳокимияти давлатиро инъикос намуданд. Ба шаҳрвандон пешниҳод намудани маълумоти дақиқ, муфид ва муҳим

дар ин давра аз як раванди маъмулӣ ба манфиатҳои ҳаётан муҳими кишварҳо мубаддал шуд.

Ин ҷо як нуктаро бояд қайд намуд, ки ҷун бӯҳрони бавучудомада масъалаи эътимоди омма ба неру ва зарфияти ҳокимияти давлатиро аз ҳарвақта беш ҳассос кард, бинобар ин таъмини шаффофият ва фаврияти раванди ҳалли бӯҳрон ҳамҷун воситаи қавии ҳифзи эътимоди омма аз худ дарак дод. Ҳолати мазкур ду ҷанбаи муҳимро возеҳ намуд:

Якум, ҷун анъана ба назар мерасид, ки ҳукумати электронӣ хостаҳои мардум дар назди мақомоти давлатист ва он фақат ба манфиатҳои шаҳрвандон нигаронида шудааст, аммо бӯҳрони бавучудомада нишон дод, ки нақши татбику истифода аз усулҳои ҳукумати электронӣ дар идораи босамари равандҳои ҷамъиятӣ барои институтҳои ҳокимияти давлатӣ низ кам нест ва бамаротиб бештар аст.

Агар дар ҳолатҳои равандҳои муътадили ҷамъиятӣ барои пешгирӣ аз сар задани бӯҳрони эҳтимоли идораи шуури сиёсии мардум муҳимтар бошад, пас дар вазъияти бӯҳронӣ-ҳалли бӯҳрон шартӣ асосии идораи шуури сиёсии омма, ё ташаккул додани нигоҳи мусбати шаҳрвандон нисбат ба мақомоти давлатӣ ба шумор меравад. Шакли электронии идораи вазъият, ташаббусҳои рақамӣ дар кишварҳои ҷаҳон низ нишон доданд, ки ин дастовардҳои муосир метавонанд ҳамҷун воситаи муфид барои кор бо гурӯҳҳои осебпазир дар интернет, ҳимояи дастаҷамъонаи ғояҳои сиёсӣ, ҳалли мушкilotи муҳими иҷтимоӣ ва иқтисодӣ кумак намуда, бурузи эҳтимолии ҳар гуна бӯҳронҳои иҷтимоиро пешгирӣ намоянд.

Дуюм, вазъи бавучудомадаи ҷаҳонӣ нишон дод, ки ҳукумати электронӣ на фақат барномаи модернизатсия ва ислоҳоти сифатӣ дар низоми идораи давлат аст, балки омили ҳифзи суботу тартибот, сафарбарнамоии оммавӣ ва ҳифзи низоми хизматрасонию истеҳсолот дар шароити бӯҳронӣ маҳсуб меёбад. Аз ин рӯ, онро як барномаи комилӣ зиддибӯҳронӣ низ номидан мумкин мебошад.

То ба имрӯз, далелҳои асосии тақвият бахшидани рушди ҳадамоти электронии давлатӣ асосан идораи беамоният, самаранок ва шаффоф шуморида мешуд, ки вақт ва харчи зиёдро сарфа мекунанд. Пандемияи кунунии कोरोनाвирус боз як далели дигарро ба он зам намуд: ҳукумати электронӣ ва ҳадамоти электронӣ метавонанд саломатии инсонҳо ва муҳимтар аз ҳама, ҳаёти онҳоро наҷот диҳанд.

Тавре дар оғоз қайд намуда будем, कोरोनाвирус фаҳмишҳои класикиро доир ба падидаҳои ҳаёти сиёсӣ ҷамъиятӣ ва байналмилалӣ хеле дигаргун кард, аз ҷумла ифодаи абарқудрат буданро дар мисоли кишварҳои алоҳидаи ҷаҳон тағйир дод. Нишон дод, ки абарқудрат бу-

ТОҶИКИСТОН ВА ҶАҶОНИ ИМРӯЗ

дани давлат, як фаҳмиши сиёсӣ ва универсал будани он дар ҷорачуӣи тамоми масоили байналмилалӣ нест. "Тартиботи ҷаҳонӣ, ки пас аз Ҷанги дуҷуми ҷаҳон таҳти нуфузи Иёлоти Муттаҳидаи Амрико сохта шуда буд, дигар ба воқеияти муосир ва тавозуни имрӯзаи қувваҳо дар арсаи байналмилалӣ мувофиқат намекунад", – менависад маҷаллаи фаронсавӣ "Le Monde" [1].

Иттиҳоди Аврупо низ бо вучуди иттиҳодияи неруманди иқтисодӣ ва сиёсӣ буданаш, дар ростои вазъияти мураккаб қарор гирифт. Тобоварии ин системаи бузург, аз ҳама асосиаш, ҳамбастагӣ миёни давлатҳои узв низ зери суол рафт. Эгоизми давлатҳо ва бастани сарҳадот ду рукни Иттиҳоди Аврупо: минтақаи Шенген ва бозори ягонаро зери хатар гузошт. Ихтилофот низ дар мавриди бархӯрдорӣ аз кумакҳо ва дастрасӣ ба ёриҳои тиббӣ муҳити муносибатҳои сиёсӣ кишварҳои дохили иттиҳодро низ ҳаладор сохтанд.

Ҳамин ҷиҳатҳо боис шудааст, ки имрӯз таваҷҷуҳи доираи қоршиносон ва ҷомеаи таҳлилгарони ҷаҳонро ҷавоб ҷустан ба саволҳои гуногун меафзояд: "Оё зери таъсири бӯҳрони ҷаҳонии тандурустӣ имрӯзҳо ҷаҳониён шӯҳиди дигаргунӣҳои кулӣ дар муҳити геополитикӣ шудаанд? Оё ҳалли бӯҳрон ба ислоҳи вазъият ва тамоюлҳои қаблӣ вобаста аст ё ин ки ба тағйир додани парадигма¹? Ҷаҳони оянда аз олами қаблӣ беҳтар хоҳад шуд ё бадтар? ва ғайра.

Ҳарчанд қоронавирус заъфи нерумандии баҳше аз давлатҳои абарқудратро нишон дод, вале дар ин миён кишварҳои низ буданд, ки дар мубориза бо вирус хеле муваффақ шуданд. Дар ин радиф зикри Ҷумҳурии Федеролии Олмон, Ҷумҳурии Мардумии Чин, "Палангони Осиёи Шарқӣ", аз ҷумла, Қореяи Ҷанубӣ, Сингапур лозим ба зикр мебошанд. Инҳо кишварҳои ба шумор мераванд, ки дорои собиқаи зиёди истифодаи дастовардҳои инноватсионӣ дар истеҳсолот ва иртиботот мебошанд ва қалиди яке аз муваффақиятҳои ин кишварҳо дар ростои мубориза бо вирус рушди унсурҳои ҳукумати электронӣ шуморида мешавад.

Дар мавриди Чин андешае бисёр роиҷ аст, ки кишвар маҳз тариқи қарантини сахт тавонист пеши роҳи паҳншавии вирусро гирад, вале нуктаи марказӣ ин аст, ки новобаста аз сатҳи паҳншавии вирус қарантини сахтро на ҳар кишвар амалӣ қарда метавонад. Агар дар Чин сатҳи хизматрасонӣҳои электронӣ, фаъолияти фосолавии онлайнӣ дар сатҳи зарурӣ қарор намедошт, давлат ба худ имкон намедод, ки

¹ Парадигма–маҷмӯи консепсияҳо, шакли тафаккур, аз ҷумла назарияҳо, равишҳо, стандартҳо ва натиҷаи таҷрибаҳои, ки дар асоси онҳо бунёди минбаъдаи соҳа муайян қарда мешавад.

қотеъона ба чунин сатҳи саҳти карантини даст занад. Туфайли ҳамин омил, бо вучуди теъдоди зиёди аҳоли ва аввалин кишвари мубталои вирус буданаш, Чин тавонист, ки шумораи мубталоёноро бо таносуби 5.85 нафар ба ҳар сари 100 ҳазор аҳоли маҳдуд кунад [2].

Дар доираи иқдомҳои зиддибухронӣ ҳукуматҳои маҳаллӣ дар Чин хизматрасонии "QR-код"-и тиббӣ ё коди саломатиро қорӣ намуданд, ки вазъи саломатии шаҳрвандонро назорат мекунад ва онҳоро сари вақт раҳнамоӣ менамояд. Ҳукумат бо дастгирии ширкатҳои бузурги технологӣ Alibaba Group Holding Ltd ва Tencent Holdings Ltd як барномаеро ба қор даровард, ки шаҳрвандонро барои муайяннамоии сирояти कोरोनाвирус пайгирӣ мекунад. Шаҳрвандон бояд варақаи онлайнро бо рақами мушаххаси худ, маълумот дар бораи хатсайр ва ҳама гуна аломатҳои вирус, аз ҷумла, сулфа ва табларза пур кунанд. Пас аз пур кардани саволнома, истифодабарандагон дар телефонҳои мобилии худ рамзи QR-ро бо нишон додани вазъи саломатии худ дар шкали се ранг пайдо мекунад. Қорбароне, ки коди сурх доранд, вазифадоранд, ки дар давоми 11 рӯз дар карантин қарор дошта, тариқи суҳбати барномавӣ мунтазам тафтиш карда шаванд. Ба онҳое, ки рамзи зард дода шудааст, бояд 7 рӯз дар хона бимонанд ва қорбароне, ки рамзи сабз доранд, метавонанд озодона сафар кунанд [3].

Дар Қореяи Ҷанубӣ занҷираи шаҳрвандоне, ки бо сироятшудагон дар тамос буданд, ба таври муфассал назорат карда мешавад. Ин системаи назорат тақрибан ба силсилафилмҳои детективӣ шабоҳат дорад. Барои пайгирӣ ва тафтиши одамоне, ки эҳтимол бо шахси сироятшуда ба наздикӣ дар тамос буданд, маълумотро аз тариқи телефонҳои мобилӣ дар бораи макони қойгиршавӣ, сабтҳои амалиёти қорти кредитӣ ва сабти камераҳои назоратӣ истифода мебаранд. Харитаҳои муфассал нашр карда мешаванд, ки ҳаракатҳои шахсони сироятшударо нишон медиҳанд ва онҳое, ки бо шахси сироятшуда дар тамос буданд, барои озмоиш ташвиқ мегарданд. Ҳамин усул, сабаб шуд, ки шумораи рекорди сироятёфтагон ва фавтидагон дар кишвар қоҳиш дода шавад.

Бояд зикр намуд, ки Қореяи Ҷанубӣ аз лиҳози шумораи беморон муддати зиёд дар ҷаҳон дар қойи дуҷум қарор дошт, аммо то ин замон суръати паҳншавии вирус он қадар паст карда шуд, ки имрӯз дар Қореяи Ҷанубӣ сатҳи гирифташавӣ ба 100 ҳазор нафар то 20,7 ҳолат рост меояд. Дар пойтахти он шаҳри Сеул ба 100 ҳазор нафар 0,6 ҳолат рост меояд [2].

Сингапур яке аз аввалин кишварҳое ба шумор меравад, ки баробари бавучудоии бухрони кунунии тандурустӣ технологияи

"пайгирии робита"-ро миёни сироятёфтагон тариқи барномаи "Trase Together" татбиқ кард. Барномаҳои пайгирии робита ё тамос якҷоя бо "bluetooth"-и телефони мобилии шахс барои ҳифз ва махфӣ нигоҳ доштани маълумоти корбароне, истифода мешаванд, ки эҳтимоли робита ва наздикии шахс бо онҳо мавҷуд будааст. Яъне ин барнома дар телефонҳои ҳамроҳ насб шуда, ба шахс имкон медиҳад, ки маълумот (ному насабу суроға)-и ҳамаи он нафароне, ки бо онҳо робита доштааст, ҳатто аз канорашон гузаштааст, дар телефонаш ҳифз шаванд. Дар сурати мусбат баромадани натиҷаи ташҳиси яке аз онҳо, дарҳол ба вай паёмак меояд, ки ё аз озмоиш гузарад ва ё ба само-изоляция равад. Чунин барномаҳои инноватсионӣ аз ҷониби бисёр ширкатҳои хусусӣ таҳия шуда, кӯшишҳои ҳукумати Сингапурро дар самти пешгирӣ аз сироятёбӣ дастгирӣ мекунад. Албатта, баъзе нигарониҳо низ атрофи ин барнома ба вучуд омаданд ва истехсолкунандагон паҳнкунии васеи барномаи мазкурро аз сабаби зиёд сарфа шудани батареяи телефон ё баъзан бо далели дахлнопазирии маълумоти шахсӣ маҳдуд кардани шуданд, аммо дар маҷмӯъ, барои марҳалаи муайяни вазъ чунин иқдом самаравӣ хуб дод.

Дар бисёр кишварҳо, аз ҷумла дар ИМА, Италия, ки шумораи зиёди беморон ба қайд гирифта шуданд ва талабот ба дастгоҳи нафаскашии сунӣ бесобиқа афзуд, табибон маҷбур шуданд, ба қароре оянд, ки киро наҷот диҳанд ва киро не? Зери ифодаи тағйирёбии арзишҳо, аз ҷумла, ҳамин ҳолатро низ дар назар доштан мумкин аст. Яъне зери таъсири бухрон дар ҷомеае, ки ҳукуқи шахс меъёри ҳама чиз аст, марғу наҷоти вай ҳосияти интиҳобӣ пайдо намуд. Дар чунин вазъият ҳам самаранокии шабакаи мутамаркази тандурустӣ ва омодагии шӯъбаҳои беморхонаҳо барои қабули мизочон тасдиқи худро пайдо намуд.

Хусусан, мавҷудияти системаи онлайнӣ мутамарказ яке аз муваффақиятҳои Ҷумҳурии Федеролии Олмон шинохта мешавад, ки имкон дод кишвар идораи пандемияро дар тафовут бо Италия ва Испания нисбатан оромона ба роҳ бимонад. Дар Олмон ҳар як дастгоҳи нафаскашии сунӣ (*хоҳ дар беморхонаҳо ва хоҳ дар марказҳои хусусӣ*) дар системаи ягонаи иттилоотӣ мутамарказ мебошанд. Дар шароити бухронӣ ҳамаи дастгоҳҳо ба ихтиёри давлат гузаронида мешавад. Масалан, агар бемореро ёрии таъҷилӣ зарур шавад, фелдшер тавассути раҳнамои ягона мебинад, ки ҷӣ хел зудтар ўро ба дастгоҳи нафаскашии сунӣ расонидани мумкин аст [2].

Дуруст аст, ки Олмон бо вучуди шумораи зиёди сироятёфтагон дар муқоиса бо дигар кишварҳо сатҳи камтарини фавтро нигоҳ медорад[4]

ва дар рейтинги кишварҳое, ки дар шароити пандемияи коронавирус ҷаёлона амал мекунад, ҷои дуумро ишғол намуд[5].

Бар ҳилофи ин, самаранокии системаи номутамаркази соҳаи тандурустӣ дар мубориза бар зидди пандемия камтар ба назар мерасид. Масалан, дар Иёлоти Муттаҳидаи Амрико, чун аксари беморхонаҳо хусусианд ва аз ҳамдигар вобаста нестанд, дар шароити пандемия марказҳои калонтарин захираи таҷҳизоти заруриро пайдо карданд, дар ҳоле ки клиникаҳои хурд ин имконро надоштанд. Вазъи мазкур ба вайрон шудани тавозуни мурочиати мизоҷон ва расонидани кумакҳои зарурӣ аз ҷониби табибон сабаб шуд.

Нишон додани нақши дастовардҳои иттилоотӣ коммуникатсионӣ дар самти пешгирии вирус маъноӣ онро надорад, ки ба омилҳои технологӣ хусусияти мутлақ дода мешавад. Балки дар баробари он кишварҳо имкониятҳо ва механизмҳои зиёди дигарро ба кор бурданд, ки дар яққоягӣ натиҷаи лозимро ба бор овард.

Дар бисёр кишварҳои аз лиҳози технологияи иттилоотӣ коммуникатсионӣ пешсаф бўлиши COVID-19 ба хизматрасониҳои электронии ҳукумат талаботи нав намуд ва ниёзро ба хизматҳои мавҷуда афзоиш дод. Барномасозон дар мақомоти давлатӣ барои таҳияи барномаҳо ва хизматрасониҳои нав ҷиҳати мубориза бо COVID-19 сафарбар шуданд. Дар ин кишварҳо афзоиши истифодаи хизматҳои онлайн, аз қабилӣ мушаххаскунии рақамӣ ва имзои рақамӣ бо сабаби якбора зиёд шудани шумораи аризаҳо барои гирифтани кӯмакпулӣ аз бекорӣ ва дигар пардохтҳои иҷтимоӣ мушоҳида шуданд.

Доир ба хусусияти амалишавии ҳукумати электронӣ дар кишварҳои ҷаҳон ҳамин нуктаро зикр намудан бамаврид аст, ки таъмини хизматрасониҳои электронӣ дар ҳама кишварҳои дунё падидаи хос ва марбут ба бўлиши коронавирус нест, балки дар давлатҳои пешқадам низомии электронии муносибатҳо падидаи муқаррарӣ ва ҷузъи ҷудонопазири ҳаёти ҳаррӯзаи сокинон ва институтҳои давлатӣ ба шумор мераванд. Дар шароити пандемия бошад, фақат аз лиҳози шумора ва миқёс зарурат ба он афзоиш ёфт.

Дар кишварҳои рӯ ба иқшоф бошад, пандемияро метавон дарс ва муҳарриқи тақвият додани ҳукумати электронӣ номид, зеро на дар ҳама кишварҳо рушди ҳукумати электронӣ қаноатбахш аст ва фақат қисмати қамӣ муомилоту муносибот аз ин тариқ ба роҳ монда шудаанд. Дар баъзе давлатҳо афзоиши якбораи истифодабарандагон боиси мушкилот дар низомии хизматрасониҳои электронӣ низ гардиданд. Масалан, аз сабаби хатари паҳншавии сирояти коронавирус дар Қазоқистон, аз 16 мартӣ соли 2020 вазъияти ҷавкулода ҷорӣ карда

ТОҶИКИСТОН ВА ҶАҲОНИ ИМРӯЗ

шуд ва ягона роҳи ба даст овардани хизматрасониҳои давлатӣ дар ин давра портали ҳукумати электронӣ буд, ки 80%-и тамоми ҳадамоти давлатиро дар интернет фароҳам овард. Аммо дар ҷараёни истифодаи оммавии он маълум шуд, ки сервер қодир нест, ки бо чунин миқдори зиёди ташрифот тоб орад. Агар дар рӯзҳои муқаррарӣ дар портал 600 нафар дар як соат ва 5 миллион дар як рӯз пайваست мешуданд, пас дар давраи ҳолати ғавқулода ин рақам ба 15 миллион нафар дар як соат ва 102 миллион дар як рӯз баробар шуд [6]. Портал барои чунин истифодаи васеи шаҳрвандон омода набуд ва ноком шуд [7].

Имрӯз кишвари бо Тоҷикистон дӯст ва ҳамсоя Ҷумҳурии Ёзбекистон низ дар ин самт кӯшишҳои назаррас дорад ва барномаи "Ёзбекистони электронӣ" ҳамчун шартӣ асосии пешрафти кишвар дар дурнамо этироф шудааст. Дар яке аз ҷаласаҳо Президенти Ҷумҳурии Ёзбекистон Шавкат Мирзиёев қайд намуд, ки агар лоиҳаҳои тасдиқшуда оид ба рушди иқтисоди рақамӣ дар тӯли 2–3 соли оянда амалӣ нагардад, пас ин маъноӣ ҳар сол баробари даҳ сол ба таъхир афтодани пешрафти кишварро хоҳад дошт [8].

Дар мисоли Тоҷикистон ҳамин нуктаро бояд зикр намуд, ки сироятёбии аҳоли нисбатан сабук сурат гирифт, ки заруратро барои ҷорӣ намудани карантини саҳт дар кишвар аз байн бурд. Бо вучуди ин, афзалияти истифодабарӣ аз имконоти ҳукумати электронӣ афзуд. Дар давраи инзивой як қисми аҳолии ғавол шаклҳои нави тиҷоратро, аз ҷумла, шаклҳои нави хизматрасонӣ тавассути хизматрасонии фосилавӣ, рушди самтҳои нави тиҷорати ватанӣ ва масирҳои тахвилу дастраскунии маҳсулоти истеҳсолшударо ривоч бахшиданд, ки дар чунин ҳолат самаранок арзёбӣ мегарданд.

Хусусан, хизматрасониҳои бидуни робита тадриҷан рӯ ба рушд гузошта, истифодаи қортҳои пластикӣ ва ҳамёнҳои электронӣ васеъ гардид. Имкониятҳои технологияҳои муосири рақамӣ барои гирифтани таълимот дар речаи мустақим (онлайн), таҳсили фосилавӣ, курсҳо ва тренингҳо, ки баробар ба таълимгирии муқаррарӣ мебошад, тавсеа пайдо намуда, шумораи машваратҳои тариқи речаи мустақим, фуруши либос, маҳсулот ва дигар молҳо афзоиш ёфтанд [9].

Дар асоси Паёми Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон "Дар бораи самтҳои сиёсати дохилӣ ва хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон" аз 26 декабри соли 2018 дар ҷумҳурӣ Консепсияи иқтисоди рақамӣ ва Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон "Дар бораи хизматрасониҳои давлатӣ" (15 январи соли 2020 қабул шудаанд, ки татбиқи онҳо марҳала ба марҳала рушди соҳаро таъмин хоҳанд намуд.

Лозим ба ёдоварист, ки Вазорати молияи Ҷумурии Тоҷикистон яке аз мақомоти ваколатдор дар соҳаи рушди иқтисоди рақамӣ ва ҳукумати электронӣ мебошад. Пандемияи коронавирус дар Тоҷикистон нақш ва зарурати тақвияти соҳаи хизматрасониҳои электрониро боло бурд. Аз ин хотир дар назди Вазорат таъсис додани Маркази идоракунии лоиҳаҳои ҳукумати электронӣ ва Маркази омӯзиши иқтисоди рақамӣ, барои таъмин намудани муносибати ягонаи технологӣ ба рушди ҳукумати электронӣ ва арзёбии таъсири равандҳои рақамисозӣ ба бахшҳои истеҳсоли ва иқтисодӣ, инчунин ташаккули асосҳои концептуалӣ ва методологӣ он лозим мебошад.

Дар сохтори Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон вазифаи муовини масъул доир ба масъалаҳои иқтисоди рақамӣ ва ҳукумати электронӣ зарур мегардад, ки ба таври дахлдор идораи рушди ҳукумати электронӣ ва иқтисоди рақамиро таҳти назорати қатъӣ қарор диҳад.

Таъсис додани паркҳои аз лиҳози технологӣ бузург дар кишвар минбаъд муҳимтар мешаванд. Ташкили "IT-парк"-и дорои инфрасохтори муосир ва ба илм пайваست кардани истеҳсолот, боиси рушди иҷтимоӣ иқтисодӣ ва инноватсионии минтақаҳо, дар маҷмӯъ, кишвар хоҳанд шуд, инчунин ба тавлиди навовариҳо ва эҷоди лоиҳаҳои ояндадор, аксуламали саривақтӣ нишон додан ба ҳар гуна бухронҳои эҳтимолӣ, васеъ шудани ҷойҳои зиёди корӣ мусоидат хоҳанд намуд.

Тибқи як таҳқиқоти "Ecorys UK Ltd", ба туфайли рақамисозии иқтисодиёт дар ду соли оянда, яъне соли 2020–2022 фоизи ҷойҳои нави корӣ дар иқтисоди ҷаҳон ба туфайли "касбҳои рақамӣ" таъсис дода мешаванд ва технологияҳои интернетӣ имкон медиҳанд, ки ҷойҳои кории нав ба вучуд оянд [10–С.22].

Андешае мавҷуд аст, ки технологизатсия омили ихтисори қувваи меҳнат ва авҷи бекорӣ дар кишварҳо мешавад, аммо муҳаққиқон ба он ақидаанд, ки набояд аз "нобудшавии" бисёре аз касбҳои маъмулӣ тарсид. Дар ҳақиқат, тибқи ҳисоботи "The Future of Jobs Reports – 2018", то соли 2022-юм 75 миллион нафар ҷойҳои ҷории корӣ зимни тақсмоти онҳо дар байни одамон ва мошинҳо аз байн мераванд, аммо боз 133 миллион ҷойҳои нави корӣ низ таъсис меёбанд. Яъне бо вучуди дигаргуниҳои назаррас, дурнамои шугли аҳолии сайёра дар маҷмӯъ мусбат арзёбӣ мегардад ва талабот ба қобилияти баланди инсонӣ боқӣ хоҳад монд. Роботҳо бошанд, мавқеъ ва ҷойи олимон, муҳандисон, ҳунармандон, роҳбарон, муаллимон ва кормандони иҷтимоиро танг карда наметавонанд [11.-С.8].

ТОҶИКИСТОН ВА ҶАҲОНИ ИМРӯЗ

Дар байни касбҳои нав, талабот ба таҳлилгарони маълумот, мутахассисони соҳаи технология, мошин, мутахассисони соҳаи маркетинг ва фурӯш, таҳиягарони нармафзори барномаҳо, мутахассисони автоматикунонии равандҳо, таҳлилгарон дар соҳаи амнияти иттилоотӣ, мутахассисони соҳаи тиҷорати электронӣ ва ВАО, муҳандисони робот, мутахассисони маркетинги рақамӣ дар оянда афзоиш хоҳад ёфт.

Ҳамин тавр, ташаккули ҳукумати электронӣ ва назорати иҷроӣ чиддӣ он меёри давлати тараққикарда дар замони муосир маҳсуб меёбад. Овардани мисолҳо ва таҷрибаҳои давлатҳои болозикр ба он мақсад аст, ки қудратмандии ояндаи давлат маҳз ба унсурҳои технологияи он вобаста мебошанд. Он метавонад беистисно тамоми соҳаҳои давлат, ҳарбӣ, иқтисодӣ, маориф ва амнияти кишварро ҳифз кунад.

Пандемияи COVID–19 ҳукуматҳо ва ҷомеаҳоро водор намуд, ки барои дар кӯтоҳмуддат воқуниш намудан ба бухрон, дар миёнамуддат рафъи пайомадҳои иҷтимоӣ иқтисодӣ ва дар дурнамои дарозмуддат аз нав дида баромадани сиёсатҳои механизмҳои идорӣ ба технологияи электронӣ бештар ручӯъ намоянд.

Ба назари мо равандҳои инноватсионӣ, ки дар ҳошияи вабо ба вучуд омаданд, бо хатми бухрон қатъ нахоханд гашт ва баръакс, босуръат идома пайдо хоҳад намуд. Тақвияти системаи электронии фаъолият боиси ташаккули "маорифи электронӣ", "тибби электронӣ", "нишастҳои электронӣ" шуда, ба ҷузъи барномаҳои модернизатсияи давлатҳо ворид хоҳанд шуд. Муҳим он аст, ки ин механизм ба воситаи таъсирбахши таъмини ҳамкориҳои ҷомеа ва давлат, ҷалби шаҳрвандон ва ниҳодҳои ҷамъиятӣ ҷиҳати ҳалли мушкилоти аҳоли, баҳогузориҳои сифати қарорҳои давлатӣ ва назорати ҷамъиятӣ табдил ёбад.

АДАБИЁТ

1. Le Monde предсказал конец гегемонии США после пандемии коронавируса. <https://www.rbc.ru/rbcfreenews/5eae2ac39a79477e6aa05736> (3.05.2020)

2. Какие страны и почему справляются с эпидемией COVID-19 лучше: доклад. <https://novayagazeta.ru/articles/2020/04/28/85143-pandemionat> (28 апреля 2020)

3. QR-код коронавируса. В Китае запустили систему слежения за инфицированными и здоровыми. (2020-02-17) <https://focus.ua/world/450294-qr-kod-koronavirusa-v-kitae-zapustili-sistemu-slezeniia-za-infitsirovannymi-i-zdorovymi>

4. В Германии низкая смертность от коронавируса. Почему? 8 апреля 2020 <https://www.bbc.com/russian/features-52191093>

ТОЧКИСТОН ВА ҶАҲОНИ ИМРӢЗ

5. Как Германии удалось стать европейским лидером в борьбе с COVID-19. (16.04.2020) <https://www.dw.com/ru/как-германии-удалось-стать-европейским-лидером-в-борьбе-с-covid-19/a-53139378>

6. Работу eGov стабилизировали. (07.04.2020). Kursiv.kz. <https://kursiv.kz/news/obschestvo/2020-04/rabotu-egov-stabilizirovali>

7. Вынужденная цифровизация госуслуг Казахстана во время пандемии COVID-19. (24.06.2020) <https://cabar.asia/ru/vynuzhennaya-tsifrovizatsiya-gosuslug-kazahstana-vo-vremya-pandemii-covid-19/#>

8. Цифровая экономика — в центре внимания. (18.05.2020). <https://review.uz/ru/post/cifrovaya-ekonomika-v-centre-vnimaniya>

9. Агар чомеа солим бошад, иктисодиёт рушд меёбад. <https://khover.tj/2020/07/agar-omea-solim-boshad-i-tisodiyot-rushd-meyobad-mulo-iza-oi-direktori-muassisai-davlatii-markazi-tatbi-i-loi-a-oi-sharikii-davlat-va-bahshi-husus-i-kumitai-davlatii-sarmoyaguzor-va-idorai-amvoli-dav/> 5.07.2020

10. Digital skills for the economy. A report by Ecorys UK. January 2016. https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/492889/DCMSDigitalSkillsReportJan2016.pdf – Date of access: 07.07.2020.- C.22

11. The Future of Jobs Reports 2018 // World Economic Forum. http://www3.weforum.org/docs/WEF_Future_of_Jobs_2018.pdf.-C.8 (133)

РОЛЬ И ЗНАЧЕНИЕ ЭЛЕКТРОННОГО ПРАВИТЕЛЬСТВА В БОРЬБЕ С ПАНДЕМИЕЙ COVID-19

АБДУДЖАББОРОВ МАЪРУФДЖОН АБДУАЗИЗОВИЧ,

заместитель начальника Управления анализа и прогнозирования внешней политики Центра стратегических исследований при Президенте Республики Таджикистан, аспирант кафедры политологии философского факультета Таджикского национального университета

734025, Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки 17;

тел.: (+992) 93 855 02 90; e-mail: av.maruf@mail.ru

Вспышка и распространение коронавируса нового типа в конце декабря 2020 года изменили международную ситуацию беспрецедентным образом. С целью предотвращения распространения вируса страны закрыли свои границы, приостановили деятельность предприятий и сервисных центров, объявили всеобщий карантин и чрезвычайную ситуацию. Принудительная самоизоляция миллионов людей резко повысила ценность государственных электронных услуг: от получения информации до решения деловых или личных вопросов, связанных с взаимодействием с государственными органами. Ситуация сделала электронное

ТОҶИКИСТОН ВА ҶАҲОНИ ИМРӯЗ

взаимодействие наиболее важным средством поддержания социальной дистанции, сохранения производства и эффективной борьбы с вирусом. На сегодняшний день главным аргументом развития государственных электронных услуг было беспроblemное, прозрачное и более эффективное управление, позволяющее сэкономить время и деньги. Нынешняя пандемия коронавируса добавила еще один аргумент: электронное управление и электронные услуги могут спасти здоровье людей и, самое главное, их жизнь. Исходя из этого, автор стремится проиллюстрировать положительные аспекты, важность и место электронного правительства в управлении ситуацией и преодолении кризиса.

Ключевые слова: *коронавирус, карантин, правительственные электронные услуги, централизованная система, цифровая система наблюдения, социальная дистанция, цифровая экономика, управление ситуацией, мировой порядок.*

THE ROLE AND SIGNIFICANCE OF THE ELECTRONIC GOVERNMENT IN THE FIGHT AGAINST COVID-19 PANDEMIC

ABDUJABBOROV MARUFJON ABDUAZIZOVICH,

Deputy Head of the Department for Analysis and Forecasting of Foreign Policy, Center for Strategic Research under the President of the Republic of Tajikistan, graduate student of the Political Science Department, Faculty of Philosophy, Tajik National University,
734025, Tajikistan, Dushanbe, 17 Rudaki ave;
ph.: (+ 992) 93.855.02.90, e-mail: av.maruf@mail.ru

The outbreak and spread of a new type of coronavirus at the end of December 2020 changed the international situation in an unprecedented way. In order to prevent the spread of the virus, countries closed their borders, suspended the activities of enterprises and service centers, declared universal quarantine and an emergency. Forced self-isolation of millions of people has dramatically increased the value of state electronic services: from obtaining information to solving business or personal issues related to interaction with government bodies. The situation has made electronic interaction the most important means of maintaining social distance, save production and effectively combating the virus. Until today, the main arguments in favor of the development of public electronic services have been problem-free, transparent and more efficient management, which saves time and money. The current coronavirus pandemic has added another argument: e-government and e-services can save people's health and, most importantly, their lives. Based on this, the au-

thor seeks to illustrate the positive aspects, the importance and place of e-government in managing the situation and overcoming the crisis.

Keywords: *coronavirus, quarantine, government electronic services, centralized system, digital surveillance system, social distance, digital economy, situation management, world order.*

**РАМЗҲОИ СИЁСӢ ВА МАҚОМИ ОНҲО ДАР СИСТЕМАИ
МУНОСИБАТҲОИ ҶАМЪИЯТӢ**

МУҲАММАД САЪДӢ АБДУРАҲМОН,

номзади илмҳои сиёсӣ, дотсенти кафедраи фанҳои ҷамъиятии

Академияи ВКД ҚТ, подполковники милитсия

734025, Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Мاستонгулов 3;

e-mail: mahmadov.2014@mail.ru, тел.: 992 904196960

Муаллиф дар мақолаи мазкур масъалаи рамзҳои сиёсӣ ва мақоми онҳоро дар системаи муносибатҳои ҷамъиятӣ мавриди таҳқиқ қарор дода, паҳлҳои мухталифи онро баррасӣ намудааст. Ҳамзамон, дар мақола вобастагии ташаққули мазмунҳои дохилии рамзҳои сиёсӣ ба натиҷаи мушаххаси таҷрибаи ҳақиқати сиёсӣ нишон дода шудааст. Муаллиф қайд менамояд, ки яке аз махсусияти рамзҳои сиёсӣ ин дар бисёр ҳолатҳо хусусияти мусбат доштани онҳо мебошад. Аз ин рӯ, ҳар як системаи сиёсӣ на танҳо манфиатҳои доимӣ барои истеҳсоли сохтани рамзҳои сиёсиро дорад, балки барои расонидани таъсир ба зехну тафаккури аъзои ҷомеа барои гирифтани шакли сотсиализатсияи сиёсӣ кӯмак мерасонад.

Рамзҳои сиёсӣ ҳамеша ҳамсафари инсонҳо ва дигар инқилобу дигаргуниҳои гуногуни ҷамъиятӣ буда, дар сафарбар намудани миллату халқиятҳо дар раванди фаъолнокии мардум нақши бузурги иҷтимоию сиёсӣ доранд. Бояд тазаққур дод, ки мавзӯи мақоми рамзҳои сиёсӣ дар низоми муносибатҳои ҷамъиятӣ дар илмҳои сиёсии ватанӣ нахустин бор мавриди таҳлилу таҳқиқи илмӣ қарор гирифтааст.

Калидвожаҳо: *рамзҳои сиёсӣ, низоми муносибатҳои ҷамъиятӣ, аломатҳо, тасвирҳо, объектҳо, зухурот, равандҳои сиёсӣ, сарварони сиёсӣ, рамзҳои давлатӣ, шахрвандон, парчам, нишони давлатӣ, суруди миллий, муқаддасоти миллий, ҳувиёти миллий, ватандӯстӣ.*

Дар системаи муносибатҳои ҷамъиятӣ рамзҳои сиёсӣ ҳамчун механизми сиёсӣ вазифаҳои гуногун доранд. Онҳо дар маҷмӯъ, ба ду вазифаи асосӣ: муттаҳидкунӣ ва сафарбарнамоӣ тақия менамоянд ва дар ҷомеа нақши бисёр муҳим ва ҳалқунанда доранд. Аз ин рӯ, ҳуди сиёсат низ ҳамчун фаъолият дар соҳаи муносибатҳои байни гурӯҳҳои калони иҷтимоӣ муаррифӣ мешавад, ки ба тамоми ҷанбаҳои муносибатҳои ҷамъиятӣ таъсир расонида, хусусияти иҷтимоию сиёсӣ мегирад.

Мафҳуми "рамзҳои сиёсӣ" аз аввалин лаҳзаи пайдоиши худ воситаи интиҳоби роҳи худ ва ҳувиятсозӣ маҳсуб ёфта, одамонро муттаҳид ва сафарбар менамуд, ки онҳо манфиатҳои ягона доштанд ва аз ин рӯ, аз гурӯҳҳои дигар ба кулӣ фарқ менамуданд. Чунин меъёри интиҳоб дар муносибатҳои ҷамъиятӣ вобаста ба вақт доираи васеи одамонро фаро мегирад.

Мавриди қайд аст, ки имрӯз рамзҳои давлатӣ муаррифгар ва асоси таснифоти давлатҳои миллий дар низоми байналмилалӣ мебошанд. Ба ибораи дигар, ба воситаи рамзҳои сиёсӣ муносибати дучонибаи бисёрҷонибаи байни давлатҳо ифода карда мешавад. Дар баробари ин, рамзҳои сиёсӣ омили идеологии мебошанд, ки ба воситаи онҳо нақш ва мавқеи субъект ва объекти сиёсӣ чи дар миёни давлатҳои муосир ва чи дар низоми байналхалқӣ муайян карда мешавад. Дар чунин ҳолат рамзҳои сиёсӣ барои муайян кардани фарқияти миёни давлатҳо хизмат менамоянд.

Дар системаи муносибатҳои ҷамъиятӣ манфиатҳои моддии табақҳои гуногуни иҷтимоӣ ҳамчун як омили инкишофи раванди таърихӣ ҷамъиятӣ мебошанд. Бинобар ин, дар муайян намудани муҳтавои рамзҳои сиёсӣ ва мақоми онҳо дар системаи муносибатҳои ҷамъиятӣ манфиатҳо ва рафтори одамон ва сифатҳои ватандӯстӣ, бародарӣ, садоқатмандӣ, ҳамчунин, шаклҳои гуногуни анъана ва урфу одатҳо нақши ҳалкунанда мебозанд.

Рамзҳо ҳамчун омили сиёсӣ барои дарки ҷомеа ва идораи он аҳамияти воқеӣ доранд. Гуногунрангии ин мафҳум, аз ҷумла, ба воситаи он ифода намудани умумияти этникӣ ва умумияти сиёсӣ ҳанӯз ҳам идома дорад. Ба ақидаи муҳаққиқон, истифодаи рамзҳои сиёсӣ дар ҳама давраи замон барои муайян кардани муҳити берунии давлат хизмат мерасонад. Хусусиятҳои муҳими рамзҳои сиёсиро дар давлатҳои миллий ғояи муттаҳидкунандаи он ташкил медиҳад. Онҳо дар раванди давлатдорӣ миллий шакли муосири ҳувияти дастаҷамъонаро рушд дода, инкишофи давлатдорӣ муосиро таъмин менамоянд. Рамзҳои сиёсӣ дар таҳкими ҳудуди миллии мардум омили фарҳангии мебошанд, ки дар асоси онҳо ғайриқонунии сиёсии шахрвандон ташаккул меёбад. Маҳз арзишҳои миллий дар байни одамони алоҳида шакли нави алоқамандиро ба вуҷуд оварда метавонанд, чунин робита бештар дар аломату рамзҳои сиёсӣ инъикос меёбад. Аз ин лиҳоз, рамзҳои сиёсӣ барои дар шури мардум пайдо гардидани идеяҳои ҳамаҷиғӣ ва масъулияти шахрвандӣ мусоидат менамоянд.

Равандҳои дар ҳаёти ҷамъияти сиёсӣ суратгиранда, ҳамеша муҳимияти омӯзиши рамзҳои сиёсиро ҳамчун механизми амалигар-

донии ҳокимияти сиёсӣ таъкид менамоянд. Замоне ки тазоҳурот ва ё дигар ҷорабиниҳои гуногуни сиёсӣ ба вуқӯъ мепайванданд, нақш ва мақоми рамзҳои сиёсӣ аҳамияти хос пайдо карда, ба онҳо таваҷҷуҳи зиёд зоҳир карда мешавад. Рамзҳои сиёсӣ ҳамчун ҷузъҳои ғайри қонуни муборизаи сиёсӣ ва воситаи таъсиррасони муносибат ба интиҳобкунандагон мебошанд. Касе, ки аз нақш ва мақоми рамзҳои сиёсӣ дар раванди тағйирпазирии ҳаёти ҷамъиятӣ оғаҳӣ дорад, метавонад ба қадри зарурӣ роҳи равиши худро дар сиёсат пайдо намояд. Аз ин рӯ, таҳлилу таҳқиқи мазмун ва моҳияти рамзҳои сиёсӣ, вазифа, методҳо ва таъсири онҳо моҳияти назариявӣ амалӣ доранд.

Бояд гуфт, ки танҳо дарки моҳияти рамзҳо дар муборизаҳои идеологӣ имкон медиҳад, то корҳои мақсадноки идеологӣ ба таври дуруст роҳандозӣ карда шаванд. Рамзҳои сиёсӣ ин барангезандаи ба вуқӯъ пайвастанӣ амали иҷтимоӣ сиёсӣ мебошанд, ки қобилияти иҷро намудани ҳамоиши иҷтимоӣ ва ягонагиро доранд.

Дар замони муосир бисёре аз давлатҳо ба бухрони легитимият (машруъият) дучор гардидаанд, ки дар натиҷаи ин ноустувории сиёсӣ, табадулоти давлатӣ ва бухрони ҷиддии иҷтимоӣ иқтисодӣ онҳоро интизор аст. Дар шароити ба вуҷуд омадани бухрони сиёсӣ боварии мардум ба ҳокимият коста мегардад, ҳадафҳои сиёсӣ мазмун ва моҳияти худро гум менамоянд, усулҳои сиёсӣ бесамар мешаванд ва ниҳоятан сарварони сиёсӣ обрӯӣ ва ҳайсиати худро аз даст медиҳанд. Дар чунин ҳолат сарварони сиёсӣ агар аз уҳдаи ҳимояи манфиатҳо ва қонун гардонидани талаботи оммаи мардум баромада тавонанд, пас машруъият рӯ ба таназзул меорад. Ташкили чунин раванд, пеш аз ҳама, аз субъектҳои сиёсат, сиёсатмадорони оқилу доно ва сифатҳои зеҳнии элитаи сиёсӣ вобастагӣ дорад.

Дар айни ҳол, ҳар як кишвар соҳиби парчами давлатӣ буда, ин шаҳодати мустақилияту ҳуқуқи баробар доштан дар ҷомеаи ҷаҳонӣ мебошад. Парчам дар якҷоягӣ бо гимн, нишон ва дигар муқаддасоти давлатӣ дар аксари кишварҳои олам ҳамчун фарогири муқаддасоти миллат қабул карда мешавад. "Ҳатто кишварҳое, ки тобеи империяҳои бузурги Рим, Юнон ва Эрон (Форс) буданд, кӯшиш менамуданд, ки бисёр нишонаҳои худро аз намуди зоҳирӣ сар карда, то идоракунии давлат ба ин кишварҳои абарқудрат мутобик намоянд. Аз ин истифода намуда, абарқудратон мекӯшиданд, ки акси ин кишварҳоро бо рамзҳои гуногун рӯйи сангу деворҳо тасвир намоянд. Дар бисёр катибаҳои имрӯз пажӯҳишгарону қоршиносон метавонанд, ки аз намуди қулоҳ, силоҳ ва дигар нишонаву рамзҳо муайян намоянд, ки он намоёнда ё нишонаи кадом кишвар мебошад" [5].

Рамзҳои сиёсӣ–аломатҳо, тасвирҳо ифодакунандаи ҳама гуна объектҳо, зухурот, умуман равандҳои сиёсӣ мебошанд. Мурочиат ба рамзҳо дар сиёсат таърихи хеле қадим дорад. Ҳатто қabilaҳои қадима низ аломате доштанд ва ба воситаи он ба сарварони қabilaҳо имкон меод, ки дар байни ҳешовандони худ фарқ гузоранд. Рамзҳои давлатӣ имкон медиҳанд, ки шаҳрвандон вазифаи душвори шиносии худро бо давлат ҳаллу фасл намоянд. Бо кумаки он одамон худӣ ва бегонаро фарқ мекунанд, бо одамон зиндагӣ карданро оғоз мебахшанд, ки тахти рамзҳои миллий баромад менамоянд. Ё ин ки рамзшиносии рус А. Белий ва Вич Иванов дар рамз ягонагии воқеӣ ва идеалӣ, роҳи табдил додани "бетартибӣ" ба "фазо"-ро арзёбӣ менамоянд [2]. Бесабаб нест, ки сарварони давлатҳо ва дигар мансабдорони баландпоя дар назди мардум аксар вақт дар назди парчам ё нишони давлатӣ савганд ёд мекунанд, зеро мақоми рамзҳо дар системаи муносибатҳои ҷамъиятӣ ҳамчун механизми сиёсии муттаҳидкунанда ва сафарбарнамоӣ дар ҳама давраи замон муҳимияти худро дошт.

Масалан, замоне ки як сарвари сиёсӣ дар назди мардум барои арҷгузорӣ ба миллату Ватан пеши парчами ин кишвар сар фуруд оварда, эҳтиром ба ҷо меорад ва ё онро ба дидагонаш меолади ё мебусад, ӯ амали сиёсиро иҷро менамояд, ки ба зехну тафаккур ва хотираи мардум таъсири мусбат мерасонад.

Барои тақвияти ин гуфтаҳо ба наворе, ки арҷгузори муҳтарам Эмомалӣ Раҳмонро ба Парчами миллий дар Иҷлосияи 16-уми Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон инъикос намудааст, назар карда, ба ҳулосае омадан мумкин аст, ки яке аз дастовардҳои муҳимме, ки Асосгузори сулҳу ваҳдати миллий, Пешвои миллат Эмомалӣ Раҳмон дар ҳамон замон ба даст овард, ин ба боварии вакилони халқ мушарраф гардидан буд. Муносибати Президенти кишвар ба ин муқаддасоти миллий ҷунун самимона буд, ки аз он эҳсоси садоқату ватанхоӣ ва сарсупурдагӣ баръало эҳсос карда мешуд.

Бояд таъakkур дод, ки президентҳои кишварҳо низ дар илми сиёсат ҳамчун рамзи давлатдорӣ шинохта мешаванд.

Мақоми рамзҳои сиёсӣ дар бисёр ҳолатҳо дар системаи муносибатҳои ҷамъиятӣ ҳамчун механизми сафарбарнамоӣ низ ба мушоҳида мерасад. Масалан, дар тамоми ҷорабиниҳои давлатӣ парчам ҳамчун рамзи ин ва ё он кишвар мақоми махсуси худро дорад. Ҳатто дар пазирай, вохӯриҳо ва гусели меҳмонони воломақом аз кишварҳои хориҷ Парчам ҳамчун рамзи асосии ҷунун ҷорабиниҳо мавриди истифода қарор мегирад. Ҳамзамон, хусусиятҳои сафарбарнамоии он ҳамеша баръало ҳис карда мешавад.

Дар тазохуроту дигар иқилобҳо низ нақши парчам хеле баланду болост, ки раванди сафарбар намудани оммаи мардумро метезонад. Одамон бо дидану ҷилваи парчами рангоранг ҳолати равонии худро ғаъол мегардонанд. Ҷаззобияти ин рамзи сиёсӣ ба худ қудрате дорад, ки дар мадди аввал начандон ба ҳубӣ дарк карда мешавад, аммо замоне ки оммаи мардум барои расидан ба мақсад ба як самт ҳаракат менамоянд ва нафаре пешоҳанги кор шуда, Парчамро ҷило медиҳад, он замон ба рӯху равони онҳо ҳисси шучоату бебоқӣ зам шуда, идора кардани худро фаромӯш менамоянд.

Парчам боз хусусияти муттаҳидкунии халқияту миллатҳои муҳталиф, гурӯҳҳои гуногуни ҷамъиятӣ, ҳизбҳои сиёсӣ ва дигар гурӯҳҳои одамонро дарбар мегирад, ки дар бисёр ҳолатҳо ҳамчун аломат ва ё нишонае барои ғаъол гардонидани одамон ба кор бурда мешавад.

Агар шахрвандони кишвар хоҳиши ба давлат эътироз кардан дошта бошанд, онҳо ба маросими сӯзонидани парчами ин давлат шурӯъ мекунанд. Тағйири рамзҳои давлатӣ ҳамеша дар марҳалаҳои таҳаввулоту куллии ҷомеа рӯй медиҳад. Нерӯҳои нави сиёсӣ на танҳо ранги парчам ё тасвири нишонро тағйир медиҳанд, онҳо мекӯшанд, ки хусусияти шинохти одамонро тағйир диҳанд, то ки онҳо бо сохтори нави муносибатҳои ҳокимият шинос шаванд. Рамзҳо дар шароити ҳозира аломатҳои ҳатмии ҳизбҳо ва иттиҳодияҳои сиёсии алоҳида мебошанд. Онҳо дар ҳалли масъалаҳои тақвияти мушаххасоти гурӯҳӣ ва иттиҳод кумак мерасонанд.

Нишонаҳои сиёсӣ унсuri муҳимми сохти тафаккури ҷамъиятӣ ва фарҳанги сиёсӣ ба шумор мераванд. Аломати "О" рамзест, ки ҳамчун рамз барои тасвир ё ғоя хизмат мекунад. Барои рамз ва аломат одатан қобилияти муаррифӣ ё иваз кардани ашё ва муносибатҳои аз ҳудашон фарқкунанда хос мебошанд. Аммо аломати "О" танҳо яке аз хусусиятҳои рамзист. Рамз аз сохтори рамзии худ ҷудонашаванда аст ва аз ҷиҳати табиати номуайян ва бисёрҷабҳаи худ фарқ мекунад. Рамз инчунин метавонад истилоҳ, ном ё тасвир бошад, агар онҳо барои маъноӣ муқаррарӣ боз маъноӣ махсуси иловагӣ дошта бошанд. Рамз шакли фарогири ифодаи тафаккури инсон дар фарҳанг аст. Тамоми фарҳанги инсонӣ системаи рамзҳо мебошад. Шаклҳои рамзӣ забон, устура, дин, санъат, илм мебошанд. Сиёсат низ ба монанди дигар соҳаҳои ҳаёти ҷамъиятӣ ҷаҳони рамзии худро дорад. Масалан, В.А. Попов қайд мекунад, ки "маъноӣ ҳар як рамзи сиёсӣ дар он аст, ки он ҳамчун як қутбнамо, барнома, дастур оид ба рафтор ва муносибатҳои дар байни иштирокчиёни амалҳои рамзӣ ривҷёбанда хизмат мекунад" [4].

Зери мафҳуми рамзҳои сиёсӣ мо рамзҳои дар назар дорем, ки мавҷуданд ва дар ҳаёти сиёсӣ истифода мешаванд. Рамзҳои сиёсӣ маҷмӯи аломатҳои, ки дорои ҳадафҳо, тасаввурот ва арзишҳои мебошанд, ки аз ҷониби фаъолони сиёсӣ (*шахсони алоҳида, ҳизбҳо, созмонҳо ва муассисаҳо*) барои муттаҳид кардани одамон ва ҳавасмандгардонии амали сиёсӣ истифода мешаванд. Рамзи сиёсӣ ин як маъно ва моҳияти рамзии сохтори воқеияти иҷтимоӣ сиёсӣ аст. Ба тавассути символизми сиёсӣ тафсири воқеияти сиёсӣ аз ҷониби шуури ҷамъиятӣ сурат мегирад, таҷдиди ғоявӣ, сиёсӣ ва амалии фазаи сиёсӣ таъмин карда мешавад. Рамзҳои сиёсӣ як тарзи нишон додани ҳаёти сиёсӣ буда, муносибати инсонро бо худ ва ҳаёти сиёсӣ инъикос мекунанд.

Онҳо на танҳо вазифаҳои структуравӣ ва батанзимдарории ҳаёти сиёсиро иҷро мекунанд, балки дар раванди муайян намудани ҷомеаи мушаххас, шахсият ва умумиятҳо ҷойгоҳи махсусро ишғол мекунанд. Яъне рамзҳои сиёсӣ дар баробари ташаккул додани ҳудуди ҳаёти воқеӣ боз ба зехну тафаккури инсонҳо таъсир расонида, ба рафтори сиёсии онҳо мусоидат менамоянд. Дар баробари ин рамзҳои сиёсӣ озодона дар замири аъзои ҷомеа ҳисси ҳамешагии бо воқеаҳои ҳаёти ҷамъиятии кишвар вобастаро тарбия менамоянд. Масъалаи мазкур дар замони дигаргуниҳои иҷтимоӣ сиёсӣ боз ҳам фаъолтар гардида, ҳатто рамзҳои нави сиёсӣ, ба монанди намунаҳои пул, ансамблҳои меъморӣ, парчам ва дигар навъҳои рамзҳо пайдо гардидаанд. Онҳо дар маҷмӯъ, на танҳо ягонагии миллати тоҷикро инъикос менамоянд, балки барои ҷалб намудани мардум ба равандҳои иҷтимоӣ мусоидат менамоянд. Аммо дар ин самт шарҳи сиёсии масъала назар ба шарҳи иҷтимоӣ фарҳангӣ зиёдтар буда, андешаҳо нисбати онҳо хеле гуногун мебошанд.

Нишони сиёсӣ як ҷузъи ҷудонашавандаи сиёсат ва идеологияҳои ба он монанд аст. Бидуни символизм, берун аз символизм сиёсат ҳамчун як раванди иҷтимоӣ наметавонад сурат гирад [3]. Нишонаҳои сиёсӣ сохтори мураккаби таркибие мебошад, ки аз системаҳои аломатҳои мухталиф, ки дар раванди сиёсӣ иштирок мекунанд, иборат аст. Мавқеи марказиро дар байни онҳо рамзҳои миллӣ мебозанд. Рамзҳои давлатӣ: Парчам, Нишон, Суруди миллӣ ҷузъи ҷудонашавандаи соҳибхитӣ ва нишонаи мустақилият ва истиқлолияти давлат мебошанд.

Нақши рамзи сиёсиро метавон ёдгориҳои меъморӣ ва ҳайкалтарошӣ, асарҳои шаклҳои дигари санъат, ашё ва предметҳои мухталифи назаррас, масалан, ҳайкали Исмоили Сомонӣ дар маркази шаҳри Душанбе, Кремл дар Маскав, Девори бузурги Чин, ҳайкали Озодӣ дар

ТОҶИКИСТОН ВА ҶАҶОНИ ИМРӯЗ

ИМА, занги сулҳ дар Ҷопон ва ғайра иҷро карда метавонанд. Навъҳои гуногуни рамзҳои сиёсӣ (орденҳо, медалҳо, унвонҳо, регалҳо), рамзҳои шартӣ-графикӣ (дос ва болға, ҳама навъи ситораҳо, салибҳо ва ғайра) мебошанд.

Рамзҳои расмӣ ва намоишӣ, аз ҷумла парадҳои низомӣ, намоишҳо, конгресси ҳизбҳо, маҷлисиҳои парлумонӣ, маросими савгандёдкунии президентҳо ва ғайра, инчунин, рамзҳои аёни ва таблиғотӣ (шиорҳо, плакатҳо, карикатураҳо) низ аҳамияти калон доранд. Топонимияи сиёсӣ, забони сиёсӣ, мӯдҳои сиёсӣ маъноӣ рамзӣ мегиранд. Рамзҳои сиёсӣ инчунин, метавонанд шахсонро, ки пешвоёни намоёни сиёсӣ, сарварони давлат, қаҳрамонони миллӣ ва афсонавӣ (Қайсар, Линколн, Ленин) ва ҳатто шахсиятҳои афсонавӣ ва ғайра мебошанд, дарбар гиранд. Шаклҳои гуногуни аломатҳои сиёсӣ бо ҳам алоқаманд буда, якдигарро мукамал мекунанд.

Аломатҳо низ як унсури таҳкимбахши ҳар як системаи сиёсӣ ва фарҳанги асосии сиёсӣ мебошанд. Аломатҳо дар ҳаёти сиёсии ҷомеа мавқеи назаррас дошта, як қатор вазифаҳои аз ҷиҳати иҷтимоӣ муҳимро иҷро мекунанд. Системаи рамзӣ будан ба маъноӣ рамзии сиёсӣ ба коммуникатсия хизмат мекунад, муоширати сиёсиро байни аъзои ҷомеа таъмин менамояд, ҳамдигарфаҳмӣ ва ҳамбастагии онҳоро дар дохили системаи сиёсӣ таъмин мекунад. Нишонаҳои сиёсӣ ҳамчун роҳи муҳим ва воситаи иртиботи оммавии сиёсӣ амал мекунанд, ба ташаккул, ҳифз ва интиқоли иттилооти сиёсӣ дар ҷомеа мусоидат менамоянд.

Рамз дорои неруи бузурги коммуникатсионӣ аст ва метавонад нисбат ба нишонаҳои дигар мундариҷаи нисбатан бузургтарро интиқол диҳад. Шакли рамзии иртиботи сиёсӣ як қатор афзалиятҳо дорад: он имкон медиҳад, ки бори изофаи иттилоотӣ ва тафаккури афрод ва гурӯҳҳои алоҳидаи одамонро пешгирӣ кунад, ҷамъовариҳои иттилоотро бо мурури замон таъмин намояд. Ҳама гуна рамзҳо, ки мавзӯ ё ғояи муайяншударо ифода мекунанд, иттилооти муайяне доранд. Бо рамзҳои миллат ва давлат шинос шуда, шахс дар бораи сиёсат ва ҳокимият маълумот мегирад, таҷрибаи андӯхтаи ҷамъиятию сиёсиро омӯхта, ба муносибатҳои ҷаҳонии қудратҳо дохил мешавад.

Ягонагии ҳар як фарҳанг дар заминаи забони рамзии он асос ёфтааст. Таъсири коммуникативии аломати сиёсӣ дар сатҳҳои гуногун-маърифатӣ, аффеktivӣ ва конвтивӣ рух медиҳад. Аломатҳои сиёсӣ на танҳо ба ақл, балки ба қисми эҳсосии ҷиҳати равонии инсон таъсир намура, эҳсосоти муайяни одамонро бедор мекунанд. Аломатҳо ба

сиёсат аҳамияти махсуси эҳсосӣ медиҳанд, онро барои мардум боз ҳам пурмазмунтар ва ҷолибтар мегардонанд.

Рамзҳои сиёсӣ дорои қудрати бузурги ҳавасмандкунанда мебошанд. Онҳо амалҳои мардумро роҳнамоӣ ва тақмил медиҳанд, ҳамчун воситаи сафарбаркунӣ ва ҳамгироии омма баромад мекунад. Рамзи Ватанро, ки ҳиссиёти ватандӯстона ва рафтори фидокоронаи одамони шӯравиро дар солҳои Ҷанги Бузурги Ватании солҳои 1941–1945 ба вуҷуд овардааст, ба хотир овардан кифоя аст.

Нишонаҳои сиёсӣ воситаи пуққудрати таъсири идеологӣ, омили муҳими тарбияи сиёсӣ ва иҷтимоии ҷомеа мебошанд. Аломатҳо дар раванди ташаккули шахсият ҳамчун як объекти муносибатҳои сиёсӣ дар ташаккули эътиқод, тамоюли арзишҳо ва муносибатҳо иштирок мекунад. Ҳамзамон, бояд дар назар дошт, ки аломатҳои сиёсиро қувваҳои муайяни сиёсӣ ва стратегҳои сиёсӣ барои таҳрик кардани тафаккури ҷомеа, таҳаллуси идеологӣ ва аксуламалҳои зарурии рафторӣ истифода бурда метавонанд.

Пешгӯиҳои системаи рамзии сиёсӣ ба суистифода аз шуури ҷамъиятӣ бо табиати он маънидор карда мешавад. Нишонаҳои сиёсӣ хусусиятҳои рушди таърихӣ, иҷтимоию иқтисодӣ ва фарҳангии кишварҳо ва қавмҳои гуногунро инъикос мекунад. Самаранокии символизми сиёсӣ ҳамчун роҳи иртибот бо мувофиқати символизм ба мушкилоти рӯзмарраи иҷтимоӣ, алоқаи таърихии рамз бо анъанаҳои фарҳангӣ–миллӣ, сиёсӣ ва арзиши идеологӣ ин рамзҳо муайян карда мешавад. Дар ҳоли ҳозир барои кишварҳои пасошӯравӣ мушкилоти фаври ин табдил додани фазои нави рамзӣ мебошад. Дар ҷомеаҳои дар ҳолати давраи гузариш қарордошта раванди таҷдиди рамзҳои сиёсӣ, ташаккули рамзҳои қуҳна ва пайдоиши рамзҳои нав идома доранд. Интиҳоби аломат баъзан ба як вазифаи муҳими сиёсӣ ва мавзӯи муқовимати шадиди идеологӣ табдил меёбад.

Гузашта аз ин, дар шароити ҷаҳонишавӣ нақши рамз ҳамчун воситаи ба роҳ мондани иртиботи фарҳангӣ, роҳи ғанигардонии мутақобилаи фарҳангҳои миллӣ меафзояд. Ба воситаи рамзҳо анъанаҳои интиқол меёбанд, робитаи замонҳо таъкид мешавад ва таърихи кишвар ба наслҳои оянда омӯзонида мешавад.

Символизм идомаи таърихӣ ва идомаи раванди сиёсиро таъмин мекунад. Дар системаи арзишҳо ва дастурҳои сиёсӣ мавқеи муҳимро ишғол намуда, аломатҳо аҳамияти бузурги сиёсӣ фарҳангӣ касб мекунад.

Ноғуфта намонад, ки масалан, Сомониён дар ин ҷараён танҳо бо арзишҳои фарҳангии тоҷикон маҳдуд нашуда, унсурҳои бехтарини

ТОЧИКИСТОН ВА ҶАҶОНИ ИМРӢЗ

фарҳанги халқҳои дигарӣ ҳам сокини давлати Сомониён ва ҳам бошандагони қаламравҳои ҳамсояро истифода кардаанд ва онҳоро инкишоф додаанд.

Истифодаи ин таҷрибаи таърихи аҷдодонамон имрӯз низ барои мо муҳим ва зарур аст, зеро ифтихор аз таъриху фарҳанги боғановати миллии чунин маънӣ надорад, ки мо бо онҳо қаноат кунем ё маҳдуд бошем. Баръакс, дар ҷараёни бунёди ҷомеаи мутамаддин зарурат пеш меояд, ки мисли ниёгони хирадманди худ аз дастовардҳо ва арзишҳои фарҳангии халқу миллатҳои дигар ва умуман тамаддуни башариат ҳарчи бештару беҳтар ва самараноктар истифода намоем.

Ташаккул ва тақомули пояҳои давлатдорӣ Сомониён асосан бо номи Исмоил ибни Аҳмади Сомонӣ вобаста аст. Ӯ тавонист қори давлату раиятро ба дараҷае танзим бахшад, ки имрӯз моёи ифтихори мост. Маҳз ба хотири хизматҳои беназираш муҷассамаи Исмоили Сомонӣ ҳамчун рамзи ваҳдати миллии ва эҳёи миллати тоҷик дар пешгоҳи муҷтамаи меъморӣ ҷой дода шуд. Ин муҷтамаи меъморӣ, пеш аз ҳама, муҷассамаи Исмоили Сомонӣ ва мақбараи ӯ, ки дар зери муҷтамаъ воқеъ аст, зиёратгоҳи тамоми тоҷикистониён ва меҳмонони Тоҷикистон хоҳад буд.

Қабули рамзҳои давлатдорӣ, аз қабили Парчам, Суруд ва Нишон, ба муомилот баровардани пули миллии, фароҳам овардани шароит барои рушди забон, фарҳанг ва суннату анъанаҳои миллиамон ба мо маҳз ба шарофати истиқлолу озодӣ, сулҳу субот ва ваҳдати миллии муяссар гардид. Парчами миллии моёи ифтихори ҳар як шаҳрванди Тоҷикистони соҳибистиклол, ифодагари иттиҳоду сарҷамъӣ, нангу номус, ватандӯстиву ватанпарастӣ ва ҳувияти миллии мардуми фарҳангии мо буда, мақсаду мароми созандаи тоҷиконро дар ҷилои рангҳои худ инъикос намудааст.

Арҷ гузоштан ба муқаддасоти миллии ва рамзҳои давлатӣ, аз ҷумла, парчам ҳамчун ҷузъи ҷудонашавандаи масъулияти шаҳрвандии ҳар фарди бедорди ҷомеа ва дар айни замон моёи ифтихори ӯ ба ҳисоб меравад. Зеро парчам ҳамчун ифодакунанда ва баёнгари ҳастии давлати соҳибистиклол, рамзи иттиҳоду сарҷамъии мардуми мамлакат ва илҳомбахши қору пайкори фарзандони содиқу вафодори Ватан ба хотири пойдору бегазанд нигоҳ доштани дастовардҳои истиқлолият ва таҳким бахшидани пояҳои давлатдорӣ миллии мебошад.

Бояд гуфт, ки анъанаи парчамдорӣ халқи мо аз умқи таърихи ҷандинҳазорсола сарчашма мегирад, яъне аҷдоди шарафмандамон ҳамчун посдорони фарҳангу тамаддуни қуҳан роҳи тӯлонии давлатдориву парчамдориро тай намудаанд. Парчами миллии мо тибқи расму ойини

парчамдорӣ бо рангу рамзҳо ва шаклу услуби миллии худ инъикоскунандаи таърихи деринаи халқи тамаддунсозамон мебошад. Ва, албатта, боиси ифтихор аст, ки халқи тоҷик яке аз халқҳои соҳибсуннату дорои анъанаҳои бостонии парчамдорӣ ба шумор меравад.

Воқеан, парчами давлатии Тоҷикистони соҳибистиклол мояи ифтихор ва сарфарозии ҳар як шаҳрванди худшиносу худогоҳ ва ватандӯсту ватанпарастӣ мамлакат ба ҳисоб меравад.

Аз ин рӯ, фарҳанги арҷ гузоштан ба муқаддасоти миллий, аз ҷумла парчам бояд аз овони хурдӣ тарбия карда шавад, ки ин рисолати муҳим вазифаи оила, муассисаҳои таълимӣ, зиёӣён ва аҳли ҷомеа мебошад. Мазмун ва муҳтавои парчами давлатии мо дарбаргирандаи хусусиятҳои хоси миллий, ифодагари устувории давлат, нишонаи ҷоннисории фарзандони содиқи Ватан барои озодӣ ва намунаи заҳмати созандаву ободкорӣ ба хотири шукуфоии кишвар мебошад. Ҷунони Асосгузори сулҳу ваҳдати миллий, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон қайд менамояд: *"Парчами миллий ифодагари иқболу истиклол, иттиҳоди сарҷамъӣ, нангу номус, ватандӯстиву ватанпарастӣ ва ҳувияти миллии мардуми қуҳанбунёду фарҳангии мо буда, волотарин мақсаду мароми тоҷиконро дар ҷилои рангҳои худ инъикос намудааст"* [1].

Дар доираи ҳукуки ташаббуси қонунгузорӣ аз ҷониби Сарвари давлат, Ҷаноби Олӣ муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон пешниҳод шудани лоиҳаи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон "Дар бораи ворид намудани илова ба Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон "Дар бораи рӯзҳои ид" аз 3 ноябри соли 2009 ба Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон падидаи басо фараҳбахшу гуворо маҳсуб мегардад. Тибқи ин санад санаи 24 ноябр ҳамасола дар кишвар Рӯзи Парчами давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон васеъ таҷлил карда мешавад. Мақсад аз таҷлили шукуҳманди Рӯзи Парчами Ҷумҳурии Тоҷикистон дар радифи арҷгузорӣ ба дигар арзишҳои миллий эҳтиром ва қадриносии яке аз рамзҳои асосии давлатӣ–Парчами давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун муқаддасот мебошад.

Парчами давлатӣ ифодагари мақсаду маром ва орзую ормонҳои ҳар як миллату давлат аст ва ин мақсаду маром бо ранг ва нақшҳои хос дар он таҷассум ёфтаанд. Парчам моро баҳри ҳаёти ошоиштаю сулҳу субот ва мубориза баҳри зиндагии арзанда ва инкишофи озодона, соҳибхитёрӣ ва соҳибдавлатӣ ҳидоят ва роҳнамоӣ менамояд.

Ҳамин аст, ки имрӯз пайваста, чи дар дохил ва чи дар хориҷи кишвар, бо афрӯхтани Парчами давлатӣ дастовардҳои назарраси соҳаҳои хоҷагии халқ муаррифӣ гардида, мардуми хирадманду заҳматкаши

ТОЧИКИСТОН ВА ҶАҶОНИ ИМРӢЗ

кишварамон зиндагии худро таҳти партави нури ҳаётбахшу роҳнамои ин рукни муҳими арзишҳои миллӣ пеш мебаранд.

Афроста шудани Парчами давлатӣ дар болои бинои қароргоҳи расмии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Маҷлиси Олӣ, Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, судҳо, мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатии маҳаллӣ, вазорату кумита ва идораҳои давлатӣ, корхонаву муассисаҳо ва ташкилотҳо, иттиҳодияву ташкилотҳои ҷамъиятии кишвар ва амсоли ин тибқи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи рамзҳои давлатӣ» ва Низомнома дар бораи Парчами давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон муқаррар гардидааст. Ҷой дода шудани акси он дар нақлиёти ҳавоӣ, пули миллӣ, қоғазҳои арзишноки давлатӣ, дар нишонҳои сарисинагӣ, васоити ахбори омма ва амсоли инҳо, пеш аз ҳама, дар таҷассуми рӯҳияи давлатдорӣ миллӣ тибқи қонуни зикршуда роиҷ аст.

Имрӯз мардуми кишвар дар мақоми арҷгузорӣ аз Истиқлолият, давлатдорӣ навин дар шоҳроҳи ташаккули бесобиқаи низоми сиёсии мамлакатамон парчамро чун дигар рамзҳои давлатӣ азизу гиромӣ медоранд ва онро рамзи зафару қомебиҳои нави меҳнатӣ меҳисобанд. Аз ин лиҳоз, Парчами давлатӣ ҳастии давлати мо, ифтихори миллии моро дар пайвастагӣ бо ғояҳои наҷиби созандагиву бунёдкорӣ инъикос менамояд. Ба ин маънӣ, парчам гувоҳи барҷастаи истиқлолияти давлатии мо, таҷассумгари ғурури миллӣ ва нағну номуסי ватандорӣ мо гардидааст.

Парчам, бешубҳа, як рукни муқаддасот ва рамзи давлатдорӣ ҳар як халқу миллат дар рӯйи Замин мебошад. Соҳиби парчам будан ин ифодагари соҳибистиқлолӣ ва давлату давлатдорӣ миллатҳост. Халқи тоҷик ҳамчун яке аз ақвоми ориёиасл дар оғии давлатдорӣ ҳеш аз қадимулайём аз ин рукни давлатдорӣ истифода менамуд. Аз рӯйи маълумоти сарчашмаҳои устуравӣ таърихӣ соҳибпарчам будани аҷдоди мо ба замони ҳукмронии сулолаи Пешдодиён ва шӯриши Коваи оҳангар бар зидди зулму қуштори Заҳҳок – шоҳи золиму бедодгар рафта мерасад.

Ҳамон тавре ки маълум аст, Коваи оҳангар барои хотима гузоштан ба зулму ситами шоҳ Заҳҳок, ки ҳадду андоза надошт, пешбанди ҷармини ҳешро чун дирафш алвонҷ дода, омро барои сарқуб қардани ин тирагӣ ва бунёди саодату адолат даъват намуд. Мардуми бадодномада зерӣ дурахши он дирафш ба муқориза бархоста, он манбаи ҷаҳлу ҷаҳолатро сарнагун намуданд. Дар ин муқовимат Фаридун ҳамроҳи бародаронаш Қайнуш ва Пурмон, ки аз насли шоҳ Ҷамшед

буданд, иштирок доштанд. Пас аз ин пирӯзӣ мардум подшоҳиро ба Фаридун, ки аз насли шоҳон буд, сазовор донистанд.

Бозёфтҳои бостоншиносон аз димнаи Эқбатон, Тахти Ҷамшед ва Истахр дар сарзамини Эрон ин гуфтаҳоро собит месозанд. Бостоншиносони фаронсавӣ ва эронӣ аз харобаҳои Тахти Ҷамшед акси парчами замони Ҷаҳоманишиёнро пайдо намуданд, ки аз ранги сурх иборат буда, дар маркази он акси уқоби болкушода тасвир ёфтааст.

Чуноне маълум аст, рамзҳо дар ҳаёти иҷтимоии одамон аҳамияти калидӣ доранд. Ҳатто иншоотҳои муҳими давр низ метавонанд барои мардум рамзи худшиносӣ ва ватандӯстӣ гарданд. Яке аз чунин иншоотҳои муҳим, ки барои мардуми тоҷик аҳамияти муҳими стратегӣ дорад, ин НБО-и Роғун мебошад.

Иншооти Роғун ҳамчун нергоҳи барқӣ обӣ на танҳо барои миллати тоҷик нуру зиё, балки баракату фаровонӣ, якдигарфаҳмӣ, эҳтироми миллат ва ҳамбастагиро ато фармуд. Бо оғози ин иншооти бузург миллати тоҷик боз аз нав қудрату тавонмандии худро дар арсаи байналмилалӣ муаррифӣ карда тавонист.

Бояд қайд кард, ки пас аз фурӯпошии собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ яке аз мушкилоти асосӣ барои кишвари мо норасоии неруи барқ гардид. Имрӯз энергияи истехсолкардаи НБО-и Роғун на танҳо ҷумҳуриамонро аз бӯҳрони энергетикӣ мебарорад, балки имкон медиҳад, ки як қисми неруи барқӣ истехсолшуда ба фурӯш бароварда шавад. Сохтмони иншооти бузурги аҳамияти стратегӣ–НБО-и Роғун дар рушди иқтисодиёти кишварамон нақши муҳим мебозад. Дар маҷмӯъ, бунёди НБО-и Роғун барои Тоҷикистон ва кишварҳои минтақа хеле муҳим ва дорои аҳамияти бузург буда, ҷарҳаи яқум ва дуҷоми и ин иншооти бузурги аср ба истифода дода шудааст.

Аз ин рӯ, ҳар як фарди Тоҷикистонро мебояд, ки бобати бунёди ин неругоҳи аср саҳми арзандаи худро гузорад, зеро фаъолият ва заҳматҳои шабонарӯзӣ барои ҳар фарди ватандӯст–коргарон, мутахассисону муҳандисон мояи ифтихору шараф дар сарнавишти рушди миллату давлат ба шумор меравад.

Хулоса, таҳлилу таҳқиқи масъалаи мазкур нишон медиҳад, ки рамзҳои сиёсӣ хусусиятҳои муттаҳидкунӣ ва сафарбарнамоӣ доранд ва фаъолнокии сиёсиро барои устувор намудани ҳаёти ҷамъиятӣ раҳнамун месозанд. Аз ин рӯ, рамзҳои сиёсиро ба зухуроте, ки бештар аҳамияти дастаҷамъона дошта, манфиати гурӯҳҳои иҷтимоӣ, ҳизбҳо ва миллату халқиятҳоро таҷассум менамоянд, баробар менамоянд.

АДАБИЁТ

1. Эмомалӣ Раҳмон. Паём ба муносибати Рӯзи Парчами давлатӣ (24 ноябри соли 2017)//Сомонаи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. URL: <http://www.president.tj/node/16647> (санаи муроҷиат: 21.10.2019)
2. Белый А. Символ как миропонимание. – М., 1995.
3. Мисюров, Д.А. Политика и символы в России /Д.А. Мисюров. О М.: МАКС Пресс, 2004. - С.17.
4. Мисюров Д.А. Политическая символика: структура и функции // Вестник МГУ. Сер. 12: Политические науки, 1999, №1., С. 53
5. Муҳаммад А.Н., Хидирзода М.У., Сафарализода Х.Қ. Рамзҳои сиёсӣ // Сиёсатшиносӣ. -Душанбе, 2019.-С.- 298.

ПОЛИТИЧЕСКИЕ СИМВОЛЫ И ИХ СТАТУС В СИСТЕМЕ
ОБЩЕСТВЕННЫХ ОТНОШЕНИЙ

МУХАММАД САЪДИ АБДУРАХМОН,

кандидат политических наук, доцент кафедры общественных дисциплин Академии МВД РТ, подполковник милиции,
434025, Таджикистан, г. Душанбе, ул. Мاستонгулова 3,
тел.: 992 904196960, e-mail: mahmadov.2014@mail.ru

В данной статье автор, исследуя проблему политических символов и их статуса в системе общественных отношений, рассматривает различные его аспекты. В то же время в статье указана зависимость формирования внутреннего содержания политических символов от конкретных результатов опыта политической реальности. Автор отмечает, что одной из особенностей политических символов является то, что они часто имеют положительный характер. Следовательно, каждая политическая система не только постоянно заинтересована в производстве и построении политических символов, но также помогает влиять на сознание членов общества, принимая форму политической социализации.

Политические символы всегда являются спутниками людей и других различных социальных революций и изменений и играют большую социально-политическую роль в мобилизации наций и народов в процессе народной активности. Следует отметить, что проблема статуса политических символов в системе общественных отношений в отечественной политической науке впервые стала предметом научного анализа.

Ключевые слова: политические символы, система общественных отношений, знаки, изображения, объекты, явления, политические

процессы, политические лидеры, государственные символы, граждане, флаг, государственный герб, государственный гимн, национальная святость, национальная идентичность, патриотизм.

**POLITICAL SYMBOLS AND THEIR STATUS IN THE SYSTEM
OF PUBLIC RELATIONS**

MUHAMMAD SADI ABDURAHMON,

Candidate of Political Sciences, Associate Professor of the Department
of Social Sciences of the Academy of the Ministry of Internal Affairs of the
Republic of Tajikistan, police lieutenant colonel,
734025, Tajikistan, Dushanbe, 3 Mastongulov Str.,
tel .: 992 904196960, e-mail: mahmadov.2014@mail.ru

In this article, the author, examining the problem of political symbols and their status in the system of social relations, examines its various aspects. At the same time, the article indicates the dependence of the formation of the internal content of political symbols on the specific results of the experience of political reality. The author notes that one of the features of political symbols is that they are often positive in nature. Consequently, each political system is not only constantly interested in the production and construction of political symbols, but also helps to influence the consciousness of members of society, taking the form of political socialization.

Political symbols are always the companions of people and other various social revolutions and changes, and play a great socio-political role in the mobilization of nations and peoples in the process of people's activism. It should be noted that the issue of the status of political symbols in the system of public relations in the domestic political sciences has been the subject of scientific analysis for the first time.

Keywords: *political symbols, system of public relations, signs, images, objects, phenomena, political processes, political leaders, state symbols, citizens, flag, state emblem, national anthem, national sanctity, national identity, patriotism.*

**НАҚШИ МАСС-МЕДИА (ВАО) ВА АҲКОРИ ҶАМЪИЯТӢ ДАР
МУТОБИҚШАВИИ ИҶТИМОӢ ВА ҲАМГИРОИИ
МУҲОҶИРОНИ ТОҶИК БА ҶОМЕАИ РУСИЯГӢ**

САИДОВА ПАРВИНА АБДУҚОДИРОВА,

аспиранти кафедраи сиёсатшиносии Донишгоҳи давлатии

Хучанд ба номи академик Б.Гафуров

735700, Тоҷикистон, Хучанд,

тел: 92-808-80-64, e-mail: Saidova_1303@mail.ru

Дар ин мақола нақши васоити ахбори омма ва афкори ҷамъиятӣ доир ба мутобиқшавии иҷтимоии муҳоҷирони тоҷик ба ҷомеаи русиягӣ хеле фарох ва кушоду равшан зикр шудааст. Вазъияти ғаштуғузур ва озодона сухан кардани ҳар муҳоҷир ва чӣ гунагии муносибати русҳо ба онҳо дар шабакаҳои интернет, телевизион ва радио мавриди баррасӣ қарор дода шудаанд. Масъалаҳои таҳқир ва масхараомез сухан кардани русҳо дар шабакаҳои телевизион ва шабакаҳои интернетӣ низ ҷой дода шудааст ва баъзе аз он масъалаҳо ҳалли худро ёфтаанд. Тоҷиконе, ки дар ҷанги шаҳрвандӣ ба он давлат ҳамчун муҳоҷир рафтаанд ва дар он ҷо ба комёбиҳои назаррас ноил шудаанд ва инчунин, мақому обрӯ ва ба мартабаҳои баланд ноил шудаанд, хеле зиёд буда, ба ҳамшаҳриёни худ ҳангоми дасткӯтоҳӣ дар Русия дастӣ кумак дароз мекунанд ва ёри хешро дарег намедоранд, бо ному насабашон зикр ёфтаанд. Масъалаҳои обрӯии муҳоҷирон, ки дар Русия бештар рӯбарӯ мегарданд, арзёбӣ карда шудаанд.

Калидвожаҳо: *васоити ахбори омма, шабакаҳои телевизионӣ, радио, муҳоҷирони шинохташуда, ашхоси болаёқат, Ютуб, блогери тоҷик, шабакаҳои иҷтимоӣ ва мессенҷерҳо, барномаи мазҳакавии "Наша Раша", муҳоҷирони қаҳрамон, фикру ақидаҳо ва нигоҳи русҳо дар бораи тоҷикон.*

Дар шуури ҷамъиятӣ ҳамеша қолабҳои гуногун вучуд доранд. Ба ташаккули идроки симои муҳоҷир аз Тоҷикистон таъсири бузургро соҳаи васоити ахбори умум мерасонад. Фаҳмиши иҷтимоӣ ногузир қолабҳо, воҳимаҳо ва асотирҳоро ташаккул менамояд. Тасаввуроти иҷтимоии ба расмӣ даровардашуда ҳангоми бартарӣ доштани симои қолабӣ ба дараҷаи боварии ҳамдигарӣ, ҳам дар натиҷа ба сохтани навъи муайяни таъсиррасонии байниҳамдигарӣ таъсир мерасонад.

Аз рӯйи маълумотҳои пурсишҳои сотсиологӣ аксари русиягӣҳо тоҷиконро дар кишвари хеш дидан намеҳанд. Агар пештар симои тоҷик бетараф буд, он гоҳ дар лаҳзаи мазкур дар васоити ахбори оммаи русиягӣ симои манфии муҳоҷир аз Тоҷикистон афзалият дорад. Нишонаҳои асосии симои муосири тоҷик инҳо бесаводӣ, касифона, беаҳамиятӣ ва беэҳтиромӣ ба анъанаҳои русиягӣ мебошанд. Барои он ки симои мусбат бештар дархост гардад, тағйироти шартҳои воқеии истифодаи меҳнати муҳоҷирон дар Русия зарур мебошад.

Дар ин ҷо қайд кардан зарур аст, ки мардуми тоҷик ҳангоми сафар аз ҳар ҷиҳат он кишварро омӯзанд, яъне онҳо бояд бо маданият, таърих, фарҳанг, сиёсат ва қарору қонунҳои Русия шинос бошад ва ҳангоми ворид шудан ба он кишвар тез мутобиқ гарданд.

Мувофиқи маълумоти умури федералии муҳоҷирати (соли 2008), маҳз ВАО-и Русия, мувофиқи ақидаи беш аз чихил дарсади шаҳрвандони Федератсияи Русия, ба ташаккули муносибати имконнопазир ба муҳоҷирон дар кишвар мусоидат намуданд [1, с.51]. Инчунин, Петрушковой Е.А. дар автореферати худ зикр кардааст, ки аз соли 2008 муҳоҷирати меҳнати рӯ ба бехбудӣ овардааст. [2]

ВАО басо симои яктарафа, манфӣ, қолабии муҳоҷирон аз Тоҷикистонро ташаккул медиҳад. Фақат шаш дарсади русиягӣҳо воридшавии онҳоро ба Русия барои истиқомати доимӣ меписанданд. [3]

Дар баъзе минтақаҳои Русия калимаи "тоҷик" бештар на ҳамчун ифодаи миллат истифода карда мешавад. Таҳти ин калима ҳозир мардикоронро аз Осиёи Марказӣ нишон медиҳанд, ки барои маблағҳои хурд омода ҳастанд дилхоҳ корро анҷом диҳанд. Бештар дар ВАО маводҳои вохӯрдан мумкин буд, ки сухан доир ба бархӯрди муҳоҷирон ва аҳолии маҳаллӣ меравад. Чунин мақолаҳо ақидаҳои ташаккул медиҳанд, ки муҳоҷирон таҷовузкоранд ва ғайри меангезанд. Ҳарчанд чунин манзараҳои ҷанҷолу кашмакашиҳо, ки дар он муҳоҷирон ҷалб карда нашуданд, дар ВАО гоҳ-гоҳ шарҳи тавзеҳ дода мешаванд. Бештар мақолаҳо бо сарлавҳаҳои зерин, ба мисли "Як рӯз бо назораткунандаи ташнобҳо". [4]

Солҳои охир, яъне 2018–2019 гуфтан ҷоиш аст, ки олимони тоҷик ё худ донишҷӯёне, ки дар Русия сукунат доранд, ба омӯзгориву илмомӯзӣ машғул ҳастанд ба нашрияҳои Русия мақолаҳои илмӣ худро тез-тез аз ҷоп мебароранд. Ин раванд аз як ҷиҳат болоравии илму фарҳанг ва маданияти тоҷиконро нишон медиҳад. Аз ҷиҳати мусбат бошад, русҳо нисбати тоҷикон муносибат, рафтор ва кирдорашон низ дигаргун мешавад.

ТОҶИКИСТОН ВА ҶАҲОНИ ИМРӯЗ

Аз расонаҳо маълум гардид, ки дар Федератсияи Русия тоҷикон рӯзнома, маҷалла, ширкатҳои телевизион ва радиои худро ташкил намудаанд, ки ин ҳам бошад симои тоҷикро дар Русия баланд мебардорад.

Таъсири бузургро ба ташаккули симои тоҷик силсилафилми "Наша Russia" гузошт, ки дар канали телевизионии ТНТ дар моҳи ноябри соли 2006 намоиш дода шуд. Қаҳрамонҳои дархотирмонда дар он "гастарбайтерҳо" аз Тоҷикистон Равшан ва Ҷамшут мебошанд. Дар силсила онҳо ҳамчун муҳожирони на он қадар зираку бофаросат нишон дода шуданд, ки ба маблағи хурд корхоро иҷро мекунанд ва ҳар гуна таҳқиқуниро аз ҷониби сардор таҳаммул менамоянд. Гӯё, ки намоиши мазҳақавӣ, аммо номи Ҷамшут аллакай исми ҷинс гардидааст. Доир ба ин бевосита ҳуди тоҷикон мегӯянд: "Маротибае ман бо дӯсти руси маҳаллиам суҳбат доштам. Ба назди мо ҷавони майзада, шиноси дӯстам наздик шуд. Ҷун фаҳмид, ки ман аз Тоҷикистон мебошам, масҳараомезона пурсид: "Ту Равшан? Ё ки Ҷамшут?" Ман ба ӯ тамасхуромезона ҷавоб додам: "На ин, на дигараш. Ман – тоҷик. Дигар таҳқиқ накунад, бародар!". [5]

Зери таъсири қолаби мазкур корфармоён меҳисобанд, ки ба муҳожирони меҳнатӣ аз Тоҷикистон кам пул додан мумкин аст, бештар корфармоён, ҳатто аксари русиягӣҳо ба худ муносибати хунукназарона ва безъитиной нисбат ба тоҷиконро раво мебинанд.

Ҷамъияти муҳожирони тоҷик тасмим гирифтанд, ки аз телевизион барномаи "Наша Russia"-ро бардоранд ва нест намоянд. Ин байни русҳо ва тоҷикон мушкилоти зиёдро овард. Яъне бо ҳамдигар масҳараомезона сухан кардан, иззату ҳурмати якдигар, ҳуқуқҳои якдигарро поймол сохтанро ин барнома рушд ва сайқал меод. Ин барнома аз канали ТНТ-и Русия пахш мешуд. Ҳуди канали ТНТ аз шуниди расонаҳо аз ҷониби арманиҳо ташкил карда шудааст, ки мақсади асосии онҳо симои тоҷикро таҳриф намудан аст. Ва инро, албатта, ҳуди русҳо низ ҷонибдорӣ ва тарафдорӣ мекунанд. Инчунин, аз тарафи арманиҳо як барномаи ҳаҷвӣ бо номи "Камеди клуб" низ таъсис дода шуд, ки дар он низ тоҷиконро масҳара мекарданд. Ин албатта, аввалан, боиси озурдаҳои тоҷикони дар Русия қарордошта мегардад, ки онҳо тез-тез бо русҳо муошират ва ҳамкорӣ мекунанд. Аз ин лиҳоз ҷамъияти муҳожирони тоҷик бо мақсади нигоҳ доштани маданият ва обрӯву эътибори худ ва дар оянда муносибати хубро бо русиягӣҳо барқарор сохтан ин барномаҳоро бо воситаи хоҳишу дархостҳо ба Ҳукумати Федератсияи Русия муроҷиат намуда, аз байн бардоштанд.

Рӯзномаи Русия бо номи "Комсомольская Правда" дар Тоҷикистон аз нашр боз дошта шуд. Сабаб он аст, ки дар ин нашрия бисёр тоҷиконро таҳқир ва масхара мекунанд. Дар санаи 16 июл рӯзномаи "Комсомольская правда" мақолаеро чоп намудааст, ки хабарнигори махсуси он Сергей Пономарёв аст, шаҳрвандони тоҷикро бо барандагони барномаи «Наша Russia» муқоиса карда, ба онҳо ташбех медиҳад. Ташкилот дар Душанбе, ки дар давоми даҳ сол барои баровардани нашрия дар Тоҷикистон ҷавоб медод, қарор гирифт, ки рӯзномаи зикршударо аз қайди матбуот барорад. Мақолаҳои дар он чопшуда ба талабот ҷавобгӯӣ нест, на танҳо аз ҷиҳати ахлоқӣ, балки аз меъёрҳои журналистика ва меъёрҳои касбӣ. Дар он далелҳои мавҷуданд, ки таҳқир ба тоҷикон ва умуман миллати тоҷик зикр шудааст,— гуфт Шариф Ҳамдампура.

Ба гуфтаи ӯ, дар таҳрири рӯзномаи "Комсомольская правда" дар шаҳри Москва ягон ақсуламал аз тарафи тоҷикон ба қайд гирифта нашудааст. Барои он баъди ду рӯз ман барои худ қарор додам, ки дар бораи боздошти иҷозати ин рӯзнома дар Тоҷикистон мусоидат наоям. Ин мавқеи шаҳрвандии ман аст, зеро нашрияе, ки бо он ман саруқор дорам, таҳқири миллати ман ва давлатам мекунад",—фиқри худро ибраз дошт Шариф Ҳамдампура дар ҳафтаномаи "Asia-Plus" [6].

Аз рафторҳои онҳо тоҷикистониён аз ҳарфҳои ҳаҷвии беҳудаи онон норизо буданд. Дар соли 2007 вакилони тоҷик ва Парлумони кишвар талаб карданд ва аз ҳамкасбонашон хоҳиш намуданд, ки барномаи "Наша Russia"-ро манъ кунанд. Ин натиҷа дод, ки соли 2010 дар кишвар боиси манъи фуруши филми "Наша Russia", "Яйца судьбы" гардид.

Прокуратураи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар асоси мақолаи мазкур нисбати рӯзноманигори рус Сергей Пономарев санҷиш оғоз кард. "Агар дар санҷиш мо ягон таҳқиқро нисбати кишвар ва миллати тоҷик дарёфт наоям, ба муқобили журналист Пономарев парвандаи ҷиноятӣ оғоз менамоем,— таъкид дошт Прокурори генералии Тоҷикистон Юсуф Раҳмонов.

Муаллиф ватани "Равшан ва Ҷамшут"-ро Тоҷикистон гуфтааст, ки он бо номи қаҳрамонони асосии барномаи "Наша Russia", ки дар Русия муҳоҷири қорӣ ба ҳисоб меравад, қайд кардааст. "Ин мақола на танҳо ба талаботи ахлоқӣ, балки талаботи касбӣ ва меъёрҳои рӯзноманигорӣ ҷавобгӯӣ намебошад. Дар ин мақола миллати тоҷик таҳқир карда шудааст",—изҳор дошт шарикони нашрия Шариф Ҳамдампура, вале сармуҳаррири рӯзномаи "Комсомольская правда" Владимир Сунгор-

кин дар посух изҳор дошт, ки дар мақолаи мазкур ягон навъи таҳқир ҷой надорад.

Қайд кардан бамаврид аст, ки рӯзномаи "Комсомольская правда" дар Тоҷикистон аз соли 2006 бо тиражи 5 ҳазор нусха нашр мегардид. Фикри банда дар ин бобат ин аст, ки аз сабаби масхараомез ва таҳқиромез суҳан рондани русҳо нисбати тоҷикон аз байн рафтани рӯзномаи "Комсомольская правда" дар Тоҷикистон буд, ки боиси нороҳатии тоҷикон ва русҳо гардид. Дар ин бобат ВАО-и Федератсияи Русия нисбати тоҷикон ҷиҳати манфии худро нишон додааст. Мебоист кормандони рӯзномаҳову маҷаллаҳо ва воситаҳои ахбори омма, ки дар Русия мавҷуданд, доир ба масъала, яъне бастанӣ рӯзномаи мазкур ҷораҳои махсусро андешанд. Сабаби бастанӣ рӯзномаи "Комсомольская правда"-ро дар шаҳри Душанбе бо таври комил фаҳмонида бояд тавонанд, дар ин бобат дар марҳалаи аввал мо, тоҷикон, бояд сабаби баста шудани рӯзномаро ба оммаи Федератсияи Русия фаҳмонида тавонем, ки ин боиси нофаҳмии якдигар нагардад.

Гуфтан ҷоиз аст, ки дар ин ҷода зимни суҳанронии худ дар ТВ "Ziyou Channel" оппозитсионер Алексей Навалний гуфтааст: "Барои як лаҳзаи мазҳакавӣ як миллати томо таҳқиру паст задан мумкин нест. Биёед, хоҳиш менамоем, барои Равшан ва Ҷамшут дар пеши ҳамаи халқи тоҷик узр пурсем" [7].

Ҷунонки журналисти маъруфи Федератсияи Русия Максим Шевченко мегӯяд: "Бояд дар Телевизиони Ҷумҳурии Тоҷикистон зидди барномаи "Наша Russia" барномае ба забони русӣ ташкил карда, онро "Тоҷикистони мо" номгузорӣ кард. Қаҳрамони асосии он бояд таҳти персонажи мазҳакавӣ бо номи Абам ва Ҳачик номгузорӣ шавад. Ҷунки мо медонем, ки офарандагон ва лӯхтакбозони ин саҳнаҳои "Наша Russia" кистанд [8].

Иттилоот доир ба муҳочирони тоҷикро дар васоити ахбори оммаи Русия таҳлил намуда, якчанд нишонаҳои асосии симои тоҷикро ҷудо намудан мумкин аст:

- аҳмақҳо;
- симои чиркину бесомон доранд;
- бештар бо бемории хатарноку хавфнок сироят ёфтааст (бемори сил, ВИЧ);
- маълумот ва таҳассуси касбӣ надоранд, ба сифати мардикор истифода карда мешаванд;
- забони русиро хуб намедонанд;
- қоидаҳои рафтор, одат ва расму ойин, фарҳанги "мо"-ро эҳтиром намеkunанд;

–муаммоҳои шиддатнокӣ иҷтимоиро ба вуҷуд меоранд, аз ин сабаб ваъиятро дар шаҳру деҳоти Русия тезутунд мегардонанд, ксенофобия (тарси дигарон) ва мигрантофобия (тарс аз муҳоҷир) ба таҳрик меандозанд. Инчунин, Е.А.Петрушкова дар автореферати худ калимаи мигрантофобияро қайд кардааст, ки дар он ҷо низ маънои тарс аз муҳоҷирро дорад [9].

Доир ба қолабҳо суҳан ронда, аз ёд баровардан лозим нест, ки бештар қолаб ин воқеияти муҳолиғаомез мебошад. Сабаби ташаккули чунин симоҳои қолабии муҳоҷирони тоҷик дар ҷист? Таъсири асосиро ба симои қолабии тоҷикон симои ҳуди Тоҷикистон, ки дар воқитаҳои аҳбори омма дарҷ мегардад, мерасонад. Дар ВАО симои Тоҷикистон яке аз давлатҳои аз ҳама қамбағали ҷаҳон нишон дода мешавад ва аз рӯйи нишондиҳандаҳои макроиқтисодӣ аз дигар давлатҳои Осиёи Марказӣ ақибмонда шуморида мешавад.

Дар мамлакат маблағҳо барои маориф ва тандурустӣ қифоягӣ намекунад, аз ин ҷо қолабҳо ҷараён мегиранд, ки бо ноқифоягии маълумоти тоҷикон иртиботдоранд, ин маънои онро дорад, ки ақсари тоҷиконро барандагони қасалиҳои марговар меҳисобанд. Дар русиягӣҳо таассурот ба вуҷуд меояд, ки Тоҷикистон–қашвари ҷаҳони сеюм ба ҳисоб меравад. Инчунин, қайд кардан зарур аст, ки ба ақида доир ба тоҷикон чун одамони бесавод ноқифоя донишдони забони русӣ таъсир мерасонад. Воқеан, надонишдони забони русӣ ва фарҳанг ҳам қисман гуноҳи ба муҳоҷирони меҳнатӣ ниёзманди ҷониби русиягӣ мебошад. Вуҷуд надоштани барномаи федералии мутобиқшавии муҳоҷирони қорӣ ба ҳамгироии бомуваффақияти тоҷикон дар ҷомеаи русиягӣ монеа мегардад. Албатта, ташкилотҳои ғайритиҷоратӣ мавҷуд ҳастанд, ки ба мутобиқшавии муҳоҷирон қумак мерасонанд, лекин қўшишҳои ин созмонҳо барои ҳалли ин муаммоҳо қифоягӣ намекунад.

Қолаби дуҷум низ вуҷуд дорад, ки аз ҷониби ВАО ташаккул дода мешавад, онро нисбатан муқбат номидан мумкин аст. Такроран мақолаҳо бо сарлавҳаи зерин пайдо мешаванд, мисли "Қўҷарўбон мадад расониданд", "Ҳамсоя баҷагонро аз сўхтор наҷот дод, лекин ҳудафиро қаҳрамон намеҳисобад" [10].

Дар ин бобат бояд гуфт, ки ҳуди русҳо намеҳаҳанд тоҷиконро қаҳрамон ҳисоб кунанд, зеро аз пеш дар мафкураи онҳо тоҷикон аз русҳо якҷанд дараҷа паस्त ва оқиб нақш бастааст, ки ин боиси ниғаронии мо, тоҷикон гардидааст. Қайд карда бамаврид аст, ки 25–26-уми март соли 2018 дар шаҳри Кемерово маркази тиҷорат бо номи "Зимная вишня", ки дар он ҷо сўхтори шиддатнок авҷ гирифта буд, як марди тоҷик тақрибан 13–14 нафар наврасонро аз ҷойи сўхтор берун

баровард, ки ин, албатта, қаҳрамонӣ маҳсуб мешавад. Лекин масъуло-ни ин марказ ё худ ҳукуматдорон ўро қаҳрамон наҳисобиданд ва эътироф накарданд. Агар ин нафар аз ҳуди Русия мебуд, албатта, масъулон вайро ба ягон ҷоиза ё унвон пешниҳод мекарданд.

Чунин нашрияҳо ҳамдардӣ ва даркро дар русиягӣҳо ба вучуд меорад, дар онҳо доир ба муаммоҳое гуфта мешавад, ки тоҷикон бо он дар Русия бармехӯранд. Мақолаҳо ба сарлавҳаи зерин "Забонҳои халқиятҳои бародар", "Дар кучо хондани Хайём ва Навоиро дар аслаш меомӯзанд?" ба нашр расидаанд [11].

Симои тоҷикро дар васоити ахбори оммаи Русия омӯхта, чунин ҳулоса кардан мумкин аст, ки тоҷикон дар аксари нашрия ва расонаҳо манфӣ нишон дода шуданд, инчунин, шумораи зиёди нашрияҳо умуман зарурати муҳоҷиронро барои мамлакат талош доранд. Ҳамаи ин нашрияҳо қолабҳои манфиро ба вучуд меоранд ва ба идроки объекти-вии тоҷикон аз ҷониби сокинони Русия монеа мегарданд, лекин қайд кардан зарур аст, ки талабот тақлифотро ба вучуд меорад. Мақолаҳо, ки дар он тоҷикон аз тарафи манфӣ нишон дода шудаанд, дар ҳақиқат, рейтингӣ баландро соҳиб мешаванд. Муаллифони мақолаҳоро дар муносибати ғарзнок ба тоҷикон айбдор кардан мумкин нест: пеш аз он ки мақолаҳо ба нашр мерасанд, онҳоро бо муҳаррирон мувофиқа мекунанд. То замоне, ки ба русиягӣҳо масҳара намудани "Ҷамшутҳо ва Равшанҳо" шавқовар бошад, телевизион ба онҳо ин имкониятҳоро пешкаш месозад, аммо ВАО мақолаҳои манфиро нашр намуда, бо ҳамин ташаккули қолабҳои нав ва устувории қолабҳои кӯҳнаи манфии бо тоҷикон иртибот доштара ҳавасманд менамояд. Барои он, ки симои мусбат бештар дархост гардад, тағйироти шароитҳои воқеии истифодаи меҳнати муҳоҷирон дар Русия зарур мебошад.

Дар ин бобат зикр кардан бамаврид аст, ки муҳоҷирон бояд масъулияти баландро доро бошанд, фарҳанги ҳешро нигоҳ доранд, онро омӯзанд, барои ҳимояи худ ва барои дороии волоияти миллати худ заҳматҳо кашанд, таъриху анъанаҳои ҳудро дар назди ҷомеаи беруна нишон дода тавонанд, обрӯи халқи тоҷикро, ки дар ҳақиқат, таърихи қадим доранд, ҳифзу ҳимоя карда тавонанд. Дар он ҳолат ягон васоити ахбори омма ва дигар рӯзноманигорон аз ҳад берун рафтано ба худ раво намебинанд.

Баъзеҳо аз рафтору кирдорашон бармеояд, ки дар давлати дигар онҳоро ҳеҷ кас наметиносанду наметунаванд ва онҳо ботақабур суҳан меронанд ва ҳудро баланд мегиранд, лекин дар ин ҳолатҳо бесаводӣ ва бемаърифатии онҳо ошкор мегардад ва эътибори давлати мутамаддини ҳудро низ паст мезананд.

Аз ин ҷо бармеояд, ки таркиботи васоити ахбори омма дар амалишавии нақшаҳои муайяншудаи ҳамгироии калидӣ аст, ки самти он пеш аз ҳама, ба тағйироти шуури ҷамъиятӣ, бартарафсозии қолабҳо ва ташаккули мавқеи ҷаҳоли ҳаводорони ҳамгирӣ, дар дурнамо—ба ҷалби онҳо дар ҳалли муаммоҳои ҳамгирӣ равона гардидааст. Охири махсусан муҳим мебошад: бе ширкати ҷаҳоли эътиқодмандони ва ташаккули муносибати устувори мусбии ҳаводорон ба қарорҳои қабулшуда доир ба муваффақияти дилхоҳ ҳуҷҷат, хусусан, стратегияи ҳамгироии муҳоҷирон, гуфтан мушкил аст.

Маҳфӣ нест, ки дарки бисёр қарорҳои қабулшуда ва санадҳо, пеш аз ҳама, шубҳаомез ва ё бетафовут мебошад. Барои он ки муътақифи бо мазмун ва рӯҳияи ин қарорҳо ворид гардад, фақат маълумоти иттилоотӣ ё мусоҳибаи шахсони расмӣ нокифоя аст, маъракаи дарозмуҳлат зарур мебошад, ки ба он тамоми имкониятҳои эҷодии рӯзноманигорон ва ба таври максималӣ алоқаи баръакс бо аудитория ҷалб карда шаванд.

Бинобар ин, васоити ахбори омма стратегияи таркибии ҳамгироии иҷтимоӣ ба ҳисоб рафта, аз се ҷузъи асосӣ таркиб ёфтааст:

- таҳлилӣ;
- маърифатӣ;
- гузаронидани маърақаҳо ва аксияҳои иттилоотӣ, рушди иқтидори эҷодии рӯзноманигорон.

Дар ин бобат зикр кардан бамаврид аст, ки муҳоҷирон бояд масъулияти баландро доро бошанд, маданияти ҳешро нигоҳ доранд, онро омӯзанд ва барои ҷимояи худ ва волоияти миллати худ заҳматҳо кашанд, таъриху анъанаҳои худро дар назди ҷамъияти беруна нишон дода тавонанд, обрӯи халқи тоҷикро, ки дар ҳақиқат, таърихи ғанитарину қадимтарин доранд, ҳифзу ҷимоя карда тавонанд. Дар он вақт муҳоҷире, ки ҷаҳолияти меҳнатии худро дар берун аз давлат мебарад, ҷойи аслии худро дар ҷамъият ишғол карда метавонад.

Бисёре аз муҳоҷирон нисбати қувваю ирода ва меҳнатдӯстӣ ба муваффақиятҳои зиёд ноил гаштаанд. Дар назди халқи рус ва дар тамоми миқёси ҷаҳон шуҳратманд шудаанд.

Эҳёи худшиносӣ, ҷалби таваҷҷуҳ ба Федератсияи Русия ҳамчун давлати федеративӣ дар ҷаҳони мутамаддин, барои пайвастании кишварии соҳибистиклоли Тоҷикистон дар баробари дигар халқҳо тоҷикон имрӯз дар ҳаёти шахсӣ ҳамаи имкониятҳои худро ба роҳ монда, ба муваффақиятҳои касбӣ ноил гардидаанд.

Тимур Зулфигоров, нависанда ва драматург, муаллифи 20 китоб, ки теъдоди онҳо ҳадди миллион нусха мебошад. Ёро "Дантеи адабиёти

ТОЧИКИСТОН ВА ҶАҶОНИ ИМРӯЗ

рус" меноманд. Эҷодиёти ӯ ба дувоздаҳ забони ҷаҳон тарҷума шудааст. Ҳайдаров Карим Раҳимович, шоири русзабон. Узви Иттифоқи нависандагони Тоҷикистон ва корманди Кумитаи телевизион ва радиои назди Ҳукумати Тоҷикистон, дорандаи медали "Барои хизматҳои шоён"-и Ҷумҳурии Тоҷикистон. Барои ташкили назарраси асарҳои адабӣ, санъат, ки эътирофи муҳаббати хонандагон, барои саҳми бузург дар рушди робитаҳои эҷодӣ байнидавлатӣ, эътирофи бузург нисбати адабиёти рус бо ордени дараҷаи якуми ба номи Достоевский мукофотонида шудааст. Мавсуф узви Иттифоқи нависандагони кишвари Перм мебошад. Инчунин, аз тарафи собиқ муаллимаи калони Донишгоҳи давлатии Хучанд Машхура Оқилова дар доираи лоиҳаи "Перм-толлрантность" китоби "Аспектҳои регионали истифодаи забони русӣ дар кишвари Перм"-ро ба таърифи расонидааст. Дар ин доираи лоиҳа сабти аудиои курси забони русӣ барои муҳочирон тартиб дода шуда сабти 45 дарс ба муҳочирон барои рушди забони русӣ бо шарҳҳои русӣ ва оварда шудааст. Инчунин, барои муҳочирон китобчаи "Забони русӣ барои муҳочирон" таълиф гардидааст.

Бархе аз масоили муҳими рӯз ин шабакаҳои иҷтимоӣ мебошад, ки бисёре аз ин истифода мебаранд. Ба мисли, ки дар он блогерҳо аз Ютуб шахсиятҳои вазифадошгон гуногун баромад мекунанд. Ин ҳам, албатта, ба ақидаҳои муштариён ё худ корфармоёни шабакаҳо таъсири мусбат ва ё манфии хешро мерасонад.

Гуфтаи ба маврид аст, ки Юсуф Азизов аз Ютуб дар мавзӯи "Хушдор ба муҳочирони тоҷик дар Русия" суханронӣ намудааст, ки бояд муҳочирон дар бобати ҳуҷҷатҳои хеш хушдор бошанд, ки ба макру фиреби русҳо наафтанд. Онҳо барои маблағ ба даст овардан аз тоҷикон ҳуҷҷатҳои онро мегиранд ва гӯё ба онҳо дасти ёри дароз мекунанд ва ҳуҷҷатҳои русиягиро омода менамоянд. Лек аз гуфтаи Юсуф Азизов, ки ӯ қушоду равшан дар Ютуб зикр кард, дар асл ин тавр набуда, балки онҳо ҳуҷҷатҳои қалбакиро ба онҳо тайёр мекунанд. Мақсади баъзеи русҳо ба дом афтодани муҳочирон аст. [12]

Блогер-ҳуқуқшинос аз Тоҷикистон Каримҷон Ёров дар Русия полиси русро бо ҳуқуқи хеш шиносонд. Ӯ дар Русия ҳамчун тарафгири тоҷикон ё ҳамшахриён шинохта шудааст. Он шахсоне, ки ўро мешиносанд, хангоми ба мушкили дучор шуданашон ба вай муроҷиат мекунанд ва Каримҷон Ёров ҳадалимкон дасти ёри дароз мекунад ва ӯ меҳода тоҷиконе, ки дар Русия ба сифати муҳочир рафтаанд ва ё худ амал мекунанд, ҳатмат бо ҳуқуқҳои хеш шинос бошанд [13].

Дар таърихи 29-уми октябри соли 2017 Ёсуман Исмонзода дар барномаи "Одамони аҷиб" ("Удивительные люди"), ки аз ҷониби

ТОЧИКИСТОН ВА ҶАҶОНИ ИМРӯЗ

Шабакаи телевизиони "Россия-1" намоиш дода шуд, иштирок намуда, аз ҷониби аъзои ҳакамон баҳои баланд гирифт. Мавсуф бо маҳорати баланди зеҳнӣ дар имтиҳони аввал дар муддати аз ду дақиқа камтар 100 шумораи даҳӣ ва садиро ҷамъу тарҳ карда, ҷавоби дуруст дод. Дар давраи дуюм бошад, 50 адади садӣ ва даҳиро, ки баръакс, аз ҷониби тамошобинон нишон дода мешуд, дар муддати муайян ҳисоб намуд. Ёсуман дар олимпиадаҳои байналмилалӣ иштирок менамояд. Ёсуман ва Абӯбакр Исмозода дар олимпиадаи байналмилалӣ арифметикаи зеҳнӣ "Genius Kid" ("Кӯдакони нобиға"), ки аз 3-юми ноябр то 6-уми ноябр дар шаҳри Москва доир гардид, роҳхат гирифта, иштирок намуданд. Дар олимпиадаи мазкур 250 нафар хонанда аз 11 давлати дунё иштирок намуданд ва Ёсуман соҳиби ҷойи аввал ва соҳиби медали тилло шуд. Ҳакамон ўро "Девочка-калькулятор" ном ниҳоданд. Ин ҳама комёбиҳои Ёсуман омӯхтани бозҳои шавқовари математика мебошад.

Инчунин, аз Тоҷикистон шаҳри Душанбе хонандаи синфи 9 Манижа Тошболтаева дар барномаи "Одамони аҷиб" ("Удивительные люди"), ки аз ҷониби Шабакаи телевизиони "Россия-1" намоиш дода шуд, иштирок намуда, аз ҷониби аъзои ҳакамон баҳои баланд гирифт ва ҳамагонро дар ҳайрат гузошт ва онҳо ўро "Девочка-радар" номгузорӣ карданд, ки бо ҷашми худ суръати ҳаракати мошини роҳгаштаистодаро муайян месозад.

Дар Федератсияи Русия "Радиои муҳочир" амал мекунад, ки онро тоҷикон дар он ҷо ташкил намудаанд. Дар видеое, ки дар Ютуб нишон дода шудааст ва дар он паҳши мустақим блогер-хуқуқшинос Каримҷон Ёров ва Аҳмад Собиров ширкат кардаанд, гуфта шудааст, ки ҷӣ талабу дархостҳо ва саволҳо, ки доир ба муҳочирон доранд, бо тариқи вайбер ё телефонҳо мурочиат намоянд.

Дар Русия рӯзномаҳо бо номи "Голос Таджикистанцев", "Тоҷикони Русия" нашр мешаванд. Ин нашрияҳо барои беҳбудӣ ва озод ҳис кардани муҳочирон дар кишвари бегона мусоидат мекунанд.

Ҳамаи он муҳочироне, ки дар Русия рӯзномаву маҷалла, ширкатҳои телевизиону радио ва дар шабакаи интернет блогу саҳифаҳо ташкил намудаанд, ҳама барои беҳбудии зиндагонӣ, қору фаъолият ва болоравии фарҳанги тоҷикистониён аст.

АДАБИЁТ

1. Мукомоль В. Российские дискурсы о миграции // Вестник общественного мнения. 2005. № 1 (75) стр 51.

ТОҶИКИСТОН ВА ҶАҶОНИ ИМРӢЗ

2 Петрушкова А.В. «Имидж трудового мигранта в средствах массовой информации Республики Таджикистан и Российской Федерации»,

(сопоставительный анализ 2008-2013 г.г.), Автореф. дисс. к.ф.н. Душанбе.2017.

3.СМИ негативно влияют на формирование образа мигранта у россиян – ФМС. Сообщение РИА Новости. 20.09.2008. RL: <http://ria.ru/society/20080930/151731060.html> Так ли это на самом деле?

4.Фарберова К. Один день со смотрительницей туалетов // Аргументы и факты. URL:<http://www.aif.ru/oneday/36904>

5.Наша Раша. // Википедия. RL:<http://ru.wikipedia.org>

6. Отчего в России таджикам нелегко URL: <http://shohoni.wordpress.com/2011/08/15>

7. <https://yandex.ru>

8. <https://www.youtube.com>

9. Петрушкова А.В. «Имидж трудового мигранта в средствах массовой информации Республики Таджикистан и Российской Федерации»,

(сопоставительный анализ 2008-2013 г.г.), Автореф. дисс. к.ф.н. Душанбе.2017.

10. Кульгузкин Р. Помогли дворники. Сосед спас детей из пожара, но героем себя не считает // Аргументы и факты. URL:<http://www.aif.ru>

11. Ефимова А. Языки братских народов. Где научат читать Хайяма и Навои в оригинале // Аргументы и факты. URL:<http://www.aif.ru/society/education/1189587>

12. [youtube.com](https://www.youtube.com) — источник видео 12,4 тыс. 20 авг 2019 HD Хушдор ба мухочирони тоҷик дар руссия! ТҶ,Мухочири тоҷик...

13. Bravo! Таджикский Правозащитник Каримджон ЁРОВ Жестко Поставил НА Место Московского Полицейского.

**РОЛЬ МАСС-МЕДИА И ОБЩЕСТВЕННОГО МНЕНИЯ В
СОЦИАЛЬНОЙ АДАПТАЦИИ И ИНТЕГРАЦИИ ТАДЖИКСКИХ
МИГРАНТОВ В РОССИЙСКИЙ СОЦИУМ**

САИДОВА ПАРВИНА АБДУКАДЫРОВНА,

аспирант кафедры политологии

Худжандского государственного университета имени Б.Гафурова

735700, Таджикистан, Худжанд,

телефон: 92-808-80-64, e-mail: Saidova_1303@mail.ru

В этой статье очень широко, открыто и ясно отмечена роль масс-медиа и общественного мнения в социальной адаптации таджикских мигрантов в российском социуме. В интернет-сетях, на телевидении и радио обсуждается поведение и свободное общение каждого мигранта и отношение к ним русских. Также освещены вопросы оскорбления и насмешливых высказываний русских на телевизионных каналах и в интернет-сетях; некоторые из этих вопросов нашли своё решение. Таджики, уехавших в Россию во время гражданской войны в качестве мигрантов и достигших там заметных успехов, завоевавших авторитет и высокое положение, очень много. Они по возможности оказывают помощь своим соотечественникам в России. Рассмотрены вопросы имиджа таджиков, с которыми больше всего сталкиваются в России.

Ключевые слова: масс-медиа, телерадиокомпании, признанные мигранты, талантливые люди, Youtube, таджикский блогер, социальные сети и мессенджеры, юмористическая программа «Наша Раша», мигранты-герои, мнение русских о таджиках

**THE ROLE OF MASS MEDIA AND PEOPLE OPINION IN
SOCIAL ADAPTATION AND INTEGRATION OF TAJIK MIGRANTS
IN RUSSIAN SOCIETY**

SAIDOVA PARVINA ABDUKODIROVNA,

Postgraduate, Political Science Department,
Khujand State University named after academic B.Gafurov,
735700, Tajikistan, Khujand,
ph.: 92 808-80-64, e-mail: saidova_1303@mail.ru

In this article a role of Mass media and social opinion in social adaptation and integration of Tajik migrants in Russian society is indicated widely, openly and blankly. Behaviour and communication of each of the migrants and relationship of Russians to them are discussed in web-sites, TV and radio. Some of the issues of insults and mockeries of Russians on TV and web sites were covered. There are a lot of Tajiks who left for Russia during the civil war as migrants and achieved noticeable success there, gained authority and a high position. If possible, they provide assistance to their compatriots in Russia. The issues of the image of Tajiks, which are most faced in Russia, are considered.

Key words: Mass-Media, TV and Radio companies, recognized migrants, gifted people, YouTube, Tajik blogger, social network and messengers, humorous program “Haua Paua”, migrants-heroes, opinion of Russians about Tajiks

УДК: 325.1/3(43)

ҲАМКОРИҲОИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН БО ҶУМҲУРИИ ИНДОНЕЗИЯ: ДАСТОВАРДҲО ВА ДУРНАМО

СОҲИБИ БАҲРУЛО,

докторанти PhD-и соли якуми Институти омӯзиши масъалаҳои

Осиё ва Аврупои Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон

734025, Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 33,

тел.: (+992) 917-82-02-02; e-mail: sohibbahrulo@gmail.com

Барқароршавӣ ва тавсеаи ҳамкориҳои Тоҷикистон бо кишварҳои Осиёи Ҷанубу Шарқӣ яке аз авлавиятҳои сиёсати хориҷии ҷумҳурӣ ба шумор меравад. Махсусан, ҳамкориҳои Тоҷикистон бо Ҷумҳурии Индонезия дар ин раванд аз дастовардҳои муҳимми дипломатияи тоҷик аст. Вобаста ба ин, дар мақолаи мазкур муаллиф раванди ҳамкориҳои дуҷонибаро таҳқиқ намуда, проблемаҳо ва дастовардҳои муносибатҳои дипломатии дуҷонибаро нишон додааст. Ҳамкориҳои дуҷониба, –қайд намудааст муаллиф, – дар самтҳои гуногун тайи 26 соли муносибатҳои дипломатӣ рушд намудаанд.

Муаллиф қайд менамояд, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Индонезия дар самтҳои рушди тиҷорат, тавсеаи ҳамкориҳои иқтисодӣ ва омӯзиши имкониятҳои ҷалби сармоя ба он, ҳамчунин, таҳкими робитаҳои гуманитариву фарҳангӣ фаъолияти хеширо пурзӯр менамоянд.

Калидвожаҳо: *Индонезия, муносибаҳои дуҷониба, дипломатия, фарҳанг, таърих, иқтисод, маориф.*

Барқароршавӣ ва муносибатҳои дуҷонибаю бисёрҷониба яке аз самтҳои муҳимми сиёсати хориҷии давлат ба ҳисоб меравад. Ҷумҳурии Тоҷикистон, ба мақсади роҳ ёфтани ба бозорҳои босуръат инкишофёбандаи сармоя, фановарӣ, ашёи хом ва маҳсулоти саноатӣ, таҳкими муносибатҳои мутақобилан судмандро бо кишварҳои Осиёи Ҷанубу Шарқӣ, аз ҷумла Ҷумҳурии Индонезия яке аз самтҳои сиёсати хориҷии худ медонад. Муносибатҳои дипломатӣ байни Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Индонезия дар таърихи 27 августи соли 1994 барқарор шудаанд. Бояд қайд кард, ки дар давоми ин солҳо робитаҳои мутақобилан судманди миёни кишварҳо дар соҳаҳои сиёсӣ, иқтисодӣ ва фарҳангӣ гуманитарӣ мунтазам идома ёфта, рӯ ба рушданд.

Пеш аз ҳама, муносибатҳои дуҷониба дар сатҳи муносибатҳои сиёсӣ ва иқтисодӣ рушд намуданд. Ҳамкориҳои иқтисодию тиҷоратии

ТОЧИКИСТОН ВА ҶАҶОНИ ИМРӢЗ

ду кишвари дӯст дар асоси Созишномаи тичоратӣ байни Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҳукумати Ҷумҳурии Индонезия ва дигар санадҳои меъёри-ҳуқуқӣ амалӣ гардиданд. Дар тӯли солҳои сипаришуда сафарҳои пурсамари мутақобила дар сатҳи олий, инчунин вохӯриҳои расмӣ намояндагони Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Индонезия баргузор гардиданд, ки шаҳодати ҳамкориҳои гуногунҷанбаи ду кишвар мебошанд.

Муносибатҳои дӯстона бо кишварҳои дӯст, аз он ҷумла Ҷумҳурии Индонезия аз самтҳои авлавиятдори сиёсати хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон аст. Дар “Консепсияи сиёсати хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон” низ чунин дарҷ ёфтааст: “Ҷумҳурии Тоҷикистон, ба мақсади роҳ ёфтан ба бозорҳои босуръат инкишофёбандаи сармоя, фановарӣ, ашёи хом ва маҳсулоти саноатӣ, таҳкими муносибатҳои мутақобилан судмандро бо кишварҳои Осиёи Ҷанубу Шарқӣ, аз ҷумла, Ҷумҳурии Индонезия, Малайзия, Ҷумҳурии Сотсиалистии Ветнам, Сингапур ва кишварҳои дигари минтақа аз самтҳои муҳимтарини сиёсати хориҷии худ мешуморад. Вазъи муносибатҳои дучониба бо ин кишварҳо барои расидан ба ин мақсад шароити мусоид фароҳам меорад” [1,102].

Аз рӯзҳои аввали ба даст овардани истиқлолияти давлатӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон ба густариши ҳамкориҳо бо Ҷумҳурии Индонезия таваҷҷуҳи хосса зоҳир менамояд ва онро яке аз шарикони ояндадор меҳисобад. Тоҷикистону Индонезия дар сатҳи олии сиёсӣ, инчунин дар доираи созишҳои байналмилалӣ минтақавӣ, ниҳодҳои ҳислати гуногундошта ҳамроҳӣ аз ҷумла Созмони Миллали Муттаҳид, Созмони Ҳамкории Исламӣ, Машварат ва Тадбирҳои Боварӣ дар Осиё, Ҳаракати Адами Тааххуд ва ғайра фаъолияти муштарак дошта, роҷеъ ба бисёре аз масъалаҳои байналмилалӣ, аз ҷумла, дар ҷодаи мубориза бар зидди терроризми байналмилалӣ ва экстремизм мавқеи бо ҳам наздикдоранд. Дар яке аз вохӯриҳои дучониба дар сатҳи олий чунин суханҳо садо дода буданд: “Мо бояд якҷоя талош варзем, ки ҳамкориҳои ду кишвари бародар минбаъд низ дар тамоми арсаҳо ба нафъи мардумони ҳарду кишвар ва сулҳу шукӯфҳои минтақа бемайлони густариш ёбанд” [2].

Рушди муносибатҳо дар мадди назари бевоситаи Ҷумҳурии Тоҷикистон қарор гирифтааст. Ҳанӯз дар Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон 2004-и доир ба роҳ мондани ҳамкориҳои фаъоли Тоҷикистон бо кишварҳои Осиёи Ҷанубу Шарқӣ, махсусан бо Индонезия, таъкид шуда буд, ки чунин аст: “Соли 2003 инчунин, дар масъалаи ба роҳ мондани муносибатҳои дӯстона ва ҳамкориҳои мутақобилан судманд бо кишварҳои минтақаи

Осиёи Ҷанубу Шарқӣ заминаи хуб гузошта шуд. Имрӯз дарёфти воситаҳои татбиқи созишномаҳое, ки дар натиҷаи мулоқотҳо бо роҳбарияти Индонезия ва Малайзия имзо шудаанд, вазифаи сохторҳои дахлдори Ҳукумат мебошад, зеро дараҷаи пешрафти иқтисодии ин кишварҳо ба ҳама маълум буда, ба роҳ мондани ҳамкориҳои фаъоли гуногунсоха бо онҳо ва кишварҳои дигари ин минтақа ҷавобгӯии манфиатҳои миллии мо мебошад" [7].

Дар Паёми соли 2005-и Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон низ атрофи ҳамкориҳои оғозшуда ва талоши тавсеаи ҳамкориҳо бо кишварҳои Осиёи Ҷанубу Шарқӣ, хусусан, бо Индонезия ёдовар гашт, ки чунин буд: "Ҳамкориҳои оғозшудаи мо бо Малайзия, Индонезия, ва кишварҳои дигари Осиёи Ҷанубу Шарқӣ талошу фаъолияти минбаъдаи сиёсӣ ва иқтисодиро тақозо дорад. Сатҳи ҳамкорӣ бо Ҷопон, Ҷумҳурии Корея, Таиланд, Сингапур ва баъзе кишварҳои Осиёи Шарқӣ ҷавобгӯии имконот ва захираҳои мавҷуда нест. Мо метавонем сармоя ва технологияи навини давлатҳои пешрафтаи ин минтақаи бузургро ба манфиати рушди босуръати кишварамон ҷалб намоем"[8]. Ин далолат бар он мекунад, ки Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон солҳост, ки ин минтақаву давлатро ҳамчун самти авлавиятноки сиёсати хориҷии худ медонад ва дар густариш додани робитаҳо бо Индонезия манфиатдор аст.

Ҳамкориҳоро муносибатҳои зичи байнидавлатӣ ва сафарҳои кории роҳбарони кишварҳо тақони ҷиддӣ ва тақвият мебахшанд. Аз таърихи 27 то 30 октябри соли 2003 сафари аввалини давлатии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Ҷумҳурии Индонезия баргузор гашт, ки ин дар таърихи муносибатҳои байни ду давлат рӯйдоди муҳим ва натиҷаовари рушди ҳамкориҳои минбаъда арзёбӣ мегардад. Дар ин сафар маросими расмӣи вохӯрии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ва Президенти Ҷумҳурии Индонезия хонум Мегавати Сукарнопутри сурат гирифт. Дар гуфтушунидҳо тарафҳо доираи васеи масъалаҳои иқтисодӣ, сиёсӣ, фарҳангӣ ва минтақавию байналмилалиро муҳокима намуданд. Ҳангоми муҳокима масъалаҳои муносибатҳои дучониба манфиатҳои ҳар ду тараф дар таҳким ва инкишофи робитаҳо ифода меёфт. Ҷонибҳо ба фаъол кардани ҳамкориҳои мутақобилан судманди тичоратӣ иқтисодӣ аҳамияти муҳим дода, аз имкониятҳои назарраси тарафҳо ҷиҳати рушди ҳамкориҳои тичоратӣ иқтисодӣ ибрози андеша намуданд.

Дар ин вохӯрӣ вобаста ба аксар масъалаҳои ҳамкориҳои дучониба, аз ҷумла, дар мавриди ҳамкориҳои соҳаҳои коркарди маҳсулоти кишоварзӣ, азхудкунии захираҳои табиӣ ва гидроэнергетикӣ, истех-

соли масолеҳи бинокорӣ, техникаи рӯзгор, маҳсулоти ҷармӣ, пой-афзор, истеҳсоли пахта ва маҳсулоти бофандагӣ, коркарди захираҳои кӯҳӣ ва саноати кимиё изҳори назар карда шуд. Махсусан, зимни мулоқот доир ба ташкили корхонаҳои муштарак дар соҳаи телекоммуникатсия, сохтмони комплексҳои меҳмонқабулкунӣ ва кишоварзӣ гуфтушунидҳо ба анҷом расида, санадҳо қабул гардиданд [9]. Инчунин, дар рафти мулоқоту музокироти сафари давлатии соли 2003 яке аз масъалаҳои муҳим ҳамкориҳои тарафайн дар самти мубориза алайҳи терроризм ва муомилоти ғайриқонунии маводи муҳаддир буд. Дар ин самт бо дарназардошти ҳамсоякишвари Афғонистони хатарзо баҳри чораандешии паст кардани таҳдиди хатарҳои ғайрианъанавӣ ба минтақа ва ҷаҳон ва ба эътидол даровардани қазияи Афғонистон Ҳукумати Индонезия бо Тоҷикистон дар ҳамкориву дастгирӣ омода мебошад. Ин нукта яке аз мавзӯҳои музокироти сатҳи олии дар рафти сафари давлатӣ ба шумор мерафт.

Баъди хотимаи гуфтушунид дар сатҳи олии дар ҳузури президентҳои Тоҷикистон ва Индонезия маросими ба имзо расидани санадҳои дучониба–Меморандуми ҳусни тафохум байни Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Индонезия доир ба таъсиси Комиссияи муштаракӣ ҳамкорихои дучониба дар соҳаи маориф, Созишномаи тичоратӣ байни ҳукуматҳои Тоҷикистону Индонезия, Созишномаи байнихукуматӣ оид ба ҳамкорихои иқтисодӣ ва техникӣ, оид ба ҳавасмандгардонӣ ва ҳифзи мутақобилаи сармоягузориҳо дар соҳаи сайёҳӣ, Созишнома оид ба бартараф кардани андозбандии дутарафа ва барҳам додани додани саркашӣ аз андоз аз даромад баргузор шуд [8]. Ҳамзамон, дар нимаи дуҷуми 28 октябри соли 2003 Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон дар рафти сафари аввалини расмиаш дар бинои Парламенти Индонезия бо раиси вақти Конгресси халқии машваратии Индонезия Амин Раис вохӯрӣ доир кард. Дар рафти вохӯрӣ табодули таҷрибаи парлумонӣ дар ду давлат, ба роҳ мондани робитаҳо дар сатҳи парламентӣ ва рушди ҳамкорихои иҷтимоию иқтисодӣ ва сиёсӣ табодули назар карданд. Дар санаи 29 октябри соли 2003 Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон дар қароргоҳи муваққатии худ бо вазири корҳои хориҷии вақти Индонезия Ҳасан Вираюда мулоқот орошт. Тарафҳо доир ба ғайрипарто намудани муносибатҳои дучониба, аз ҷумла, оид ба таҳкими робитаҳои байни идораҳои сиёсати хориҷии ду давлат табодули назар карданд [6].

Воқеан, ин сафари Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон хело ҳам пурмаҳсул буд ва дар рушди ҳамкорихои дучониба таъсири ҳудро гузошт. Ин сафар буд, ки дар таърихи муносибатҳои дучониба тақони

ҷиддӣ дода, баҳри ташаккули ҳамкориҳои минбаъдаи Тоҷикистону Индонезия заминаҳои ҳуқуқии меъёриро ба амал овард. Натиҷаи асосии он ба имзо расонидани ҳафт санади ҳамкорӣ дар соҳаҳои иқтисодӣ, тичорат, сайёҳӣ ва илму техника ва ҳосил гардидани мувофиқаҳои барои рушди муносибатҳои баҳри баланд бардоштани неқӯаҳволии мардум мебошад [5]. Барои Тоҷикистону Индонезия ин сафари расмӣ ва санаду созишномаҳое, ки зимни он ба имзо расиданд, таҳкимбахши муносибатҳои минбаъда арзёбӣ мегардад. Ин нукта ҳамзамон дар барқияи табрикотии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар соли 2004 ба Президенти вақти Индонезия Мегавати Сукаропутри ба муносибати иди миллии халқи Индонезия дарҷ ёфта буд: "Бо камоли қаноатмандӣ таъкид менамоем, ки тӯли солҳои охир дар муносибатҳои мамлакатҳоямон тамоили мусбати ривож ёфтани ҳамкориҳои дучониба мушоҳида мешавад. Аминам, ки ба туфайли кӯшишҳои муштараки мо муносибатҳои ва ҳамкориҳои Тоҷикистону Индонезия бештар аз пештар равнақу ривож меёбад" [3].

Ҷуноне қайд гардид, Ҷумҳурии Индонезия дар баробари Малайзия аз минтақаи Осиёи Ҷанубу Шарқӣ дар сиёсати хориҷии Тоҷикистон ҷойгоҳи хосса дошта, дар тамоми воҳӯриву мулоқотҳои сатҳҳои гуногуни роҳбарони Тоҷикистону Индонезия густариш меёбад. Яке аз ин мулоқотҳои судманду ояндадори президентҳои Тоҷикистону Индонезия санаи 21 апрели соли 2005 мебошад, ки Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар рафти сафари қорӣ худ ба давлати Индонезия ҷиҳати иштирок дар ҷаласаи Сарони давлатҳои Осиёву Африқо бо Президенти вақти Ҷумҳурии Индонезия Суило Бамбанг Юдхоено баъд аз итмоми ҷаласа мулоқоти судманд доир намуд [10]. Дар рафти мулоқот натиҷаҳои созишномаҳое, ки дар соли 2003 байни ин ду давлат ба имзо расида буданд, мавриди таҳлил қарор гирифт. Илова бар ин, сарони кишварҳои ба самтҳои муҳталифи ҳамкориҳои иқтисодӣ тичоратӣ ва илмию техникаӣ, баҳусус, бо роҳи сармоягузори дар ҷодаи азхудкунии захираҳои қиматбаҳои табиӣ аҳамияти хосса дода, истифодаи мақсадноки иқтидорҳои мавҷудаи ҳамкориро омили муҳими инкишофи муносибатҳои дучонибаи маънидод қарданд. Ҷамзамон, Президенти вақти Ҷумҳурии Индонезия Суило Бамбанг Юдхоено дар мавриди вусъати ҳамкориҳои гуногун-самта бо Тоҷикистон талошу дилгармии Ҳукумати кишварашро баён дошта, ваъда дод, ки барои саҳмгузори дар азхудкунии иқтидорҳои истеҳсолии Тоҷикистон гурӯҳҳои қориро ба Душанбе мефиристад [3].

Ҳамкориҳои дучонибаи Тоҷикистон ва Индонезия сол то сол рушд меёбад. Бояд гуфт, ки давлати Индонезия дар қорқарди соҳаҳои

ТОЧИКИСТОН ВА ҶАҲОНИ ИМРӯЗ

саноату кишоварзӣ, воридотӣ ва ивазкунии молҳо таҷрибаи хеле ғанӣ дошта, дар ҳамкориҳои соҳаҳои муҳимми давлатӣ ҳавасманд ва омода мебошад. Моҳи августи соли 2016 ҳангоми сафари расмӣ Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Индонезия саҳифаи нави таърихи муносибатҳои ду кишвар боз гардид. Ҷонибҳо баътаи нави санадҳои ҳамкориҳои дучонибаро ба имзо расониданд, ки таҳкимбаҳши заминаи қарордодиву ҳуқуқи муносибатҳои тарафҳо мебошад. Дар ин вохӯрӣ санадҳои нави ҳамкорӣ миёни кишварҳои мо ба имзо расида, Эълумияи муштарак байни Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Индонезия қабул гардида буд ва инчунин ҳуҷҷатҳои зерин ба имзо расиданд:

1. Созишнома миёни Ҳукуматҳои Тоҷикистон ва Индонезия оид ба тартиби бераводидӣ барои дорандагони шиносномаи дипломатӣ ва хизмати аз ҷониби вазирони қорҳои хориҷии кишварҳо.

2. Ёддошти тафохум миёни Вазоратҳои қорҳои хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Индонезия оид ба ҳамкорӣ дар самти омӯзиш ва тайёр намудани мутахассисони соҳаи дипломатия.

3. Ёддошти тафохум миёни Кумитаи давлатии амнияти миллий ва Агентии мубориза бар зидди терроризми Ҷумҳурии Индонезия оид ба ҳамкорӣ бар муқобили терроризм.

4. Ёддошти тафохум оид ба ҳамкориҳои Департаменти молиявии мониторинги Бонки миллии Тоҷикистон ва Маркази молиявӣ-таҳлили ҳисоботи фароаксиявӣ доир ба ҳамкорӣ дар самти мубодилаи маълумоти молиявии вобаста ба шустушӯи воситаҳои пулӣ ва дастгирии терроризм;

Мувофиқаҳои дар рафти ин сафар боз як қадами устувор дар самти таҳкиму тавсеаи муносиботи дӯстӣ ва ҳамкориҳои судманди кишварҳои Тоҷикистону Индонезия мебошанд. Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар суҳбат бо Сафири Фавқулода ва Мухтори Ҷумҳурии Индонезия дар Ҷумҳурии Тоҷикистон (дар қароргоҳ, дар шаҳри Остона) ҷаноби Раҳмат Прамоно доир ба сатҳи ҳамкориҳои дучониба чунин ёдовар шуда буд: "Давлатҳои моро зарур аст, ки ҳадафмандона ҷиҳати рушди тичорат, тавсеаи ҳамкориҳои иқтисодӣ ва омӯзиши имкониятҳои ҷалби сармоя ба он, ҳамчунин таҳкими робитаҳои гуманитариву фарҳангиамон талоши бештар варзанд" [4]. Дар рафти ин сафар Созишнома байни Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҳукумати Ҷумҳурии Индонезия оид ба бекор намудани раводид барои дорандагони шиносномаҳои дипломатӣ ва хизматӣ, Ёддошти тафохум байни Вазорати қорҳои хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Вазорати қорҳои хориҷии Ҷумҳурии Индонезия оид ба

ҳамкорӣ дар соҳаи таълим ва бозомӯзии кадрҳои дипломатӣ ва дигар санадҳои муҳими ҳамкорӣ дар соҳаҳои муҳталиф ба имзо расиданд. Натиҷаҳои музокироту мулоқотҳои дучониба ва имзои санадҳои нави ҳамкориҳо дар раванди муносибатҳои дӯстонаи Тоҷикистону Индонезия хеле пураризиш метавон арзёбӣ намуд. Боиси қаноатмандист, ки миёни кишварҳо дар сатҳи олии сиёсӣ, инчунин дар ҳошияи созмонҳои байналмилалӣ ва минтақавӣ табодули назарҳо оид ба масъалаҳои калидии замони муосир сурат мегирад.

Ҷумҳурии Тоҷикистон барои рушди иқтисодиёти кишвар ва ҷалби сармояи хориҷӣ соли 2002 барномаи сиёсати "дарҳои боз"-ро эълон намуд. Аз ин лиҳоз, Ҳукумати Тоҷикистон аз кишвари Индонезия даъват ба амал меорад, ки иштироки худро дар татбиқи лоиҳаҳои зиёди сармоявии Тоҷикистон, ки аксарашон аҳамияти минтақавӣ доранд, ғафл гардонад. Барои ин амалия дар соҳаҳои гуногуни иқтисодиёти Тоҷикистон, аз ҷумла гидроэнергетика, саноати сабуку коркарди маҳсулоти кишоварзӣ ва рушди инфрасохтори туризм имкониятҳои фаровон ва мусоид вучуд доранд. Дар ин самт ҷониби Тоҷикистон омода аст, ки барои соҳибкдорону ширкатҳои Индонезия ҳама шароитҳои заруриро фароҳам оварад.

Ҳукумати Тоҷикистон бар он назар аст, ки муколамаи сиёсии доимӣ миёни Тоҷикистону Индонезия идома ёфта, машваратҳои байнидавлатии ду кишвар дар сатҳҳои гуногун вусъат ёбанд. Яке аз омилҳои муҳим барои ба сатҳи баланд бардоштани муносибатҳои дучониба, машваратҳои сиёсӣ миёни Вазоратҳои корҳои хориҷии ду кишвар мебошад. Аз ин лиҳоз, бояд механизми баргузоршавии машваратҳои сиёсӣ ба таври мунтазам ба кор дароварда шавад.

Ҳамкориҳои дучониба дар самти маориф ва фарҳанг рушд меёбанд. Табодули таҷриба, баргузориҳои курсҳои омӯзишӣ ва дигар ҷорабиниҳои илмӣ фарҳангӣ бар рушди равобити илмӣ фарҳангии мо заминаҳои хуб фароҳам овардаанд [7].

Тамоми заминаву қарордодҳои баҳри тавсеаи робитаҳои миёни ду кишвар фароҳам мебошад. Барои мисол, феълан дар ҷаҳорҷӯи барномаи омӯзишии "Дарсмасисва" барои хориҷиён шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон низ бо мақсади омӯзиши фарҳанг ва забони индонезӣ дар он кишвар таҳсил мекунанд.

Ёддошти тафохум байни Вазорати маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Вазорати маорифи Ҷумҳурии Индонезия оид ба ҳамкориҳо дар соҳаи маориф имзо гардида, танзимдарории он дар барномаҳои гуногуни таълимию омӯзишӣ амалӣ мегарданд. Ҷумҳурии Индонезия дар Тоҷикистон бо мақсади шиносоии бештари мардуми Тоҷикистон

ТОЧИКИСТОН ВА ҶАҶОНИ ИМРӯЗ

бо фарҳанг ва тамаддуни Ҷумҳурии Индонезия дар шаҳри Хучанд вилояти Суғд махфили фарҳангӣ дар бораи таърих, фарҳанг ва дастовардҳои миллии кишвари Индонезия баргузор намуд.

Тамоми заминаву қарордодҳои баҳри тавсеаи робитаҳо миёни ду кишвар фароҳам мебошад. Барномаи омӯзишии “Дарсмасисва” барои хориҷиён шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон низ бо мақсади омӯзиши фарҳанг ва забони индонезӣ дар он кишвар таҳсил мекунад.

Тоҷикистону Индонезия барои рушди дурнамои густариши бештари равобити байнидавлатӣ дар ҳамаи соҳаҳои сиёсӣ, иқтисодӣ, фарҳангӣ ва илмӣ дар марҳалаи рушдбӣ қарор доранд. Тоҷикистону Индонезия дар рушди тичорат, тавсеаи ҳамкориҳои иқтисодӣ ва омӯзиши имкониятҳои ҷалби сармоя ба он, ҳамчунин, робитаҳои гуманитариву фарҳангӣ фаъолияти хешро пурзӯр намоянд.

Ҷумҳурии Тоҷикистон кӯшиш ба харҷ медиҳад, ки бо Индонезия муносибатҳо ҳоро дар тамоми самтҳо ҳама сиёсӣ ва ҳама иқтисодӣ ба роҳонад. Ҳамасола аз 6 то 7 миллион сайёҳони хориҷӣ ба Индонезия меоянд. Ин таҷрибаи соҳибдорони индонезиро метавон омӯхт ва соҳаи сайёҳии кишварро рушду инкишоф дод.

Ҷумҳурии Индонезия маҳсулоти гуногун, аз қабилҳои ангиштсанг, газ, нафт, таҷҳизоти барқӣ, ҷӯб, каучук ва ғайра ба хориҷа содир менамояд. Дар ин замина баҳри амалӣ намудани ҳадафи чорум–саноатикунории мамлакат, метавон таҷрибаи корхонаҳои истеҳсолии индонезиро оид ба истеҳсоли ангишт ва дигар маҳсулоти канданиҳои фойданок истифода бурд, ки қадаре ба пеш ҳа ҳад буд.

Дуруст аст, ки пешрафти иқтисодӣ ҳа як кишвар, аз дохил намудани сармоягузори хориҷӣ вобастагии зиҷ дорад. Вобаста ба ин ба иқтисодӣ Тоҷикистон бо дарназардошти таҷрибаи Индонезия, бояд сармоягузори кишварҳои осӣғӣ ва ҳама аврупоӣ ҷалб карда шаванд. Барои мисол мувофиқи омери соли 2010 аз ҷиҳати мавқеи сармояи хориҷӣ дар иқтисодӣ Индонезия 85,6 млрд доллари америқиро ташиқ дода буд. Ин нишондод ба он далолат мекард, ки аз ҷиҳати истифодаи сармояи хориҷӣ Индонезия дар ҷаҳон дар ҷойи 38-ум буд [12.146].

Бояд қайд кард, ки соҳаи кишоварзӣ яке аз соҳаҳои асосии иқтисодӣ кишвари мо ба шумор меравад ки рушди он тақони ҷиддӣ ба иқтисодӣ ватанамон ҳаҳад буд. Аз ҷиҳати коркарди замин ва истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ бошад, Индонезия дар ҷаҳон ҷойи 7-умро ишғол мекунад, ки 38% аҳолии мамлакат дар он кор мекунад [12,152]. Қариб ҳамаи маҳсулоти кишоварзӣ дар Индонезия парвариш ва истеҳсол карда мешаванд. Аз ин рӯ, рушди ҳамкориҳо дар

соҳаи кишоварзӣ байни ду кишвар, метавонад натиҷаҳои хубро ба даст овард.

Ҳамин тариқ, ба хоҳири таҳкими минбаъдаи дурнамои рушди ҳамкориҳо метавон пешниҳодҳои зеринро ибраз намуд:

–бо дарназардошти амалӣ намудани сиёсати дарҳои боз, ҷалб намудани сармоягузори хориҷӣ аз ҳисоби ширкатҳои индонезӣ ба иқтисодиёти ҷумҳурӣ;

–ташкил намудани корхонаҳои муштарак дар самти коркарди канданиҳои ғолиқандан;

–барои ҷоннок намудани иҷрои барномаҳои ҳадафи ҷоруми стратегӣ – саноатикунории мамлакат, ташкил намудани корхонаҳои муштарак саноатӣ;

–баҳри рушди соҳаҳои кишоварзӣ ва сайёҳии кишвар, ҷоннок намудани ҳамкориҳои дуҷониба дар ин ду самт.

АДАБИЁТ

1. Рухшонаи Эмомалӣ. Асосҳои хизмати дипломатӣ.-Душанбе, “Ганҷ” 2017.312с.

2. Барқияи табрикӣ ба Президенти Индонезия Мегавати Сукаропутри., 17.08.2004 09.00, шаҳри Душанбе. //Барқияҳо// www.president.tj/node/12061

3. Индонезия ҳамкориҳо бо Тоҷикистон тақвият бахшиданист. Сомонаи Asia-Plus., 02/10/2012

4. Концепсияи сиёсати хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон. //www.mfa.tj.

5. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. (с.2004) www.president.tj/node/.

6. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон., 16.04.2005 13:00, шаҳри Душанбе. www.president.tj/node/199//Паёмҳо//

7. Пайвандов Х.Б., Зарурати ба роҳ мондани ҳамкориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон бо кишварҳои Осиёи Ҷанубу Шарқӣ (дар мисоли Малайзия, Индонезия, Таиланд ва Сингапур)// “Ҳолат ва дурнамои ҳамкориҳои ҶТ бо кишварҳои Осиёи Ҷанубу Шарқӣ: марҳила, авлавият ва зарурати ҳамкориҳо”(маҷмуаи мақолаҳои конфронси илмӣ назариявии ҷумҳуриявӣ аз 26 октябри соли 2017). Душанбе, 2018, 120 саҳ. С.24.

ТОЧИКИСТОН ВА ҶАҶОНИ ИМРӢЗ

8. Сафарҳои хориҷӣ // Мулоқот бо Президенти Ҷумҳурии Индонезия Сусило Бамбанг Юдхоёно, 21.04.2005, Индонезия. www.president.tj/node/11251.

9. Сухбати Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон бо Сафири Фавқуллода ва Мухтори Ҷумҳурии Индонезия дар Ҷумҳурии Тоҷикистон (бо қароргоҳ дар Остона) Ҷаноби Раҳмат Прамоно августи соли 2017. Душанбе. Бойгонии Вазорати қорҳои хориҷии ҚТ.

10. Ташрифи расмӣ Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмонов ба Ҷумҳурии Индонезия., Нашрият расмӣ ҚТ “Ҷумҳурият”., Шанбе, 1 ноябри соли 2003., №124(20742). Саҳ.3

11. Тоҷикистон ва Индонезия имзо карданд қатори навбанди ҳуҷҷатҳо оид ба ҳамкории. 02.08.2016 06:26. <http://www.review.uz/novosti-main/item/9368-tadzhikistan-i-indoneziya-podpisali-ryad-novykh-dokumentov-o-sotrudnichestve>

12. Попов А.В. Экономика Индонезии: современное состояние и тенденции развития.-М.2019.

ВЗАИМООТНОШЕНИЯ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН И РЕСПУБЛИКИ ИНДОНЕЗИЯ: ДОСТИЖЕНИЯ И ПЕРСПЕКТИВЫ

СОХИБИ БАХРУЛО,

докторант PhD первого курса Института изучения проблем стран Азии и Европы Национальной Академии Наук Таджикистана

734025, Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки 33,

тел.: (+992)917820202; e-mail: sohibbahrulo@gmail.com

Налаживание и расширение сотрудничества между Таджикистаном и странами Юго-Восточной Азии является одним из приоритетов внешней политики страны. В частности, сотрудничество Таджикистана с Республикой Индонезия в этом процессе является одним из важных достижений таджикской дипломатии. В связи с этим, в данной статье автор рассматривает процесс двустороннего сотрудничества и освещает проблемы и достижения двусторонних дипломатических отношений. Также автор отмечает, что за последние 26 лет двустороннее сотрудничество развивается в различных направлениях.

Таким образом, автор отмечает, что Республика Таджикистан и Республика Индонезия усиливают свою деятельность в областях развития торговли, расширения экономического сотрудничества и

изучения инвестиционных возможностей, а также укрепления гуманитарных и культурных связей.

Ключевые слова: Индонезия, двусторонние отношения, дипломатия, культура, история, экономика, образование.

**RELATIONS BETWEEN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN AND
THE REPUBLIC OF INDONESIA: ACHIEVEMENTS AND
PROSPECTS**

SOHIBI BAHRULO,

first course PhD student, Institute of Studying of the Issues of Asian
and European countries, National Academy of Sciences of Tajikistan,
734025, Tajikistan, Dushanbe city, 33 Rudaki ave,
ph.: (+992) 917820202; e-mail: sohibbahrulo@gmail.com

The establishment and expansion of cooperation between Tajikistan and the countries of South-East Asia is one of the priorities of the country's foreign policy. In particular, the cooperation of Tajikistan with the Republic of Indonesia in this process is one of the important achievements of Tajik diplomacy. In this regard, in this article, the author considers the process of bilateral cooperation and highlights the problems and achievements of bilateral diplomatic relations. The author also notes that over the past 26 years, bilateral cooperation has been developing in various directions.

Thus, the author notes that the Republic of Tajikistan and the Republic of Indonesia are strengthening their activities in the areas of trade development, expanding economic cooperation and exploring investment opportunities, as well as strengthening humanitarian and cultural ties.

Keywords: *Indonesia, bilateral relations, diplomacy, culture, history, economy, education.*

**ҲУВИЯТИ ҲУҚУҚӢ ВА НАҚШИ ОН ДАР ТАШАККУЛӢИ
ҲУВВИЯТИ МИЛӢ ДАР ШАРОИТИ МУОСИРИ ТОЧИКИСТОН**

МИРОВ ФИРӢЗ САФАРАЛИЕВИЧ,

номзади илмҳои фалсафа, дотсент, мудири кафедраи сотсиологияи
факултаи фалсафаи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон
734000, Тоҷикистон, ш.Душанбе. хиёбони Рӯдакӣ 17,
тел.: (+992) 93-733-33-11; e-mail: mirov2010@mail.ru

Дар мақола мафҳум, моҳият ва аҳамияти ҳувиати ҳуқуқӣ ҳамчун ҷузъи таркибии ҳувиати иҷтимоӣ мавриди омӯзишу баррасӣ қарор гирифтааст. Муаллиф ҳувиати ҳуқуқиро дар ҷомаи муосир кӯшиши ҳалли масъалаҳои гуногуни ҳувиатҳо номидааст ва қайд намудааст, ки торафт ҳувиатҳои динӣ, этникӣ ва ғайра ба кори шахси одамон табдил ёфта, ҳувиати ҳуқуқӣ ба сифати ҳувиати расмӣ ва меъёрӣ эътироф мегардад. Ба андешаи муаллиф бартарияти ҳувиати ҳуқуқӣ нисбати дигар ҳувиатҳо дар он аст, ки мазмуну моҳияти онро меъёрҳои амалкунандаи ҳуқуқӣ муайян менамояд ва нисбатан устувор аст.

Дар мақола нуқтаи назари муҳаққиқони хориҷӣ ва ватанӣ нисбат ба хусусиятҳои хоси ҳувиати ҳуқуқӣ ва нақши он дар ҳамзистии иҷтимоии намоёндагони ҳувиатҳои гуногуни миллӣ дар дохили як кишвар таҳлил гардида, унсурҳои таркибии ҳувиати ҳуқуқӣ, мисли ҳудудиноӣ, эътирофномаӣ ва таъминномаӣ маънидод карда шудаанд. Муаллиф дар мақола масъалаҳои нигоҳ доштани фарҳанги миллӣ дар шароити ҷаҳонишавӣ, одатҳои ҳуқуқӣ, ҳамгироии намоёндагони ҳувиатҳои гуногун дар дохили як кишвар ва дигар масъалаҳои ба ин мавзӯ марбутро шарҳ додааст.

Калидвожаҳо: ҳувиат, ҳувиати миллӣ, ҳувиати ҳуқуқӣ, одати ҳуқуқӣ, худмуайяннамоии ҳуқуқӣ, муҳоҷират, ҳамгирӣ, мутобиқшавӣ, шахрвандӣ, статуси ҳуқуқӣ, глобализатсия, нигилизми ҳуқуқӣ, шуури ҳуқуқӣ, фарҳанги ҳуқуқӣ, арзишҳои ҳуқуқӣ.

Ҳувиати миллӣ падидаест, ки хусусиятҳои рӯхиву равонии аҳли ҷома, шуури таърихӣ ва шинохти ҷойгоҳи худ дар тамаддуни ҷаҳонӣ, ташаккули ифтихору ғурурӣ созандаи миллиро таҷассум мекунад. Он ҳамеша арзишҳо ва орзую амолҳои мардум ё миллатро дар худ инъикос намуда, ба забон, фарҳанг, таърих, иқтисод, ҳудуд, психология, урфу одат, анъанаҳо ва дигар арзишҳои миллӣ алоқамандӣ дорад, одамонро муттаҳид месозад ва барои расидан ба мақсадҳои дарпешгузошта ба

самти муайян равона месозад. Пеш аз ҳама, ҳувияти миллӣ раванDEST, ки инсон, афрод, халқу миллат, фарҳанг, арзишҳои миллӣ, тамаддун, таърихи гузаштаи хешро дар маркази диққат қарор дода, вобаста ба он заминаҳои мусоидро барои таҳкими давлату давлатдорӣ, ваҳдат ва ягонагии ҳамзисти аҳли ҷомеа, гурур ва ҳувияти миллӣ ба вучуд меорад.

Ҳувияти миллӣ сарчашмаи маънавӣ, муайянкунандаи арзишҳои зеҳнӣ ва ҷавҳари фарҳанги миллӣ буда, тавассути он миллат тоҷик мекушад, ки мавқеи худро дар ҷомеаи ҷаҳонӣ муайян наояд. "Ҳувияти миллӣ падидаест, ки ... барои пайдо намудани фазои худшиносӣ ва ҳисси миллии инсон замина мегузорад" [7, с. 3]. Ба миллати тоҷик хатари парокандагии нобудӣ борҳо таҳдид карда, давлатдориаш ба завол мувоҷеҳ шудааст, аммо мардуми тоҷик ҳамеша дар асрҳо ҳувияти худро ҳифз намуда, то ба истиқлолияти миллию давлатӣ расидааст.

Дар ҷаҳони муосир мо бо "ҳувиятҳои зиёд" (иҷтимоӣ, иҷтимоӣ-фарҳангӣ, тамаддунӣ, этникӣ, миллӣ, шаҳрвандӣ, гендерӣ, динӣ, касбӣ ва ғайраҳо) рӯбарӯ мегардем, ки ин ҳувиятҳои мухталиф ба рафтори иҷтимоии одамон ва тарзи зиндагии онҳо таъсири ҷиддӣ мерасонанд. Махсусан, раванди ҷаҳонишавӣ ба омехташавии ҳувиятҳо ва заифгардии унсурҳои асосии ҳувияти миллӣ: забон ва фарҳанг оварда мерасонад.

Ба ақидаи файласуф ва сиёсатшиноси амрикоӣ Фрэнсис Фукуяма талабот ба эътироф шудан, ки ҷавҳари ҳувияти миллиро ташкил медиҳад, омили ҳаракатдиҳанда мебошад ва ландшафти сиёсии тамоми ҷаҳонро таъйир медиҳад. Ба ақидаи ин донишмандимрӯз раванди босуръати муҳоҷират ва омехташавии миллӣ ба гурӯҳҳои қуҳнаи этникӣ, то ин замон ҳувияти миллиро муайян мекарданд, дигар вазъиятро идора карда наметавонанд ва маданиятҳо дар дохили як этнос торафт аз ҳам фарқ менамоянд. Ба ақидаи донишманд яке аз ҳувиятҳои мутаҳидкунандаи одамон ҳувияти шаҳрвандист, ки воқеан демократӣ мебошад ва одамонро дар як ҷамъияти ягонаи сиёсӣ мутаҳид менамояд. Аммо ҳувияти шаҳрвандӣ низ пеши роҳи тафриқаандозии динию фарҳангиро гирифта наметавонад. Бо ин сабаб мо бояд дар асоси ба вучуд овардани арзишҳои умумии либералӣ, волияти қонун ва арзишҳои дигари ҳуқуқӣ ҳувиюти либералӣ ё ҳуқуқӣ созем, ки бо дарназардошти гуногунии воқеии фарҳангии ҷомеаҳои муосири демократӣ омили тира гардонидани тафриқаандозии фарҳангӣ ва ба вучуд овардани ҳамгироии таҳаммулпазирона баромад карда метавонад.

Фрэнсис Фукуяма дар ин маврид чунин менависад: "Дар шумо демократия барқарор намешавад, агар одамон ҳокимияти воқеӣ ва мустақилият надошта бошанд. Яке аз соҳаҳои, ки ин ҳокимият ва мустақилиятро ба даст биёранд, идора кардани ҳудуди худ ва муайян намудани ас, ки кӣ аъзои ҷомеаи онҳост ва кӣ ба ин ҷомеа аъзо нест. Дар ҷомеаи демократӣ мо меҳостем, ки ин интиҳоб озод бошад ва ба таҳаммулпазирӣ нисбати касоне, ки ҳаёти этникию фарҳангиашон фарқ мекунад ва ба принсипҳо ва идеалҳои ҷомеаи нави худ, мисли волюияти қонун ё дигар принсипҳои заминавии ҳуқуқ розӣ бошанд, таъа намояд. Ман фикр мекунам, ки ҳувиати шаҳрвандӣ ниҳоят муҳим мебошад, зеро ҷамъият бояд ба арзишҳои умумӣ алоқаманд бошад. Агар одамон муошират карда натавонанд ва ҳудро як ҷузъи ин ҷомеа эҳсос накунад, ҳарчанд ба масъалаҳои мушаххас ҳам розӣ набошанд, пас дар шумо демократия намешавад. Фикр мекунам, ки ҳувиати милли лозим аст, ҳарчанд бештар вақт онро ғояи бад мепиндошанд, зеро онро ба миллатгаройӣ, ки то нимаи аввали асри XX вуҷуд дошт, мепайвастанд. Фикр мекунам, инчунин, ҳувиати мусбати шакли либералӣ вуҷуд дорад, ки ба қабули гуногуни одамон асос ёфтааст. Ин шакли ҳувиат на тафриқасозии одамон вобаства ба наҷод, мансубияти этникӣ ва заминаҳои таърихист, балки ҳамгирӣ мебошад" [18].

Дар шароити ҷаҳонишавӣ давлатҳои абарқудрат кӯшиш ба ҳарч медиҳанд, ки мафкура ва тарзи зиндагии ҳудро дар давлатҳои дигар паҳн намоянд ва бо ин восита манфиату ҳадафҳои ҳудро дар амал татбиқ намоянд. Эҳтимолияти сар задани ин ҳатарҳоро таҳлил намуда, Асосгузори сулҳу ваҳдати милли, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон зимни суҳанронҳои ҳуд дар мулоқоту вохӯриҳо борҳо таъкид намудаан, ки "сабақи талхи таърихи кишварамон ба ҳар як шахс ҳушдор медиҳад, ки дигар ҳеҷ ғоҳ зиракии сиёсӣ ва ҳушёрӣ зехнро аз даст надиҳад, ватандӯсту ватанпарвар бошад, аз гузаштаи пурғановати ниёгон ифтиҳор кунад ва ба ин роҳ ваҳдати милли, ягонагии кишвар, марзу буми аҷдодиашро эҳтиёт ва ҳифз намояд" [7, с. 2].

Масъалаи асосие, ки дар ин замина ба уҳдаи ҳар як шаҳрванди миллат қарор мегирад, роҳ надодан ба бегонашавӣ, бегонапарастӣ ва беэҳтиромӣ ба арзишҳо ва муқаддасоти милли мебошанд. Ба воъ расонидани шахсиятҳои фарҳангии асил, миллатпарвар, меҳнатдӯст ва фидокор муҳимтарин марҳалаи ҳифзи ҳувиати милли аз таъсири равандҳои беруна мебошад.

Мафҳуми "ҳувиат"-ро ба илм як қатор донишмандони ғарбӣ, ба мисли Ҷ.Мид, Э.Эриксон, П.Бергер, Т.Лукман ва дигарон ворид

намудаанд. Зери мафҳуми "хувият" воситаи махсуси робитаи фард бо ҷомеа тавассути монандсозӣ ва мансубият фаҳмида мешавад. Шахс бо ин васила худро ба он умумияти иҷтимоие шабеҳ ва як медонад, ки аъзои он ба ҳисоб меравад ва барои итоат кардан ба меъёру арзишҳои ин умумият розигӣ медиҳад.

Ҷаҳонишавӣ ҳамчун раванд, ки ба ягонагӣ ё унификатсияи ногузирӣ ҳамаи тарафҳои муносибатҳои иҷтимоӣ бурда мерасонад, инсониятро ба бӯҳрони хувият мувочеҳ кардааст. Хувият, ки худ эҳсоси тааллуқ доштан халқ, фарҳанги миллий ва кишвар аст, дар шароити ҷаҳонишавӣ ба яке аз масъалаҳои муҳим табдил меёбад. Мафҳуми "бӯҳрони хувият"-ро Э. Эриксон [17, с.235] истифода бурдааст ва онро нисбати чунин намуди рафтори инсонӣ, ки эҳсоси шахсиро нисбат ба монанд кардан ва тааллуқ доштан ба таърих ва фарҳанги миллатро гум кардаанд, ба қор бурдааст. Рушди низоми умумиҷаҳонии иқтисодӣ, сиёсӣ ҳуқуқӣ ва иттилоотӣ ба суштасавии давлатҳои миллий ва бӯҳрони хувиятоварда расонид. Ба андешаи Зигмунт Бауман, "масъалаи хувият вақте ба миён меояд, ки агар низоми қуҳнаи сохтори иҷтимоӣ вайрон шавад" [2, с.18]. Чунин сабабҳои пайдоиши бӯҳрони хувияти ҷомеаҳои муосирро махсус қайд намудан мумкин аст:

- Демократикунонии ҷаҳони муосир, ки ҳудуди байни сиёсати дохилию берунии давлатро торафт аз байн мебарад.
- Иқтисодкунонӣ, ки торафт рушди миллиро мустақилона ва берун аз фазои иқтисодии умумиҷаҳонӣ ғайриимкон мегардонад.
- Иттилооткунонӣ, ки ҷараёнҳои умумиҷаҳонии иттилоотӣ ба таври объективӣ хувиятҳои гуногунро ба ҳам омехта гардонида, стандартизатсияи фарҳангӣ ва маданиятҳои оммавиро ба вучуд меорад.
- Универсализатсияи арзишҳо, ки бартарияти модели рушд ва арзишҳои ғарбиро намоиш медиҳад [15].

Дар шароитҳои тағйироти қулли доимӣ ҳам давлат ва ҳам шахс зуд зуд хувияти худро гум карда, онро бо аз нав қор карда мебарояд. Фазои иттилооти зуд тағйир меёбад ва шахс ба саволҳои "Ман кӣ ҳастам?", "Ба қуҷо равонаам?", "Чӣ мақсад дорам?", "Ба кӣ пайравӣ намоям?" ҷавоби қонеъкунанда ёфта наметавонад. Аз ин сабаб, аз даст додани хувияти ягонаи ҷомеа ба парокандашавии фазои иҷтимоӣ ба қисмҳои алоҳида ва пайдоиши фарҳангҳои гуногун мегардад, ки ба фарҳанги миллий ва яқпорчагӣ ягонагии ҷомеа таъсири манфӣ мерасонад. Ба ақидаи донишманд П. Бейер, глобализатсия ба дин неруи нав бахшида, таъсири онро ба ҷомеа бештар менамояд [12, с.3].

Зиёд будани нақшҳои иҷтимоӣ дар фазои иҷтимоӣ ҷой ёфтани шахсро мушкил мегардонад, зеро ҳар як нақши иҷтимоӣ нисбати рафтору шуури инсон талаботҳои меъёрию арзишии худро пеш мегузорад ва дар байни ин нақшҳо зиддиятҳо пайдо мешаванд. Шахсро водор месозанд, ки аз байни ин нақшҳо муҳимтаринашро интиҳоб намояд ва ё онҳоро вобаста ба ягон асос ба ҳам мувофиқ гардонад. Дар ин раванд ҳуқуқ ҳамчун нуқтаи пайвастанамӯй ва мустаҳкамкунии нақшҳои иҷтимоӣ баромад менамояд. Маҳз ҳавияти ҳуқуқӣ дар ҷомеаи муосир кӯшиши ҳалли масъалаҳои гуногунии ҳувиятҳо ба ҳисоб меравад. Торафт ҳувиятҳои динӣ, этникӣ ва ғайраҳо ба қори шахсии одамон табдил меёбад, дар ин маврид ҳувияти ҳуқуқӣ ба ягона ҳувияти расмӣ ва меъёрӣ табдил меёбад. Бартарияти ҳувияти ҳуқуқӣ нисбати дигар ҳувиятҳо дар он аст, ки мазмуну моҳияти онро меъёрҳои амалкунандаи ҳуқуқӣ муайян менамояд ва нисбатан устувор аст. Аммо масъала дар ин аст, ҳувияти ҳуқуқӣ на ҳама вақт ба олами ботинии шахс пайвастагӣ дошта метавонад. Ба пайдоиши ҳувияти ҳуқуқӣ маҳз сотсиализатсияи ҳуқуқӣ мусоидат менамояд.

Ҷанбаҳои гуногуни рушди иҷтимоии ҷомеа навоҳои гуногуни ҳувиятро, мисли ҳувияти динӣ, касбӣ, миллӣ, ҳуқуқӣ, минтақавӣ, этникӣ, шаҳрвандӣ, сиёсӣ ва ғайраро ба вуҷуд меорад. Ҳоло аҳамият ва зарурати омӯзиши ҳувияти ҳуқуқӣ торафт меафзояд ва ин мафҳум барои бештари муҳаққиқон мавзӯи нав буда, ба рушди иҷтимоии асрҳои XX ва XXI алоқамандии зич дорад. Бояд қайд намоем, ки мафҳуми "ҳувияти ҳуқуқӣ" ба мафҳумҳои "ҳувияти давлатӣ ё шаҳрвандӣ" ва "ҳувияти сиёсӣ" алоқамандии зич дорад ва ҳатто баъзан ҳаммаъно ҳисобида мешаванд. Аммо дар байни ин мафҳумҳо мазмунан фарқҳо вуҷуд доранд.

Масъалаи омӯзиши ҳувияти ҳуқуқӣ дар байни олимони нав шурӯъ шудааст ва муҳаққиқони он ҳанӯз зиёд нест, аммо таҳқиқоти донишмандони рус, мисли Е.В.Астапова, А.В.Сидоров, Р.Г. Магомедханов, И.Л.Честнов, Ю.Ю.Ветютнев, Н.В.Исаева ва дигарон аллакай хеле назаррасанд. Донишманди рус Н.В. Исаев ҳувияти ҳуқуқиро чунин таъриф додааст: "Ҳувияти ҳуқуқӣ – сифати субъекти ҳуқуқ мебошад, ки ҳолати муайяни ӯро тавассути худмуайянкунии ҳуқуқӣ дар категорияҳои ҳуқуқ, озодӣ, уҳдадорӣ ва масъулият ҳамчун арзишҳои ҳуқуқӣ тавсиф медиҳад ва шуури мусбати ҳуқуқӣ ва фаъолияти ҳуқуқиро таъмин менамояд" [6, с. 14]. Донишманди дигар Е.В.Резников қайд мекунад, ки "Ҳувияти ҳуқуқӣ чунин ҳолати шахс аст, ки ӯ на танҳо узви ягон гурӯҳи иҷтимоӣ мебошад, балки ба ин воқеият аҳамияти зиёд дода, онро ба сифати муҳими шахсияти худ меҳисобад. Ҳамзамон, ин

гурӯҳи иҷтимоӣ бояд расмӣ эътироф шуда бошад ва иштирокчиёни он дорои мақоми махсуси ҳуқуқӣ бошанд" [10, с. 12].

Ҳувиати ҳуқуқӣ тааллуқ доштани шахс ба ин ё он умумияти иҷтимоӣ-ҳуқуқӣ ва бо ин восита соҳиб шудан ба ҳуқуқу уҳдадорихои муайян мебошад. Ба ақидаи муҳақиқи рус Ю. Ветютнев, ҳувиати ҳуқуқӣ аз се унсури таркибӣ: худшиносӣ, эътирофномаӣ ва таъминномаӣ иборат аст. Худшиносӣ дар ҳувиати ҳуқуқӣ эҳсосоти субъективии мансубият ба ин ё он умумияти ҳуқуқӣ мебошад. Унсури дууми ҳувиати ҳуқуқӣ ба таври расмӣ эътироф шудани мақоми ҳуқуқии шахс аз тарафи давлат ва умумияти ҳуқуқӣ мебошад. Ҳувиати иҷтимоӣ он вақт характери ҳуқуқӣ мегирад, ки агар давлат ин гурӯҳи иҷтимоиро ҳамчун умумияти ҳуқуқӣ бо қарори худ расман тасдиқ намояд ва ба аъзоёни он барои мансуб будан ба ин умумияти ҳуқуқӣ ҳуқуқ ва уҳдадорихои муайян диҳад. Унсури сеюми ҳувиати ҳуқуқӣ таъминоти давлатӣ мебошад, яъне маҷмӯи кафолатҳои зарурии иҷтимоӣ, иқтисодӣ, сиёсӣ ва монанди инҳо, ки ба шахс дода мешавад [5].

Дар шароити ҷаҳонишавӣ барои давлатҳои миллӣ масъалаи асосӣ нигоҳ доштани мавҷудияти фарҳанги миллӣ мебошад. Яке аз чунин зухуроти фарҳанги миллӣ одатҳои ҳуқуқӣ ба ҳисоб меравад. Маҳз дар шароити ҷаҳонишавӣ кӯшишҳои халқу миллатҳо барои худшиносии миллӣ ва маданияти миллӣ зиёд шудаанд. Баъдан, санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ фарҳанг ва тамаддуни ҳамаи халқу миллатҳои гуногун, новобаста ба мақоми байналмилалӣ ва нуфус ба инобат гирифта мешаванд. Дар давлатҳои гуногуни миллӣ халқу миллатҳои гуногун на танҳо забон, фарҳанги маънавӣ ва тарзи зиндагии анъанавӣ, балки одатҳои ҳуқуқии хешро нигоҳ доштаанд ва ин одатҳо хоҳу ноҳу ба шуур, рафтор ва танзими муносибатҳои иҷтимоии онҳо таъсири ҳудро мерасонад.

Одатҳои ҳуқуқӣ меъёрҳои иҷтимоӣ ва нури водоркунандае ҳастанд, ки дар умқи шуури одамон ҷой гирифтаанд ва рафтори онҳоро ба тазим мебароранд. Бе таълиму тарбияи ҳуқуқӣ дар ниҳоди шахс ҳувиати шахрвандӣ ташаккул намеебад. Қобилият ба худмуайяннамоии ҳуқуқӣ бояд ба яке аз ҷанбаҳои муҳимми худтадбиқнамоии шахс табдил ёбад. Тақия қардан ба ҳувиати ҳуқуқӣ ба ташаккулёбии ҷаҳонбинии нав асос гузошта метавонад. Ҳуқуқ бояд ба объекти мустақили ҳувиат дар ташаккулёбии шахс табдил ёбад. Дар ҳолате, ки дар ниҳоди аксари падару модарон ҳувиати ҳуқуқӣ ташаккул наёфтааст, онро дар фарзандон дар мактабҳо метавон ислоҳ намуд. Ташаккул додани шуур ва ҳувиати ҳуқуқии шахс тарафҳои алоқаманди сотсиализатсияи ҳуқуқӣ мебошад.

Унсуре асосии ҳувиати ҳуқуқӣ шахс ва эътирофи расмӣ ҳуқуқӣ ва ҳуҷҷати он аз тарафи давлат ва мавҷудияти ҳуқуқу уҳдадорӣҳои ӯ мебошад. Дар ҷаҳони муосир яке аз масъалаҳои асосии ҳувиати ҳуқуқӣ тақвият ёфтани равандиҳои муҳоҷират мебошад. Ҳарчанд муҳоҷират падидаи нав нест, аммо солҳои охир ин падида шаклҳо ва моҳиятҳои нав ба навро соҳиб мегардад. Онҳо ба давлатҳои дигар рафта, дар ҳаёти иқтисодӣ, фарҳангӣ ва ҳатто сиёсии онҳо ҷо фаъолона иштирок мекунанд ва интегратсия мешаванд. Дар ин ҷо масъалаи зарурати худҳувиатгардони шахс ба низоми нисбатан мураккаби муносибатҳои иҷтимоӣ ба миён меояд. Дар ин маврид давлатро лозим меояд, ки дар сиёсати муҳоҷирати худ муқаррароти ҳуқуқии навро ворид намуда, роҳҳои муқовимат ба оқибатҳои манфии онро пайдо намояд. Баъдан, дар ҳуди шахс низ масъалаҳои ҳувиати ҳуқуқӣ пайдо мешавад, зеро шахс дар худ талаботи худҳувиатгардонӣ дар дохили гурӯҳҳои нави иҷтимоиро пайдо менамояд.

Шахсони муҳоҷир аз сабаби номуайян будани статуси ҳуқуқии худ, маҳдуд будани имкониятҳои ба ҷойи кор таъмин шудан ва мушкилоти сотсиализатсия дар ҷомеаи бегона ба мушкилоти ҳувиати ҳуқуқӣ гирифтӣ мегардад ва ба шиддат гирифтани муносибати аҳолии таҳҷойӣ ва кӯчида омада оварда мерасонад. Масъалаи талабот ба худҳувиатгардониро ба гурӯҳи нав маҳз ҳувиати ҳуқуқӣ ҳал менамояд ва маҳз ин ҳувиат раванди мутобиқшавии шахсро ба муҳити нав метезонад. Масалан, имрӯз муҳоҷирони мо маҳз тавассути ҳувиати ҳуқуқӣ масъалаҳои гуногуни ҳаёту фаъолиятшонро ҳал кардан мехоҳанд. Бештари онҳо талошдоранд, ки дар давлатҳои қабулкунандаи муҳоҷирон, махсусан Русия, мақоми шахрвандиро соҳиб шаванд.

Масъалаи дигаре, ки дар ҳувиати ҳуқуқӣ ба вучуд омаданаш мумкин аст, ин манфиатҳои аҳолии таҳҷойӣ давлат ҳангоми қабули муҳоҷирон мебошад. Аҳолии таҳҷойӣ бо сабабҳои фарқи забонӣ, миллӣ, динӣ, фарҳангӣ, тақсим накардани захираҳои иҷтимоӣ, ҷойи кор, нигоҳдошти "тозагӣ"-и ҳувиати миллии худ ва ғайра муҳоҷиронро қабул кардан намехоҳанд. Дар натиҷа дар ҷомеа шиддати иҷтимоӣ афзуда, сатҳи ҷинояткорӣ боло меравад. Дар алоқамандӣ бо ин ҳувиати ҳуқуқии шахс барои давлат ва ҷомеаи ҷаҳонӣ масъалаи ҳалталаб ба ҳисоб меравад. Дар шароити глобализатсия ва афзудани ҳамгироӣҳои иҷтимоӣ бояд ба ҳувиати ҳуқуқӣ ҳамчун васила ва сарчашмаи бартараф намудани шиддати иҷтимоӣ, ҳалли масъалаҳои зиёди иҷтимоии давлат бо сабаби талаботи аҳоли ба ҳифзи ҳувиати шахсӣ табдил ёбад.

Масъалагузори мавҷудияти ҳувияти ҳуқуқӣ ба афзудани таваҷҷуҳ ба ҳуқуқу озодиҳо ва уҳдадориҳои шахс алоқамандӣ дорад, зеро ҳуқуқ ин натиҷаи фаъолияти субъектони муносибатҳои иҷтимоӣ ба ҳисоб меравад. Баъзе олимон, масалан, Е.В. Астапова зеро мафҳуми ҳувияти ҳуқуқӣ ҳувиётҳои давлатиеро мефаҳмад, ки ба ҳуқуқ алоқамандӣ дорад [1]. Донишманди дигар Ю.Ю. Ветютнев ҳувияти ҳуқуқӣ мансубияти шахсро ба умумияти иҷтимоии муаян медонад, ки дар он бо сабаби тааллуқ доштан дорои ҳуқуқҳои субъективӣ ва уҳдадориҳои ҳуқуқӣ мебошад. Муаллиф дар ин маврид ҳувияти ҳуқуқиро бо мақоми ҳуқуқии шахс монанд мекунад. Шахс метавонад бо гурӯҳ ворид шавад ва ҳувияти иҷтимоии онро қабул намояд, аммо то аз ҷиҳати ҳуқуқӣ мақом наёбад, яъне ҳувияти ҳуқуқӣ нагирад, ҳуқуқу уҳдадориҳои худро амал карда наметавонад. Ҳувияти ҳуқуқӣ нишон медиҳад, ки байни шуури ҳуқуқӣ ва мақоми ҳуқуқии шахс алоқамандии қавӣ вучуд дорад [11]. Муносибати шахс ба воқеияти ҳуқуқӣ мақоми онро дар низоми ҳуқуқӣ муайян менамояд. Ахбори зиёди ҳуқуқие, ки дар ҷомеа вучуд дорад, аз тарафи субъектон на ба пуррагӣ, балки интиҳобӣ вобаста ба зарур будан ба ҳаёту фаъолияти онҳо қабул карда мешавад. Ҳувиёти ҳуқуқӣ чунин ҳолати шахс аст, ки ӯ на танҳо узви ягон гурӯҳи иҷтимоӣ аст, балки худ ба ин мансубият аҳамияти калон медиҳад ва бо ҳамроҳшавӣ ба ин гурӯҳ сифатҳои муайяни ҳуқуқиро соҳиб мегардад. Агар шахс ба доираи ҳуқуқии ҳастии иҷтимоӣ таваҷҷуҳ накунад, дар фаъолияти худ дар гурӯҳ ба як қатор мушкилот гирифта мегардад. Аз ин сабаб, як қатор рафтору амалҳои зиддиҳуқуқии шахс (нигилизи ҳуқуқӣ, ҷинояткорӣ)-ро тавассути ҳувияти ҳуқуқӣ шарҳ додан мумкин аст.

Ташаккулёбии ҳувияти ҳуқуқии шахс тавассути қабули нақшҳои иҷтимоие ташаккул меёбад, ки хусусияти ҳуқуқӣ дорад. Рафтори ҳуқуқии шахс як унсур асосии ҳувияти ҳуқуқист. Ҳувияти ҳуқуқӣ махсусан дар ҳуқуқшиносон рушд меёбад, зеро онҳо ба аҳамияти ҳуқуқ дар ҷомеа баҳои баланд дода, худро як ҷузъи ҷудонопазири олами ҳуқуқӣ мепиндоранд.

На ҳамаи одамон ба сифати субъекти комили ҳувияти ҳуқуқӣ баромад карда метавонад. Субъекти ҳувияти ҳуқуқӣ субъектони фаъоли дорои шуури ҳуқуқии рушдёфта мебошанд, зеро маҳз субъекти фаъол ба моҳият, нақш ва аҳамияти ҳуқуқ дар ҷомеа сарфаҳм меравад. Ҳувияти ҳуқуқӣ сифати иҷтимоии шахс аст. Шахси дорои ҳувияти ҳуқуқӣ дар робитаю муносибатҳои иҷтимоӣ ҳешро нисбатан озод, бехатар ва бомасъулият ҳис мекунад [3]. Соҳиби ҳувияти ҳуқуқӣ будан, маъноӣ ба худмуайянкунии ҳуқуқӣ расидани шахс аст, ки минбаъд ба фаъолияти рафтори ҳуқуқии шахс мусоидат менамояд. Ҳувияти ҳуқуқӣ

ТОЧИКИСТОН ВА ҶАҶОНИ ИМРӯЗ

натичаи ғабӯлияти зехнии инсон аст, ҳамчун унсури механизми сотсиализатсияи шахс баромад менамояд. Бӯхрони хувиати ҳуқуқӣ дар нигилизми ҳуқуқӣ, сатҳи пасти шуур ва фарҳанги ҳуқуқии одамон зоҳир мегардад. Яке аз сабабҳои бӯхрони хувиати ҳуқуқӣ он аст, ки намояндагони ҳифзи ҳуқуқ дар ҷомеа на ба ҳифзи ҳуқуқи шахрвандон, балки ба ҳалли масъалаҳои идоракунии ҷомеа машғуланд.

Ҳар як ҷомеа низоми арзишҳои худро ташаккул медиҳад, ки ба идеалҳо ва талаботҳои азбӯени ин ҷомеа мувофиқ меоянд, инчунин, маҳз хусусиятҳои хоси ҷунин навъи фарҳанг ба ҳисоб мераванд. Сарвати аз ҷиҳати стратегӣ муҳимми фарҳанги тоҷик арзишҳои маънавии анъанавӣ мебошанд, ки дар муддати таърихи дурударози рушди халқи мо ташаккул ёфта, хусусиятҳои асосии фарқкунанда ва махсусияти тоҷикистониёро ҳамчун миллати воҳид инъикос мекунамд. Барои фарҳанги анъанавии халқи тоҷик хос ҷунин арзишҳои маънавӣ нисбатан аҳамиятнок ва афзалиятноканд:

- арзишҳои ҷаҳонбинӣ, ки муҳимтаринашон тасаввурот доир ба мақсад ва моҳияти ҳаёт, эътиқоди динӣ, вичдон ва шаъну шараф;
- арзишҳои ҷамъиятӣ, ки миёни онҳо дар Тоҷикистон асоситаринашон ватандӯстӣ ва масъулияти шахрвандӣ оид ба тақдири кишвар, хизмат ба Ватан, эҳсосоти қарз ва эътирофи ҷамъиятӣ;
- арзишҳои ҳаётӣ, ки дар байни онҳо афзалиятнокашон муносибат ба падару модар, фарзандон ва оилаи худ;
- арзишҳои муоширати байнишахсӣ, мисли муҳаббат, дӯстӣ, вичдон, боинсофӣ, меҳмондӯстӣ.

Дигар навъҳои арзишҳо (демократӣ, иттиҳодиявӣ, прагматикӣ) дар фарҳанги анъанавии тоҷик ҳамеша дар дараҷаи дуоум меистанд. Давоми даҳсолаҳои охир дар доираи фарҳанги маънавии ҷомеаи тоҷикистонӣ як қатор тамоюлҳои нигаронкунандаи манфӣ мушоҳида мешаванд, ки дар маҷмӯъ, онҳоро бӯхрони фарҳангӣ номидан мумкин аст, ки барои таъмини амнияти миллии Тоҷикистон, устувории иҷтимоии ҷомеаи тоҷикистонӣ, рушди минбаъдаи фарҳангӣ ва иҷтимоӣ-иқтисодии кишварамон хатари ҷиддӣ доранд. Аз байни онҳо ҷунин тамоюлҳои нисбатан хатарнокро номбар намудан мумкин аст:

- дар байни аксари аҳоли поён рафтани ҷунин арзишҳои иҷтимоии барои фарҳанги тоҷик муҳим, мисли ватандӯстӣ, масъулияти шахрвандӣ доштан барои тақдири кишвар, эҳсоси уҳдадорихо барои хизмат ба Ватани худ;
- дар шуури ҷамъиятӣ ба мадди аввал баромадан ва бартарӣ пайдо намудани ҷунин арзишҳои прагматикӣ, мисли некуахволии мод-

дӣ ва сарвати шахсӣ, пешрафти касбию хизматӣ ва сиёсӣ, инчунин, шаъну шараф ва иззату эҳтиром дар соҳаи санъат;

- дар байни насли ҷавони шаҳрвандони тоҷикистонӣ поён рафтани аҳамияти арзишҳои оилавӣ, эҳтиром ба падару модар, хоҳиши ташкили оилаи устувор, таваллуд ва тарбияи фарзандон, кумак расонидан ба ҳешовандони куҳансол;

- вайрон шудани арзишҳои ҷаҳонбинӣ, аз даст додани мақсад ва маънии зиндагӣ, боварӣ ба оянда, тасаввуроти анъанавӣ оид ба вичдон ва шаъну шарафи шахсӣ;

- поён рафтани сатҳи ахлоқи ҷамъиятӣ ва меъёрҳои ахлоқи рафтори инсон дар ҷомеа, муносибати он бо дигар одамон ва муҳити табиӣ.

Имрӯз дар доираи фарҳанги маънавии Тоҷикистон чунин натиҷаҳои асосии рушди тамоюлҳои манфии номбаршуда мушоҳида мешаванд:

- бепарвоӣ, рӯҳафтодагии ҷамъиятӣ, нусхабардории тарзи зиндагӣ, қолибҳо ва меъёрҳои рафтору муошират, ки ба маданияти ватанӣ хос нестанд, мисли услуби либоспӯшӣ, анъана шудани истифодаи доимӣ ва бемавриди истилоҳоти хориҷӣ дар муоширати корӣ ва гуфтугӯи ҳаррӯза, таъсири фишори рекламаҳои молу маҳсулоти воридотии хориҷӣ;

- аз тарафи бисёре аз шаҳрвандони Тоҷикистон аз даст додани эҳсоси ифтихор доштан нисбати кишвар ва гузаштаи он, фаромӯш намудани бисёре аз ҳодисаҳои муҳимми таърихи кишвар, қаҳрамонони миллӣ ва анъанаҳои фарҳангӣ;

- рушди коррупсия, навъҳои гуногуни қаллобӣ, ҷиноятҳои иқтисодӣ ва зӯроварӣ;

- дараҷаи баланди нобаробарӣ ва ба табақаҳои иҷтимоӣ ҷудо шудани ҷомеаи тоҷикистонӣ;

- дар муҳити ҷавонон паҳн шудани худхоӣ, бакамолнарасӣ, муносибати беэҳтиромона доштан нисбати кор, қарзи шаҳрвандии худ, нисбати насли калонсол, паҳншавии майхорагӣ, нашъамандӣ, сигоркашӣ ва бадлафзӣ;

- афзудани шумораи ҷудошавии ҳамсарон, оилаҳои ноосудаҳол, бепарастории кӯдакон ва ғайра [16, с.73].

Қоркарди низоми нави фарҳанги маънавӣ холигии маънавии ҷомеаи моро бартараф намуда, роҳи дурусти инкишофи кишварамонро нишон медиҳад. Айни замон муҳим он аст, ки ҳангоми арзёбии ғояи миллӣ ҳифзи ҳукуку озодиҳои шаҳрванд ва манфиатҳои миллӣ дар

зинаи аввал гузошта шавад, ғояи миллӣ ба ҳаёти муътадилу солими мардуми тоҷик тавбаам бошад ва манфиатҳои миллӣ аз манфиатҳои гурӯҳ ё шахсони алоҳида болотар истад, табақаи зиёӣ аз аҳамияти бештаре бархӯрдор гардад, зеро ин табақаи маълумотдори ҷомеа дар ташаккули ғояи миллӣ, ҳувиёт ва худшиносии миллӣ, иҷтимоишавии насли ҷавон нақши муассире доранд.

Фарҳанги маънавии ҷавонон (на танҳо фарзандон, балки наберагони насли шӯравӣ) то ҳол пурра муайян нашудааст. Айни замон ташаккулёбии субъкултураҳои зиёди ҷавонон мушоҳида мешавад. Дар баробари он насли калонсол аз набудани арзишҳои мусбати ҷавонон, прагматизми аз ҳад зиёди онҳо, фардгароӣ, синизми иҷтимоӣ, сиёсӣ ва фарҳангии насли ҷавон шикоят мекунад. Аммо маҳз ин насл нисбатан насли озод аз шуури ғуломона мебошад. Умед ҳаст, ки маҳз ин насли ҷавон то дараҷае ба ҳаёти воқеан демократӣ дар Тоҷикистон, ташаккулдиҳии ваҳдати миллӣ ва фарҳанги миллӣ дар асоси принципҳои озодӣ, шаъну шараф, масъулияти шахсӣ, ташвиш доштан на ба некуахлоқии давлат, балки ба корҳои шахсӣ ва камолоти ахлоқӣ омодааст [9]. Мувофиқи таълимоти Конфутсия маҳз аз ташвиш доштан ба корҳои шахсӣ ва ташаккулдиҳии ахлоқ некуахлоқии халқ вобастагӣ дорад. Дар ин маврид ҳифзи гуногунии фарҳангӣ кӯшишҳои зиёдро талаб намекунад. Умуман, ҳар як фарҳанги гурӯҳи иҷтимоӣ, минтақа ва халқ, ки қобилияти як қисми тамаддуни умумиро дошта бошад, он маданият зинда мемонад ва ба ваҳдати миллат мусоидат менамояд.

Мувофиқи таҳлили сарчашмаҳо тавачҷуҳ ба ҳувиёти ҳуқуқӣ дар Ғарб он вақт ба миён омад, ки шахрвандони давлатҳои рӯ ба тараққӣ ба кишварҳои пешрафта рӯ оварданд ва масъалаи мутобиқшавии онҳо ба фазои ҳуқуқии нав ба миён омад. Дар Тоҷикистон ин масъала бештар дар ҳолати танзими ҳуқуқии урфу одат ва анъанаҳои миллӣ, инчунин, танзими муносибатҳои анъанавие, ки қаблан тавассути меъёрҳои ахлоқӣ ва динӣ танзим мешуданд, аз аҳамияти бештаре бархӯрдор мегардад.

Ҳувиёти ҳуқуқӣ ин қобилияти шинохти худ ҳамчун субъекти муносибатҳои иҷтимоӣ тавассути ҳуқуқ ва татбиқномаи худ ҳамчун субъекти ҳуқуқ дар шароити мушаххаси ҳуқуқӣ мебошад. Ба маънои дигар, ҳувиёти ҳуқуқӣ мансубияти фард ба ҷамъияти мушаххас ва қабули сифатҳои ҳуқуқии он фаҳмида мешавад [11]. Ҳувиёти ҳуқуқӣ имкон медиҳад, ки шахс ҳам ба низоми алоқаҳои иҷтимоӣ мутобиқ гардад ва ҳам дар худ нисбат ба дигарон озодӣ, мустақилият, уҳдадориҳо ва масъулиятро эҳсос намояд. Ҳувиёти ҳуқуқӣ як бахши фарҳанги ҳуқуқиест, ки дар он муносибати мусбии шахс ба ҳуқуқ ва

конун инъикос мегардад. Ҳувиати ҳуқуқӣ намоёндагони дигар ҳувиатҳо (этникӣ, динӣ, шаҳрвандӣ, сиёсӣ, гендерӣ ва ғайра)-ро бо ҳам муттаҳид менамояд, ҳамчун як нуқтаи ҳамгироии байни ҳувиатҳо баромад менамояд.

Умуман, дар шароити демократикунонӣ ва ҷаҳонишавӣ муносибат ба масъалаи ҳувиатҳои гуногуни иҷтимоӣ бояд эҳтиёткорона сурат гирад, зеро шахсоне, ки ба фазои ҳувиати нав ворид мегардад, хатман ҳувиати миллии худро муҳофизат менамояд ва барои пайдо нашудани зиддиятҳои ҳувиатӣ бояд танзимнамоии ҳуқуқӣ дар асоси ҳувиати ҳуқуқӣ сурат гирад. Давлат бояд ба худмуайянкунии ҳуқуқии шаҳрвандон шароит фароҳам оварад ва низоми ҳуқуқии такмилёфтаре ба вуҷуд орад, то шаҳрвандон воқеан, дар доираи нишондодҳои он рафтор ва амал намоёнд.

АДАБИЁТ

1. Астапова Е.В. Политико-правовая идентичность России в контексте тенденций глобализации: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук. - Ростов н/Д, 2002.

2. Бауман З. Глобализация. Последствия для человека и общества. Монография. – М.: Весь мир, 2004. – 188 с.

3. Богданов В.В., Макаренко С.Н., Байлов А.В. Правосознание в контексте социальной идентификации // Фундаментальные исследования. 2015. № 2. С. 571–579.

4. Васильева Л.Н. Российская идентичность: правовые условия формирования // Журнал российского права. – 2015. – № 2. – С. 16–25.

5. Ветютнев. Ю. Ю. Возможна ли универсальная правовая идентичность? // Электронная библиотека «Гражданское общество». URL: <http://www.civisbook.ru/>

6. Исаева Н.В. Правовая идентичность: теоретико-правовое исследование. Монография. – М.: Юрлитинформ, 2013. – 416 с.

7. Қудусов Х. Идеи милли таъағоҳи устувори ҷомеа // Садои мардум. - 2013. – №57 (3042). – С. 3

8. Мирон, Ф.С. Социальные функции права как социального института в условиях формирования демократического общества: дис. ... канд. филос. наук: 09.11.00 / Мирон Фируз Сафаралиевич. – Душанбе, 2016. – 155 с.

9. Паёми Пешвои миллат, Президенти Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон [Захираи электронӣ] // Сомонаи расмӣи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. –

Режим доступа: <http://www.president.tj/node/13739> (Санаи мурочиат: 22.12.2016).

10. Резников Е. В. Теоретические проблемы правовой идентичности: монография / Е. В. Резников. – М.: ЮНИТИ-ДАНА: Закон и право, 2014. – 200 с.

11. Резников Е. Правовая идентичность. К вопросу об определении понятия [Электронный ресурс] // Закон и право 2012. №2 <http://naukarus.com/pravovaya-identichnost-k-voprosu-ob-opredelenii-ponyatiya> (Дата обращения: 22.12.2019).

12. Резников Е.В. Правовая идентичность и правовой менталитет: монография. – М.: Юрлитинформ, 2017. — 240

13. Резников Е.В. Соотношение категорий «субъект права» и «правовая идентичность» // Закон и право. – 2012. - С. 36.

14. Честнов И.Л. Социальное конструирование правовой идентичности в условиях глобализации // Вестник РГГУ. Серия: Экономика. Управление. Право. – 2010. – № 14. – С. 15–20.

15. Шергенг Н.А., Нафикова А.И. Проблема правовой идентичности личности в условиях глобализации [Электронный ресурс] // Современные проблемы науки и образования. – 2015. – № 2-2.; URL: <http://www.scienceeducation.ru> (Дата обращения: 25.04.2019)

16. Шоисматуллоев Ш., Мирон Ф.С. Фарҳанги маънавӣ ҳамаҷун омили ризоият ва ваҳдати миллӣ / Аҳбори Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон. Шӯбаи илмҳои ҷамъиятшиносӣ. – Душанбе, 2017. – №3 (247). – С. 69-75

17. Эриксон Э. Идентичность: юность и кризис: Перевод с англ. / Общ. Ред. И предисл. Толстых А.В. – М.: Прогресс, 1996. – 344 с.

18. Фукуяма Ф. Единственный способ борьбы с коррупцией — реальное верховенство права [Электронный ресурс] / Ф. Фукуяма // <https://inosmi.ru/social/20181227/244325285.html> (Дата обращения: 27.12.2018).

**ПРАВОВАЯ ИДЕНТИЧНОСТЬ И ЕЁ РОЛЬ В РАЗВИТИИ
НАЦИОНАЛЬНОГО ПРАВА В КОНТЕКСТЕ СОВРЕМЕННОГО
ТАДЖИКИСТАНА**

МИРОВ ФИРУЗ САФАРАЛИЕВИЧ,

кандидат философских наук, доцент, заведующий кафедры
социологии факультета философии Таджикского
национального университета

734000, Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки 17,
тел.: (+992) 93-733-33-11; e-mail: mirov2010@mail.ru

В статье рассматривается понятие, сущность и значение правовой идентичности как неотъемлемой части социальной идентичности. Автор назвал правовую идентичность в современном обществе попыткой решения проблемы разнообразия идентичностей, отметив, что религиозные, этнические и другие идентичности превращаются в личное дело людей и что правовая идентичность признается в качестве формальной и нормативной идентичности. По мнению автора, преимущество правовой идентичности по отношению к другим идентичностям заключается в том, что ее содержание определяется существующими правовыми нормами и является относительно стабильным.

В статье анализируются взгляды зарубежных и отечественных исследователей на особенности правовой идентичности и ее роли в социальном сосуществовании представителей разных национальностей в одной стране, разъясняются такие элементы правовой идентичности, как самопознание, признание и предоставление. В статье автор объясняет вопросы сохранения существования национальной культуры в контексте глобализации, правовых привычек, интеграции представителей разных идентичностей в рамках одной страны и другие связанные с этим вопросы.

Ключевые слова: *идентичность, национальная идентичность, правовая идентичность, правовое самоопределение, миграция, интеграция, адаптация, гражданство, правовой статус, глобализация, правовой нигилизм, правосознание, правовая культура, правовые ценности*

**LEGAL IDENTIFICATION AND ITS ROLE IN THE FORMATION
OF NATIONAL LAW IN MODERN CONDITIONS OF TAJIKISTAN**

MIROV FIRUZ SAFARALIEVICH,

Candidate of Philosophical Sciences, Associate Professor, Head of the
Sociology Department of the National University of Tajikistan

734000, Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки 17,
tel .: (+992) 93-733-33-11; e-mail: mirov2010@mail.ru

The essay explores the concept, essence and significance of legal identity as an integral part of social identity. The author called legal identity in modern society an attempt to address the issue of diversity of identities, noting that religious, ethnic, and so on are transformed into a personal work of people and that legal power is recognized as a formal and normative identity. In the opinion of the author, the advantage of legal authenticity with respect to other authenticities is that its content is determined by existing legal norms and is relatively stable.

The article analyzes the views of foreign and domestic researchers on the peculiarities of legal power and its role in the social coexistence of representatives of different nationalities within one country, explaining the elements of legal power such as self-knowledge, recognition and provision. In the article, the author explains the issues of preserving the existence of national culture in the context of globalization, legal habits, integration of representatives of different powers within one country and other related issues.

Keywords: *identity, national identity, legal identity, legal self-determination, migration, integration, adaptation, citizenship, legal status, globalization, legal nihilism, legal consciousness, legal culture, legal values*

УДК: 316.303.332.338.339.

**НАҚШИ ҲОҶАГИҲОИ ДЕҲҚОНӢ (ФЕРМЕРӢ)
ДАР ИСТЕҲСОЛИ МАҲСУЛОТИ КИШОВАРЗӢ**

ОДИНАЕВ АМИН ИБРОҲИМОВИЧ,

сардори Раёсати тадқиқоти масъалаҳои соҳибкорӣ ва инкишофи
бахши хусусии Маркази тадқиқоти стратегияи назди

Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон

734025, Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 40,

тел. (+992) 988-55-26-90, e-mail: o-amin@mail.ru

Дар мақола нишондиҳандаҳои асосии рушди Ҳоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) ҳамчун шакли пешбарандаи фаъолияти соҳибкорӣ ва ҳиссаи онҳо дар истеҳсоли маҳсулоти асосии кишоварзӣ мавриди омӯзиши ва таҳлилу баррасӣ қарор гирифтааст.

Калидвожаҳо: ҷаҳонишавии иқтисодиёт, рақобат, соҳибкорӣ, стратегия, содирот, бахши аграрӣ, афзалият, истифодаи самаранок.

Дар шароити ҳассоси муносибатҳои геосиёсӣ, ҷаҳонишавии иқтисодиёт, пайдо гаштани рақобатҳои шадид ва авҷ гирифтани бархӯрдҳои тичоратӣ байни кишварҳои абаркудрати ҷаҳон, инчунин таъмин намудани амнияти озукаворӣ ва дастрасии аҳоли ба ғизои хушсифат, ки дар доираи "Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030" ҳамчун афзалият муайян гардидааст аз бисёр ҷиҳат ба рушди бахши хусусию соҳибкорӣ дар кулли соҳаҳои иқтисодиёт, аз ҷумла бахши аграрӣ низ вобастагии зиёд дорад [1].

Тибқи омили расмӣ, ҳоло ҳоло тақрибан 50 дарсади фаъолияти соҳибкорӣ, 18,7 дарсади маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ ва 1,5 миллион нафар ё 65 дарсади ашхоси машғул дар иқтисодиёти мамлакат ба ин соҳаи муҳим иқтисодиёт рост меоянд [2]. Чунин неруи бузург дар сурати созмондиҳии илмӣ ва оқилонаи истифодаи об, замин ва дастгирии давлатӣ қодир аст, ки на танҳо амнияти ғизоиро пурра таъмин наояд, балки соҳаи кишоварзии Тоҷикистонро ба сатҳи ҷаҳонӣ (содиротӣ) барорад [3].

Бинобар ин, таҳлил ва таҳқиқи аммиқи мавзӯи зикргардида дар кулли соҳаҳои иқтисодиё, аз ҷумла бахши аграрӣ бо таъкид ба бахши хусусӣ ва фаъолияти соҳибкорӣ ҳамчун масъалаи муҳим ба шумор меравад.

Соҳаи кишоварзӣ бо дарназардошти нақши муҳим доштани дар ҳалли масоили иқтисодӣ-иҷтимоии мамлакат ҳамеша дар маркази диқ-

ТОҶИКИСТОН ВА ҶАҶОНИ ИМРӢЗ

кати ҳукумати кишвар қарор дошта, дар ин самт пайваста тадбирҳои муассири давлатӣ андешида мешаванд.

Дар натиҷаи ҷораҳои амалигардида ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ дар ҳамаи шаклҳои хоҷагидорӣ мунтазам афзуда, соли 2018 26370,3 миллион сомони ро ташкил додааст, ки ин нишондиҳанда нисбат ба соли 2010 тақрибан, 2,0 баробар зиёд аст. Ҳамзамон, дар ин давра шумораи хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) ҳамчун шакли пешбари фаъолияти соҳибдорӣ ва тавлидкунандаи асосии маҳсулот дар баҳши аграрӣ тақрибан 2,9 маротиба зиёд гардидааст. Гарчанде аз 47,3 то 84,2 дарсадӣ майдони заминҳои зироатҳои кишоварзӣ дар ихтиёри ХДФ қарор дошта бошад ҳам, вале саҳми онҳо дар ҳаҷми умумии истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ, ҳамагӣ 36,6 дарсадро ташкил медиҳад. Ин рақам, дар хоҷагиҳои аҳоли, 58,6 дарсад ва корхонаҳои кишоварзӣ 4,8 дарсадро дарбар мегирад.

Тибқи оморӣ расмӣ, соли 2018 ҳаҷми умумии истеҳсоли маҳсулот дар ХДФ-и кишоварзӣ 9329,5 миллион сомони ро ташкил додааст, ки ин дар муқоиса ба соли 2010-ум 2,3 маротиба зиёд мебошад [4].

Ҷадвали 1.

Нишондиҳандаҳои асосии рушди ХДФ ҳамчун шакли пешбарандаи фаъолияти соҳибдорӣ инфиро ди дар баҳши аграрӣ барои солҳои 2010–2018

	2010	2012	2014	2016	2017	2018	2018-2010 (+/-)
Шумораи ХДФ ба қайдгирифташуда, адад	51312	73806	97122	133131	142044	149774	+2,9 мар
Майдони умумии замин, ҳазор га.	5302,6	5164,5	5127,8	5176,6	5136,2	5141,3	-161,3
Замини истифодаи кишоварзӣ, ҳазор га.	2682,7	2589,4	2558,3	2591,5	2571,9	2575,2	-107,5
Замини кишт (мазраъ), ҳазор га.	537,0	543,0	540,1	539,4	534,6	536,5	-0,5
Маҷмӯи истеҳсоли маҳсулот, млн.сомонӣ	4053,5	5969,9	6637,1	7991,3	8962,0	9329,5	2,3 мар
Ба ҳар як ХДФ ин қадар рост меояд:	-	-	-	-	-	-	-
Майдони умумии замин, га	103,3	70,0	52,8	38,9	36,2	34,3	-69,0
Замини истифодаи кишоварзӣ, га.	52,3	35,1	26,3	19,5	18,1	17,2	-35,1
Замини кишт га.	10,5	7,4	5,6	4,1	3,8	3,6	-6,9
Истеҳсоли маҳсулот, ҳазор сомонӣ	79,0	80,8	68,4	60,0	63,1	62,3	-16,7

Рақамҳои ҷадвали 1 нишон медиҳанд, ки дар 8 соли охир шумораи ХДФ 2,9 ва ҳаҷми маҷмӯи истеҳсоли маҳсулот бошад, 2,3 маротиба зиёд гаштааст. Ба андешаи мо, яке аз сабабҳои асосии мунтазам афзоиш ёфтани шумораи ХДФ дар гузариши онҳо аз шахси ҳуқуқӣ ба шакли соҳибкории инфиродӣ арзёбӣ мегардад.

Дар марҳалаи баррассигардида ҷамъулҷамъ 269,3 гектар майдони заминҳои дар ихтиёри ХДФ қарордошта, аз ҷумла, майдони умумии заминҳо 161,3 гектар, заминҳои истифодаи кишоварзӣ 107,5 гектар ва заминҳои киштшаванда (мазраъ) бошанд, 0,5 ҳазор гектар кам гардидааст.

Тавре, ки аз ҷадвал аён мегардад, соли 2018 ба ҳар як ХДФ, аз ҷумла, майдони умумии замин 34,3, заминҳои истифодаи кишоварзӣ 17,2, замини кишт 3,6 гектар ва ҳаҷми умумии истеҳсоли маҳсулот бошад, 62,3 ҳазор сомонӣ рост омадааст, ки ин нишондиҳандаҳо нисбат ба соли 2010, махсусан майдони умумии замин 69,0, заминҳои истифодаи кишоварзӣ 35,1, заминҳои кишт 6,9 гектар ва ҳаҷми умумии истеҳсоли маҳсулот бошад, 16,7 ҳазор сомонӣ кам мебошад. Рақамҳои овардашуда собит месозанд, ки сол то сол андозаи миёнаи масоҳати замини дар ихтиёри ХДФ қарордошта, тамоюл ба коҳишёбӣ доранд.

Таҷрибаҳо нишон медиҳанд, ки ҳарчанд, ки майдони замини кишт ҳаҷман хурд гардад, ҳамон қадар имкониятҳои хоҷагидор дар бобати истифодаи самаранокӣ техникаи ҳозиразамон, киштгардон, дастрасӣ ба захираҳои қарзӣ ва иҷрои пурраи қоидаҳои агротехники, ки аз ҷумлаи омилҳои асосии баланд гардидани ҳосилнокии аст, маҳдуд мегардад.

Ҳарчанд дар нишондиҳандаҳои рушди ХДФ тамоюлҳои мусбат ба мушоҳида расад ҳам, вале мо наметавонем ин равандро ҳамчун рушди воқеӣ дар фаъолияти ХДФ унвон кунем, зеро дар ин росто нобаробарии нисбӣ дар ҳаҷм ва шумора эҳсос гашта, аз рушди экстенсивӣ, яъне ба воситаи вусъат додани майдони заминҳои кишт, натаввасути баланд бардоштани ҳосилнокии замин ва меҳнат дар фаъолияти ХДФ дарак медиҳад.

Аз ин ҳулоса мегардад, ки фаъолияти кунунии ХДФ ҳамчун субъекти фаъолияти соҳибкорӣ дар баҳши аграрӣ самаранок набуда, ба ислоҳи ҷиддӣ ниёз доранд. Илова бар ин, сарфи назар аз он, ки солҳои охир дар натиҷаи андешидани тадбирҳои зарурӣ ҳолати мелиоративии заминҳои обёришаванда то андозае беҳтар шуда бошад ҳам, вале соҳибкорони баҳши кишоварзӣ ҳанӯз дар самаранок ва оқилона истифода намудани замин ба дастовардҳои назаррас ноил нагардидаанд. Чунки соли 2018-ум 9615 гектар, аз он обӣ 8139 гектар

ТОҶИКИСТОН ВА ҶАҲОНИ ИМРӯЗ

заминҳои қорам аз ғардиши кишоварзӣ берун монданд [5]. Ин ҳолат бо таъсири сабабҳои зерин алоқаманд мебошад:

- шӯршавӣ ва ботлоқшавӣ—845 гектар;
- аз қор баромадани шабақаҳои каналу иншоот—3032 гектар;
- дар натиҷаи селоб зер қардан—871 гектар;
- нагузаронидани қорҳои мелиоративӣ—42 гектар;
- набудани об барои обёрӣ—2319 гектар;
- қорҳои ғайриқаноатбахши хоҷагидорӣ—1725 гектар.

Аз ин рӯ, вазъ дар ин самт то ҳол қонеъкунанда набуда, дар аксар ХДФ заминҳои аз ғардиши истеҳсоли берунмонда тамоюл ба афзоиш доранд. Ин аз он гувоҳӣ медиҳад, ки фаъолияти соҳибқорӣ ва маданияти истифодабарии замин дар бахши аграрӣ то ҳануз таъмин нагаштааст [6].

Таҳлилҳо собит месозанд, ки солҳои охир ҳиссаи ХДФ дар ҳаҷми умумии истеҳсоли маҳсулоти рустаниварварӣ дар муқоиса бо дигар шаклҳои хоҷагидорӣ бештар ба назар расида, истеҳсолкунандаи асосии ин навъи маҳсулот дар ҷумҳурӣ ба ҳисоб меравад [7]. Барои тасдиқи суханҳои дар боло зикр гардида менигарем ба рақамҳои омории ҷадвали зерин:

Ҷадвали 2.

Динамикаи тағйирёбии ҳиссаи шаклҳои гуногуни фаъолияти хоҷагидорӣ дар истеҳсоли намудҳои асосии маҳсулоти рустанипарварӣ дар солҳои 2010-2018, %

	Номгӯи зироатҳо					
	Солҳо	Ғалладона	Қартошка	Сабзавот	Полезӣ	Пахта-ашё
Қорхонаҳои кишоварзӣ	2010	12,2	6,6	6,6	9,9	25,0
	2012	10,8	6,7	6,2	7,1	20,1
	2014	11,6	10,7	6,1	7,8	16,3
	2015	11,1	8,1	6,0	5,8	16,7
	2016	10,2	7,3	5,0	5,0	18,0
	2017	8,7	7,3	4,3	4,6	15,8
	2018	9,1	6,9	4,6	4,9	15,2
Хоҷагиҳои ёрирасони шахсии аҳоли	2010	37,4	65,1	63,0	27,4	-
	2012	39,4	54,1	60,8	33,3	-
	2014	32,1	49,0	53,5	27,5	-
	2015	29,1	43,6	49,0	21,6	-
	2016	29,6	42,8	47,6	21,9	-
	2017	30,9	37,8	46,6	21,6	-
	2018	30,8	38,1	46,7	21,5	-
Хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ)	2010	50,4	28,3	30,4	62,7	75,0
	2012	49,8	39,1	33,1	59,6	79,9

ТОҶИКИСТОН ВА ҶАҶОНИ ИМРӯЗ

	2014	56,3	40,2	40,4	64,8	83,7
	2015	59,8	48,3	45,0	57,6	83,3
	2016	60,3	49,9	47,3	73,1	82,0
	2017	60,3	54,9	49,1	73,6	84,2
	2018	60,1	55	48,7	73,6	84,8
Ҳамаи шаклҳои хоҷагидорӣ	2010-2018	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Чуноне аз ҷадвал аён мегардад, ХДФ ва хоҷагҳои ёрирасони шахсии аҳоли дар истеҳсоли навиҳои асосии маҳсулоти рустанипарварӣ нисбат ба дигар шаклҳои фаъолияти хоҷагидорӣ нақши бештар дошта, соли 2018 ҳиссаи ХДФ дар истеҳсоли ғалладонагӣ—60,1% картошка—55%, сабзавот — 48,7, полезӣ —73,6 ва пахта-ашё— 84,8 дарсадро ташкил додааст, ки ин нишондиҳандаҳо дар муқоиса ба соли 2010, аз ҷумла ғалладонагӣ тақрибан 10, картошка 26,7, сабзавот 18,3, полезӣ 11 ва пахта-ашё бошад, 9,8 зина зиёд мебошад.

Саҳми нисбии хоҷагҳои ёрирасони шахсии аҳоли дар ин давра бошад, махсусан ғалладонагӣ —30,8%, картошка—38,1%, сабзавот—46,7% ва полезӣ —21,5 дарсадро дарбар мегирад. Корхонаҳои кишоварзӣ бошанд, дар тавлиди маҳсулоти дар боло зикргардида нақши ночиз дошта, танҳо 9,1% ғалладонагӣ, 6,9% картошка, 4,6% сабзавот, 4,9,% полезӣ ва 15,2 дарсадӣ истеҳсоли пахта-ашё ба корхонаҳои мазкур рост меояд.

Бо вуҷуди мунтазам зиёд гардидани ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ, ҳоло ҳам масъалаи дарёфти мустақилонаи бозори фуруш ва зиёд будани ашхос миёнарав барои ХДФ ва истеҳсолкунандагони маҳсулот ҳамоно мушкilotи ҳалношуда боқӣ мондааст, ки ин вазъ ба ташкил ва рушди фаъолияти соҳибкорӣ дар ин соҳа таъсири манфӣ мерасонад.

Новобаста аз мушоҳида гаштани аломатҳои мусбат ва нақши бориз доштани ХДФ дар нишондиҳандаҳои асосии истеҳсоли маҳсулоти рустанипарварӣ, аммо ин вазъ дар истеҳсоли маҳсулоти асосии чорводорӣ ба кулли фарқкунанда буда, хоҷагҳои ёрирасони шахсии аҳоли дар ин ҷодда нисбат ба дигар шаклҳои фаъолияти хоҷагидорӣ, аз ҷумла, ХДФ ҳамчун шакли пешбари фаъолияти соҳибкорӣ дар соҳаи кишоварзӣ мавқеи хосро ишғол менамояд. Масалан, сарфи назар аз он, ки давоми 9 соли охир саршумори ҳайвони калон ва моли майда дар ХДФ тақрибан аз 19 то 22,4% афзоиш ёфта бошад ҳам, вале нишондиҳандаҳои истеҳсолии ХДФ ҳамчун субъекти соҳибкорӣ дар истеҳсоли маҳсулоти асосии соҳаи човодорӣ ҳамоно заиф ба назар мерасанд[8].

**Динамикаи тағйирёбии ҳиссаи шаклҳои гуногуни фаъолияти
хоҷагидорӣ дар истеҳсоли маҳсулоти асосии ҷорво давоми солҳои 2010-
2018, %**

	Солҳо						
	2010	2012	2014	2015	2016	2017	2018
Ҳамаи шаклҳои хоҷагидорӣ							
Гӯшт (бо вазни кушта), шир, тухм, пашм	100	100	100	100	100	100	100
Корхонаҳои кишоварзӣ							
Гӯшт (бо вазни кушта)	3,6	3,1	2,6	1,9	2,3	1,5	1,9
Шир	2,4	1,7	1,9	1,8	1,8	1,8	1,8
Тухм	59,0	63,0	63,7	63,2	51,5	53,4	56,2
Пашм	8,6	6,3	6,1	5,0	4,5	4,9	4,5
Хоҷагиҳои ёрирасони шахсии аҳоли							
Гӯшт (бо вазни кушта)	93,0	93,2	93,6	94,7	94,2	94,9	94,6
Шир	93,7	94,6	94,5	94,5	94,5	94,9	94,5
Тухм	39,2	35,6	34,5	35,4	46,2	44,5	40,3
Пашм	81,5	82,6	82,3	82,7	82,4	82,5	82,5
Хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ)							
Гӯшт (бо вазни кушта)	3,4	3,7	3,8	3,4	2,9	3,6	3,5
Шир	3,9	3,8	3,5	3,7	3,6	3,8	3,7
Тухм	1,8	1,0	1,8	1,4	2,3	3,6	3,5
Пашм	10,0	11,1	11,6	12,3	13,1	12,5	13,0

Аз рақамҳои оморӣ ҷадвали 3 маълум мегардад, ки ҳоло 94,6 дарсади истеҳсоли гӯшт, 94,5% шир, 40,3% тухм ва 82,5 дарсади истеҳсоли пашм дар хоҷагиҳои ёрирасони шахсии аҳоли тавлид мегардад. Давоми 9 соли охир дар ин шакли фаъолияти хоҷагидорӣ истеҳсоли маҳсулоти номбурда, аз ҷумла гӯшт 1,6, шир 0,8, тухм 1,1 ва пашм 1 зина боло рафтааст.

Соли 2018 ҳиссаи ХДФ дар истеҳсоли гӯшт 3,5%, шир 3,7%, тухм 3,5% ва пашм 13%-ро ташкил додааст. Ин рақамҳо дар қиёс бо соли 2010, махсусан гӯшт 1, шир 1,7 ва пашм 3 зина боло рафтааст. Истеҳсоли шир дар ин давра бошад, 0,2 зина паст гардидааст.

Назари мо ва коршиносони соҳавӣ, дар мавриди паст будани нишондиҳандаҳои истеҳсоли маҳсулоти асосии соҳаи ҷорводорӣ дар ХДФ ҷунин аст.

Мавриди зикр аст, ки то 1991 бахши хоҷагидорӣ ҷамъиятии Ҷумҳурии Тоҷикистон дорои иқтисодӣ бузурги биноҳои истеҳсоли, аз ҷумла, фермаву иншоотҳои ҷорводорӣ буд. Баъди таҷдиди собиқ колхозу совхозҳо, соҳибони фондҳои колхозу совхозҳо, махсусан, фермаҳои шириву молӣ, амалан аз байн рафтаанд ва ворисони ҳуқуқи онҳо

аниқ муайян нагардиданд. ХДФ ворисони ҳуқуқи онҳо буда наметавонистанд, чунки онҳо шахси ҳуқуқӣ махсуб наёфта, имконияти молиявӣ ба тавозуни худ гирифтани ва дар ҳолати қорӣ нигоҳ доштани ин иншоотҳоро надоштанду ҳоло ҳам надоранд. Бо ҳамин сабабҳо, ҳоло ХДФ ҳамчун шакли пешбарандаи фаъолияти соҳибқорӣ дар бахши аграрӣ дар истеҳсоли маҳсулоти асосии қорводорӣ нақши қориз надоранд [9].

Дар мавриди қорхонаҳои кишоварзӣ ва ҳиссаи онҳо дар истеҳсоли маҳсулоти қорво ҳаминро бояд қайд намуд, ки айни замон 1,9 дарсади гӯшт, 1,8% шир, 56,2% тухм ва 4,5 дарсади пашм дар ин қорхонаҳо истеҳсол мегарданд. Қорхонаҳои кишоварзӣ дар маъсалаи истеҳсоли тухм нисбат ба дигар шаклҳои хоҷагидорӣ ҳиссаи бештар доранд.

Дар маҷмӯъ, аз рақамҳои овардашуда метавон ҳулоса қоровард, ки солҳои охир бо вучуди мунтазам баланд гардидани нишондиҳандаҳои асосии истеҳсоли маҳсулоти қорво, вале ХДФ ҳамчун шакли пешбари фаъолияти соҳибқорӣ инфиродӣ дар бахши аграрӣ ҳанӯз ҳам дар ин рост нақши қориз доранд.

Хоҷагиҳои шахсии аҳоли нисбат ба дигар шаклҳои хоҷагидорӣ дар истеҳсоли маҳсулоти асосии қорво, аз қумла гӯшт, шир ва тухм бештар буда, сол то сол тамоюл ба зиёдшавӣ доранд. Аммо сарфи назар аз мунтазам афзоиш ёфтани ҳақми истеҳсоли маҳсулот дар ин шакли фаъолияти хоҷагидорӣ, мутаассифона, қисми қоризи он ба қорӯш қароварда мешаванд. Баъзе аз сабабҳои асосии ин ҳолатро намоёндагони соҳа дар омилҳои зерин маънидор менамоянд:

1. Қоней гардонидани талаботи дохили хоҷагӣ (қонавода).
2. Дастрасии мустақим надоштан ба қозори қорӯш ва дур будан аз марказҳои маъмурии шахрӣ.
3. Зиёд будани ашҳси миёнарав (қаллобону қаннотон) дар қозор.
4. Шароити номусоди қорӯши маҳсулот бо сабабҳои паст будани нархи қариди он.

Ба андешаи онҳо, дар айни замон қаллобон қар ивази як кило шир ба истеҳсолқунанда 2–2,5 қомонӣ пардохт менамоянд, вале ин нишондиҳанда дар қозори деҳқон аз 4–4,5 ва мағозаҳо бошанд, тақрибан 7 қомониро ташиқ медиҳад. Аз ин қармеояд, ки қаллоб ва миёнаравҳо нибати истеҳсолқунанда ду маротиба даромади бештар мегиранд. Ба назари мо ин вазъ бешубҳа, ба инқишофи бахши ҳусусӣ ва фаъолияти соҳибқорӣ дар соҳаи кишоварзӣ таъсири манфӣ мерасонад.

Илова қар ин, ҳоло бо дарназардошти он, ки хоҷагиҳои шахсии аҳоли нисбат ба дигар шаклҳои нави хоҷагидорӣ дар истеҳсоли маҳсулоти асосии соҳаҳои қорводорӣ ва рустанипарварӣ нақши авва-

ТОЧИКИСТОН ВА ҶАҶОНИ ИМРӯЗ

линдарача бозанд ҳам, аммо, мутаассифона, мақоми ёрирасони шахсии аҳоли ҳамчун шакли пешбари фаъолияти соҳибкорӣ дар бахши аграрӣ мушаххас нагардидааст, ҳол он, ки беш аз 63,0 то 82 дарсади истехсоли маҳсулот дар соҳаҳои мазкур ба ин шакли фаъолияти хоҷагидорӣ рост меояд.

АДАБИЁТ

1. Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030.
2. Вазъи иҷтимоию иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон, маҷмӯаи оморӣ, Душанбе, 2018. –С.-12.
3. Суханронии Президенти ҚТ дар мулоқот бо соҳибкорон ва сармоягузори ватаниву хориҷӣ, ш. Душанбе, 14.10.2017.
4. Ҳисобҳои муаллиф дар асоси маълумоти Кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон, маҷмӯаи оморӣ, Душанбе, 2018. С-16,18,19.
5. Ҳисоботи Кумитаи давлатии идораи замин ва геодезии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе 01.02.2019. <http://www.zamin.tj>;
6. Маҷлиси Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон 28.11.2014.
7. Ҳисобҳои муаллиф дар асоси маълумоти Минтақаҳои ҚТ, маҷмӯаи оморӣ, Душанбе, 2018,–С.26-37, нишондиҳандаҳои асосии кишоварзии ҚТ дар солҳои 1991–2015, маҷмӯаи оморӣ, Душанбе, 2018, С.-32,35, вазъи иҷтимоию иқтисодии ҚТ, маҷмӯаи оморӣ, Душанбе, 2018.–С.-19.
8. Ҳисобҳои муаллиф дар асоси маълумоти нишондиҳандаҳои асосии кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои 1991–2015, маҷмӯаи оморӣ, Душанбе, 2016. –С. 32–35 ва вазъи иҷтимоию иқтисодии ҚТ, маҷмӯаи оморӣ, Душанбе, 2018. –С.29.
9. Барномаи ислоҳоти кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2012–2020. –С. 6.

ТОҶИКИСТОН ВА ҶАҲОНИ ИМРӯЗ
РОЛЬ ДЕХКАНСКИХ (ФЕРМЕРСКИХ) ХОЗЯЙСТВ В
ПРОИЗВОДСТВЕ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННОЙ ПРОДУКЦИИ

ОДИНАЕВ АМИН ИБРАГИМОВИЧ,

начальник Управления исследовании проблем предприниматель-
ства и развития частного сектора Центра стратегических исследований
при Президенте Республики Таджикистан
734025, Таджикистан, г. Душанбе, ул. Рудаки 40,
тел.: (+992) 988552690; e-mail: o-amin@mail.ru

В статье рассматриваются и анализируются основные показатели развития ДФХ как ведущей формы предпринимательской деятельности и их вклад в производство основных видов сельскохозяйственной продукции.

Ключевые слова: глобализация экономики, конкуренция, предпринимательство, стратегия, экспорт, аграрный сектор, приоритет, эффективное использование.

ROLE OF DEKHKAN (FARMS) IN THE PRODUCTION OF
AGRICULTURAL PRODUCTS

ODINAEV AMIN IBRAGIMOVICH,

Head of Department of Entrepreneurship Issues research and Private
Sector Development, Center for Strategic Research under the President of
Tajikistan
734025, Tajikistan, Dushanbe, 40 Rudaki Ave,
tel.: (+992) 988552690, e-mail: o-amin@mail.ru

The article discusses and analyzes the main indicators of the development of dekhkan farms as the leading form of entrepreneurial activity and their contribution to the production of major agricultural products.

Keywords: globalization of the economy, competition, entrepreneurship, strategy, export, agricultural sector, priority, efficient use.

ФАКТОРЫ УСТОЙЧИВОГО РОСТА УРОВНЯ ЖИЗНИ НАСЕЛЕНИЯ

НАСРИДДИНОВ ФИРДАВС ИНОЯТОВИЧ,

заместитель начальника управления отраслевого развития Центра
стратегических исследований при Президенте

Республики Таджикистан

734025, Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки 40,
тел. 992 (372) 227-15-83, e-mail: firdavsi.tj@mail.ru

Статья посвящена вопросам определения уровня жизни и факторам, влияющим на показатель благосостояния населения, с позиции применения методов стратегического планирования и управления развитием. Статья основана на анализе состояния реализации Закона Республики Таджикистан "О прожиточном минимуме". В статье выражена необходимость разработки и утверждения Постановления Правительства Республики Таджикистан "О минимальной потребительской корзине для основных социально-демографических групп населения Республики Таджикистан".

Автор считает, что при определении норм продуктов питания на численность населения различных регионов нашей страны учёными Института питания республики можно достичь целей, предусмотренных в "Национальной стратегии развития Республики Таджикистан на период до 2030 года" через реализацию программ продовольственной безопасности.

С принятием Постановления Правительства Республики Таджикистан "О минимальной потребительской корзине для основных социально - демографических групп населения Республики Таджикистан" будут выполнены три стратегические задачи Правительства республики:

– посредством внедрения механизмов стратегического планирования в сфере сельскохозяйственного производства основные социально-демографические группы населения будут полностью обеспечены продуктами питания;

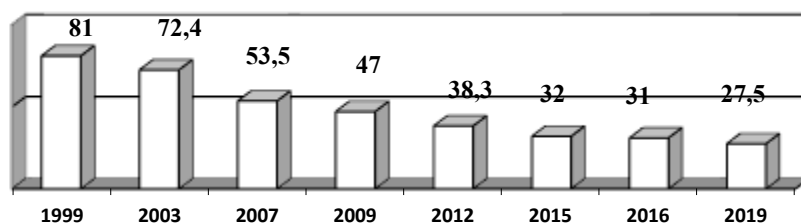
– поэтапно будет реализована задача достижения продовольственной безопасности;

- принятые методические рекомендации создадут устойчивую базу для определения наименований потребительской корзины.

Ключевые слова: потребительская корзина, рациональные нормы питания, физиологическая потребность, состав потребительской корзины (химический и энергетический состав продуктов питания для населения), структура потребительской корзины (набор продуктов питания, товаров и услуг).

За период после обретения независимости страна достигла значительных успехов в стабилизации макроэкономических показателей и снижении уровня бедности. Президент Республики Таджикистан Эмомали Рахмон в своём Послании от 26 декабря 2019 года Маджлиси Оли Республики Таджикистан отметил, что уровень бедности снизился до 27,5%, рост реального ВВП составил 7,5%.

Диаграмма 1

В последнее время наблюдается стабильный рост доходов населения. Например, в 2018 году по сравнению с 2010 годом доходы населения увеличились в 2,8 раза. Это свидетельствует о том, что доходы начинают восстанавливать свою доминирующую позицию. Как показывают данные таблицы 1, основные макроэкономические показатели имеют устойчивую динамику роста.

Таблица 1

Показатели уровня доходов населения Республики Таджикистан

Наименование	2006	2010	2015	2018
ВВП (в ценах соотв. лет) млн. сом.	9335,2	24707,1	48408,7	68844,0
Денежные доходы населения (млн. сом.)	4834,2	13256,0	25569,8	41083,9
ВВП на душу населения (в сом.)	1352,2	3285,80	5727,80	7638,2
Уровень доходов населения на человек	694	1762,9	299020	4501,5
Доходы государственного бюджета (млн. сом.)	1836,3	7024,40	16586,5	21003,87
Продукция сельского хозяйства (млн. сом.)	10047	13837,8	21862,8	26370,4
Продукция промышленности (млн. сомони)	7494	8115	15354	23894

Если произведенный валовой внутренний продукт за 2006 г. составлял 9335,2 млн. сомони, то его рост в 2018 г. составил 68 844 млн. сомони, увеличившись более чем в 7,3 раза. В 2018 г. доходная часть бюджета республики составила 21 млрд. сомони. Денежные доходы населения в 2006 г. составляли 4834,2 млн. сомони, увеличившись в 2018 г. до 41 083,9 млн. сомони. В 2018 году в республике было произведено сель-

ТОЦИКИСТОН ВА ҶАҲОНИ ИМРӮЗ

скохозяйственной продукции на сумму 26370,4 млн. сомони (растениеводства - на 18229,3 млн. сомони, животноводства - на 8 141,1 млн. сомони). Объем производства продукции сельского хозяйства в хозяйствах сельского населения возрос на 7,3 % по сравнению с 2017 г. [1].

В то же время анализ процессов, происходящих на рынке труда, и использование новых возможностей в сфере трудовой миграции сельского населения приводят к неоднозначным выводам. Сфера занятости в сельской местности с начала перехода к рыночным отношениям претерпела несколько фаз развития и сформировалась в различных формах.

Таблица 2

**Распределение населения, занятого
в экономике Республики Таджикистан, по отраслям [2]**

(тысяч человек)

Наименование	2014	2017	2018	2018г. в % к 2014 г.
Всего занято в экономике	2325,4	2407,0	2425,5	104
–сельское хозяйство, охота и лесоводство	1524,2	1466,1	1474,8	97
– строительство	61,9	101,6	104,1	168
–обрабатывающая промышленность	65,6	86,7	84,0	128
– оптовая и розничная торговля	138,4	170,6	161,3	116

Анализ данных таблицы 2 свидетельствует о том, что доля занятого населения, особенно в сельском хозяйстве с 2014 года до 2018 года снизилась более чем на 3 %, а в абсолютных цифрах с 1524,2 тыс. до 1474,8 тыс. работников. Одним из основных факторов снижения занятости в сельском хозяйстве является низкая заработная плата. Различие между показателями уровня оплаты в сельском хозяйстве и средней заработной платы по республике составляет 40%.

Таблица 3

**Среднемесячная номинальная начисленная заработная
плата работников предприятий и организаций по отраслям
экономики [3]**

Отрасли	2000	2005	2010	2016	2018	2019
Всего	15,57	83,58	354,44	962,16	1233,82	135,52
- промышленность	47,12	191,58	413,18	1139,28	1941,02	2597,48
- сельское хозяйство	7,78	38,39	105,51	303,04	492,13	544,37
- транспорт и связь	30,9	180,98	919,01	2096,85	2336,96	1960,95
- строительство	38,91	198,78	842,93	2170,02	2325,41	2434,84
- здравоохранение и соц. услуги	6,73	40,87	257,55	735,18	831,13	900
- образование	11,56	75,41	278,67	773,85	938,48	1058,54

Самая высокая средняя заработная плата в реальном секторе экономики в 2019 году сложилась в промышленности – 2897,48 сомони, строительстве – 2434,84 сомони, в транспорте и связи – 1960,95 сомони. Самая низкая зарплата в реальном секторе экономики в 2019 году была у работников сельского хозяйства – 544,37 сомони. Сложившийся уровень оплаты труда в сельском хозяйстве обостряет кадровые проблемы отрасли, не способствует закреплению молодежи и специалистов в сельской экономике. Сегодня заработная плата в сельском хозяйстве не обеспечивает даже нормальные условия жизни работников и членов их семей. Уровень оплаты труда должен быть в 2-3 раза выше для того, чтобы работник мог осуществлять деятельность, связанную с воспроизводственными функциями, а также содержать неработающих членов семьи.

В настоящее время в сельской местности весьма актуальными являются организация и развитие различных промыслов, ремесел, цехов по переработке сельскохозяйственной продукции и т.д. Развитие таких вспомогательных производств (относительно ведущей отрасли производства продуктов питания) будет способствовать созданию новых рабочих мест и достойному труду, что в определенной мере приведет к сокращению числа безработных и привлечению молодежи к продуктивной занятости.

В последние годы в стране наблюдается рост количества мелких семейных и индивидуальных фермерских хозяйств. Так, в 2018 году

было зарегистрировано 172 668 дехканских хозяйств, их число с 2012 года 73806 выросло в 2,3 раза [4].

Основным документом стратегического планирования развития страны является «Национальная Стратегия развития Республики Таджикистан на период до 2030 года» и «Среднесрочная программа развития Республики Таджикистан на 2016-2020 годы», в которых особое внимание уделяется развитию сельского хозяйства. Развитие сельского хозяйства оказывает благоприятное воздействие на фермерские хозяйства за счет непосредственного повышения их доходов и обеспечения продовольственной безопасности.

Трудоспособное население сельской местности не заинтересовано в работе в сельском хозяйстве и старается перебраться в город, и основными причинами является низкий уровень заработной платы. Из-за оттока трудоспособного населения в трудовую миграцию в сельском хозяйстве в основном заняты женщины, несовершеннолетние подростки и пожилые люди. Большинство сельских жителей трудоспособного возраста в поисках работы выезжают в Россию, несмотря на значительные затраты на оформление разрешительных документов и стоимость проезда.

Как отмечает в своей статье "Взгляд из России: адаптационные стратегии трудовых мигрантов из Таджикистана" Рыбакова Марина Владимировна, в период с января по июнь 2018 года МВД России поставило на миграционный учет более 8216812 человек (из Узбекистана прибыло 2245519 человек, из Таджикистан 1131392 человек и из Кыргызстана 411321 человек). [5]

Одной из основных целей экономических реформ, проводимых Правительством Республики Таджикистан, является повышение уровня жизни населения страны. Уровень жизни населения во многом определяется размером доходов граждан, а также доступностью услуг образования, здравоохранения, жилищно-коммунальных и других социальных услуг. Основным индикатором доходности занятости в настоящее время является прожиточный минимум, показатель, который, к сожалению, до сих пор не определен. Если в результате трудовой деятельности размер денежного дохода работающего человека больше или равен величине стоимости потребительской корзины, то его деятельность является продуктивной занятостью. При денежном доходе, не достигающем величины минимального потребительского бюджета– деятельность человека можно расценивать как социально неэффективную занятость.

ТОҶИКИСТОН ВА ҶАҶОНИ ИМРӯЗ

Определяющим критерием достаточного уровня трудового дохода, получаемого в результате занятости, могут стать нормы Закона Республики Таджикистан "О прожиточном минимуме Республики Таджикистан" который был утвержден Парламентом Республики Таджикистан от 19 мая 2009 года, №521. Во исполнение требований статьи 6 Закона Республики Таджикистан "О прожиточном минимуме Республики Таджикистан" был разработан проект Закона Республики Таджикистан "О составе и структуре потребительской корзины для основных социально-демографических групп населения Республики Таджикистан». К сожалению, данный проект до сих пор не утвержден.

В соответствии с "Методическими рекомендациями по определению потребительской корзины для основных социально-демографических групп населения в Республике Таджикистан», которые утверждены Постановлением Правительства Республики Таджикистан от 29 декабря 2012 года, №775, определяется стоимость потребительской корзины, необходимой для нормального воспроизводства рабочей силы и обеспечивающей не только возмещение затраченной физической и умственной энергии, но и физическое и интеллектуальное развитие работника и членов его семьи. В методической рекомендации продовольственный набор рассчитан исходя из сбалансированного содержания белков, жиров, углеводов; их энергетическая ценность в среднем на душу населения составляет 2133,9 грамм в сутки, что относится к низкому уровню питания.

Таблица 4

Химический и энергетический состав минимального набора продуктов питания для основных социально-демографических групп населения в Республике Таджикистан

(грамм в сутки)

№	Наименование продуктов питания	Трудоспособное население		Пенсионеры	Дети		На душу населения
		мужчины	женщины		0-6 лет	7-14 лет	
1	Белки	76,3	64,6	64,5	44	69	63,68
2	Жиры	83	64,3	65	49	72,6	66,78
3	Углеводы	390,6	327,6	323,5	212,6	342,3	319,32
4	Энергетическая ценность (ккал)	2616	2150	2137,5	1466	2300	2133,9

ТОЧИКИСТОН ВА ҶАҶОНИ ИМРӢЗ

Академией медицинских наук бывшего СССР в свое время Таджикистану были рекомендованы два варианта норм рационального среднелюдского потребления продуктов питания. Первый вариант был ориентирован на полное обеспечение физиологических потребностей человека белками, жирами и углеводами животного и растительного происхождения, а также витаминами, общей энергетической ценностью 2900 калорий в сутки. Второй исходил из минимально достаточного для нормальной жизнедеятельности человеческого организма набора продуктов с меньшим против первого их количеством в суточном рационе, общей энергетической ценностью 2400 к.калорий. [6]

Потребление продовольствия в среднем на одного жителя республики в 1985 г. имело энергетическую ценность в 2615 к.калорий, в 2020 г. оно снизилось до 2133,9 к.калорий. Намного хуже сложилось положение со структурой питания. Материалы статистики свидетельствуют

Наименование продуктов питания	Трудоспособное население		Пенсионеры	Дети		На душу населения
	Мужчины	Женщины		0 – 6 лет	7-14 лет	
Хлеб, хлебные продукты, бобовые и крупы, всего	178,8	146,4	146,4	99,6	157,2	145,2
Картофель	79,2	64,8	64,8	44,4	69,6	64,8
Овощи и бахчевые	90	73,2	73,2	50,4	79,2	73,2
Фрукты свежие (абрикосы, виноград, яблоки, груши)	36	30	30	20,4	31,2	28,8
Сахар и кондитерские издел.	18	14,4	14,4	9,6	15,6	14,4
Мясопродукты	31,2	25,2	25,2	16,8	27,6	25,2
Рыбопродукты, всего	7,2	5,88	5,88	4,08	6,36	5,88
Молоко и молокопродукты	45,6	37,2	37,2	25,2	39,6	37,2
Яйца (штука)	241,2	198	194,4	133,2	212,4	194,4
Масло растительное, маргарин и другие жиры всего	20,4	16,68	16,68	11,4	17,88	16,56

о том, что в 1985 г. средний житель республики потреблял 31 кг. мяса, в

ТОҶИКИСТОН ВА ҶАҶОНИ ИМРӯЗ

2020 г. – 25,2 кг. Душевое потребление молока и молочных продуктов в пересчёте на молоко в 1985 г. составляло 152 кг, а в 2020 г. – 37,2 кг.

Таблица 5

Таблица минимального набора продуктов питания для основных социально-демографических групп населения по Республике Таджикистан (килограмм в год)

Наименование продуктов питания	Трудоспособное население		Пенсионеры	Дети		На душу населения
	Мужчины	Женщины		0 – 6 лет	7-14 лет	
Хлеб, хлебные продукты, бобовые и крупы, всего	178,8	146,4	146,4	99,6	157,2	145,2
Картофель	79,2	64,8	64,8	44,4	69,6	64,8
Овощи и бахчевые	90	73,2	73,2	50,4	79,2	73,2
Фрукты свежие (абрикосы, виноград, яблоки, груши)	36	30	30	20,4	31,2	28,8
Сахар и кондитерские издел.	18	14,4	14,4	9,6	15,6	14,4
Мясопродукты	31,2	25,2	25,2	16,8	27,6	25,2
Рыбопродукты, всего	7,2	5,88	5,88	4,08	6,36	5,88
Молоко и молокопродукты	45,6	37,2	37,2	25,2	39,6	37,2
Яйца (штука)	241,2	198	194,4	133,2	212,4	194,4
Масло растительное, маргарин и другие жиры всего	20,4	16,68	16,68	11,4	17,88	16,56

Фактическая структура потребления населения далека от рациональной нормы. Согласно расчетам, средний таджикистанец за год имеет возможность съесть около 145,2 кг. хлеба, 194,4 шт. яйца, 64,8 кг. картофеля, 25,2 кг. мясопродуктов. При этом, на наш взгляд, на недостаточном уровне находятся такие траты, как оплата коммунальных услуг, платное лечение, платное образование, и никак не упомянуты потребности в личном развитии и отдыхе.

Несмотря на положительную динамику роста объемов производства сельскохозяйственной продукции, согласно данным "Обследова-

ТОДЖИКИСТОН ВА ҶАҶОНИ ИМРӮЗ

ния бюджетов домашних хозяйств" [7] в 2018 году потребность одного члена домохозяйств в среднем в месяц в килограммах составила по:

- хлебу и хлебоброductам - 165,4 кг.;
- картофелю – 46,4 кг.;
- мясу и мясoproductам– 14,2кг.;
- молоку и молокопродуктам – 60,5 кг.;
- фруктам и ягодам – 38,7кг.;
- сахарам – 16,9 кг.;
- растительному маслу - 18,3кг.;
- яйцам – 84 шт.

Каждый житель республики в среднем потребляет овощей и фруктов, молочных продуктов, а также мяса и яиц в несколько раз меньше годовой нормы. Зато большое количество населения республики потребляет больше хлеба и растительного масла. За счет собственного производства республика удовлетворяет свои потребности лишь по хлебоброductам и растительному маслу.

В соответствии с Постановлением Правительства Республики Таджикистан от 31 августа 2018 года, № 451 "О рекомендуемых физиологических нормах потребления основных продуктов питания на душу населения Республики Таджикистан" предусмотрено 11 наименований продуктов питания, разница предусмотрена только в нормах питания. А нормы, предусмотренные в "Методических рекомендациях по определению минимальной потребительской корзины для основных социально-демографических групп населения в Республике Таджикистан», утвержденные постановлением Правительства Республики Таджикистан от 29 декабря 2012 года, №775, очень занижены.

Таблица 7

Разница норм питания в Республике Таджикистан
(ППРТ 29.12.2012г. №775 ва 31.08.2018г, № 451), кг. в год

Наименование продуктов питания	ППРТ № 775	ППРТ № 451	Разница
– хлеб, хлебные продукты	145,2 кг.	147,7 кг.	-2,5 кг.
– мясо	25,2 кг.	40,8 кг.	-15,6 кг.
– рыба	5,88 кг.	9 кг.	-2,76 кг.
–фрукты	28,2 кг.	124,1кг.	-95,9 кг.
–овощи	73,2 кг.	166,1 кг.	-92,9 кг.
–молоко и молокопродукты	37,2 кг.	115,3 кг.	-78,1 кг.

На наш взгляд, в Республике Таджикистан должен применяться единый подход (рекомендация) при определении нормативов продуктов питания и структуры потребительской корзины, что обеспечит универсальность и взаимодополняемость показателей при планировании производства и оценке уровня жизни населения.

Региональные различия в характере минимального набора продуктов питания выявляются, к примеру, при рассмотрении структуры (набора) питания для таджикских территорий с умеренным климатом с учетом специфики внешней среды и вида трудовой деятельности людей. По данным исследований некоторых экспертов, в горных регионах (ГБАО, районах Шамсиддини Шохин, Муминабад, Ховалинг и Балджуван Хатлонской области, Айни, Горная Матча, г. Пенджикент Согдийской области, Тавильдара, Таджикабад, Рашт, Нурабад, Рогун и Варзоб районов республиканского подчинения) энергетическая ценность фактического потребления (питания) населения почти в полтора раза выше, чем в основной полосе расселения в равнинной местности.

На сегодняшний день изменение внешнеэкономической политики является актуальной задачей в улучшении продовольственной безопасности Таджикистана. Благодаря решению этой задачи возможно обеспечение спроса на отечественную продукцию, а также можно добиться реального роста таджикского аграрного сектора экономики. Проблема улучшения продовольственной безопасности страны может быть решена через принятие соответствующего законодательного акта.

В связи с чем, в ходе реализации данной научной темы предстоит:

—определить примерные нормы расходов продуктов или их стоимость по отдельным регионам, по основным социально-демографическим группам населения Республики Таджикистан в виде "Методических рекомендаций по определению потребительской корзины" для каждого региона отдельно. При этом должны быть учтены существенные региональные различия в количестве потребления белков, жиров, углеводов и витаминов;

—в случаях использования тяжёлых форм физического труда (спорта) предусмотреть повышение норм с учетом калорийности суточного рациона питания пропорционально тяжести выполняемых видов работ (занятий);

—проведение исследования уровня базовых потребностей населения с целью определения параметров прожиточного минимума и потребительской корзины;

—на основе результатов проведенного исследования в сотрудничестве с уполномоченными министерствами и ведомствами разработать

ТОҶИКИСТОН ВА ҶАҶОНИ ИМРӯЗ

проект Постановления Правительства Республики Таджикистан "О минимальной потребительской корзине для основных социально-демографических групп населения Республики Таджикистан".

ЛИТЕРАТУРА

- 1) Статистический ежегодник Республики Таджикистан-2019, стр.284;
- 2) Статистический сборник «Рынок труда в РТ - 2019» Агентства по статистике при Президенте РТ, с.62;
- 3) Статистический ежегодник Республики Таджикистан – 2019г. – стр. 121;
- 4) Статистический ежегодник – 2019, Агентства по статистике при Президенте РТ, с.284;
- 5) Сборник материалов «Миграционные процессы в странах Центральной Азии: социально-экономические аспекты науки и практики» Взгляд из России: адаптационные стратегии трудовых мигрантов из Таджикистан - Рыбакова Марина Владимировна, Ст.173;
- 6) «Экономика Таджикистана» №4, 2016 г. <https://docplayer.ru/68627740-Ekonomika-tadzhikistana.html>;
- 7) Обследование бюджетов домашних хозяйств -2019, стр.34.

ОМИЛҶОИ УСТУВОРИ РУШДИ САТҶИ ЗИНДАГИИ АҶОЛӢ НАСРИДДИНОВ ФИРДАВС ИНОЯТОВИЧ,

муовини сардори раёсати рушди соҳавии Маркази
тадқиқоти стратегии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон
734025, Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 40,
тел. 992 (372) 227-15-83, e-mail: firdavsi.tj@mail.ru

Мақола ба масоили сатҳи зиндагӣ ва омилҳои таъсиррасонӣ ба нишондиҳандаи некуаҳволии аҳоли аз рӯйи татбиқи усулҳои рушди идоракунии ва банақшагирии стратегӣ бахшида шудааст. Инчунин, бо мақсади татбиқи гардидани муқаррароти Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон "Дар бораи ҳадди ақали зиндагӣ" омода гардида, дар он зарурати таҳия ва тасдиққарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи таркиб ва сохтори сабади истеъмоли барои гурӯҳҳои асосии иқтимоӣ демографии аҳоли дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» ба таври возеҳ шарҳ дода шудааст.

Муаллиф чунин мешуморад, ки дар сурати аз ҷониби олимони пажӯҳишигоҳҳои гизои ҷумҳурӣ муайян гардидани меъри маҳсулоти озуқа ба ҳар нафар аҳоли, вобаста ба ҷойгиришавии минтақаҳои ҷумҳурӣ

ТОҶИКИСТОН ВА ҶАҲОНИ ИМРӯЗ

ба ҳадафҳои "Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030" ба тариқи татбиқи барномаи амнияти бехатарии озуқаворӣ расидан мумкин аст.

Бо ба тасвиб расидани лоиҳаи қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон "Дар бораи таркиб ва сохтори сабади истеъмоли барои гуруҳҳои асосии иҷтимоӣ демографияи аҳоли дар Ҷумҳурии Тоҷикистон" се вазифаи стратегияи Ҳукумати ҷумҳури мавриди иҷрои саривақтӣ ва пурра қарор мегирад:

– ба тариқи татбиқи механизми банақшагирии стратегӣ дар соҳаи кишоварзӣ истеҳсоли асосии гуруҳҳои асосии иҷтимоӣ демографияи аҳоли ба таври пурра бо маводи озуқаворӣ таъмин мегарданд;

– давра ба давра вазифаҳои амнияти бехатарии озуқаворӣ аҳоли комилан таъмин карда мешавад;

– тавсияномаҳои методи қабулгардида барои муайян намудани номгӯи маводи сабади истеъмоли заминаи устувор мегузоранд.

Қайдвожаҳо: сабади истеъмоли, меъёри гизои оқилона, талаботи физиологӣ, таркиби сабади истеъмоли (таркиби кимёвӣ ва гизонокии маҷмӯи маводи озуқаворӣ барои аҳоли) ва сохтори сабади истеъмоли (маҳсулоти озуқа, молҳои ғайриозуқа ва хизматрасониҳо).

FACTORS OF SUSTAINABLE GROWTH OF STANDARD OF LIVING NASRIDDINOV FIRDAVS INOYATOVICH,

Deputy Head of Sector Development Department,
Center for Strategic Research under the President of the
Republic of Tajikistan

734026, Tajikistan, Dushanbe, 40 Rudaki ave,
ph.:+992 (372) 227-15-83, e-mail: firdavsi.tj@mail.ru

The article is devoted to the issues of determining the standard of living and the factors affecting the indicator of well-being of the population, from the point of view of the application of the strategic planning and development management methods. The article is based on an analysis of the state of implementation of the Law of the Republic of Tajikistan "On the subsistence minimum." The article expresses the need to develop and approve the Decree of the Government of the Republic of Tajikistan "On the minimum consumer basket for the main socio-demographic groups of the population of the Republic of Tajikistan."

The author believes that when determining the norms of food products for the population of various regions of our country, scientists at the Institute of Nutrition of the Republic can achieve the goals stipulated in the "National De-

velopment Strategy of the Republic of Tajikistan for the period up to 2030" through the implementation of food security programs.

With the adoption of the Decision of the Government of the Republic of Tajikistan "On the minimum consumer basket for the main socio-demographic groups of the population of the Republic of Tajikistan," three strategic tasks of the Government of the Republic will be fulfilled:

- through the introduction of strategic planning mechanisms in the field of agricultural production, the main socio-demographic groups of the population will be fully provided with food;*
- the task of achieving food security will be gradually implemented;*
- adopted methodological recommendations will create a stable base for determining the names of the consumer basket.*

Key words: *consumer basket, rational nutrition norms, physiological demand, composition of the consumer basket (chemical and energy composition of food products for the population), consumer basket structure (food, goods and services).*

УДК: 338.48(575.3)

**ИНКИШОФИ ҶАҶОЛИЯТИ СОҶИБКОРӢ ДАР БАҶШИ
САӢӢӢ ДАР ҶУМӢУРИИ ТОҶИКИСТОН**

АҚИЛҶОНОВ ФУРҚАТ ШАРИФОВИЧ,

н.и.и., дотсенти кафедраи иқтисодиёти байналмилалии

Донишгоҳи технологияи Тоҷикистон

734061, Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯч. Н. Қарабоев 63/3,

тел. (+992) 935-72-77-72; e-mail: Furkat_75@mail.ru

МАЛИКОВ ФАРРУХ ШАРОФОВИЧ,

муаллими калони кафедраи иқтисодиёти байналмилалии

Донишгоҳи технологияи Тоҷикистон

734061, Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯч. Н. Қарабоев 63/3,

тел. (+992) 988889356 e-mail: fmalikov@list.ru

Дар мақола асосҳои назариявии рушди ҷаҷолияти соҳибкорӣ дар баҳши сайёҳӣ баррасӣ карда мешаванд. Омилҳо ва стратегияҳои рушди ҷаҷолияти соҳибкорӣ дар баҳши сайёҳии Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳлил карда шудаанд. Дар натиҷаи таҳлилҳо, динамика ва тамоюли афзоиши селани сайёҳон ва ташили субъектҳои ҷаҷолияти соҳибкорӣ дар баҳши мазкур муайян карда шудаанд. Муайян карда шуд, ки дар солҳои охир барои рушди баҳши сайёҳӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аз ҷониби давлат бисёр барномаҳои давлатӣ қабул ва амалӣ карда шудаанд, барои рушди ҷаҷолияти соҳибкорӣ дар баҳши мазкур шароитҳо муҳайё карда шуда, ба субъектони хоҷагидор имтиёзҳои гуногун пешниҳод карда мешаванд.

Калидвожаҳо: сайёҳӣ, ҷаҷолияти соҳибкорӣ, омилҳо, шартҳо ва имтиёзҳо.

Баҳши сайёҳӣ ҳамчун падидаи нави иқтисодиёт ва яке аз самтҳои сердаромадтарини он дар ҷаҳони муосир арзёбӣ мегардад. Солҳои охир даромаднокии ин баҳш аз даромаднокии саноати нафту газ, мошинсозӣ ва кимиё баландтар баҳогузори гардида, ба ин соҳа таваҷҷӯҳ бештар шуда истодааст.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аз ҷониби Ҳукумати мамлакат ҷиҳати рушди баҳши сайёҳӣ чораҳои мушаххас қабул ва анҷом дода шудаанд. Аз ҷумла, якҷанд минтақаҳои байналмилалии сайёҳӣ ташкил карда шуда, меҳмонхонаҳо ва марказҳои тичоратии ба талаботи муосир ҷавобгӯ сохта, ба истифодаи умум пешниҳод карда шуданд.

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки дар натиҷаи тадбирҳои андешидашуда сол аз сол ташрифи сайёҳони хориҷӣ ба ҷумҳурӣ зиёд гардида истодааст. Аммо новобаста аз ин, захираҳои сайёҳии ҷумҳурӣ ба таври зарурӣ истифода нагардида, ба меъёрҳои муосиру байналмилалӣ сайёҳӣ ҷавобгӯ намебошанд, ҳамчунин шароити мусоид барои сайёҳон ба таври кофӣ муҳайё карда нашудааст. Аз ин рӯ, хеле сари вақт ва мақсаднок мебуд, ки ислоҳот дар ин соҳа идома дода шавад, то ки сахми баҳши сайёҳӣ дар рушди иқтисодию иҷтимоии кишвар ба таври назаррас зиёд шавад.

Баҳши туризм яке аз бахшҳои асосии таъминкунандаи рушди иқтисодӣ ба шумор меравад. Дар даҳсолаи охир туризм дар ҷаҳон бо вучуди бӯҳронҳои иқтисодиву молиявӣ, таҳаввулоти сиёсӣ ва тағйироти иҷтимоӣ босуръати устувор рушд карда истодааст [2, с.143].

Дар ин радиф, бояд қайд намуд, ки Тоҷикистон имкониятҳои бузурги рушди баҳши сайёҳиро доро мебошад. Аз ҷумла мавҷудияти қуллаҳои азими кӯҳҳои Помир, Роҳи бузурги абрешим, табиати нотақрор ва иқлими мусоид, фарҳангу таърихи қадима, мавзеҳои нодири тиббии муолиҷавӣ, кӯҳнавардӣ, фарҳанги баланди меҳмоннавозӣ, таъмини амнияти шахсӣ ва дигар омилҳо барои сайёҳони хориҷӣ ҷолиби диққат аст.

Туризмӣ байналмилалӣ имрӯзҳо яке аз бахшҳои ба таври динамикӣ рушдкунандаи фаъолияти иқтисодии берунмарзӣ гаштааст, ки дар бисёр мамлакатҳои дунё ба соҳаи зудрушдкунандаи савдои бузург табдил ёфтааст. Тичорати сайёҳӣ соҳибкоронро бо сармояҳои ибтидоии камтарин, муҳлати тези харочотбарории онҳо, талаботи доимӣ ба хизматрасонии сайёҳӣ ва сатҳи баланди даромаднокии харочоти анҷомдода ҷалб месозад.

Омилҳои, ки талабот ба туризмро ба миён меоранд, метавонанд ба се гурӯҳи асосӣ муттаҳид карда шаванд: маърифатӣ, минтақавӣ, иқтисодӣ [2, с.48].

Ба гурӯҳи омилҳои маърифатӣ майлу рағбат ба тамошои ҷойҳои таърихӣ, фарҳангӣ, ҳоҷагӣ ва табиӣ иқлимӣ дохил мешаванд.

Ба ҷойҳои тамошои таърихӣ-фарҳангӣ ёдгориҳои археологӣ ва таърихӣ, осорхонаҳо, нигористонҳои адабӣ, театрҳо ва дигар объектҳои метавон ворид кард. Инчунин, одатҳо, либос, ошхона ва дигар зухуроти эҷодиёти халқ, ки чун ёдгориҳои этнографӣ тавсиф карда мешаванд, майлу рағбати махсусро ба миён меоранд.

Ба ҷойҳои тамошобоби табиӣ-иқлимӣ шароитҳои мусоиди иқлим (ҳарорати муътадили ҳаво, зиёд будани рӯзҳои офтобии хушк ва бебод), манзараҳои зебо (чангал, баҳр, кӯл, кӯҳҳо, ғорҳо)-ро

метавон ворид намуд. Шароитҳои иқлимӣ ва ҷуғрофӣ барои рушди варзиши тобигона ва зимистона шароит фароҳам меоранд. Минтақае, ки ба табобат ва солимгардонии сайёҳон мусоидат менамоянд, диққати махсусро ҷалб мекунанд.

Ба ёдгориҳои хоҷагидорӣ гуногунии шаклҳои пешбурди хоҷагӣ дохил карда мешаванд. Ба гурӯҳи омилҳои минтақавӣ рӯйдодҳо дар минтақаи мазкур, масалан фестивал ва кинофестивалҳои театри, мусиқӣмусобиқаҳои варзишии гуногун (олимпиадаҳо, бозиҳо, спартакиадаҳо, мусобиқаҳо ва ғ.), намоишгоҳҳо, карнавалҳо, ярмаркаҳо ва ғ., ки метавонанд сабабгори аз минтақа дидан намудани сайёҳон гарданд, дохил карда мешаванд.

Ба гурӯҳи омилҳои иқтисодӣ шароитҳои иҷтимоӣ-иқтисодии сайёҳат дохил мешаванд. Ба онҳо бахши хизматрасонӣ, системаи нақлиёт, бахши савдои чакана ва корхонаҳои хӯрока, аз он ҷумла мағозаҳо барои сайёҳони хориҷӣ, ки молҳоро бо нархи арзон ба фурӯш мебароранд, мансубанд.

Тамоми фаъолияти субъекти хоҷагидори сайёҳӣ бо пешниҳод намудани хизматрасониҳои гуногун ба сайёҳон алоқаманд мебошад. Сайёҳон ба сифати истифодабарандагони хизматрасонӣ, ки субъектони хоҷагидор истеҳсол мекунанд, баромад менамоянд.

Субъектони хоҷагидори сайёҳӣ се вазифаро иҷро мекунанд:[3, с. 71]

- а) хизматрасонии сайёҳӣ;
- б) фурӯхтани ин хизматрасониҳо;
- в) ташкили истеъмоли хизматрасониҳои мазкур.

Дар ҷараёни фурӯхтан ва ташкили истеъмоли хизматрасониҳо, хизматрасонӣ ба сайёҳон ба миён меояд, зеро фаъолият оид ба фурӯш ва ташкили истеъмолот – ин ҷараёни хизматрасонӣ мебошад. Мавҷудияти ҳамаи ин се вазифаҳо имконият медиҳанд, ки ҳамаи субъектони хоҷагидори сайёҳӣ ба соҳаи ягона – туризм муттаҳид карда шаванд.

Мавқеи туризм дар таркиби соҳаҳои хоҷагии халқро аз рӯйи мавқеаҳои зерин бояд баҳо дод:

Туризм – маҷмӯи байнисоҳавии диверсификацияшудаи зерсохтори иҷтимоӣ-маишӣ мебошад. Хусусияти туризм бо дурангии таъиноти он дар иқтисодиёти мамлакат муайян карда мешавад.

Туризм арзиши моддии навро дар шакли хизматрасонӣ ба вучуд меорад ва ба фурӯш мебарорад, инчунин, хизматҳои ғайримоддиро барои хизматрасонии сайёҳон низ тайёр ва ба фурӯш мебарорад, аз ин рӯ, он вазифаҳои истеҳсоли ва ғайриистеҳсолиро доро мебошад.

ТОҶИКИСТОН ВА ҶАҶОНИ ИМРӯЗ

Ҷараёни хоҷагидорие, ки дар соҳаи туризм амалӣ мешавад, ҷараёни истеҳсолӣ-хизматрасонӣ ба ҳисоб меравад.

Рушди ояндаи соҳаи туризм аз рушд додани хизматрасонӣ дар самтҳои гуногуни он вобастагӣ дорад. Аз ин рӯ, барои ба ин муваффақиятҳо ноил гаштан лозим меояд, ки ба инфрасохтори соҳаи туризм, ки маҷмуи хизматрасониҳоро дарбар мегирад диққати ҷиддӣ диҳем.

Мафҳуми индустрияи туризм бори аввал соли 1971 дар конференсияи СММ (Созмони Милали Муттаҳид) баён гардида буд. Дар асоси он мафҳуми индустрияи туристӣ ҳамчун маҷмӯи навъҳои фаъолияти истеҳсолӣ ва ғайриистеҳсолӣ, ки ба истеҳсоли мол ва хизматрасонӣ барои шахсони саёҳаткунанда равона гардидааст, доништа мешавад.

Системаи муносири туризм якҷанд субъектҳои хоҷагидориро дарбар мегирад [3, с.91]:

- ширкатҳо–истеҳсолкунандагони хадамоти туристӣ (табобатгоҳҳо, санаторияҳо, базаҳои истироҳатӣ, машваратҳои касбӣ ва ғайра);
- ширкатҳо–туроператорҳо, яъне ширкатҳое, ки маҳсулоти туристиро таҳрезӣ намуда, ба фурӯш мебароранд;
- ширкатҳо–турочонсӣҳо, ки ба сифати фурӯшандагони маҳсулоти туристӣ баромад менамоянд;
- ширкатҳои махсусгардида, ки хизматрасониро доир ба ҷойгиркунонӣ пешниҳод менамоянд (пансионатҳо, хона-истироҳатгоҳҳо, меҳмонхонаҳо, меҳмонсаройҳо) кемпингҳо;
- муассисаҳои махсусгардонидашудаи хӯроки умумӣ (тарабхонаҳо, қаҳвахонаҳо, ошхонаҳо ва ғайра);
- муассисаҳои нақлиётӣ махсусгардонидашуда (муассисаҳои нақлиёти ҳавоӣ, автомобилӣ, катора, баҳрӣ, дарёӣ ва ғайра);
- муассисаҳои савдо ва ширкатҳои тиҷоратӣ, ки ба истеҳсоли молҳои туристӣ махсусгардонидашудаанд;
- муассисаҳои фароғатӣ дар туризм (толорҳои синамо ва консертӣ, толорҳои бозиҳои автоматикикунонидашуда ва ғайра);
- муассисаҳои таблиғотӣ–иттилоотӣ (очонсӣҳои таблиғотӣ, марказҳои туристӣ ва ғайра).

Корхонаҳои давлатӣ (корхонаҳои воҳидӣ ё соҳомии миллӣ, минтақавӣ ва маҳалие, ки бо туризм машғуланд).

Рушди бахши сайёҳӣ ба иқтисодиёти миллӣ даромадҳои назаррас оварда метавонад. Илова ба миқёси воқеии даромад аз бахши сайёҳӣ, бахши мазкур дорои афзалиятҳои дигар низ мебошад, аз ҷумла:

♦ қисми зиёди даромадҳо бо асъори хориҷӣ ба даст оварда мешаванд, ки барои устувор нигоҳ доштани тавозуни пардохти давлат мусоидат мекунад;

♦ хароҷоти зиёди ин бахш бевосита ба даромад меравад. Аз ҳар як доллари ба баҳши сайёҳӣ харҷ шуда 70 сенти он даромади соф аст. Ин аз таносуби даромадҳои саноати мошинсозӣ, алоқа, кимӣ ва саноати истихроҷи маъданҳои кӯҳӣ болотар аст;

♦ ҳар 1 доллари дар баҳши сайёҳӣ (масалан, дар меҳмонхонаҳо) сарф карда шуда, 3 доллари дигарро дар сохторҳои алоқаманди баҳши сайёҳӣ (масалан, таъминкунандагони хизматрасониҳои меҳмонхонаҳо, ширкатҳои сохтмони меҳмонхонаҳо) ба вучуд меорад;

♦ баҳши сайёҳӣ одатан, аз соҳибкории хурди маҳаллӣ иборат аст, ки маънои сатҳи нисбатан баланди нигоҳдории даромади бадаст-омадаро дар мамлакат дар муқоиса бо бозгардони даромад аз тарафи сармоягузори хориҷӣ ва таъминкунандагони маҳсулот ифода менамояд;

♦ ба ҳисоби миёна аз ҳар як доллари сарфшуда дар баҳши сайёҳӣ 91 сенти он дар иқтисодиёти ватанӣ мемонад;

♦ хусусияти баҳши сайёҳӣ дар он аст, ки ба тақсими нисбатан баробари даромад дар иқтисодиёт мусоидат намуда ба марказонадашудани он дар як ё якчанд корхонаи калон роҳ наметаҳад;

♦ Сайёҳӣ аксаран ҳамчун воситаи асосии дастгирии минтақаҳо, махсусан, минтақаҳои кӯҳӣ ва дурдасти кишоварзӣ, ки дигар афзалиятҳои иқтисодиро соҳиб нестанд, ба ҳисоб рафта, чунин натиҷа ба тақсими минтақавии сарватзо мусоидат менамояд ва заминаи асосии баланд бардоштани сатҳи зиндагии мардум дар маҳалҳо ба шумор меравад;

♦ Таъсири ғайримустақими баҳши сайёҳӣ, масалан талабот ба маҳсулоти маҳаллӣ ва ё мутахассисони маҳаллӣ метавонад барои ташаккули заминаи воқеии рушди соҳаҳои дигари саноат мусоидат намояд.

Баҳши сайёҳӣ ҷойҳои кори навро ба вучуд меорад, зеро таъмини меҳмондорӣ кори меҳнатталаб ба ҳисоб меравад. Ин, пеш аз ҳама, ҷойҳои кори навро барои аҳолии маҳаллӣ мебошад. Чунин ҷойҳои кори дар ҳамаи сатҳҳои фаъолияти меҳнатӣ, аз директори иҷроияи шабакаи меҳмонхонаҳо то пешхизмат, сарнишини ширкати ҳавопаймӣ ва роҳбалади кӯҳӣ ташкил карда мешаванд. Синну сол ва чинсият барои пешбурди фаъолият дар соҳаи сайёҳӣ монеа шуда наметавонанд ва имкониятҳо номаҳдуд мебошанд.

Инчунин, хусусиятҳои сайёҳӣ ин бахшро ба яке аз соҳаҳои беҳтарин барои оғози фаъолияти нави соҳибкорӣ табдил медиҳад. Талабот ба сармоя дар баҳши сайёҳӣ метавонад на он қадар зиёд бошад, аммо имкониятҳои соҳа бениҳоят васеъ мебошанд. Одамони мансубияти

ТОЧИКИСТОН ВА ҶАҶОНИ ИМРӢЗ

ичтимоияшон гуногун метавонанд фаъолияти соҳибкории худро дар баҳши сайёҳӣ оғоз намоянд. Ин ҷойҳои қорӣ дар маҳалҳо аксаран бо якҷанд имконияти алтернативии шугл ташкил карда шуда, воситаи ягонаи бартараф намудани тарки ҷои муқимии зист аз тарафи ҷавонон бо мақсади ҷустуҷӯи қор дар хориҷи кишвар ба ҳисоб меравад.

Рушди сайёҳӣ аз шароити табиӣ ва муҳити сохташудаи атроф вобаста буда, фарҳанги маҳаллӣ, ҳӯрок ва нӯшокиҳои миллӣ, таърих ва осори фарҳангиро дар бар мегирад. Ин «маҳсулот» заминаи асосии баҳши сайёҳӣ ба шумор меравад. Одатан, одамон барои тамошои мусаввараи зебои ҳуҷраи ҳоби меҳмонхона ба саёҳат намебароянд. Дикқати онҳоро бештар куҳҳо, кӯлҳо ва ё шаҳрҳои қадима (бошароити мусоид барои гузаронидани шаб) ба худ ҷалб менамояд.

Бинобар ин, рушди баҳши сайёҳӣ бояд аз як насл ба наслҳои дигар якҷоя бо фаъолият оиди муҳофизати табиат ва муҳити сохташудаи атроф, осори ниёгон, дастгирии фарҳанг ва маданияти маҳаллӣ, расму оин, касбу ҳунароҳои мардумӣ ба роҳ монда шавад.

Асоси тичорати баҳши сайёҳӣ ба афзалиятҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва экологӣ низ мувофиқ мебошад ва бинобар ин баҳши мазкур яке аз беҳтарин соҳаҳо барои таъмини мувозинати идеалии устувории экологӣ, иҷтимоӣ ва иқтисодӣ ба ҳисоб меравад.

Туризмро ҳамчун соҳаи муҳимми иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба назар гирифта, Ҳукумати кишвар як қатор чорабиниҳо барои барқароршавӣ ва рушди туризми байналхалқӣ дар малакат, барои ташкили дастрасии ҷумҳурӣ барои ташрифориҳои туристони хориҷӣ, беҳтар намудани вазъи инфрасохторҳои туристӣ ва санаторию курортӣ, ҷалби сармояҳо ва ҳамин тавр, табдил додани Тоҷикистон ба ҷойи тамошои ҷаҳонии туристӣ қабул шудааст.

Бо мақсади боз ҳам тавсеа баҳшидани соҳаи сайёҳӣ, истифодаи самараноки имкониятҳои мавҷуда дар ин самт, инкишофи инфрасохтори сайёҳӣ, беҳтар кардани сифати хизматрасонӣ, густариши раванди танзими давлатӣ ва дастгирии сайёҳии дохиливу хориҷӣ, ҷалби ҳарчи бештари сармоя дар ин самт ва омода кардани кадрҳои болаёқат соли 2017 Кумитаи рушди сайёҳии назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон таъсис дода шудааст. Ҳамчунин, Ҳукумати мамлакат якҷо бо вазорату идораҳои марбута ва мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ бо мақсади боз ҳам рушд додани соҳа ва истифодаи васеи имкониятҳои мавҷуда, рушди инфрасохтори сайёҳӣ, баланд бардоштани сифати хизматрасонӣ, густариши раванди танзими давлатӣ ва дастгирии сайёҳӣ, ҷалби ҳарчи бештари сармоя, ҷамоаҳангсозии

фаъолияти ҳамаи сохтору мақомоти дахлдор ва омода намудани кадрҳои болаёқатро дар ин самт таъмин карда истодаанд.

Шаҳри Душанбе дар Саммити Федератсияи Ҷаҳонии Туристӣ (WTСF), ки аз 7 то 9 сентябри соли 2018 дар шаҳри Чиндаои Ҷумҳурии Мардумии Чин баргузор гардид, ба узвияти Федератсияи Ҷаҳонии Шаҳрҳои Туристӣ (WTСF) пазируфта шуд. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон маълумоти оморӣ оид ба соҳаи сайёҳӣ дар заминаи тавсияҳои методологияи Созмони Ҷаҳонии Туризм (СҶТ), ки дар ҳамаи кишварҳои узви созмон истифода бурда мешавад, таҳия карда мешавад. Тибқи методологияи Созмони Ҷаҳонии Туризм, ҳар як шаҳрванде, ки аз макони зисти худ ба ҷойи дигар сафар намуда, беш аз 24 соат таваккуф мекунад ва ба кори музднок машғул намешавад, ҳамчун сайёҳ ҳисобида мешавад.

Шаҳсони зерин аз категорияи сайёҳ хориҷ карда мешаванд:

1) шахсоне, ки бо мақсади кор мунтазам сарҳади давлатиро (ё маъмури) убурмекунанд, ки ҷои истиқомати доимии онҳо ба ҳисоб намеравад;

2) тибқи шартномаи кӯтоҳмуддати меҳнатӣ дар кишвар (ё минтақа), баистиснои ҷои истиқомати доимии худ (коргарони мавсимӣ дар соҳаи кишоварзӣ, сохтмон, меҳмонхона ва тарабхонаҳо ва дигар хизматрасониҳо, инчунин кормандони дигар) бо доштани шартномаи расмӣ меҳнатӣ.

Экскурсант–шаҳси воқеие, ки сайёҳат ё тамошоро бе шабгузаронӣ дар хориҷикишвар анҷом медиҳад.

Дар моҳҳои январ–декабри соли 2019 шумораи шахсони хориҷие, ки ба Ҷумҳурии Тоҷикистон ташриф овардаанд, 1319,2 ҳазор нафарро ташкил намуд. Аз шумораи умумии шаҳрвандони хориҷие, ки ба ҷумҳурӣ ворид гардидаанд, 1257,3 ҳазор нафарашон ба ҳайси сайёҳ (тибқи методологияи Созмони Ҷаҳонии Туризм) арзёбӣ мегарданд.

Афзоиши шумораи шахсони хориҷии ҳамчун сайёҳ воридшуда (ташрифоварда) нишон медиҳад, ки шумораи онҳо нисбат ба ҳамин давраи соли 2018-ум 222,6 ҳазор нафар зиёд мебошад. Дар сурате, ки Тоҷикистон бештар бартарияти табииро соҳиб мебошад, муваффақияти рушди баҳши сайёҳӣ омилҳои бештареро назар ба осон гардонидани дастрасӣ ба бештари мамлакатҳои ҷаҳон ва бунёди пойгоҳи ҳуқуқии баҳши сайёҳӣ талаб менамояд. Барои ноил шудан ба муваффақият, идоракунии мукамал, мунтазам ҷорӣ намудани навоариҳо, ягонагии мақсадҳои бахшҳои хусусиву давлатӣ ва хоҳиши мубориза бурдан дар шароити рақобати шадид зарур мебошанд.

Воридоти бештари сайёҳон ба Ҷумҳурии Тоҷикистон аз рӯйи мамлакатҳо [1, с.126]

№	Давлатҳо	Шумораи умумӣ дар соли 2019	Соли 2019 (ҳамчун сайёҳ)	Соли 2018 (ҳамчун сайёҳ)	Нисбат ба соли 2018 (афзоиш)	
1.	Ўзбекистон	853634	844363	733153	+111210	+15,1%
2.	Русия	212062	198664	157910	+40754	+25,8%
3.	Қирғизистон	116277	112023	68788	+43235	+62,8%
4.	Қазоқистон	20930	18481	13933	+4548	+32,6%
5.	Афғонистон	22856	14659	8827	+5832	+66,1%
6.	Чин	20200	9579	8059	+1520	+18,8%
7.	Туркия	6607	5665	4075	+1590	+39,1%
8.	ИМА	6631	5463	3418	+2045	+59,8%
9.	Олмон	3987	3375	2256	+1119	+49,6%
10.	Ҳиндустон	3808	3118	1038	+2080	+3,0 бар
11.	Украин	3427	2795	1613	+1182	+73,2%
12.	Беларус	2459	2109	1979	+130	+6,5%
13.	Туркменистон	2342	2103	1257	+846	+67,3%
14.	Британия	2533	2026	1440	+586	+40,6%
15.	Франса	2015	1682	1252	+430	+34,3%
16.	Чопон	1814	1594	565	+1029	+2,8 бар
17.	Италия	1899	1444	644	+800	+2,2 бар
18.	Молдова	1562	1364	1010	+354	+35,1%
19.	Канада	1470	1218	768	+450	+58,5%
20.	Кореяи Ҷанубӣ	1561	1125	715	+410	+57,3%

Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ба масъалаи рушди сайёҳӣ аҳамияти махсусзоҳир намуда, заминаи меъёрии ҳукукии соҳа устувор шуда истодаанд. Аз ҷумла, санадҳои зерин қабул карда шудаанд:

- Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон "Дар бораи туризм";
- Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон "Дар бораи ҳунармандӣ";
- Барномаи рушди сайёҳӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2018-2020";

– Стратегияи рушди сайёҳӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то солҳои 2030" ва Нақшаи чорабиниҳои амалисозии он барои солҳои 2019–2022.

Нақшаи чорабиниҳои амалисозии Стратегия барои солҳои 2019–2022 тадбирҳои муҳимро дар самти рушди институционалии соҳаи сайёҳӣ, ташаккули инфрасохтор, тарғибу ташвиқи имкониятҳои сайёҳӣ ва кашфи бозорҳои нава, чорабиниҳо дар самти ташаккули бренди миллии сайёҳӣ дар сатҳи байналмилалӣ, омодагории кадрҳои соҳа ва тақмили ихтисоси онҳо ва мутобикгардони соҳаи сайёҳӣ ба стандартҳои байналмилалӣ ва таъмини амнияти сайёҳон дар бар мегирад.

Дар соли 2019 дар ҷумҳурӣ 160 ширкатҳои сайёҳӣ фаъолият намуда ба сайёҳон хизмат расониданд, ки нисбат ба ҳамин давраи соли гузашта 34 ширкат зиёд фаъолият намуданд. Бо мақсади таъмин намудани хизматрасонии босифат ба шахсони хориҷии воридшуда дар ҷумҳурӣ 182 меҳмонхона (бо дарназардошти шахсони воқеӣ) 5 меҳмонхонаи панҷситорадор, 16 меҳмонхонаи чорситорадор, 24 меҳмонхонаи се ситорадор, 7 меҳмонхонаи 2 ситорадор ва 1 меҳмонхонаи дараҷаи якум ва 129 меҳмонхона бедараҷа фаъолият кардаанд [1, с. 127].

Дар ин давра 18 адад хостел ва мотелҳо, 44 адад осоишгоҳ, 8 адад марказҳои муолиҷавӣ ва дармонгоҳҳои солимгардонӣ, 9 адад хонаҳои истироҳатӣ, 2 адад пансионату кемпинг ва 2 адад базаҳои сайёҳӣ ва истироҳатӣ фаъолият намуданд. Масоҳати умумии субъектҳои хизматрасонӣ (меҳмонхонаҳо ва осоишгоҳҳо) дар ин давра 174,5 ҳазор метри мураббаъ, шумораи хучраҳо 7575 адад ва шумораи катҳо 16340 ҷойро ташкил додааст.

Қобили қайд аст, ки амалигардони қисми зиёди чорабиниҳо дар самти ислоҳоти бахши сайёҳӣ бо мақсади баланд бардоштани рақобатпазирии соҳа он қадар мушкул нестанд. Ҷумҳурии мо бар тариҳои зиёди табииро соҳиб мебошад. Ин бар тариҳо набояд сарфи назар карда шаванд. Новобаста аз дигар омилҳо, танҳо эътиمود намудан зарур аст, ки сайёҳон ба кишвари мо ташриф меоранд. Идоракунии самараноки омилҳои мусоид вазифаи муҳим буда, маънои онро дорад, ки манфиатҳои имконпазирро метавон дар ояндаи дарозмуддат афзоиш дод. Дар аксари соҳаҳо ин чорабиниҳои маҷмӯӣ ва мувофиқашуда нақшаи умумии стратегиро низ талаб мекунанд.

Бо дарназардошти сатҳи рақобат дар бахши сайёҳӣ ва интиҳоби васеъ барои сайёҳони имконпазир имрӯз аз нуқтаи назари мизочи эҳтимоли амал кардан муҳим аст. Аз ҳама роҳи осон ва устувори ноил гардидан ба муваффақият ҳарчӣ беҳтар қонеъ намудани талаботи сайёҳон нисбат ба дигар мамлакатҳо мебошад. Айни замон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ширкатҳои зиёди сайёҳӣ амал мекунанд, ки

ТОЧИКИСТОН ВА ҶАҲОНИ ИМРӢЗ

ба хизматрасонии сайёҳони дохилӣ ва хориҷӣ машғуланд. Аксари онҳо дар шакли соҳибкории хурд амал мекунанд, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои онҳо миқдори зиёди имтиёзу сабукиҳо пешниҳод карда мешавад.

Барои ҳавасманд намудани рушди сайёҳии воридотӣ, яъне ҷалби сайёҳони хориҷӣ ба мамлакат Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон барои ширкатҳои сайёҳӣ имтиёзҳои зиёдеро пешниҳод мекунад, ба монанди: ҳангоми ворид намудани масолеҳи сохтмонӣ, ки барои бунёди бинову иншооти бахши сайёҳӣ равона мешаванд, соҳибкор аз пардохтҳои гумрукӣ озод мешавад, ҳангоми ворид намулани воситаҳои нақлиёти нав, ки барои бахши сайёҳӣ истифода мешаванд, соҳибкор нисфи пардохтҳои гумрукиро месупорад ва ғайра.

Ширкатҳои асосие, ки ба ҷалби сайёҳон ба мавзӯҳои сайру саёҳатии мамлакат сарукардоранд инҳо мебошанд:

Ҷадвали 2.

Ширкатҳои сайёҳии Тоҷикистон [6]

№	Ширкатҳои сайёҳӣ	Минтақаи ҷойгиршавӣ
1.	Помир–Осиёи Марказӣ	н. Мурғоб
2.	Помир пикс	ш. Душанбе
3.	Артуч	ш. Панҷакент
4.	Боми Ҷаҳонгур	н. Рӯшон
5.	Сайру саёҳати кӯҳӣ	ш. Душанбе
6.	Гиди Помир	н. Мурғоб
7.	ҶДММ "Ҷавохир"	ш. Душанбе
8.	Атлас-травел	ш. Душанбе
9.	Сарез-тревел	н. Рӯшон
10.	Саёҳатҳои кӯҳии Помир	ш. Панҷакент
11.	ҶДММ "Диана ва Т"	ш. Душанбе
12.	Зурмиш	ш. Панҷакент
13.	Олами саёҳат	ш. Душанбе
14.	ҶДММ "Қуҳандиз"	ш. Панҷакент
15.	ҶДММ "М.ТУР"	ш. Душанбе
16.	ҶДММ "Магнум"	ш. Душанбе
17.	ҶДММ "Авант-тур"	ш. Душанбе
18.	ҶДММ "Ганҷина"	ш. Душанбе
19.	ҶДММ "Ориент Адвентур"	ш. Душанбе
20.	"Ором тревел"	ш. Душанбе
21.	ҶДММ "Панҷакент-Интур"	ш. Панҷакент
22.	ҶДММ "РОҲАТ ТУР"	ш. Душанбе

ТОҶИКИСТОН ВА ҶАҶОНИ ИМРӯЗ

23.	ҶДММ "Тоҷикистон Тревел"	ш. Истаравшан
24.	ҶДММ "Бадахшон Тревел"	ш. Хоруғ

Ҳукумати мамлакат барои боз ҳам афзоиш ёфтани шумораи субъектони фаъолияти соҳибкорӣ дар баҳши сайёҳӣ чорабиниҳои муайянро амалӣ намуда истодааст. Дастгирии давлатии соҳибкории хурду миёна яке аз роҳҳои асосии таъмини рушди устувори макроиқтисодии мамлакат ба ҳисоб меравад. Дар таҷрибаи ҷаҳонӣ ҳавасманд ва дастгирӣ намудани соҳибкории хурду миёна аз тарафи давлат бо мақсади рушди миллӣ чун қоида ҳисобида мешавад. Дар баробари ин, вазифаи давлат дар он аст, ки бо шартҳои имтиёзнок ба ширкатҳои хурду миёна захираҳои молиявӣ, техникӣ ва ғайраро пешниҳод кунад ва ташаббуси инфиродиро ҳамаҷиҳата дастгирӣ намояд. Давлат дар мадди аввал чунин вазъи ҳуқуқӣ ва иқтисодиро созмон диҳад, ки ба соҳибкории хурду миёна имконияти на танҳо худро дар як сатҳ нигоҳ дорад, балки рушд низ ёбад.

Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон низ дар солҳои охир ҷиҳати баланд бардоштани донишҳои ҳуқуқии соҳибкорон ва бо мақсади дастгирӣ ва рушди минбаъдаи соҳибкории хурду миёна аз байн бурдани санҷишҳои беасос аз тарафи мақомоти санҷишӣ, мизҳои гирд ва вохӯриҳои доир ба фаҳмондадихӣ оид ба санадҳои меъёрии ҳуқуқии амалкунанда бо соҳибкорон баргузор намуда, як қатор санадҳои меъёрии ҳуқуқиро қабул намудааст, ки ҳоло мавриди амал қарор доранд.

Бояд қайд кард, ки дар давоми ду соли сипаришуда ба зиёда аз 20 қонуни амалкунанда ва санадҳои меъёрии идоравии мақомоти давлатӣ тағйиру иловаҳо ворид карда шуда, онҳо ба Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон "Дар бораи бақайдгирии давлатии шахсони ҳуқуқӣ ва соҳибкорони инфиродӣ" мутобик гардонид шудаанд.

АДАБИЁТ

1. Вазъи иҷтимоӣ-иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои моҳҳои январ-декабри соли 2019. Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2020

2. Гуляев Б.Г./ Организация туристской деятельности, - М.: «Нолидж», 2016.

3. Квартальнов В.А./Иностранный туризм, - М.: «Финансы и кредит», 2015.

4. Чеботарь Ю.М. Туристский бизнес. - М.: Мир деловой книги 2015.

5. Сомонаи расмӣи Агентии омили назди президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон www.stat.tj.

6. Сомонаи расмии Кумитаи рушди сайёҳии назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон www.traveltajikistan.tj

РАЗВИТИЕ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В ТУРИСТИЧЕСКОЙ ОТРАСЛИ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

АКИЛДЖОНОВ ФУРКАТ ШАРИФОВИЧ,

к.э.н., доцент кафедры международной экономики Технологического университета Таджикистана

734061, Таджикистан, г. Душанбе, ул. Н. Карабаева 63/3,

тел. (+992) 935-72-77-72; e-mail: Furkat_75@mail.ru

МАЛИКОВ ФАРРУХ ШАРОФОВИЧ,

старший преподаватель кафедры международной экономики Технологического университета Таджикистана

734061, Таджикистан, г. Душанбе, ул. Н. Карабаева 63/3,

тел. (+992) 988-88-93-56; e-mail: fmalikov@list.ru

В статье рассматриваются теоретические основы развития предпринимательской деятельности в туристической отрасли. Проанализированы факторы и стратегии развития предпринимательской деятельности в туристической отрасли Республики Таджикистан. Определены динамика и тенденции роста туристического потока и организация субъектов предпринимательской деятельности в данной сфере. Выявлено, что в последние годы для развития туристической отрасли в Республике Таджикистан со стороны государства принимается и реализуется большое количество государственных программ, для развития предпринимательской деятельности в данной отрасли создаются условия и предоставляются льготы хозяйствующим субъектам.

Ключевые слова: туризм, предпринимательская деятельность, факторы, условия, льготы.

ТОҶИКИСТОН ВА ҶАҲОНИ ИМРӮЗ
ENTREPRENEURSHIP DEVELOPMENT IN THE TOURISM
INDUSTRY OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

AKILJONOV FURKAT SHARIFOVICH,

candidate of Economics, Associate Professor, Department of International Economics, Technological University of Tajikistan
734061, Tajikistan, Dushanbe, N. Karabaev street 63/36,
tel.: (+992) 935727772; e-mail: Furkat_75@mail.ru

MALIKOV FARRUKH SHAROFOVICH,

Senior Lecturer, Department of International Economics, Technological University of Tajikistan, 734061, Tajikistan, Dushanbe, N. Karabaev street 63/3,
tel.: (+992) 988889356; e-mail: fmalikov@list.ru

The article discusses the theoretical foundations of the development of entrepreneurial activity in the tourism industry. The factors and strategies for the development of entrepreneurial activity in the tourism industry of the Republic of Tajikistan are analyzed. The dynamics and growth trends of the tourist flow and the organization of business entities in this area are determined. It has been revealed that in recent years, for the development of the tourism industry in the Republic of Tajikistan, the state has adopted and implemented many state programs, for the development of entrepreneurship in this industry, conditions are created and privileges are provided to business entities.

Key words: *tourism, entrepreneurial activity, factors, conditions, benefits.*

**ТАҲАВВУЛОТИ НАЗАРИЯВИИ ТАШАККУЛИ ИТТИҲОДИЯҲОИ
КЛАСТЕРӢ**

ИБРОҲИМОВ ИЛҲОМУДДИН РАДЖАБАЛИЕВИЧ,

н.и.и., дотсенти кафедраи андоз ва андозбандии Донишгоҳи миллии
Тоҷикистон

734025, Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 17,

тел.: 98-911-88-22, email: ilhomuddin@mail.ru

САИДОВА МИҶҶОҶА ҶАМШЕДОВНА,

аспиранти кафедраи молияи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

734025, Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 17,

тел.: 98-912-22-18, email: saidzodamijgona91@mail.ru

Дар мақола масъалаҳои назариявии ташаққули иттиҳодияҳои кластерӣ, таҳаввулоти кластер ва муаммоҳои рушди он тадқиқ шудааст. Муайян гардидааст, ки дар бораи кластер ақидаҳои гуногуни муосир вуҷуд доранд, ки барои Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шароити феълӣ хеле ҳам зарур мебошанд.

Қайд мегардад, ки кластер шакли муосири ҳамгироии корхонаҳои истихроҷӣ, коркардабарорӣ, истеҳсоли маснуоти тайёр, мол ва хизматрасонӣ, мубодилавӣ, хизматрасонии баъдифурӯшӣ ба ҳисоб рафта, барои пеиравии корхонаҳои мазкур мусоидат менамояд.

Хусусан, дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон, баъди пошхӯрии ИҶШС, робитаҳои корхонаҳои саноатӣ бо давлатҳои собиқ ИҶШС гусаста гардиданд, ки ташкили чунин ҳамгирӣ – кластер хеле сари-вақтӣ буда, барои пеиравии соҳаҳои саноат заминаи воқеӣ мегузорад.

Калидвожаҳо: назарияҳои ташаққули иттиҳодияҳои кластерӣ, корхонаҳои истихроҷӣ, коркардабарорӣ, истеҳсоли маснуоти тайёр, мол ва хизматрасонӣ, мубодилавӣ, хизматрасонии баъдифурӯшӣ.

Таҳлили таҷрибаи хоҷагидории ҷаҳонӣ нишон медиҳад, ки самти аз ҷиҳати иқтисодӣ нисбатан самаранок, рақобатпазир ва ояндадори рушди тичорат кооператсияи истеҳсолӣ мебошад, ки дар он корхонаҳои хурд, миёна ва калон иштирок намуда ва дар ниҳоят ба ташкили корхонаҳои саноатӣ бо номи кластерҳо оварда мерасонанд.

Мафҳуми «кластер» дар робита ба соҳаҳо ва ширкатҳо ба гардиши илмӣ аз ҷониби иқтисодчии амрикоӣ М.Портер дар соли 1990 ворид

карда шудааст. Ҳамзамон, бо консепсияи ромби афзалиятҳои рақобатпазирии миллии он, ки дар миёни ҳамаи таҳқиқот оид ба рақобатпазирии миллии ва минтақавӣ маъруф мебошад [1].

Умуман, истилоҳи "кластер", ки онро аз забони англисӣ ҳамчун (1) ҳӯша, (2) андухт, концентратсия; (3) гурӯҳ маънидод месозанд, маънои муқаррариро дошта дар аксари илмҳои табиӣ пеш аз иқтисодиёт бомуваффақият мавриди татбиқ қарор мегирифт. Бояд қайд кард, ки ҳанӯз дар ибтидои соли 1970 истилоҳи «кластер» аз ҷониби географҳои иқтисодии Русия А.Горкин ва Л.Смирягина ва иқтисоддонҳои шведӣ К.Фредриксон ва Л.Линдмарк барои муайянсозии корхонаҳо дар фазо истифода мегардид [2].

Чӣ тавре дар адабиёти иқтисодӣ қайд шудааст, тахти мафҳуми кластер фирмаҳои мустақили истеҳсоли ё хизматрасонӣ (аз ҷумла молтаҳвилкунандагонии онҳо), ихтироъкорони технологияҳо ва ноу-хау (донишгоҳҳо, пажӯҳишгоҳҳои илмӣ-таҳқиқотӣ, ширкатҳои муҳандисӣ), ки нисбатҳои бозорӣ (брокерҳо, мушовирон) ва истеъмолкунандагонро, ки бо ҳамдигар дар доираи як занҷираи ягонаи эҷоди арзиш ва дорои наздикии ҷуғрофӣ мебошанд фаҳмида мешавад. Ҳамзамон, сарҳади ҷуғрофии кластер воқеияти иқтисодиро инъикос намуда, бо сарҳадҳои маъмурӣ ва сиёсӣ ҳатман мувофиқат намекунад. Ҳамзамон, ҳудуди расмӣ ҷуғрофии он ба робитаҳои байнишахсӣ ва ҳамкорӣҳои наздики агентҳои бозори дохилӣ мусоидат намуда, андӯшти сармояи иҷтимоиро ҳавасманд мекунад, ки массаи нисбии он таҳкурсии рушди инноватсиониро ташкил медиҳад [2].

Ба ақидаи академик Ҷ.С.Пириев зери мафҳуми «кластер» муттаҳид намудани унсурҳои алоҳида дар як воҳиди кулл бо мақсади иҷрои (татбиқи) вазифаи муайян фаҳмида мешавад. Дар маҷмӯъ, ин унсурҳо «мафҳуми бештареро ифода мекунад», аз он ки дар алоҳидагӣ маънидод мегарданд. Маънои шабехро мафҳуми «кластери иқтисодӣ» касб намудааст, ки чунин ифода мегардад "инҳо гурӯҳҳои ширкатҳои бомуваффақият рақобаткунанда мебошанд, ки дар натиҷаи муттаҳидшавии худ мавқеи рақобатпазирро дар бозорҳои соҳавӣ, минтақавӣ, миллии ва ҷаҳонӣ таъмин мекунад" [3].

Бояд қайд кард, ки кластер на танҳо аз ҷиҳати истеҳсоли маҳсулоти нисбӣ, балки аз ҷиҳати ҷуғрофӣ низ муттаҳид карда шудааст. Он "ҳалшуда" буда, дар доираи як фазои ягонаи иттилоотии дохилӣ муттаҳид карда шудааст, ки бо муҳити беруна ҳамчун организми комил алоқаманд ва ҳамкорӣ мекунад.

Аз солҳои 90-ум сар карда, падидаи кластеризатсияи фазои иқтисодӣ ба ҷалб сохтани таваҷҷуҳи ҳукуматҳо, олимони ва коршиносон шу-

ТОҶИКИСТОН ВА ҶАҶОНИ ИМРӯЗ

рӯъ намуда, ба як унсури асосии сиёсати иқтисодии бисёр давлатҳо табдил ёфт. Дар як муддати кӯтоҳ, кластеризатсия худро ҳамчун кутби нави рушди низоми хоҷагидорӣ ҷаҳонӣ исбот намуд. Ҷомеашиноси маъруф Э.Тофлер онро "мавҷи нав"-и рушди капитализм номид. Ин мавҷ таҷассумгари тамоюлоти объективии мезо-интегратсия гардида, ба ҳеҷ ваҷҳ натиҷаи таҷрибаҳои муқоисашаванда нест. То имрӯз аз ҷониби кластерҳо тақрибан 50 дарсади иқтисодиёти давлатҳои пешрафтаи ҷаҳон фаро гирифта шудааст [4].

Аз миёнаҳои солҳои 90-уми асри гузашта таҳқиқоте, ки оид ба таҳлили мушкилоти кластерҳо бахшида шуда буданд, аз ҷониби иттиҳодияҳои тичорати ҷаҳонӣ ва илмӣ, аз ҷумла, дар доираи Иттиҳоди Аврупо, Созмони Ҳамкории Иқтисодӣ ва Рушд (OECD) ва Созмони Ҷаҳонии Тичорат (СҶТ) мавриди баҳсу баррасӣ қарор гирифтанд.

Бартариҳои муҳимтарини таҳлили кластерӣ барои мақсадҳои сиёсати саноатӣ, ки онро ин қадар маъмул сохт, он аст, ки ин равиш диққати худро ба соҳаҳои алоҳида ва оқибатҳои рақобатпазирӣ неву, балки ба робитаи миёни соҳаҳо ва ширкатҳо, яъне ба рушди низоми омилҳои истеҳсолот ва рақобат, коҳиш додани хароҷоти нақлиётӣ, баландбардории ҳосилнокии меҳнат ва ба даст овардани фоидаи иловагии низомнок аз беҳтарсозии мубодилаи иттилоотӣ миёни ширкатҳо ва соҳаҳо равона месозад.

Лаҳзаҳои асосии воқеии кластер аз он иборат аст, ки нақши марказиро дар мустаҳкам намудани шабакаи алоқаҳо миёни субъектҳои иқтисодӣ–иштирокчиёни кластер ишғол менамояд. Ҳамзамон, ҳадафҳо тавассути сода кардани дастрасӣ ба технологияҳои муосир, тақсимаҳои хатарҳо дар шаклҳои мухталифи фаъолиятҳои муштарак, ки аз ҷумла таъмини дастрасии муштарак ба бозорҳои хориҷӣ, ташкили таҳқиқоти муштарак илмӣ-таҳқиқотӣ, мубодилаи муштарак дониш ва воситаҳои асосӣ, суръатбахшии равандҳои омӯзишӣ аз ҳисоби консентратсия ва алоқаҳои ҷисмонии мутахассисони сатҳи ҷаҳонӣ, кам кардани хароҷоти трансаксионӣ дар соҳаҳои гуногун тавассути вусъат бахшидани эътимод миёни аъзоёни кластер таъмин карда мешаванд.

Дар кластерҳо омезиши мураккаби рақобат ва ҳамкорӣ ташаккул ёфтааст. Онҳо ба ҳар ҳол дар сатҳҳои гуногун қарор дошта, якдигарро пурра мекунанд, алахусус, дар равандҳои инноватсионӣ. Ҳамкорӣ бо истеъмолкунандаи дохилии кластер ба рақобат, ба иқтисоди хориҷӣ, баръакс, асосан ба кооператив «баста шудааст». Кластерҳо дар бозори ҷаҳонӣ ҳамчун агентҳои ягонаи шабака ва рақобат ҳузур доранд, ки ба онҳо имкон медиҳад, ки баробарҳуқуқ баромад намуда ба тамоюлҳои пуркудрати рақобати ҷаҳонӣ муқовимат кунанд. Намунаҳои инро дар

бисёр кишварҳо пайдо намудан мумкин аст, ба монанди: водии Силикон дар ИМА, Монпелье дар Фаронса, Кембрич дар Британия, Ҳейтберг дар Австрия, Мюнхен, Ҳамбург ва Дрезден дар Олмон (охиринҳояшон номи фаҳрии "Водии Силикони асри 21"-ро гирифтанд) ва ғайра. Сиёсати навоварие, ки дар кластерҳо ба таври корпоративӣ татбиқ мешавад, метавонад хароҷоти амалиётро ба таври назаррас коҳиш диҳад [5].

Тамоюли дигари рушд дар даҳсолаҳои охир ин кооператсияи байнифирмавии корхонаҳои хурд мебошад, ки дар он, заминаи принципи уфуқии ҳамкорӣ ба ҳисоб меравад, яъне корхонаҳои хурди тақрибан бо иқтисодии истеҳсолии худ ба таври якранг барои баландбардоштани таҳассусмандӣ ва рақобат муттаҳид мегарданд. Чунин гурӯҳҳои корхонаҳои хурд барои ба даст овардани ҳадафҳои дар лоиҳа гузошташуда ҳангоми ба даст овардани самарани якҷояи иқтисодӣ аз миқёс, ки ба коҳиш додани хароҷоти маъмурӣ, нақлиётӣ ва ғайра имкон фароҳам меорад ба фаъолони ҳамкорӣ намудан шурӯъ менамоянд. Кластерҳои мобилӣ, ки бисёр фирмаҳои хурдро муттаҳид мекунад, ба фирмаҳои калон рақобат эҷод намуда, низомҳои истеҳсолии маҳаллиро ташкил медиҳанд, ва минтақаҳое, ки дар онҳо чунин корхонаҳои хурд ҷойгиранд, нақши парадигмаи рушди минтақаро мебозанд. Кластерҳои ба содирот нигаронидашуда ба фирмаҳое, ки ба узвияти онҳо дохил мешаванд, имкон медиҳанд, ки сифати маҷмӯии маҳсулотро дастаҷамъона беҳтар намуда, қисми зиёди бозорҳои хориҷиро ишғол кунанд.

Ба омӯзиши хусусиятҳои ташаккул ва рушди кластерҳо қисми зиёди муаллифон рисолаҳои худро бахшидаанд, аммо М.Портер машҳуртарин пажӯҳишгари ин соҳа дар ҷаҳон шуморида мешавад. Дар консепсияи худ, вай кӯшиш кард, ки назарияи иқтисодии неоклассикии аз ҷониби Л.Маршалл эҷодшударо бо назарияи фаъолияти иқтисодии хориҷии фирмаҳо муттаҳид созад. Пеш аз омӯзиши рақобатпазирӣ дар сатҳи мамлакат, М. Портер ба мушкилоти рақобат дар сатҳи ширкатҳои алоҳида машғул буд. Натиҷаҳои асосии таҳқиқот аз рӯи ин мавзӯ дар ду китоб: "Стратегияи рақобатӣ: усулҳои таҳлили соҳаҳо ва рақибон" ва "Афзалияти рақобат: таъсис ва нигоҳдории фаъолияти муваффақ" нашр гардиданд.

Дар асоси маводҳои ҷамъшуда Портер занҷири мантикии зеринро сохт: агар ширкатҳои рақобатпазир бошанд, он гоҳ онҳо соҳаҳои рақобатпазирро дар иқтисодиёти кишвар ташкил медиҳанд, ки дар навбати худ рақобатпазирӣ умумии давлатро дар бозорҳои ҷаҳонӣ дастгирӣ мекунад. Бинобар ин, ба сифати меъёри рақобатпазирӣ

кишвар ҳиссаи кишвар дар содироти ҷаҳонии ҳар як маҳсулот интиҳоб карда шуд. Таҳти мафҳуми рақобатпазирии давлат қобилияти рақобатпазирии содиротии он фаҳмида мешавад, ки тавассути фаъолияти иқтисодии хориҷии ширкатҳо ифода меёбад. Ҳамин тавр, Портер на ба иқтисодиёт дар маҷмӯъ, балки ба баъзе соҳаҳо ва бахшҳои иқтисодиёт диққати худро равона сохт.

Барои муайян кардани омилҳо барпосозии бартариятҳои рақобатии кишварҳо ва минтақаҳо, Портер ва кормандони ӯ таҳқиқоти ҷаҳорсоларо анҷом доданд. Даҳ кишвари дунё, ки дар соли 1985-ум 50 дарсад содироти ҷаҳонро таъмин карда буданд, мавриди омӯзиш қарор гирифта буданд: Британия, Олмон, Дания, Италия, Корея, Сингапур, ИМА, Швейтсария, Шветсия ва Чопон.

Пажӯҳишҳо дар ду марҳала гузаронида шуданд. Дар аввал, аз рӯи маҷмӯаҳои омӯри соҳаҳо муайян карда шуданд, ки мувофиқи онҳо ин кишварҳо дар муқоиса бо рақибони пурқувват дар бозори ҷаҳонӣ муваффақиятҳои бузургро ба даст оварданд. Ба ҳайси нишондиҳандаи муваффақиятҳои бадастомада ҳиссаи моли содиротӣ дар ҳаҷми умумии содироти ҷаҳонии ин маҳсулот, ки бо иштироки сармояи маҳаллӣ истеҳсол шудааст, интиҳоб гардид. Сипас ҷадвалҳои содиротии ин намуни маҳсулот барои се соли таҳқиқшаванда (1971, 1978 ва 1985) тартиб дода шуданд. Баъдан гурӯҳи Портер таърихи таъсиси соҳаҳои пешрафтаи ҳар як кишварро мавриди омӯзиш қарор дод. Инчунин, соҳаҳо, ки аз захираҳои табиӣ хеле вобастагӣ доштанд, аз соҳа хориҷ карда шуданд, зеро афзалиятҳои рақобатии онҳоро ба осонӣ дар асоси назарияи классикии иқтисодӣ шарҳ додан мумкин буд.

Тамоми молҳои баррасӣ шаванда аз рӯи аломати соҳавӣ дар 16 бахш (кластер) гурӯҳбандӣ гардида, ба се гурӯҳи калон ҷудо карда шуданд: 1) соҳаҳои асосӣ; 2) соҳаҳои саноат ва соҳаҳои дастгирикунанда; 3) истеъмоли ниҳой ва соҳаи хизматрасониҳо. Дар натиҷаи таҳлил як намунае маълум шуд: барои ҳар яке аз даҳ кишвари омӯхташуда аз 3 то 6 бахши нисбатан рақобатпазир хос мебошад.

Портер тасдиқ мекунад, ки бояд рушди тамоми кластерҳоро бидуни истисно дастгирӣ намуд, зеро пешгӯӣ кардан ғайриимкон аст, ки кадом кластер тезтар рушд карда истодаасту кадомаш—сусттар. Аз ин рӯ, сиёсати ҳукумат, ки тавассути он кӯмак танҳо ба кластерҳое, ки дар айни замон дорои суръати баланди рушд мебошанд, ба андешаи ӯ, иштибоҳ аст.

Консепсияи М.Портер дар консентратсияи корхонаҳои рақобатпазир дар доираи як соҳа асос меёбад. Як ё якчанд фирмаҳо, ки рақобатпазирро дар бозори ҷаҳонӣ ба даст меоранд, таъсири синер-

гетикӣ худро ба муҳити наздик паҳн мекунанд: таъминкунандагон, истеъмолкунандагон ва рақибон, ки «кластер»-ро ташкил медиҳанд—гурӯҳи ширкатҳои аз ҷиҳати ҷуғрофӣ ва ташкилотҳои ба ҳам алоқаманде, ки дар соҳаи муайян фаъолият намуда бо фаъолияти умумӣ ва якдигарро пурракунанда тавсиф карда мешаванд. [1]

Чӣ тавре ки дар боло қайд гардид, равиши М.Портер дар коркарди низоми детерминанти бартариятҳои рақобатии кишварҳо—«ромби рақобатпазир» асос ёфтааст: 1) шароитҳои омилӣ (захираҳои инсонӣ ва табиӣ); 2) шароитҳои талаботи дохилӣ (сифати талабот, мувофиқии тамоюлҳои рушди талабот дар бозори ҷаҳонӣ); 3) соҳаҳои ҳаммонанд ва хизматрасон (воридшавии ашёи хом ва маҳсулоти нимтайёр); 4) стратегия ва сохтори фирмаҳо, рақобати дохилисоҳавӣ.

Ба ҷаҳор детерминанти номбаршуда ду қувваи мустақил таъсир мерасонанд:

1) Ҳукумат, чунки дар таъсиси бартариятҳои рақобатии кишварҳо, нақши муҳимро мебозад.

2) Вазъият, чунки идора намудани ин омил қариб, ки ғайриимкон аст.

Ҳамин тариқ, ромби бартариятҳои рақобатӣ ва кластерҳо танҳо таълимоти назариявӣ буданро хотима дода, аҳамияти амалии худро касб намуданд [6].

Баръакси намоёндагони мактаби иқтисодии Аврупо (А. Лимер, Д. Соллиер, И. Толенадо), М. Портер далелҳоеро овард, ки ҷаро иқтисодиётро бояд аз рӯйи гурӯҳбандии анъанавии ширкатҳо аз рӯйи соҳаҳо неву аз нуқтаи назари кластерҳо баррасӣ намуд. Низоми кластерӣ ба хусусияти рақобат ва манбаъҳои ноилгардии афзалиятҳои рақобатпазирӣ беҳтар мутобиқ гардид; инчунин, нисбат ба соҳаҳо, онҳо алоқаҳои муҳим, пуррасозии муттақобиларо миёни соҳаҳо, маркетинг, дарки талаботҳои муштариён, паҳн кардани технология, малака ва иттилоотро фаро мегиранд [7].

Иқтисодчии тоҷик М.А.Ҷӯраев ақидаи М. Портерро инкишоф дода, чунин мепиндорад, ки "кластери минтақавӣ" ин корхонаҳо, фирмаҳо ва ширкатҳои аз ҷиҳати техникаю технологӣ ба ҳам вобастае, ки дар худуди муайян марказонида шудаанд, инчунин инфрасохтори хизматрасонандаи онҳо, ки дар асоси манфиатҳои иқтисодӣ муттаҳид шудаанд ва барои амалинамоии технологияҳои инноватсионӣ бо дастгирии бевоситаи мақомоти давлатӣ ва минтақавӣ равона шуда, мақсади ниҳонии онҳо таъмини самараи синергетикӣ дар асоси истифодаи бартариятҳои рақобатии якдигарӣ мебошад [8].

Дар марҳалаи кунунии рушди иқтисодӣ, истифодаи назарияи кластерӣ барои ҳалли самараноки масъалаҳои амалии ташкили ҳамгироии худудиву истеҳсолӣ дар минтақа имконпазир мебошад. Тибқи он, сохтори истеҳсолии минтақа бояд дар самте рушд кунад, ки истифодаи маҳсулоти як соҳаро барои эҳтиёҷоти якҷанд соҳаи дигар фароҳам оварад. Ҳамин тариқ, миёни тамоми соҳаҳои, ки дар маҳалли мазкур пешниҳод гардидаанд, алоқаҳои устуворе таъсис дода мешаванд, ки имкон медиҳанд ин соҳаҳоро дастгирӣ намуда, ба муътадилсозии иқтисодиёти минтақа саҳм гузоранд. Ин аз он вобаста аст, ки моҳияти амалнамоии кластер дар истифодаи як захираи маҳдуди ягонаи аз ҷониби ташкилотҳои ҳамгироигардидаи хеле баланд диверсификатсияшуда асос ёфтааст. Вазифаи кластер рушди минтақа бо роҳи муносиб гардонидани истифодаи дастраси захираҳои маҳдуд (имкониятҳо), ки барои рушди инноватсия асос мебошад, ба ҳисоб мераванд. Тибқи ин назария, хусусиятҳои гурӯҳбандии кластерҳо вучуд доранд, ки бо хусусиятҳои хоси минтақа муайян карда мешаванд.

Гурӯҳбандии кластерҳо гурӯҳҳои корхонаҳоро муайян мекунад, ки ба онҳо таъя намуда метавон стратегияи рушди минтақаро ташаққул (ё тасҳеҳ) дод. Пешакӣ аломатҳои асосиеро муайян мекунад, ки ба ташаққули як намуди мушаххаси кластер асос ёфтаанд.

Ба ҳайси аломатҳои истифода намудани аломатҳои зерин пешниҳод карда мешавад [9, 10]:

1) дараҷаи кушода будани кластер (имконияти фаъолияти кластерро танҳо бо истифодаи захираҳои худӣ ё ҷалби захираҳои хориҷиро ба минтақа муайян мекунад);

2) пуррагии истифодаи захираҳои аввалия (ба устувории гурӯҳҳои ташаққулёфтаи кластерӣ таъсир мерасонад: ҳангоми ҳиссаи кам истифодаи захираҳои аввалия, имконияти истифодаи он аз ҷониби корхонаҳои дигари берун аз кластер меафзояд, ки рақобатпазирии худӣ кластерро паст мекунад);

3) эътимоднокии шабакаҳои азнавтасимкунии захираҳо (устувории ҷараёнҳои логистикиро миёни корхонаҳои кластерӣ таъмин мекунад);

4) мавҷудияти дастгирии давлатии соҳаи пешсафи кластер (қобилияти ҳимояи манфиатҳои кластер, қобилияти ба даст овардани афзалиятҳои иловагии рақобатӣ тавассути ҳамкорӣ бо давлат).

Ба хусусиятҳои хоси кластерҳо инҳо тааллуқ доранд:

1. Мавҷудияти мавқеи қавии рақобатӣ дар бозорҳои байналмилалӣ ва / ё миллӣ ва иқтисодии баланди содиротии аъзои кластер (иқтисодии таҳвил берун аз минтақа). Ба ҳайси нишондиҳандаҳои

рақобатпазирӣ метавонанд инҳо баррасӣ карда шаванд: сатҳи баланди ҳосилнокии бисёромила, сатҳи баланди содироти маҳсулотҳо ва хизматрасониҳо (ва ё сатҳи баланди таъминот берун аз минтақа).

2. Мавҷудияти афзалиятҳои рақобатӣ барои рушди кластер дар қаламрави худ, ки ба онҳо метавонанд инҳо марбут доништа шаванд: вазъи муфиди ҷойгиршавии ҷуғрофӣ, дастрасӣ ба ашёи хом, мавҷудияти захираҳои кадрӣ махсус, мавҷудияти таҳвилгарони ҷузъҳо ва хизматрасониҳои алоқаманд, мавҷудияти муассисаҳои таълимии махсус ва ташкилотҳои таҳқиқотӣ, мавҷудияти инфрасохтори зарурӣ ва дигар омилҳо. Ба сифати нишондиҳандаҳои афзалиятҳои рақобатии ҳудуд метавонанд инҳо баррасӣ гарданд, аз ҷумла ҳаҷми андӯхтгардидаи сармоягузориҳои мустақими ҷалбшуда.

3. Консентратсияи ҷуғрофӣ ва наздикии ҷойгиршавии корхонаҳо ва ташкилотҳои кластер, ки имконияти ҳамкорӣ мутақобиларо фароҳам меоранд. Ба ҳайси нишондиҳандаҳои консентратсияи ҷуғрофӣ, метавонанд нишондиҳандаҳое баррасӣ гарданд, ки сатҳи баланди махсусгардонии минтақаро тавсиф месозанд.

4. Доираи васеи интиҳоби иштирокчиён, ки барои пайдоиши самараи мусбӣ ҳамоҳангии кластерҳо кифоя мебошад. Ба сифати нишондиҳандаҳо метавонанд, нишондиҳандаҳое баррасӣ гарданд, ки сатҳи баланди шуғло дар корхонаҳо ва ташкилотҳое, ки ба кластер дохил мешаванд тавсиф месозанд.

5. Мавҷудияти ҳамкориҳои самарабахш миёни иштирокчиёни кластерҳо, аз ҷумла, истифодаи механизмҳои пудратчӣ, ҳамкорӣ корхонаҳо бо ташкилотҳои таълимӣ ва илмӣ таҳқиқотӣ, таҷрибаи ҳамоҳангсозии фаъолият оид ба пешрафти коллективӣ молҳо ва хизматрасониҳо дар бозорҳои дохилӣ ва хориҷӣ.

Профессор А.Б.Мирсаидов кластерро ҳамчун категорияи иқтисодие маънидод мекунад, ки равандҳо ва муносибатҳои навро дар соҳаи ташакулӣ сохторҳои рақобатпазирӣ иқтисодиёт ифода менамояд [11]. Категорияҳои асосии иштирокчиёни кластер инҳоянд:

– корхонаҳо (ташкилотҳо), ки ба самтҳои асосии фаъолият махсус гардонида шудаанд;

– корхонаҳое, ки барои корхонаҳои махсусгардонидашуда маҳсулот ё хизматрасониро фароҳам меоранд;

– корхонаҳо (ташкилотҳо), ки соҳаҳои истифодаи умумиро хизматрасонӣ мерасонанд, аз ҷумла инфрасохтори нақлиётӣ, энергетикӣ, муҳандисӣ, экологӣ ва иттилоотӣ–телекоммуникатсионӣ;

ТОҶИКИСТОН ВА ҶАҶОНИ ИМРӯЗ

–ташкили инфрасохтори бозор (хизматрасониҳои аудиторӣ, машваратдиҳӣ, қарзӣ, суғуртавӣ ва лизингӣ, логистика, тичорат, амалиёт бо амволҳои ғайриманқул);

–созмонҳои илмию таҳқиқотӣ ва таълимӣ, ташкилотҳои ғайритичоратӣ ва ҷамъиятӣ, ассотсиатсияҳои соҳибкорон, палатаҳои савдо ва саноат;

–ташкили инфрасохтори инноватсионӣ ва инфрасохтори дастгирии соҳибкории хурд ва миёна: бизнес-инкубаторҳо, паркҳои технологӣ, паркҳои саноатӣ, фондҳои сармояи венчурӣ, марказҳои таҳвили технология, марказҳои рушди тарроҳӣ, марказҳои сарфаи энергия, марказҳои дастгирии зерпудрат;

–марказҳо ва агентҳои рушди соҳибкорӣ, ҷалби сармоягузориҳо, агентҳои доир ба дастгирии содироти молҳо, фондҳои давлатӣ ва маҳаллӣ оид ба дастгирии соҳибкорӣ, фондҳои кумаки қарзӣ (фондҳои кафолатӣ, фондҳои кафолатнок), фондҳои саҳомии сармоягузорӣ ва фондҳои сармоягузорию муштарак; ҷалби сармоягузориҳо барои соҳибкории хурд ва миёна ва ғайра.

Бо дарназардошти хусусиятҳои соҳавӣ, намудҳои зерини кластерҳо чудо карда мешаванд [12]:

1. Кластерҳои дискретӣ корхонаҳоеро дар бар мегиранд, ки истеҳсоли маҳсулотеро (ва ё хизматрасониҳои марбутаро) ба роҳ мемонанд, ки аз ҷузъҳои дискретӣ иборат мебошанд, корхонаҳо дар соҳаи мошинсозӣ, саноати ҳавопаймоӣ, киштисозӣ, мошинсозӣ ва дигар бахшҳои маҷмӯи муҳандисӣ, ва инчунин истеҳсоли маводҳои сохтмониро низ дар бар мегирад. Чун қоида, ин кластерҳо аз ширкатҳои хурду миёна–таъминкунандагон, ки дар атрофи корхонаҳои васлкунӣ ва ташкилотҳои сохтмонӣ рушд мекунанд, иборатанд.

2. Кластерҳои равандӣ аз корхонаҳои ташаккул ёфтаанд, ки ба соҳаҳои равандӣ тааллуқ доранд, ба монанди кимиё, селлюлоза ва қоғаз, соҳаи металлургия, ва инчунин кишоварзӣ, саноати ҳӯрокворӣ ва ғайра.

3. Кластерҳои инноватсионӣ ва “эҷодӣ” дар “бахшҳои нав” ба монанди технологияҳои иттилоотӣ, биотехнология, маводҳои нав ва инчунин дар бахшҳои хизматрасонӣ, ки бо татбиқи фаъолияти эҷодӣ (масалан, кинематография) алоқамандӣ доранд, рушд мекунанд. Кластерҳои инноватсионӣ шумораи зиёди ширкатҳои навро, ки дар раванди тичоратикунории технологияҳо ва натиҷаҳои фаъолияти илмӣ, ки дар муассисаҳои таҳсилоти олӣ ва ташкилотҳои таҳқиқотӣ ба миён меоянд дар бар мегиранд.

4. Кластерҳои сайёҳӣ дар заминаи дороиҳои сайёҳии минтақа ташаккул ёфта, аз корхонаҳои соҳаҳои мухталифи марбут ба хизматрасонии сайёҳон иборат мебошанд, масалан, операторони сайёҳӣ, меҳмонхонаҳо, соҳаҳои хӯроки ҷамъиятӣ, истеҳсолкунандагони тӯҳфаҳо, ширкатҳои нақлиётӣ ва ғайраҳо.

5. Кластерҳои нақлиётӣ–логистикӣ маҷмӯи инфрасохтор ва ширкатҳоеро дар бар мегиранд, ки дар нигоҳдорӣ, хизматрасонӣ ва интиқоли молҳо ва мусофирон тахассус ёфтаанд. Ба кластер инчунин, ташкилотҳои дохил шуда метавонанд, ки объектҳои инфрасохтори бандарӣ, ширкатҳои, ки дар соҳаҳои баҳр, дарё, замин, нақлиёти ҳавоӣ, таҳвилҳо, комплексҳои логистикӣ ва ғайра махсус гардонида шудаанд хизматрасонӣ менамоянд. Кластерҳои нақлиётӣ–логистикӣ дар минтақаҳои, ки дорои иқтидори назарраси транзитӣ мебошанд, рушд меkunанд. Кластерҳои навҳои омехта метавонанд хусусиятҳои якҷанд хели кластерҳоро якҷоя кунанд.

Дар маҷмӯъ, қайд кардан зарур аст, ки кластер шакли муносири ҳамгироии корхонаҳои истихроҷӣ, коркардабарорӣ, истеҳсоли маснуоти тайёр, мол ва хизматрасонӣ, мубодилавӣ, хизматрасонии баъдифурӯшӣ ба ҳисоб рафта, барои пешрафти корхонаҳои мазкур мусоидат менамояд. Хусусан, дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон, баъди пошхӯрии ИҶШС, робитаҳои корхонаҳои саноатӣ бо давлатҳои собиқ ИҶШС густарда гардиданд, ки ташкили чунин ҳамгирӣ–кластер хеле саривақтӣ буда, барои пешрафти соҳаҳои саноат заминаи воқеӣ мегузорад.

АДАБИЁТ

1. Портер М. Конкуренция: Пер. с англ. - М.: Издательский дом «Вильямс», 2006. — 608 с.

2. Пилипенко, И.Р. Кластерная политика в России / И.Р. Пилипенко // Общество и экономика. - 2008. - №8. - с. 5-12.

3. Пириев Дж.С. Теоретические основы территориальной организации производства и региональной кластерной политики// Вестник Таджикского национального университета, серия экономических наук. – Душанбе, 2019. – С. 66-70.

4. Плехова Ю. О. Анализ внешних резервов развития промышленных предприятий в постиндустриальной экономике / Ю. О. Плехова // Экономический анализ: теория и практика. - 2008. - № 3. - С. 54-56.

5. Скоч А.В. Синергетический эффект кластерообразующих инвестиций: методы количественной и качественной оценки // Менеджмент в России и за рубежом, №3, 2008, стр. 22.

6. Лозинский С., Праздничных А. Конкурентоспособность и отраслевые кластеры: новая повестка дня для российского бизнеса и власти // Мир индустрии, №2, 2003.

7. Хикматов Р.И., Гараев А.А. Международный опыт развития кластеров // Менеджмент в России и за рубежом, №3, 2008.

8. Джуроев М.А. Формирование регионального хлопкового кластера (на материалах хатлонской области) / дисс. на соиск. уч. степ. к.э.н. по специальности 08.00.05 - Экономика и управление народным хозяйством (региональная экономика) – Душанбе -2019. – С. 23.

ТЕОРЕТИЧЕСКАЯ ЭВОЛЮЦИЯ ФОРМИРОВАНИЯ КЛАСТЕРНЫХ АССОЦИАЦИЙ

ИБРОХИМОВ ИЛХОМУДДИН РАДЖАБАЛИЕВИЧ,

к.э.н., доцент кафедры налоги и налогообложения Таджикского национального университета

734025, Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки 17,

тел.: 98-911-88-22, e_mail: ilhomuddin@mail.ru

САИДОВА МИДЖОНА ДЖАМШЕДОВНА,

аспирант кафедры финансов Таджикского
национального университета

734025, Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки 17,

тел.: 98-912-22-18, e_mail: saidzodamijgona91@mail.ru

В статье рассматриваются теоретические проблемы формирования кластеров, проблемы кластерного риска и его развития. Отмечается, что в современных условиях существуют различные современные идеи о кластере, которые очень важны для Республики Таджикистан.

Отмечается, что кластер представляет собой современную форму интеграции добывающих предприятий, переработки, производства готовой продукции, товаров и услуг, бирж, послепродажного обслуживания и способствует развитию этих предприятий.

Особенно в условиях Республики Таджикистан, после распада СССР были созданы промышленные предприятия с государствами бывшего СССР, и создание таких кластерных объединений позволит развивать промышленные предприятия.

Ключевые слова: теории формирования кластеров, горнодобывающие предприятия, производство, производство готовой продукции, товары и услуги, биржи, послепродажное обслуживание

THEORETICAL EVOLUTION OF FORMATION OF CLUSTER ASSOCIATIONS

IBROHIMOV ILHOMUDDIN RAJABALIEVICH,
Ph.D., Associate Professor of Taxes and Taxation of the
Tajik National University
734025, Tajikistan, Dushanbe, aven. Rudaki 17,
tel.: 98-911-88-22, E_mail: ilhomuddin@mail.ru.

SAIDOVA MIDZHGONA JAMSHEDOVNA,
postgraduate student, Department of Finance, Tajik national university,
734025, Tajikistan, Dushanbe, 17 Rudaki ave.,
tel. : 98-912-22-18, e-mail: saidzodamijgona91@mail.ru

The article discusses the theoretical problems of cluster formation, problems of cluster risk and its development. It is noted that in modern conditions there are various modern ideas about the cluster, which are very important for the Republic of Tajikistan.

It is noted that the cluster is a modern form of integration of mining enterprises, processing, production of finished products, goods and services, exchanges, after-sales services and contributes to the development of these enterprises.

Especially in the conditions of the Republic of Tajikistan, after the collapse of the USSR, industrial enterprises were created with the states of the former USSR and the creation of such cluster associations will allow the development of industrial enterprises.

Key words: theories of cluster formation, mining enterprises, production, production of finished products, goods and services, exchanges, after-sales service.

ОБ ОДНОМ ПОДХОДЕ К ВЫЧИСЛЕНИЮ КОЭФФИЦИЕНТА УЧАСТИЯ МОЛОДЁЖИ В РАБОЧЕЙ СИЛЕ

КАБУТОВ КУДРАТУЛЛО РАХМАТУЛЛОЕВИЧ,

ассистент кафедры экономики и управления

Технологического университета Таджикистана

734065, Таджикистан, Душанбе, ул. Н. Карабаева 63/3,

тел.: (+992) 907 32 76 76, e-mail: kabutov_1991@mail.ru

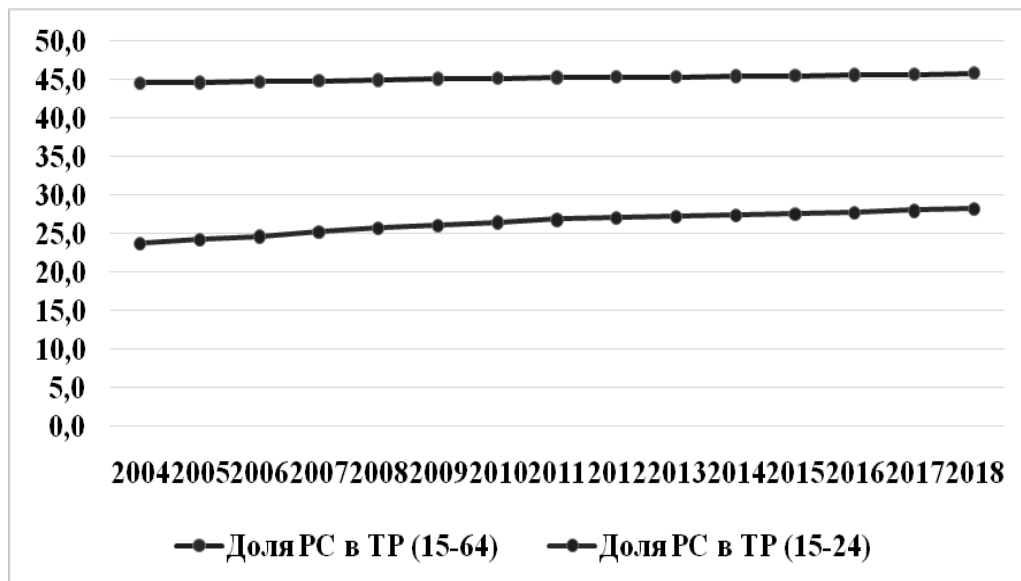
В работе предлагается подход к вычислению коэффициента участия молодёжи в рабочей силе, который даёт возможность реально оценить данный показатель с учётом экономического статуса некоторой части молодёжи, не позволяющего её участия в рабочей силе. Найдено балансовое соотношение, связывающее эти индикаторы в срезе молодёжи в целом и её части. Рассмотрено внедрение данного подхода на рынке труда Таджикистана.

Ключевые слова: рынок труда, образование, молодёжь, коэффициент участия в рабочей силе.

Поведение молодёжи на рынке труда является одним из важных направлений исследований вопросов занятости населения, обусловленное социально-экономическим значением проблем содействия занятости молодого поколения. Ибо, от активной позиции, социального самочувствия и настроения молодёжи, от направления её ценностных ориентиров и поведения на рынке труда в значительной степени зависят результаты коренного реформирования государственного и общественного устройства страны.

Известно, что одним из ключевых индикаторов поведения молодёжи на рынке труда является коэффициент участия молодёжи в рабочей силе, характеризующий долю экономической активной части молодёжи. Результаты многих исследований свидетельствуют о том, что данный показатель рынка труда на молодёжном срезе всегда меньше аналогичного показателя по всему рынку.

На самом деле, анализ данных рынка труда Таджикистана применительно к молодёжи в возрасте 15-24 лет показывает, что в период последних 15 статистически доступных лет (2004-2018 годы) коэффициент участия молодёжи в рабочей силе всегда является меньше, чем аналогичный показатель всего рынка труда (см. рис. 1).

Источник: расчёты автора по данным из [1]

Рис. 1. Динамики изменения доли рабочей силы (РС) в трудовых ресурсах (ТР) в целом и в молодёжном срезе в Республике Таджикистан в период 2004-2018 годы

Таким образом, доля экономически активной части молодёжи традиционно остаётся меньше, чем аналогичный показатель всего рынка. Почему так происходит? Конечно, существует ряд объективных и субъективных факторов, порождающих данную ситуацию. Например, отсутствие опыта работы и опыта по поиску работы, нехватка рабочих мест для впервые входящих в рынок труда приводит к отчаянию (потере надежды) найти работу, что порождает экономическую неактивность молодёжи. К экономической неактивности молодёжи может также привести отсутствие острой необходимости зарабатывать (для тех, кто находится на попечении родителей) и т.д.

Тем не менее, существует главный объективный фактор, обуславливающий снижение коэффициента участия молодёжи в рабочей силе (доли экономически активной части молодёжи). Этот фактор – фактор учёбы, т.е. значительная часть молодёжи занята учёбой в системах общего и профессионального образования, что не позволяет ей быть экономически активной. Далее, выявим, насколько данный фактор влияет на индикатор экономической активности молодёжи.

Несмотря на то, что в соответствии с законодательством Республики Таджикистан [2], в категорию «молодёжь» зачисляются лица в возрасте 14-30 лет, в целях соблюдения норм международной практики, далее рассмотрим молодёжь в возрасте 15-24 лет.

ТОҶИКИСТОН ВА ҶАҶОНИ ИМРӯЗ

Необходимые данные для этой категории молодёжи приведены в таблице 1 (в которой ОЧМ - общая численность молодёжи).

Таблица 1. Некоторые показатели молодёжи Республики Таджикистан в период 2003-2018 годы (тыс. человек)

	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
ОЧМ	1418,6	1482,3	1541,0	1582,8	1618,7	1649,0	1674,5	1695,6
В.т.ч., обучающиеся	396,6	433,1	453,4	466,2	470,8	502,3	502,9	522,5
	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
ОЧМ	1704,6	1708,1	1706,2	1700,1	1691,6	1679,3	1666,6	1655,0
В.т.ч., обучающиеся	564,0	577,3	592,7	622,0	652,0	658,9	675,2	683,8

Источник: [1; 3-5]

Данные этой таблицы (см. также ниже рис. 2) свидетельствуют о том, что в рассматриваемый период охват молодёжи образованием, как по количественному, так и по долевым показателям, имеет возрастающую тенденцию. В количественном плане, этот показатель в рассматриваемом периоде увеличился в 1,7 раза. Доля молодёжи, охваченной образованием, в период 2002-2016 годы увеличилась в 1,5 раза и достигла в 2016 году 41,3%. Это, естественным образом, влияет на показатель участия молодёжи в рабочей силе.

Источник: расчёты автора по данным из [1]

Рис. 2. Динамики изменения доли молодёжи, охваченной образованием в Республике Таджикистан в период 2001-2016 годы

Аналитически опишем данную ситуацию. Через R, I обозначим соответственно количество ресурсов труда молодёжи (его считаем

равным общей численности молодёжи), количество молодёжной рабочей силы (экономически активной части молодёжи) и количество молодёжи, охваченной образованием. Введём индикаторы

$$p = \frac{L}{R} \text{ и } q = \frac{L}{R - E},$$

которые выражают соответственно коэффициент участия молодёжи в рабочей силе и этот же индикатор без учёта молодёжи, охваченной образованием.

Простым вычислением нетрудно убедиться, что

$$q - p = \frac{E}{R}q \Rightarrow p = \left(1 - \frac{E}{R}\right)q,$$

откуда имеем

$$q = \mu \cdot p, \quad \text{где } \mu = \frac{R}{R - E}, \quad \text{причём } \mu > 1. \quad (1)$$

Следовательно, коэффициент участия молодёжи в рабочей силе без учёта молодёжи, охваченной образованием, больше, чем аналогичный показатель всей молодёжи в раз (μ)

Применим этот подход к рынку труда Таджикистана и выявим реальное значение коэффициента участия молодёжи в рабочей силе. Для этого, используя данные таблицы 1, находим значения μ . Затем, на основе данных из [1], где указаны значения индикатора p (коэффициент участия молодёжи в рабочей силе), вычислим по формуле (1) значения индикатора q (коэффициент участия молодёжи в рабочей силе без учёта молодёжи, охваченной образованием) (см. табл. 2). В таблице 2 через обозначен коэффициент участия ресурсов труда в рабочей силе и его значения приведены из [1].

Таблица 2. Значения некоторых индикаторов рынка труда Таджикистана в период 2003-2018 годы

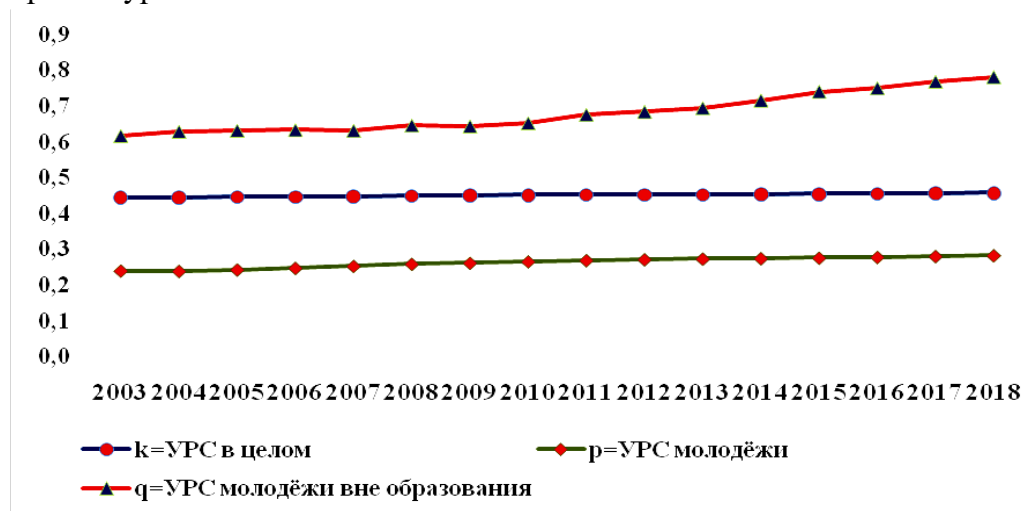
	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
μ	1,39	1,41	1,42	1,42	1,41	1,44	1,43	1,45
p	0,239	0,238	0,242	0,247	0,252	0,258	0,261	0,265
q	0,618	0,630	0,633	0,634	0,632	0,646	0,644	0,653
k	0,445	0,446	0,446	0,447	0,448	0,449	0,451	0,452
	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
μ	1,49	1,51	1,53	1,58	1,63	1,65	1,68	1,70
p	0,269	0,271	0,273	0,274	0,276	0,278	0,280	0,282
q	0,676	0,684	0,695	0,716	0,740	0,750	0,768	0,781
k	0,453	0,453	0,453	0,454	0,455	0,456	0,457	0,458

Источник: расчёты автора по данным из [1]

ТОҶИКИСТОН ВА ҶАҶОНИ ИМРӯЗ

Из данных таблицы 2 вытекает, что коэффициент участия молодёжи в рабочей силе без учёта молодёжи, охваченной образованием, постепенно увеличиваясь, в 2018 году превосходит аналогичный показатель всех трудовых ресурсов в 1,7 раза. При этом, в 2018 году соотношение данного показателя всего рынка труда и молодёжи составило 1,62, т.е. доля экономически активной части всех трудовых ресурсов превосходила аналогичный показатель среди молодёжи на 62%.

Динамика изменения этих показателей приведена на рис. 3, где аббревиатура УРС означает «Участие в Рабочей Силе».

Источник: расчёты автора по данным из [1]

Рис. 3. Динамики изменения индикаторов участия в рабочей силе в Республике Таджикистан в период 2001-2016 годы

Таким образом, в результате условного исключения молодёжи, охваченной образованием, из состава трудовых ресурсов, коэффициент участия молодёжи в рабочей силе существенно увеличивается и в 2018 году превышает аналогичный показатель всех ресурсов труда на 70,4%, а всех ресурсов труда молодёжи – в 2,8 раза. Данная ситуация связана, в частности, с увеличением доли молодёжи, охваченной образованием. Средний темп прироста данного показателя в период 2004-2018 годы составил 2,7%.

ЛИТЕРАТУРА

1. WorldBank/API_TJK_DS2_en_excel_v2_822122//<https://data.worldbank.org/country/tajikistan>.

2. Законом Республики Таджикистан «О молодёжи и государственной молодёжной политике» /Маджлиси Оли Республики Таджикистан, 8 июля 2004 года, №553.

3. Образование в Республике Таджикистан, 25-лет государственной независимости //Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан, Душанбе, 2016.

4. Образование в Республике Таджикистан//Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан, Душанбе, 2017.

5. Таджикистан в цифрах// Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан, Душанбе, 2017.

ДАР БОРАИ ЯК УСУЛИ МУАЙЯНКУНИИ КОЭФФИСЕНТИ ИШТИРОКИ ҶАВОНОН ДАР ҚУВВАИ ҚОРӢ

КАБУТОВ ҚУДРАТУЛЛО РАҲМАТУЛЛОЕВИЧ,

ассистенти кафедраи иқтисодиёт ва идораи

Донишгоҳи технологии Тоҷикистон

734065, кӯч. Н.Қарабаев 63/3;

тел. (+992) 907-32-76-76; e-mail: kabutov_1991@mail.ru

Дар мақола усули муайянкунии коэффисенти иштироки ҷавонон дар қувваи қорӣ мавриди баррасӣ қарор дода шудааст. Ин имкон медиҳад, ки нишондиҳандаи номбурдари бо дарназардошти вазъи иқтисодии як қисми ҷавонон, ки иштироки онҳоро дар қувваи қорӣ имкон на медиҳад, арзёбӣ кунад. Таъвозуни мувозинагии алоқамандии ин нишондиҳандаҳо дар байни ҷавонон, дар маҷмӯъ ва қисмҳои он муайян шудааст. Таъбиқи ин усул дар бозори меҳнати Ҷумҳурии Тоҷикистон пешбинӣ шудааст.

Калидвожаҳо: бозори меҳнат, маориф, ҷавонон, коэффисенти иштирок дар қувваи қорӣ.

ON ONE APPROACH TO THE CALCULATING THE RATE OF
YOUTH PARTICIPATION IN LABOR FORCE

KABUTOV QUDRATULLO RAKHMATULLOEVICH,

Assistant of Economics and Management Department of
the Technological University of Tajikistan,

734065, Tajikistan, Dushanbe, N. Karabaev Str. 63/3,
tel.: (+992) 907 32 76 76, e-mail: kabutov_1991@mail.ru

The paper offers one approach to calculating the rate of youth participation in labor force, which makes it possible to assess this indicator in real terms, taking into account the economic status of some part of the youth which do not allow her to participate in the labor force. A balance ratio is found that connects these indicators in the section of the youth as a whole and its parts. The introduction of this approach in the labor market of Tajikistan is considered.

Keywords: labor market, education, youth, rate of participation in labor force.

УДК 455.4 (235.211)

ДЕГРАДАЦИЯ ОЛЕДЕНЕНИЙ И ОЦЕНКА ЕЁ ВЛИЯНИЯ НА РАЗВИТИЕ ГИДРОЭНЕРГЕТИКИ ТАДЖИКИСТАНА

КАЮМОВ АБДУЛХАМИД,

академик Международной академии МАНЭБ, профессор, директор
Государственного научного учреждения "Центр изучения ледников

Академии наук Республики Таджикистан"

734063, Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки 33,

тел.: 939999272, e-mail: abdkaumov@mail.ru

АРИФОВ ХАМИДЖОН ОБИДОВИЧ,

кандидат геолого-минералогических наук, ведущий научный сотрудник
отдела промышленности Института экономики и демографии Акаде-
мии наук Республики Таджикистан

734042, Таджикистан, Душанбе, ул. Нарзикулова 9/22,

тел.: 93-560-07-40, e-mail: kharifov@mail.

Рассматривается деградация ледников в исторические периоды, настоящее время и прогноз до 2050 г. Оценка влияния деградации ледников на развитие гидроэнергетики имеет большое практическое значение. Предложено продолжить строительство ГЭС и их каскадов на притоках реки Амударья. Необходимо создать новый Каталог ледников. Предлагается расширить внедрение инновационных технологий дистанционных зондирований, мониторинга снежного покрова и ледников на регулярной основе.

Ключевые слова: климат, ледник, оледенение, деградация, мониторинг, дистанционное зондирование, космические снимки, ГЭС, водохранилище.

Таджикистан – особо уязвимая к изменению климата горная страна, ледники которой играют ключевую роль в формировании водных ресурсов Центральной Азии. Научное сообщество и Правительство Республики Таджикистан исследуют вызовы, связанные с воздействиями изменения климата на ледники, водные ресурсы, и работает в направлении снижения ущерба от стихийных гидрометеорологических явлений превентивными мерами адаптации. Несмотря на усилия международного сообщества, рост глобальных выбросов парниковых газов продолжается, ограничение роста температуры в пределах 2°C становится все более сложной задачей. Дальнейший рост планетарной тем-

пературы может иметь негативные последствия для окружающей среды, водных ресурсов, энергетики и экономики в целом [1-4].

По данным Всемирной службы мониторинга ледников (WGMS) установлена близкая к удвоению коэффициентов потеря льда в каждом десятилетии, продолжающаяся до настоящего времени. Это не оставляет никаких сомнений в отношении продолжающегося изменения климата и устойчивого воздействия [4,6]. Анализ и обобщение существующих данных показал, что в Таджикистане наблюдается сокращение площади оледенения. Оно достоверно установлено сменой исторических эпох, циклических чередований потепления и похолодания, которые сопровождались интенсивными деградациями ледников, особенно за последние 40-50 лет [1-5].

Опубликованные в последние годы материалы о состоянии оледенения в Таджикистане носят фрагментарный характер и имеют высокую степень неопределенности в оценках. Единственным источником достоверных данных о состоянии ледников является Каталог оледенений СССР из 17 частей, изданный 50 лет назад. Но и он, в силу интенсивно протекающих изменений уже не отражает реального состояния в части о количестве ледников в Таджикистане на настоящее время [6].

Актуальность данной работы определяется тем, что глобальное потепление и интенсивная деградация ледников в горных регионах может оказать влияние на развитие гидроэнергетики, являющейся основой проведения повторной индустриализации и возврата республики в число стран с индустриально – аграрной структурой экономики.

Исходя из вышеприведенного, авторы выполнили анализ динамики деградации оледенения и сделали оценку их влияния на перспективу развития гидроэнергетики.

Изучение ледников Таджикистана фактически началось в прошлом веке. В качестве важнейших вех изучения ледников можно назвать таджикско - памирские экспедиции Академии наук СССР в 1928-33 годах. Эти работы продолжались до 80-х годов прошлого века.

Для практических целей наиболее интересным является анализ смены оледенения и потепления, которые происходили в четвертичный период, включая голоцен, продолжающийся по настоящее время.

Площадь ледников в целом по Таджикистану в Тупчинском оледенении (порядка 880 тыс. лет назад) была в 3,5 раз больше. В Ляхшском (порядка 185 тыс. лет назад) ледник Федченко (Муксуйский) занимал всю долину реки Муксу, доходя до урочища Ляхш, а площадь оледенения была почти в три раза больше, чем в Современном оледенении (голоцен, от 12 тыс. лет назад - до текущего времени) [7]. Площадь Современного оледе-

нения по этому источнику оценена в 8470 км², из которых на весь Памир приходится 7564 км² (89,3%). На Западном Памире ледники расположены на площади в 6110 км², на Восточном - 1454 км², а на Гиссаро-Алае - 906 км².

Скорость таяния оледенения за период от Туапчинского до начала Ляхшского составляет порядка 6777 м²/г., а за период от Ляхшского оледенения до начала Современного по Таджикистану в целом составляет порядка 94700 м²/г. Время между полными циклами уменьшилось, а скорости таяния оледенений в циклах, то есть деградация от оледенения Туапчинского через потепление до оледенения Ляхшского, а затем от Ляхшского оледенения через потепление до Современного оледенения увеличилась на порядок.

Согласно КATALOGУ, на территории Таджикистана насчитывалось 9139 ледников. Из них площадью более 0,1 км² обладают 7203, а менее 0,1 км² – 1936 ледника. Общая площадь оледенения – 8024,9 км², или 45% от площади оледенения всей Средней Азии. Это – 5, 63 % нынешней территории Таджикистана. Важно, что степень оледенения в разных бассейнах сильно варьируется. Общий объём льда в ледниках Таджикистана был 559,4 км³. При средней плотности льда 0,9 объём воды, аккумулированный в ледниках, равен 503,5 км³.

Последующие гляциологические работы носили фрагментарный характер, а с 1996 г. по 2005 г. на многих гидрометеорологических станциях, которые были начаты с 1926 года, были прерваны, и значительная часть материала необработана. Результаты обработанных исследований обобщены в работах [1–4].

В настоящее время происходит сокращение оледенения Таджикистана, то есть происходит уменьшение площади и объема его ледников. Это, весьма вероятно, можно объяснить повышением общего температурного фона и изменением характера выпадения осадков. При повышении температуры увеличивается количество талой воды под ледниками, лед становится более текучим, возрастает скорость движения ледника. Поскольку питание ледников во многих горных районах республики меньше расхода, то деградация происходит быстрее. Есть основания считать, что потепления или похолодания в будущем могут иметь черты, присущие отдельным периодам эпохи голоцена. Климатические изменения всегда сопровождаются изменением циркуляционного режима атмосферы. В результате, потеплению или увлажнению климата в одних районах сопутствует похолодание или сухость климата, в других – наоборот. В последние годы ледники отступают и их объёмы не компенсируются зимними осадками. Ледники Таджикистана

ТОДЖИКИСТОН ВА ҶАҶОНИ ИМРӢЗ

на фоне изменения климата в XX веке потеряли более 20 кубических километров льда. Быстрее всего тают небольшие ледники с площадью менее 1 км², которые составляют 80% всего количества ледников и занимают 15% площади оледенения. Интенсивнее всего деградируют ледники на склонах южных экспозиций (Зеравшанский, Гармо и др.), а наиболее устойчивы к потеплению ледники северных экспозиций (Федченко, Скогач и др.). По Памиру площадь оледенения за 1957–1980 гг. уменьшилась на 10,5 %.

По материалам региональных исследований и результатам моделирования с различными сценариями изменения климата составлен прогноза оледенения на территории Таджикистана на период до 2050 года (рис. 1) [4]. Вероятно, в бассейне реки Зеравшан в среднесрочной перспективе растают сотни ледников, имеющих площадь менее 1 км². Более крупные ледники потеряют 20–30% своей массы. Площадь оледенения бассейна к 2050 году уменьшится на 20-25%, а объем льда на 30-35%. В результате ледниковый сток реки Зеравшан может сократиться почти вдвое.

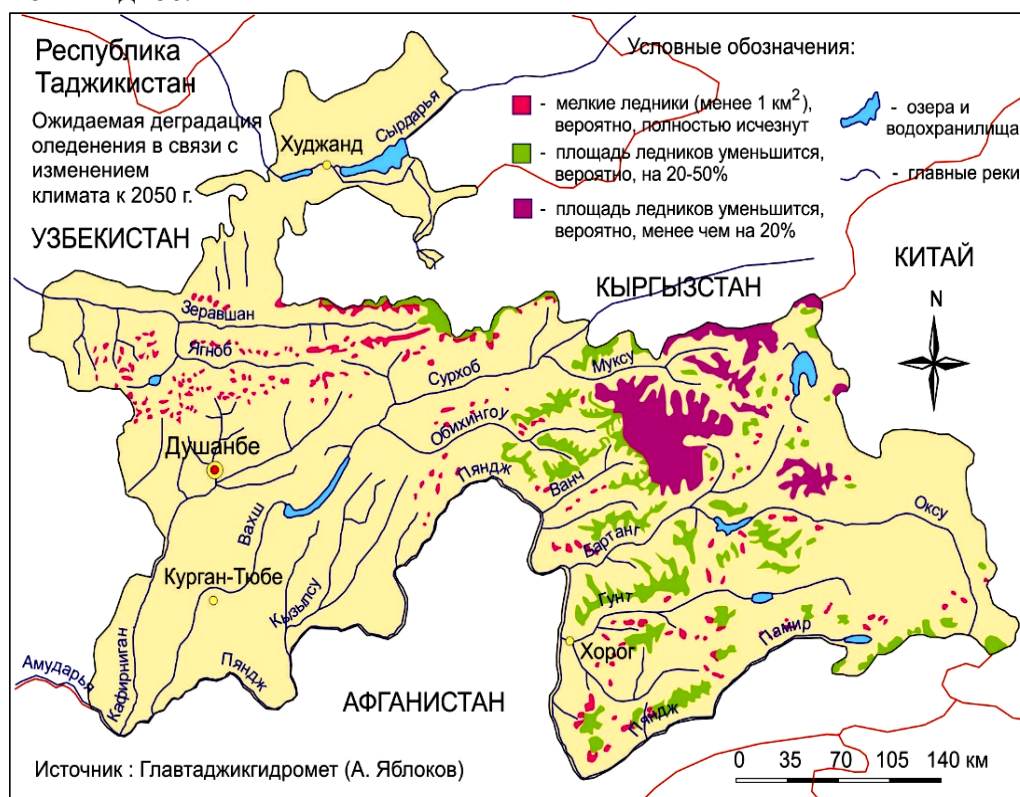

Рис. 1. Прогноз оледенения на территории Таджикистана на период до 2050 года. Источник: [4]

По классификации известного исследователя природных ресурсов Средней Азии В.Л.Шульца р. Вахш, главный поставщик воды для нынешней гидроэнергетики, относится к рекам ледниково-снежного питания. Такой же тип питания у рек Пяндж и Зеравшан. По реке Вахш большая часть годового стока до 60% приходится в период весенне-летнего половодья, доля дождевого стока невелика и составляет 2–5%, на долю подземного питания приходится 40% годового стока.

Мониторинг фактических колебаний максимальных расходов воды в реке Вахш, в створе плотины Рогунской ГЭС за период 1932–2011гг. [8] позволяет отметить снижение отклонений значений максимальных расходов от средних величин, порядка 1%. Вместе с тем, значительные уменьшения от средних значений максимальных расходов в маловодные годы оказывали существенное негативное влияние на производство энергии отдельными ГЭС и каскадом станций р. Вахш, экономику республики и население страны. Снижение указанных отрицательных эффектов можно достичь регулированием стока плотинами ГЭС, имеющими большие водохранилища, либо созданием ГЭС или каскадов ГЭС с естественными или рукотворными большими, или средними водохранилищами.

В этом контексте на реке Пяндж наиболее перспективными можно считать строительство ГЭС тоннельного типа «Санобад», мощностью 208мВт, а также гидроузла Дашти-Джум. Последний включает ГЭС мощностью 4000 мВт и водохранилище емкостью 17,6 км³. Одной из причин, по которой сдерживалось строительство ГЭС «Санобад», выбранной ниже райцентра Рушан, посчитали угрозу от возможного прорыва озера Сарез. Поэтому необходимо вернуться к проблеме строительства Сарезской ГЭС.

По озеру ещё со времени разработки схемы использования энергетических ресурсов, составленной Н.А. Карауловым в 1932 году, было предложено несколько вариантов с использованием водных запасов для гидроэнергетики. После очередного маловодья, в конце 70-г. разрабатывался вариант по частичной сработке озера с получением электрической энергии на Сарезской ГЭС. Наш Таджикский научно-исследовательский отдел энергетики (ТаджНИОЭ) изучал геофизические условия трасс ЛЭП 500 и 220кВ от возможной Сарезской ГЭС. Тогда заказчиком работы для ТаджНИОЭ был САО «Энергосетьпроект», а для него, в свою очередь, САО «Гидропроект» г.Ташкент. Энергия стоила очень дешево, а ЛЭП в чрезвычайно сложных природных условиях надо было прокладывать через перевалы с высотой свыше 3000–5000м. по районам с особыми ветровыми и гололёдными условиями в

Ферганскую долину. Удельная стоимость ЛЭП в особо сложных условиях могла достигать 300 тыс.рублей за 1км. Результаты выполненных работ были представлены заказчику и по ожидаемым экономическим показателям проект был признан экономически не эффективным. Материал исследований обсуждался в статье [9]. Теперь ситуация изменилась. На Памире много пока неразрабатываемых месторождений полезных ископаемых. Это ресурсная база для создания производства. Протяжённость ЛЭП до них может быть меньше, чем до тех распределительных подстанций, что были указаны в 70-е годы прошедшего века. В принципе, потребители энергии могут располагаться не только в ГБАО и Хатлонской области, но по схеме замещения и в Узбекистане.

При условии преимущественно зимней эксплуатации Сарезской ГЭС, расходы воды в реке Бартанг зимой увеличатся, что частично компенсирует снижение зимних расходов воды в р.Пяндж. Водники из соседней республики рассматривали Дашти-Джумский гидроузел как первоочередной объект Пянджского каскада ГЭС, с сохранением энерго-ирригационного режима его работы и производством 15,6 млрд.кВт.час в год.

В последние несколько лет иранский филиал швейцарской компании Штуки предлагает построить на Сарезе ГЭС с несколько иными параметрами, чем предложил А.Пальмьери. Дело в том, что 7-го декабря 2015 г. в районе озера Сарез произошло сейсмическое событие с магнитудой М 7,2 и интенсивностью воздействия в 7 баллов по шкале MSK-64. Оно не привело к значимым последствиям для Усойского завала и озера Сарез. Известный эксперт Всемирного банка А. Пальмьери сделал совершенно правильный вывод: ресурсы озера Сарез должны поработать на развитие. В статье [10] А. Пальмьери приводит схему размещения ГЭС, на которой показан тоннель, длиной 4,1 км. Напор воды – 460 (от отметки уреза 3260 м до уровня сработки 2500м). Станция мощностью 220–250мВт может в течение 10 лет производить до 2млрд. квт. ч. ежегодно. В последующие годы, в связи с целенаправленным снижением уровня воды озера и напора, мощность и выработка ГЭС уменьшатся на 50%.

Старая идея в новом технологическом исполнении, по предварительной информации, нашла поддержку у соседних государств. Компания Штуки сама обещает проработать вопрос финансирования ТЭО и проекта с заинтересованными сторонами. Для начала надо выполнить ТЭО, с приоритетным энерго-ирригационным режимом работы ГЭС.

На реке Зарафшан перспективным считаем создание каскада больших и средних ГЭС, по предложениям, представленным в статье [11].

Выводы:

1. Динамика исторических и современных оледенений, несмотря на использование разных методических инструментов, параметров, единиц измерения, допускает проведение интерпретации мониторинга, и доказывает их деградацию.

2. Имеются существенные различия в сценариях изменения климата, деградации ледников и гидрологического режима, выдаваемых разными исследовательскими группами и моделями.

3. Исследования изменений климата пока не обеспечивают решение обратной задачи в части прогноза изменений на ближайшую и среднесрочную перспективу.

4. При Центре изучения ледников Академии наук необходимо продолжить внедрение инновационных технологий по дистанционным зондированиям, восстановить постоянный мониторинг состояния ледников и снежного покрова, а также организовать достоверные определения объёмов и балансов оледенений.

5. Необходимо продолжать строительство больших, средних и малых ГЭС или каскадов ГЭС, с естественными и рукотворными водохранилищами на правобережных притоках и русле реки Пяндж, исторических и сохранившихся притоках реки Амударья.

ЛИТЕРАТУРА

1.Каюмов А.К. Первая комплексная международная научная экспедиция по изучению состояния ледников и экологической ситуации в верховьях рек Вахш и Пяндж. Часть 1. Ледники и гидрология. – Душанбе: «Ирфон», 2013. - 150 с.

2.Каюмов А.К., Салимов Т.О. Изменение климата и водные ресурсы Таджикистана. - Душанбе: «Ирфон», 2013. - 80 с.

3.Каюмов А. Новиков В. Третье национальное сообщение Республики Таджикистан по Рамочной конвенции ООН об изменении климата. Душанбе, 2014. - 166 с.

4.Каюмов А. Махмадалиев Б., Новиков В., Каримов Ю., Пердомо М Национальный план действий Республики Таджикистан по смягчению последствий изменения климата - Душанбе, 2003. - 234 с.

5.Bliss, A, Hock, R and Radić, V (2014) Global response of glacier runoff to twenty-first century climate change. J. Geophys. Res.: Earth Surf., 119(4), 717–730 (doi: 10.1002/2013JF002931)

6.*Каталог ледников СССР*. Том 14, вып. 3, часть 12. Л.: Гидрометеоздат (1971-1978).

ТОҶИКИСТОН ВА ҶАҶОНИ ИМРӯЗ

7. Атлас Таджикской ССР, Главное управление Геодезии и картографии при Совмине СССР, Душанбе-Москва, 1968, с.200,-С.28-29

8.Разработка и корректировка ТЭО Шуробской ГЭС на реке Вахш. Часть 2.Природные условия, раздел 2.1 Климат и гидрология. Душанбе.2011, Нуруфар 13/09. -С.36

9.Арифов Х.О. К вопросу об энергетическом использовании Са-реэского озера. //Горный журнал.М. 2013г.

10. A.Palmieri, G.Pulatova, S.Negmatullaev, K. MaskaevHidropower and Dams. Issue Six, 2016.-P.33-37

11. Арифов Х.О. Использование природных ресурсов с обеспечением безопасности окружающей среды и человека.//Таджикистан и современный мир.№3(66) 2019, Душанбе. – С.261-263

ТАНАЗЗУЛИ ПИРЯХҶО ВА АРЗЁБИИ ТАЪСИРИ ОН БА РУШДИ ГИДРОЭНЕРГЕТИКАИ ТОҶИКИСТОН

ҚАҶОМОВ АБДУЛҶАМИД,

академики МАНЭБ, профессор, директори Муассисаи давлатии илмӣ "Маркази омӯзиши пирахҳои Академияи миллии илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон"

734063, Тоҷикистон, Душанбе, х. Рӯдакӣ 33,
тел. 939-99-92-72; e-mail: abdkaumov@mail.ru

АРИФОВ ҶАМИДҶОН ОБИДОВИЧ,

номзади илмҳои геология ва минералогия, ходими пешбари шӯъбаи саноати Институти иқтисодӣ ва демография Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон

734042, Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯч. Нарзикулов 9/22;
тел. 93-560-07-40; e-mail: kharifov @ mail.

Дар мақола таназзули пирахҳо дар давраҳои таърихӣ, ҳозира ва дурнамо то соли 2050 мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Арзёбии таназзули пирахҳо барои рушди гидроэнергетика аҳамияти бузург дорад. Пешниҳод карда мешавад, ки сохтмони неругоҳҳои барқи обӣ ва силсилаи онҳо дар рӯди Омӯ идома дода шавад. Феҳристи нави пирахҳо лозим аст. Ба таври васеъ ҷорӣ намудани технологияҳои инноватсионӣ барои фосилавӣ, назорати нӯшиши барф ва пирахҳо пешниҳод карда мешавад.

Калидвожаҳо: *иқлим, пирах, пирахҳо, таназзули пирахҳо, мониторинг, санҷиши дурдаст, аксҳои моҳвора, неругоҳи барқи обӣ, обанбор.*

**DEGRADATION OF GLACIATIONS AND ASSESSMENT OF ITS
INFLUENCE ON DEVELOPMENT OF WATER-POWER
ENGINEERING OF TAJIKISTAN**

KAYUMOV ABDULHAMID,

the academician of the International academy, the professor, the director of the State scientific institution "Center of studying of glaciers of Academy of Sciences of Republic Tajikistan"

734063, Tajikistan, Dushanbe, 33 Rudaki avenue,
ph.: 939999272, E-mail: abdkaumov@mail.ru

ARIFOV KHAMIDJON OBIDOVICH,

the candidate of geologo-mineralogical sciences, the leading specialist of the industry sector of the Institute of economy and Demography of Academy of Sciences of Republic Tajikistan,

734042, Tajikistan, Dushanbe, 9/22 Narzikulov Str.,
ph. 93-560-07-40, E-mail: kharifov@mail

The degradation of glaciers in historical periods, present and forecast till 2050 is considered. The assessment of the impact of glacier degradation on the development of hydropower is of great practical importance. It is proposed to continue construction of hydroelectric power station and their cascades on the inflows of the Amu Darya River. A new Glacier Catalogue should be created. It is proposed to expand the introduction of innovative technologies of remote sensing, snow cover monitoring and glaciers on a regular basis.

Keywords: *a climate, a glacier, a freezing, degradation, monitoring, remote sounding, space pictures, hydroelectric power station, a water basin.*

**ТАҲАВВУЛОТИ НАЗАРИЯИ ИҚТИСОДИЁТИ МИНТАҚАВӢ
ДАР ПАРТАВИ РУШДИ НАЗАРИЯИ ҶАӢОЛИЯТИ СОӢИБКОРӢ**

ХОДИЕВ ДАДАХОН АБДУЛЛОЕВИЧ,

номзади илми иқтисодӣ, дотсенти кафедраи менеҷмент
ва маркетинги Донишгоҳи миллии Тоҷикистон
734025, Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдаки 17,
тел.: 93-501-70-51; e-mail: mfahim@mail.ru

САМАДЗОДА ФАРДИСА ҲОМИДДУХТ,

ассистенти кафедраи система ва технологияҳои иттилоотӣ
дар иқтисодиёти Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон
734067, Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯч. Нахимов 64/14,
тел: 93-530-38-59, e-mail: SamadzodaF@mail.ru

Дар мақола таҳаввулоти рушди назарияи иқтисодиёти минтақавӣ дар якҷоягӣ бо назарияи соҳибкорӣ баррасӣ карда мешавад. Моҳияти мафҳумҳои "минтақа" бо дарназардошти таъсири афзояндаи ҷаҳолияти соҳибкорӣ ҳамчун омилҳои калидии рушди иқтисодиёт таҳқиқ карда шудааст. Дар мақола нуқтаи назари олимони муосир доир ба таърифи мафҳумҳои "минтақа", "махсусгардонӣ", "макон" ва "соҳибкорӣ" таҳлил карда шудааст, ки барои пайдо кардани нуқтаи иртиботии ин мафҳумҳо мушоидат мекунад. Исбот шудааст, ки рушди устувори иқтисодиёти минтақа аз бисёр ҷиҳат ба ҷойгиркунии оқилонаи сохторҳои соҳибкорӣ дар минтақаҳои мушаххас вобаста аст.

Калидвожаҳо: минтақа, махсусгардонӣ, ҷойгиркунонӣ, соҳибкорӣ, рақобат, навоарӣ, потенциали табию захиравӣ.

Рушди устувори иқтисодиёти милли аз бисёр ҷиҳат ба дараҷаи асоснокии илми ҷойгиршавии корхонаҳои истеҳсолӣ дар минтақаҳои ҷуғрофии дахлдор вобаста аст. Охирин таҳқиқоти мақсадноки равонагардида ба омӯзиши хусусиятҳои воҳидҳои алоҳидаи ҳудудҳо, арзёбии рушди равандҳои демографӣ дар минтақаи омӯзиш, таҳлили омилҳои муҳити берунӣ ва дохилӣ бо дарназардошти ҷустуҷӯи шаклҳои муносиби ҷойгиркунии шаклҳои гуногуни ҷаҳолияти истеҳсолӣ дар сохтори иқтисодиёти минтақавиро талаб мекунад. Дар баробари ин, ҳалли масъалаҳои муносибкунони нақшаҳои ҷобачогузори сохторҳои истеҳсолӣ дар қаламрави минтақаҳои мушаххас, ки дорои табиати нисбӣ мебошанд, бо гузаронидани таҳқиқоти пайваста, ки бо тағйирот

ва инкишофи равандҳои иҷтимоӣ иқтисодӣ асоснок аст, робитаи зич доранд. Ҷамаи ин, ҳар дафъа боиси аз нав фаҳмидани маъноӣ пурмазмунӣ чунин як категорияи мураккаб ва бисёрҷанба, ба монанди "минтақа" мегардад.

Минтақа дар адабиёти илмӣ аз рӯи он вазифаҳое, ки дар назди муҳаққиқони ҷудогона гузошта шудааст, ба таври гуногун тафсир карда мешавад. Дар баробари ин, қайд кардан зарур аст, ки фарқ ё умумияти таърифҳои муайян на танҳо аз мавқеи муаллифони алоҳида вобастааст. Давраҳои таърихӣ ва марҳалаҳои рушди ҷомеаи инсонӣ низ дар мазмунӣ таърифҳои пешниҳод мешуда осори муайяне мегуздоранд.

Дар охири асри XIX аз ҷониби олимони соҳаҳои гуногун мафҳуми "ноҳия" истифода бурда мешуд. Ҷамин тавр, ба ақидаи Е.Г.Анимитси: "Ноҳия—ҳудуди яклухт (замин, минтақа ва ғайра) аст, ки мувофиқи аломатҳо ва зухуроти ба ҳам алоқаманди дорони муттаҳидии дарунӣ (якрангӣ), ки унсурҳои таърихӣ-табӣӣ, умумииқтисодӣ, этнографӣ ва дигарро фаро мегирад ва бо ин нишонаҳо аз минтақаҳои ҳамсоя фарқ мекунад, мебошад"[1, с.8]. Муаллифи номбурда инчунин, қайд мекунад, ки "... минтақа ин нисбатан воҳиди ҷудонашавандаи ташкилаи ҳудудӣ аст, ки аксаран аз ҷиҳати ҳаҷм назаррас аст, аммо ҳатмӣ нест, ки воҳиди таксономии тақсимоии маъмурию ҳудудӣ бошад, ки дар доираи он равандҳои мутақобилан табиӣву ҷуғрофӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ, этнодемографӣ ва дигар равандҳое, ки ба рушди мустиқили минтақа мусоидат мекунад, фароҳам оварда шуда бошанд" [1,с.12].

Дар бораи он, ки мафҳуми "минтақа" ва "ҳудуд" яқсон аст, ақидаи нодуруст вучуд дорад. Ин мафҳумҳо, гарчанде ки дорони маъноӣ ба ҳам наздик доранд, аз ҳамдигар фарқ мекунад. Ба ақидаи Н.М. Мажевич: "Минтақа танҳо категорияи иқтисодӣ ё ҷуғрофӣ намебошад, яъне ба ҳам шабоҳат додани мафҳумҳои "минтақа" ва "ҳудуд" номумкин аст. Ташкилаи ҳудудӣ барои ҳар як минтақа хос аст, чунки пойдевори асосӣ ҳам барои ташаккул ва ҳам барои мавҷудияти он мебошад. Ҷама гуна минтақа дорони ҳудуд аст, аммо барои ҳудудро минтақа номидан, танҳо ҷузъи ҳудудӣ кофӣ нест. Шартӣ зарурии ташаккули минтақа дар қаламрави муайян ин вучуд доштани хусусияти таркиби иқтисодӣ, этнографӣ, мазҳабӣ, иҷтимоӣ-фарҳангӣ, табиати махсуси ташкилоти сиёсӣ ҷомеа ва элитаи қудратӣ мебошад" [2, с.5].

Ба ақидаи муҳаққиқ Л.С. Шеховтсев: "Минтақа воҳиди давлатӣ-ҳудудие аст, ки марзҳои маъмуриро доро мебошад (баъзан, инчунин, сарҳадҳои давлатӣ барои ҳудуди наздисарҳадӣ ё анклавҳо) ва мақомоти идоракунанда, ки дар он сифат ва сатҳи зиндагии мардум (аҳоли) таъмин карда мешавад; шароит барои пешбурд ва рушди соҳибдорӣ;

истиғода, таҷдид ва аз нав бавучудоварии иқтисодӣ (иқтисодӣ, иҷтимоӣ, табиӣ-захиравӣ, илмӣ-техникӣ, инноватсионӣ, фарҳангӣ ва дигар навъҳои иқтисод) барои манфиати сокинон ва наслҳои оянда дар доираи фазои ягонаи миллии мебошад" [3, с. 27].

Аз рӯи ақидаи пажӯҳишгар В.В. Жуков: "Ҳудуд дар сарҳадҳои маъмурии субъектҳои федератсия, ки бо маҷмӯияти, умумияти, ихтисосмандкунонӣ ва идорашавандагӣ тавсиф карда мешаванд, яъне мавҷудияти мақомоти идоракунии сиёсӣ-маъмурӣ, ки системаи маҷмӯи-ро бо сохтор, вазифаҳо, муносибатҳо бо муҳити беруна, таърих, фарҳанг, шароити зиндагии аҳоли таъмин мекунад" [4, с. 15].

Дар маҷмӯъ, истилоҳи "минтақа" бо як қатор мавқеъҳои мухталиф ба таври ҳархела тавсиф карда мешавад. Ҳамин тавр, Ф.Х. Дроница чунин мешуморад, ки "минтақа як системаи мукаммали иҷтимоӣ-иқтисодии нисбатан мустақиле мебошад, ки дорои манбаъҳои муайяни захираҳои табиӣ, иқтисодии иқтисодӣ ва сармояи инсонӣ аст, ки онҳо барои нигоҳ доштани суботи фазои ягонаи иқтисодӣ, баланд бардоштани самаранокии рушд ва сифати зиндагии аҳоли бо дигар минтақаҳо ҳамбастагӣ мекунад" [5, с. 75]. Изҳороти мазкур дар тафсири зерин ба таври дигар ифода ёфтааст: "Дар зери мафҳуми "минтақа" бояд на танҳо минтақае, ки бо аломатҳои муайян махсуси худудидошта фаҳмида шавад, балки он минтақае, ки имконияти мустақилона рушд карданро дорад, оне ки дар таркиби комплекси иқтисодии миллии кишвар пайванди узви дорад ва барои ин захираҳои зарурӣ дорад" [6, с. 4].

Таҳлили таърифи мафҳуми "минтақа" ҷойдошта муайян карда шаванд. Ин, пеш аз ҳама, умумияти ҷуғрофии як худуди муайян, ба монанди релефи умумӣ, иқлими ягона, манзараи ягона ва ҳама чизҳои, ки аз таъсири табиӣ барои ташаккули он хусусиятҳо бармеояд, ки баъдан дар сохтори худудии иқтисодиёти миллии ҳамчун тақсмоти маъмурӣ хидмат мекунад. Ҳамзамон, охириро ба расмият даровардан зарур нест, зеро дар ҷаҳон садҳо ва шояд ҳазорҳо ҳолатҳои вучуд доранд, ки ҳамагон як минтақаи ҷуғрофӣ ба таври маъмурӣ ба минтақаҳои гуногун, баъзан ва ҳатто аксар вақт, ҳамчун як ҷуғбаи кишварҳои гуногун, тақсим карда шудаанд. Мисоли равшани ин водии Заравшан мебошад, ки дар тӯли ҳазорсолаҳо ҳамчун маъмурият дар ҳайати як кишвар вучуд дошт. Аммо дар охири асри нуздаҳ як қисми қаламрави он (Зарафшони Боло, аз ҷумла Самарқанд) ба ҳайати империяи Русия дохил шуд ва қисми дигар дар ҳайати аморати Бухоро боқӣ монд. Дар давраи ҳукмронии шӯравӣ Зарафшони Боло аллакай ба шаҳри Самарқанд ва ноҳияҳои он ба ҶШС Тоҷикистон дохил карда шуда буд

ва Зарафшони Поён ба ҶШС Ёзбекистон дода шуд. Баъдтар академик Р.Масов чунин тақсимодро "табартақсим" номид [7, с.189].

Унсури калидии дувум, ки дар асоси таърифи мафҳуми "минтақа" ҷой дорад, барои дараҷаи тахассусии ин ё он навиъҳои алоҳидаи истеҳсолот дар ҳудуди як қаламрави муайян хидмат мекунад. Дар баробари ин, аҳамияти зарурии надорад, ки ихтисосмандкунонӣ натиҷаи амалҳои мақсадноки субъекти идоракунӣ мебошад ва ё он бе даҳолати омили инсонӣ бо роҳи эволюсионӣ ба вуқӯ омадааст. Таҷриба, албатта, нишон медиҳад, ки охири аз нуқтаи назари хароҷот ва натиҷаҳои нисбӣ ва инчунин, давомнокии самараи иқтисодӣ бештар самараноктар аст. Ихтисосмандкунонии ҳадафмандона бо дарназардошти таҷрибаи дар солҳои ҳокимияти шӯравӣ бадастомада нишон дод, ки он аз ҷиҳати самаранокӣ ва давомнокӣ дар доираи вақт, ки дар доираи он ҳадафҳо ва вазифаҳои субъекти идоракунӣ–давлат амалӣ мешаванд, маҳдуд аст. Тағйир додани низоми сиёсӣ, бекор кардани самтҳои стратегии рушди иқтисодиёти миллӣ, ҳолатҳои ғайриҷашмдошт, аз ҷумла офатҳои табиӣ метавонанд асоси ихтисосмандкунониро ба кулӣ аз байн баранд. Охири метавонад ба бухрони дарозмуддати иҷтимоиву иқтисодӣ оварда расонад, ки боиси гузаронидани ислоҳоти гуногуни равонагардидашуда барои рафъи зуҳуроти бухронӣ гардад [8, с.133].

Дар доираи ихтисосмандкунонӣ тарзи муайяни ҳаёти аҳоли ташаққул меёбад, табаллури тафаккурнокӣ ба вуқӯ меояд, урфу одатҳо ташаққул меёбанд, ҳунарҳои мардумии гуногун пайдо мешаванд, соҳаҳои ёрирасони хизматрасони истеҳсолоти асосӣ сохта мешаванд ва инчунин, уфқҳо ва самтҳои якҷоишавӣ бо минтақаҳои дигар муайян карда мешаванд. Дар оянда ба минтақа номи муайяни расмӣ ё ғайрирасмӣ дода мешавад, масалан, минтақаи кишоварзӣ, саноатӣ, пахтакорӣ ва ғайра.

Дар бораи маънои тахассус–омили сохтташқилкунандаи ба вуқӯ–оварандаи минтақаҳои иқтисодӣ сухан ронда, бояд ба дастгоҳи мафҳумии тафсири мазкур рӯ овард. Агар дар аввали солҳои 60-уми асри гузашта тахассуси истеҳсолот ҳамчун ифодаи тақсимои ҷамъиятии меҳнат фаҳмида мешуд. Ҷобачокунӣ ва махсусгардонии истеҳсолоти кишоварзӣ дар минтақаҳо ва гушаву канори мамлакат–ду тарафи ҳамон як масъала мебошанд. Ҷойгиркунӣ ҷанбаи миқдориро инъикос мекунад, яъне ҷӣ қадар ва қадом маҳсулот бояд дар минтақа ва ноҳияи мазкур истеҳсол карда шавад, тахассус бошад, ҷанбаи сифатиро инъикос мекунад, яъне қадом соҳаҳои асосии маҳсулоти молӣ бояд дар минтақа, ноҳияи мазкур рушд кунанд» [9, 207]. Дар асоси ин таъриф, мафҳуми наздиктарин ба тахассус мафҳуми "ҷойгиркунӣ" ҳамчун

тадбири асосии муайянкунандаи сиёсати мақомот нисбат ба сохтор ва равонагии сиёсати давлатӣ дар доираи танзими иқтисоди минтақа аст. Вобаста ба ин, зарур мешуморем, ки аҳамият ва вобастагии ин ду мафҳумро ҳангоми тавзеҳ додани моҳияти мафҳуми "минтақа" қайд намоем.

Ҳамин тариқ, дар асоси таҳлили тафсириҳои мавҷуда, мафҳуми "минтақа" дар заминаи таҳқиқи мо ҳамчун "худуди (табиатан ташаққулифта) дорои сарҳади маъмурӣ ва иқтисодӣ, ки дар он миллатҳо, ҳунарҳо, урфу одатҳо, ҷазо, ки дар он идоракунии муназзам сурат мегирад, навиҳои гуногуни хоҷагидори, тичорату соҳибдорӣ дар натиҷаи таъбиқи ҷорабиниҳо оид ба тақсироти қувваҳои истеҳсолӣ ва таҳассускунонии соҳаҳои иқтисодӣ ба вуҷу меоянд, ифода меёбад".

Ҳамзамон, ақсуламал дар моҳияти мазмунӣ ҳам таърифи муаллифии мафҳуми "минтақа" ва ҳам таърифиҳои пешниҳодгардидаи дигар муаллифон ба вуҷуд меояд. Ақсуламали мазкур аз ихтилофи ду раванд, яъне таҳассуси мақсаднок, ки аз ҷониби давлат ба роҳ монда мешавад ва таҳассуси эволюсионӣ сарчашма мегирад. Агар мо дар бораи бартарияти назарияи "дасти ноаён" нисбат ба назарияи танзим ва назорати қатъии давлатии иқтисодӣ сухан ронем, пас мазмун ва аҳамияти ҷунин сиёсати давлатӣ, ба монанди ҷобачокунии мақсадноки қувваҳои истеҳсолӣ аз байн меравад. Бо вуҷуди ин, то ҳол дар корҳои бисёре аз муаллифон, ҳусусан, намоёндагони ҷуғрофияи иқтисодӣ ва иқтисодӣ минтақавӣ, ҳанӯз ҳам мувоҳисаҳо дар бораи усулҳо ва роҳҳои ҷобачокунии мақсадноки тақсироти қувваҳои истеҳсолӣ, аз ҷумла дар доираи мутобиқшавии он ба шароитҳои иқтисоди бозаргонӣ баррасӣ карда мешаванд [10, 11, 12].

Дар баробари ин, доир ба мутобиқшавии шаклҳо ва усулҳои классикии таҳассус ва ҷобачокунии қувваҳои истеҳсолӣ дар шароити муосир сухан рондан, зарур аст дар бораи нақш ва аҳамияти назарияи соҳибдорӣ дар рушд ва шакливузкунии принципҳои асосӣ ва постулатаҳои назарияи ҷобачокунии қайд кард. Ҳолати мазкур боиси баррасии муназзामी ду шояи андешаи умумии иқтисодӣ дар маҷрои ягонаи гирифташуда дар ҷаҳорҷубаи илмӣ оид ба иқтисоди минтақавӣ мегадарад.

Соҳибкор шахсест, ки тичорати ҳусусии ҳурди нави ҳудро мекушояд, аммо дар баробари ин на ҳар як тичорати ҳурд соҳибдорӣ ба ҳисоб меравад, балки танҳо он, ки бозори нав ба вуҷуд меорад, муштарӣни навро ташаққул медиҳад, соҳибдорӣ маҳсуб меёбад. Соҳибкоронро нави навоари андешаронӣ фарқ мекунонад. Навоварӣ воқитаи маҳсуси соҳибдорӣ аст, ки равона шудааст барои дохил

кардани хусусиятҳои нав ба захираҳои мавҷуда, дар табиат чизи муфидро пайдо мекунад ва ба он арзиши иқтисодӣ зам менамояд. Мувофиқи ақидаи олими соҳибкор шахсе мебошад, ки ҳама гуна имкониятро бо даромади максималӣ бо дарназардошти истифодаи самарабахши неруи захираҳои табиӣ истифода мебарад [13,с.35].

Дар ин ҷо вобастагии хело нозуки ин се назария, яъне назарияи иқтисоди минтақавӣ, ҷобачокунии қувваҳои истеҳсоли ва соҳибкорӣ зохир мегарданд. Ин маънои онро дорад, ки рушди устувори иқтисодиёти минтақа бо роҳи ҷойгиркунии оптималии сохторҳои соҳибкорӣ дар объектҳои мушаххаси ҳудудӣ, ҳам аз рӯи меъёрҳои тақсимои маъмури ва ҳам минтақаҳои ҷуғрофӣ муайян карда мешавад. Бо вучуди ин, дар адабиёти муосир соҳибкорӣ ҳамчун як шакли махсуси тафаккур ва рафторе тавсиф карда мешавад, ки дар асоси он ташаббускорӣ – сифати кори шахсият, ки ҳамчун далерӣ, уҳдабароӣ, моҳирӣ, фаросати амалӣ ва қордонӣ дар ҳалли мушкилот бо мақсади ба даст овардани даромади максималӣ барои худ, коллектив ё ҷомеа мутобиқи меъёрҳои ҳуқуқӣ ва ахлоқӣ меистад, тавсиф карда мешавад [14,с.5]. Аз ин рӯ, ҳамаи ин сифатҳо бояд ба рӯйхати меъёрҳои тақсимои қувваҳои истеҳсоли дар ин ё он сохторҳои ҳудудӣ дохил карда шаванд.

Ҳамин тариқ, инкишофи назарияи иқтисодиёти минтақавӣ айни замон ба сатҳи сифатан навро, ки бо ҳамбастагии назарияи ҷойгиршавӣ ва назарияи соҳибкорӣ муайян карда мешавад, ба худ касб карда аст. Ҳамзамон, дар шароити кунунии ҷойгиркунии сохторҳои соҳибкорӣ дар воҳидҳои муайяни ҳудудӣ–стратегияи мақсадноки рушди иқтисоди минтақа мебошад, ки дар асоси он омӯзиши муназзами ҳамаи омилҳо, принципҳо ва шартҳои ташкили шабакаи корхонаҳои ба ҳам алоқаманд, ширкатҳо, муассисаҳои бонкӣ, муассисаҳои молиявӣ ва дигарон бо дарназардошти фароҳам овардани шароити мусоид барои фаъолияти муътадили онҳо дар асоси принципҳои рақобати озои кумакунанда барои таъмини рақобатпазирии иқтисодиёти минтақа, пеш аз ҳама, бо пуштибонии аз истифодаи самараноки неруи инноватсионии субъектҳои ҳоҷагидорӣ ва иқтидори табииву захиравии минтақаҳо мусоидат мекунад.

АДАБИЁТ

1. Анимица Е.Г. Региональная политика: сущность, основные цели, проблемы // Экономика региона. - Екатеринбург, 2005. - №1. - С.7-19.
2. Межевич Н.М. Определение категории «Регион» в современном научном дискурсе // Псковский регионологический журнал. - Псков, 2006. - №2. - С. 3-21.

3. Шеховцева Л. С. Методологические подходы к исследованию региона: формирование стратегических целей // Вестник Балтийского федерального университета им. И. Канта. Серия: Гуманитарные и общественные науки. - Калининград, 2010. - №3. - С. 26-31.

4. Жукова В.В. Анализ факторов, влияющих на устойчивое развитие региона // Вестник ТИУиЭ. - Таганрог, 2011. - №1. - С.15.

5. Дронина Ф.Х. Современные подходы к определению понятия «Регион» // Вестник Московского университета имени С.Ю. Витте. Серия 1: Экономика и управление. М., 2015. - № 1 (16). - С.75. (72-77)

6. Петрова Ю.И и др. Понятие региона в контексте обеспечения возможности саморазвития территории в рамках единого государства // Интернет-журнал «НАУКОВЕДЕНИЕ» <http://naukovedenie.ru> // Выпуск 4 (23), июль – август 2014. Электронный ресурс. URL: publishing@naukovedenie.ru .С-4. (1-9)

7. Масов Р.М. История топорного разделения - Душанбе: «Ирфон», 1991. – 189 с.

8. Растворцева С. Н., Куга Я. Т. Региональная специализация и географическая концентрация промышленности в России // Научные ведомости Белгородского государственного университета. Серия: Экономика. Информатика. 2012. №13-1 (132). URL:<https://cyberleninka.ru/article/n/regionalnaya-spetsializatsiya-i-geograficheskaya-kontsen-tratsiya-promyshlennosti-v-rossii-1> (дата обращения: 27.06.2019).

9. Колеснев, С.Г. Об основах специализации сельскохозяйственного производства / С.Г. Колеснев // Вопросы размещения и специализации сельского хозяйства СССР / Под ред. Л.М. Зальцмана и др. – М., Издательство экономической литературы, 1962. – 638 с.

10. Анимица Е. Г., Денисова О. Ю. От размещения производительных сил к региональной экономике // ARS ADMINISTRANDI. – Пермь, 2015. - №1. - С.5-15.;

11. Ковалевский В.В., Михайлюк Е.Л., Семенов В.Ф. Размещение производительных сил. - Киев: «Знання-Прес», 2002. – 439с.

12. Назаров А.А., Ахмедов Ф.В. Развитие и размещение предприятий малого бизнеса в экономике региона // Вестник Таджикского государственного университета права, бизнеса и политики. Серия гуманитарных наук. - Худжанд, 2014. - № 3(59). - С.83-95.

13. Друкер П. Рынок: как выйти а лидеры. – М.: Прогресс. 1992.

14. Основы инновационного предпринимательства / Под ред д. э н. проф. Л.Г Матвеевой. – Ростов н/Д .: Феникс. 2002. – 165с.

**ЭВОЛЮЦИЯ ТЕОРИИ РЕГИОНАЛЬНОЙ ЭКОНОМИКИ
В СВЕТЕ РАЗВИТИЯ ТЕОРИИ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКОЙ
ДЕЯТЕЛЬНОСТИ**

ХОДИЕВ ДАДАХОН АБДУЛЛОЕВИЧ,

кандидат экономических наук, доцент кафедры менеджмента и
маркетинга Таджикского национального университета
734025, Таджикистан, г Душанбе, пр. Рудаки 17,
тел.: 93-501-70-51; e-mail: mfahim@mail.ru

САМАДЗОДА ФАРДИСА ХОМИДДУХТ,

ассистент кафедры информационной системы и технологии в эко-
номике Таджикского государственного финансово-экономического
университета
734067, Таджикистан, г.Душанбе, улица Нахимова, 64/14,
тел.: 93-530-38-59; e-mail: SamadzodaF@mail.ru

В статье рассматривается эволюция развития теории региональной экономики в сочетании с теориями размещения производительных сил и предпринимательства. Уточнена содержательная сущность понятий «региона» с учетом усиления влияния предпринимательской деятельности как ключевого фактора в системе факторов развития региональной экономики. В работе проанализированы различные точки зрения по трактовке понятий «регион», «специализация», «размещение» и «предпринимательство», способствующие нахождению точки соприкосновения этих понятий. Доказано, что впредь устойчивое развитие региональной экономики во многом обусловлено оптимальным размещением предпринимательских структур в конкретных графических зонах.

Ключевые слова: регион, специализация, размещение, предпринимательство, конкуренция, конкурентоспособность, инновация, природно-ресурсный потенциал.

**EVOLUTION OF THE THEORY OF REGIONAL ECONOMICS IN
THE LIGHT OF THE DEVELOPMENT OF THE THEORY OF
ENTREPRENEURIAL ACTIVITY**

HODIEV DADAKHON ABDULLOEVICH,

Candidate of Economic Sciences, Associate Professor, Department of
Management and Marketing, Tajik National University,
734025, Tajikistan, Dushanbe city, 17 Rudaki Ave.,
ph.: 93-501-70-51; e-mail: mfahim@mail.ru

SAMADZODA FARDISA HOMIDDUKHT,

Assistant of the Chair of Information System and Technology in Econ-
omy, Tajik State University of Finance and Economic, 734067,
Tajikistan, Dushanbe city, 64/14 Nakhimov Street,
phone: 93-530-38-59; e-mail: SamadzodaF@mail.ru

The article discusses the evolution of the development of the regional economy theory in combination with theories and the distribution of production of productive forces and entrepreneurship. The substantive essence of the concepts of a “region” has been clarified, taking into account the increased influence of entrepreneurial activity, as a key factor in the system of factors in the development of a regional economy. The paper analyses various points of view on the interpretation of the concepts of “region”, “specialization”, “location” and “entrepreneurship” that contribute to finding a common ground for these concepts. It is proved that the sustainable development of the regional economy is largely due to the optimal placement of business structures in specific graphic zones.

Keywords: *region, specialization, accommodation, entrepreneurship, competition, competitiveness, innovation, natural resource potential.*

ОСНОВНЫЕ ТЕНДЕНЦИИ РАЗВИТИЯ В СФЕРЕ ТРУДОВОЙ ЗАНЯТОСТИ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН В УСЛОВИЯХ ТРУДОИЗБЫТОЧНОСТИ ЕЁ ЭКОНОМИКИ

КИЁМИДДИНОВА ФАРЗОНА КИЁМИДДИНОВНА,

ассистент кафедры финансы и кредит

Технологического университета Таджикистана

734065, Таджикистан, г. Душанбе, ул. Н. Карабаева 63/3,

тел. (+992) 988-47-05-99; E-mail.: farzona1991@mail.ru

В статье рассматривается поведение основных показателей рынка труда и сферы занятости Республики Таджикистан в период Государственной независимости (1991–2018 годы). В частности, рассмотрены демографический фактор формирования трудоизбыточности экономики, показатели роста ресурсов труда и их доли в общей численности населения, уровень занятости трудовых ресурсов, отраслевая структура сферы занятости. Осуществлен также сравнительный анализ этих показателей как в наёмном, так и в отраслевых сегментах занятости ресурсов труда.

Ключевые слова: трудовые ресурсы, рынок труда, занятость населения, наёмная занятость, отраслевая занятость

Экономика, в частности, рынок труда и сфера трудовой занятости Таджикистана традиционно является трудоизбыточной. Известно, что трудоизбыточность экономики является результатом действий двух факторов, демографических и экономических. Демографический фактор выражается довольно большим устойчивым ростом численности населения, порождающим соответствующий большой устойчивый рост трудовых ресурсов. А экономический – в ограниченности потенциала экономики по обеспечению трудовой занятости имеющейся рабочей силы [1].

По поводу первого (демографического) фактора следует отметить, что он на самом деле является доминирующим в процессе проявления трудоизбыточности экономики и рынка труда в частности. Это, в первую очередь, обусловлено достаточно высоким коэффициентом естественного прироста населения. Из данных государственной статистики [2] вытекает, что хотя после 1991 года данный показатель имеет тенденцию к снижению, в результате чего до 2001 года уменьшился на треть (33%) или на 11 процентный пункт, тем не менее, в начале нового века постепенно стабилизируется на уровне 22,5-23,5. Следует отметить, что после 2014 года ко-

ТОҶИКИСТОН ВА ҶАҶОНИ ИМРӯЗ

эффициент естественного прироста населения снова переходит на этап снижения (см. диаг. 1). Тем не менее, этот показатель среди стран СНГ является наивысшим [3]. Даже в период 1940-1990 годы Таджикистан по коэффициентам рождаемости и естественного прироста населения занимал первое место среди советских республик [4].

В результате этого, в период 1991-2018 годы, количество населения страны выросло на 65,8% (или на 3620,6 тыс. человек), трудовых ресурсов – на 115,2% (или на 2901 тыс. человек). При этом, среднегодовой прирост численности трудовых ресурсов (2,9%) в этом периоде превышает аналогичный показатель общей численности населения (1,9%) в полтора раза (см. диаг. 2).

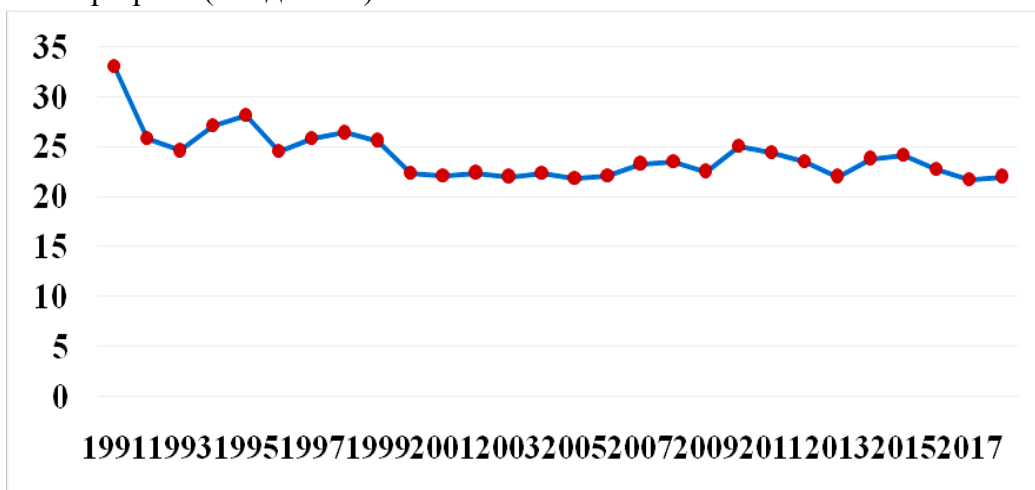

Диаграмма 1. Динамика коэффициента естественного прироста населения в Республике Таджикистан в период 1991-2018 годы (на 1000 чел.)

Источник: расчёты автора на основе данных из [5, 6]

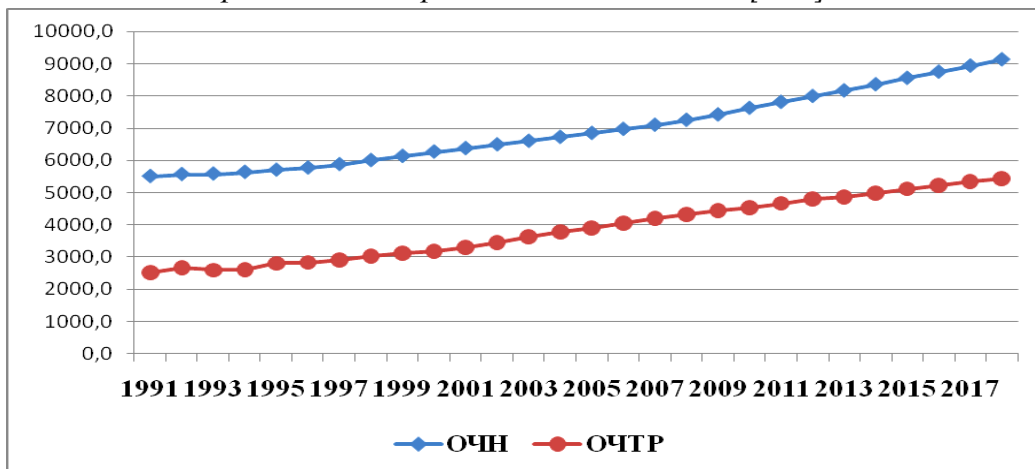

Диаграмма 2. Динамика общей численности населения (ОЧН) и общей численности трудовых ресурсов (ОЧТР) в Республике Таджикистан в период 1991-2018 годы (тыс. чел.)

Источник: расчёты автора на основе данных из [5,6]

На этой почве доля трудовых ресурсов в общей численности населения в рассматриваемом периоде имеет тенденцию роста, в результате чего за этот период, увеличиваясь на 12,9 процентный пункт, достигла в конце рассматриваемого периода 59,5%.

Следует отметить, что значение данного показателя (доли трудовых ресурсов (ТР) в общей численности населения) в период 2013-2018 годы держится на уровне 59,7%, подтверждая сохранение довольно большой доли ресурсов труда в общей численности населения Таджикистана.

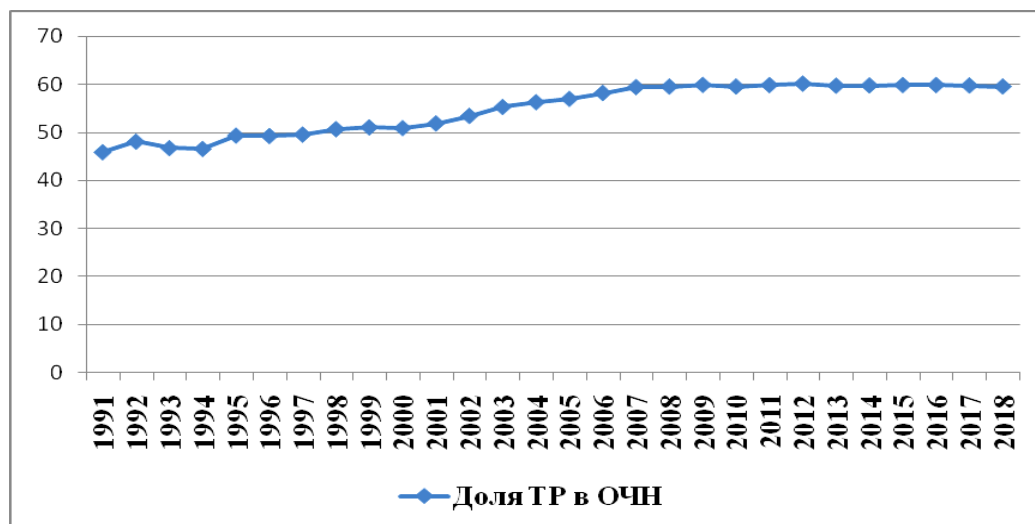

Диаграмма 3. Динамика доли трудовых ресурсов (ТР) в общей численности населения (ОЧН) в Республике Таджикистан в период 1991-2017 годы (тыс. чел.)

Источник: расчёты автора на основе данных из [6]

Ситуация с занятостью ресурсов труда немного другая. Известно, что начало приобретения государственной независимости Таджикистана (1991 года) сопряжено не только с экономическим кризисом, порождённым переходным периодом, но и с началом гражданского противостояния. В связи с этими явлениями количество занятого трудом населения в период 1990-1999 годы уменьшилось на 202 тыс. человек или на 10,4% (см. табл. 1). За этот период среднегодовой темп снижения общей численности занятых составил -1%. С начала нового века, после окончания гражданской войны в стране количество занятых

ТОҶИКИСТОН ВА ҶАҶОНИ ИМРӯЗ

начинает постепенно увеличиваться. Так, в период 2000-2018 годы общее количество занятых увеличилось на 681 тыс. человек или на 39%. При этом, за этот период среднегодовой темп прироста общей численности занятых составил 1,8%.

Таблица 1. Некоторые показатели сферы трудовой занятости в Республике Таджикистан в период 1991-2018 годы
(тыс. чел.)

Годы	1991	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000
Труд. ресурсы	2526	2675	2607	2623	2811	2840	2909	3038	3125
Занятые	1971	1855	1855	1853	1731	1791	1796	1737	1745
в т.ч. наёмные	1481,3	1380,6	1384,8	1374,6	1191,9	1236,6	1153	1081,2	1015,8
Годы	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Труд. ресурсы	3301	3463	3644	3644	3777	3893	4047	4210	4310
Занятые	1829	1857	1885	2090	2112	2137	2150	2168	2219
в т.ч. наёмные	1083,0	1066,2	1071,9	1070,6	1075,0	1082,9	1065,7	1053,9	1054,1
Годы	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Труд. ресурсы	4435	4530	4664	4796	4866	4983	5111	5224	5427
Занятые	2233	2249	2291	2307	2325	2380	2385	2407	2426
в т.ч. наёмные	1046,3	1044,2	1050,5	1065,4	1083,5	1097,6	1098,1	1099,8	1167,6

Источник: [6,7,8]

Следует отметить, что в период 2000-2018 годы данный показатель на плоскости трудовых ресурсов (среднегодовой темп прироста общей численности трудовых ресурсов) составляет 3%, что более чем в 1,6 раза выше, чем аналогичный показатель трудовой занятости населения (1,8%). Если рассмотреть эти показатели за период 1991-2018 годы, то среднегодовой темп прироста общей численности трудовых ресурсов (2,9%) в 3,4 раза выше, чем аналогичный показатель занятости населения (0,8%). А если рассмотреть последние 10 статистически доступных лет (период 2009-2018 годы) разрыв между этими показателями снова увеличивается по сравнению с периодом 2000-2018 годы. Анализ показывает, что в период 1991-2018 годы среднее значение разрыва между приростами трудовых ресурсов и численности занятых составляет 2 процентных пунктов.

На этой почве наблюдается постепенное и устойчивое снижение доли занятых в общей численности трудовых ресурсов (см. диаг. 4).

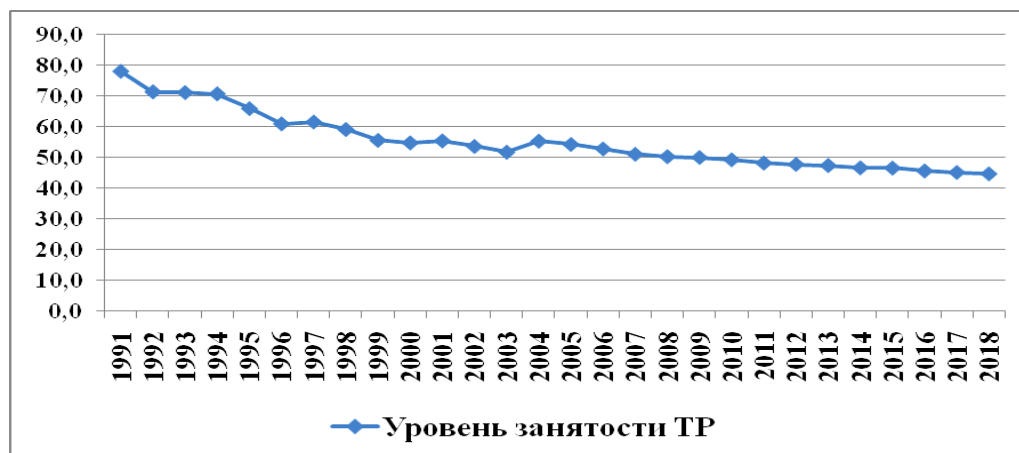

Диаграмма 4. Динамика доли занятых в общей численности (уровень занятости) трудовых ресурсов (ТР) в Республике Таджикистан в период 1991-2018 годы (%)

Источник: расчёты автора на основе данных из [6]

В течение 28 лет периода государственной независимости страны (1991-2018 годы) уровень занятости трудовых ресурсов (доля занятых в трудовых ресурсах) уменьшился на 33,3 процентных пунктов (или на 42,7%) и достиг в 2018 году 44,7% напротив 78% 1991 года.

Из диаграммы 4 видно, что темп снижения этого показателя в период до 2003 годы является относительно высоким, чем в период 2004-2017 годы. Анализ показывает, что темп снижения уровня занятости в период 1991-2003 годы (-3,1%) в 3,3 раза выше, чем аналогичный показатель периода 2004-2018 годы (-0,9%).

Динамика изменения трудовых ресурсов и численности занятого населения в период 1991-2018 годы приведена в диаграмме 5.

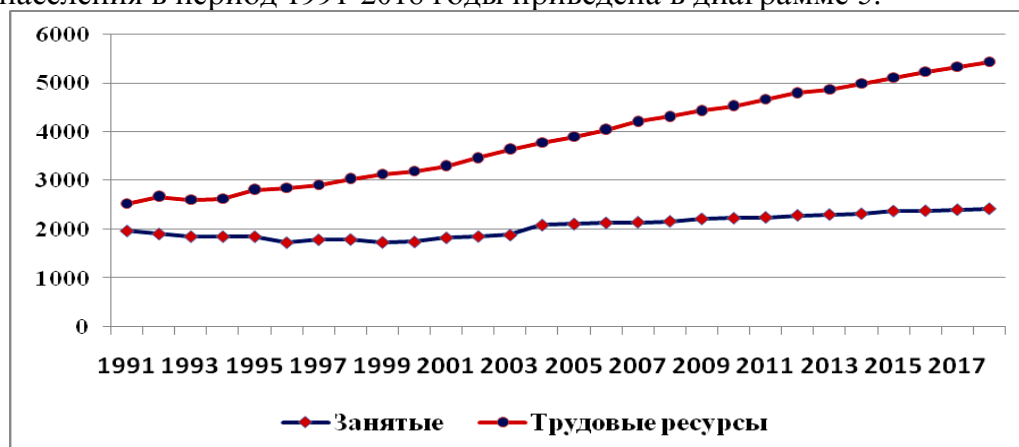

Диаграмма 5. Динамика численности трудовых ресурсов и занятых в Республике Таджикистан в период 1991-2018 годы (%)

Источник: расчёты автора на основе данных из [6]

Рассмотрим теперь отраслевую структуру занятости трудовых ресурсов (см. табл.2).

**Таблица 2. Отраслевая структура трудовой занятости
в Республике Таджикистан в период 1990-2018 годы (тыс. чел.)**

Годы	1991	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000
Аграрный сектор	881	949	1002	1095	1026	1145	1090	1118	1133
Промышленность	404,0	335,0	315,0	264,0	249,0	216,0	200,0	176,0	157,0
Сектор услуг	686,0	571,0	538,0	494,0	456,0	430,0	506,0	443,0	453,0
Годы	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Аграрный сектор	1218	1255	1275	1391	1425	1432	1430	1447	1468
Промышленность	156,0	153,0	146,0	186,0	183,0	182,0	177,0	169,0	169,0
Сектор услуг	455,0	449,0	464,0	511,0	505,0	523,0	543,0	552,0	582,0
Годы	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Аграрный сектор	1471	1507,4	1520,5	1526,4	1524,4	1545,6	1539	1466,4	1475,1
Промышленность	166,0	165,0	164,5	156,3	158,2	158,6	155,8	218,9	216,5
Сектор услуг	598,2	577,1	606,5	624,6	642,8	675,5	690,5	721,7	733,9

Источник: [6,7,8]

В отраслевом контексте главным “поглатителем” рабочей силы в Республике Таджикистан является аграрный сектор. Так, если в 1991 году доля аграрного сектора в обеспечении занятости рабочей силы составила 44,7%, то этот показатель в начальных годах нового века достигал до 67,6% и в 2018 году составил 60,8%. Процесс устойчивого снижения значения данного показателя происходит после 2011 года, в котором оно достигало 67%.

Факты свидетельствуют о том, что рынок труда Таджикистана является явно “не промышленным”, ибо доля промышленности (и строительство) в обеспечении занятости рабочей силы имеет тенденцию устойчивого снижения (см. диаг. 6), в результате чего в период 1991-2018 годы данный показатель уменьшился на 56,5% и с 20,5% 1991 года снизился до 8,9% 2018 года.

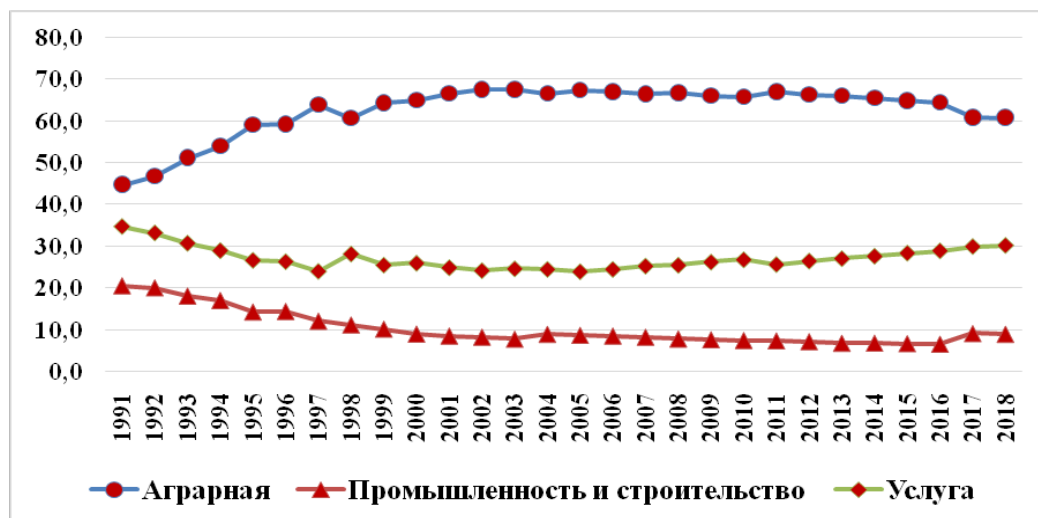

Диаграмма 6. Динамика доли некоторых отраслей экономики в обеспечении занятости трудовых ресурсов в Республике Таджикистан в период 1991-2018 годы (%)

Источник: расчёты автора на основе данных из [6]

В последние годы (после 2001 года) сектор услуг в Таджикистане проявляет активность в “поглащении” рабочей силы. Так, если в 2002 году доля сектора услуг в обеспечении занятости рабочей силы составила 24,2%, то этот показатель в 2018 году увеличился на четверть (25,1%) и достиг 30,3%.

Анализ показывает, что доля наёмного сегмента рынка труда в Таджикистане имеет тенденцию устойчивого снижения (см. табл. 1 и диаг. 7). Так, в период 1991-2018 годы значение данного показателя рынка труда снизилось на 29,5% и достигло 48,1% напротив 75,2% в 1991 году. При этом, среднее значение темпа снижения этого показателя за этот период составило -1,6%.

В структуре наёмного сегмента рынка труда доминирующую роль играют опять же аграрный сектор и сектор услуг, которые поровну (по 45%) покрывают 90% данного сегмента. При этом, анализ данных государственной статистики показывает, что почти 85% сектора услуг наёмного сегмента рынка труда представляется государственными сферами управления, обороны, образования, здравоохранения и социальной защиты, а также банковским сектором.

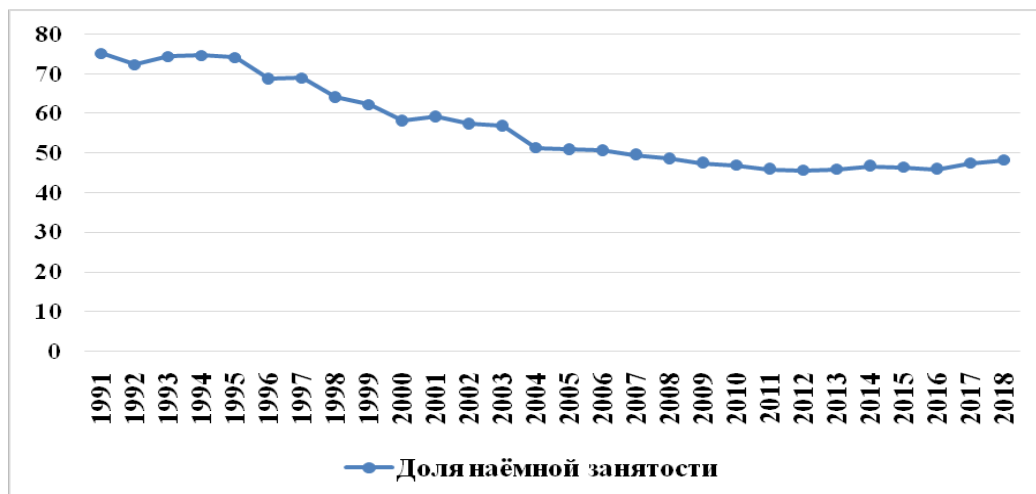

Диаграмма 7. Динамика доли наёмной занятости в общей численности занятых в Республике Таджикистан в период 1991-2018 годы (%)

Источник: расчёты автора на основе данных из [6]

Таким образом, вышеприведённый анализ подтверждает, что в период государственной независимости Таджикистана, сопровождавшийся не только катаклизмами переходного периода и трансформацией социальных отношений, но и гражданской войной, постепенно начинает переформировываться рынок труда, который находится в начальной стадии своего развития. При этом можно констатировать, что нынешнее состояние рынка труда и сферы занятости Таджикистана характеризуется следующими параметрами.

1. Демографический фактор является доминирующим в процессе проявления трудоизбыточности экономики Таджикистана, что обусловлено достаточно высоким коэффициентом естественного прироста населения, наивысшим среди стран СНГ.

2. В период 1991-2018 годы среднегодовой прирост численности трудовых ресурсов (2,9%) превысил аналогичный показатель общей численности населения (1,9%) в полтора раза, в результате чего доля трудовых ресурсов в общей численности населения за этот период, увеличиваясь на 12,9 процентный пункт, достигла в конце рассматриваемого периода 59,5%.

3. Катаклизмы начального этапа переходного периода (1990-1999 годы), сопряжённые с гражданским противостоянием, привели к резкому 10 процентному спаду количества занятых. Тем не менее, с началом нового века и окончанием гражданской войны в стране, стабилизацией экономики, количество занятых начало постепенно увеличиваться со среднегодовым темпом прироста, равном 1,8%, в результате

чего в период 2000-2018 годы общее количество занятых увеличилось на 39%.

4. В период 1991-2018 годы среднегодовой темп прироста общей численности трудовых ресурсов (2,9%) превышает аналогичный показатель занятых (0,8%) в 3,4 раза. Этот индикатор в период 2000-2018 годы уменьшился до 1,6 раза. На этой почве наблюдается постепенное снижение уровня занятости трудовых ресурсов, который за этот период уменьшился на 33,3 процентных пунктов (или на 42,7%) и достиг в 2018 году 44,7% напротив 78% в 1991 году. При этом, темп снижения уровня занятости в период 1991-2003 годов (-3,1%) в 3,3 раза выше, чем аналогичный показатель периода 2004-2018 годов (-0,9%).

5. Анализ отраслевой структуры занятости трудовых ресурсов показывает, что главным “поглатителем” рабочей силы в Республике Таджикистан являются аграрный сектор. Так, если в 1991 году доля аграрного сектора в обеспечении занятости рабочей силы составила 44,7%, то этот показатель в начальных годах нового века достигал до 67,6% и в 2018 году составил 60,8%. Процесс устойчивого снижения значения данного показателя происходит после 2011 года, в котором оно достигало 67%.

6. Доля промышленности в обеспечении занятости рабочей силы имеет тенденцию устойчивого снижения, в результате чего в период 1991-2018 годы данный показатель уменьшился на 56,5% и с 20,5% 1991 года снизился до 8,9% 2018 года.

7. В последние годы сектор услуг в Таджикистане проявляет активность в “поглащении” рабочей силы. Так, если в 2002 году доля сектора услуг в обеспечении занятости рабочей силы составила 24,2%, то этот показатель в 2018 году увеличился на четверть (25,1%) и достиг 30,3%.

8. Доля наёмного сегмента сферы занятости в Таджикистане имеет тенденцию устойчивого снижения. Так, в период 1991-2018 годы значение данного показателя сферы занятости снизилось на 29,5% и достигло 48,1% напротив 75,2% в 1991 году. При этом, среднее значение темпа снижения этого показателя за этот период составило -1,6%.

9. В структуре наёмного сегмента сферы занятости доминирующую роль играют опять же аграрный сектор и сектор услуг, которые поровну (по 45%) покрывают 90% данного сегмента. При этом, анализ показывает, что почти 85% сектора услуг наёмного сегмента сферы занятости представляется государственными сферами управления, обороны, образования, здравоохранения и социальной защиты, а также банковским сектором.

ЛИТЕРАТУРА

1. Ашуров С.Б. Формирование и регулирование рынка труда в трудоизбыточном регионе: теория и практика. - Душанбе: «Ирфон», 2012. -290 с.
2. Демографический ежегодник Республики Таджикистан //Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан. –Душанбе, 2018.-348 с.; Статический ежегодник// Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан. –Душанбе, 2019.-477 с.
3. <http://www.demoscope.ru/weekly/2016/0675/barom02.php>
4. 10 лет Содружества Независимых государств.- М, 2001.
5. Джонмахмадов Ш.Б. Основные методы оценки неформальной экономики//Вестник Института экономики Таджикистана. Душанбе, 2007. -№1. - С. 24-26.
6. Статический ежегодник Республики Таджикистан// Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан. –Душанбе, 2019.-477 с/; <https://www.stat.tj/tj/tables-real-sector>.
7. Рынок труда в Республики Таджикистан: 25 лет Государственной независимости (статистический сборник) // Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан. –Душанбе, 2016. – 426 с.
8. Рынок труда в Республики Таджикистан// Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан. –Душанбе, 2019. – 298 с.

**ТАМОҶУЛҲОИ АСОСИИ РУШДИ СОҶАИ ШУҒЛИ МЕҲНАТ
ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ДАР ШАРОИТИ
ҚУВВАБАРЗИЁДИИ ИҚТИСОДИЁТИ ОН**

ҚИЁМИДДИНОВА ФАРЗОНА ҚИЁМИДДИНОВНА,

ассистенти кафедраи молия ва қарзи Донишгоҳи

технологии Тоҷикистон

734065, кӯч. Неъмат Қарабоев 63/3,

тел. (+992) 988-47-05-99; e-mail:farzona1991@mail.ru

Дар мақола вазъи нишондиҳандаҳои асосии бозори меҳнат ва соҳаи шугли Ҷумҳурии Тоҷикистон дар давраи соҳибистиқлолӣ (солҳои 1991–2018) баррасӣ карда шудааст. Аз ҷумла, омилҳои демографии ташаккулёбии иқтисодиёти қуввабарзиёд, нишондиҳандаҳои афзоиши захираҳои меҳнатӣ ва ҳиссаи онҳо дар шумораи умумии аҳоли, сатҳи шуглнокии захираҳои меҳнатӣ, таркиби соҳавии соҳаи шугл мавриди таҳлил ва арзёбӣ қарор гирифтаанд. Инчунин, таҳлили муқоисавии ин нишонди-

ҳандаҳо ҳам дар сегменти кироя ва ҳам соҳави шугли захираҳои меҳнат, амалӣ карда шудааст.

Калидвожаҳо: захираҳои меҳнатӣ, бозори меҳнат, шугли аҳоли, шугли кироя, шугли соҳавӣ.

**MAIN TENDENCIES OF DEVELOPMENT IN THE SPHERE OF
LABOR EMPLOYMENT OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN IN
CONDITIONS OF LABOR REDUNDANCY OF ITS ECONOMY**

QIYOMIDDINOVA FARZONA QIYOMIDDINOVNA,

Assistant of the Department of Finance and Credit of the Technological
university of Tajikistan,

734065, N. Karabaev str. 63/3,

tel. (+992) 988-47-05-99; E-mail.: farzona1991@mail.ru

Article considers the behavior of the main indicators of the labor market and spheres of employment of the Republic of Tajikistan during the period of independence (1991-2018). In particular, the demographic factor of the formation of labor redundancy of the economy is considered, indicators of the growth of labor resources and their share in the total population, level of employment of labor resources, sectoral structure of employment. A comparative analysis of these indicators in both hired and sectoral segments of employment of labor resources is performed.

Keywords: labor resources, labor market, employment, hired employment, sectoral employment.

**ТАМОҶОЛИ РУШДИ БОЗОРИ ХИЗМАТРАСОНИҲОИ СОҶАИ
ТАҲСИЛОТИ ОЛИИ КАСБИИ ҶУМҲУРИИ ТОЧИКИСТОН**

АМАКОВ ИМОМАЛӢ БАСИРИДДИНОВИЧ,
аспиранти Институти иқтисодиёт ва демографияи
Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон
734024, Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Айни 44,
e-mail: birus92@list.ru, телефон: (+992) 907-33-75-35.

Дар мақола тағйирёбии бозори соҳаи таҳсилоти олии касбии Ҷумҳурии Тоҷикистон мавриди омӯзиши ва таҳқиқ қарор гирифтааст. Мақсади асосии таҳлили фаъолияти муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ баланд бардоштани сатҳу сифати маҳсулоти хизматрасониҳо, дигаргунсозии иқтисодии рақобатпазирӣ, роҳҳои беҳтар намудани фаъолият, пеш аз ҳама истифодаи таҷриба ва усулҳои идоракунӣ муассисаҳое, ки таҷрибаи хуби идоракунӣ доранд дар фаъолияти худ муваффақ гардидаанд, мебошад. Соҳаи маориф, аз ҷумла таҳсилоти олии касбӣ, соҳаи афзалиятноки иқтисодиёти миллӣ ба ҳисоб меравад, чунки сифати фаъолияти муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ дар шароити кунунӣ, иқтисодии инноватсионии иқтисодиёти миллӣ ва иқтисодии минбаъдаи рушди иқтисодии мамлакатро муайян месозад. Рақобатпазирии муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ ва сифати хизматрасониҳои онҳо дар бозори ҷаҳонӣ бевосита вобастагӣ дорад ба дастовардҳои назарраси илмҳои технологӣ, ки он метавонад иқтисодии инноватсионии қулли соҳаҳои иқтисодиёти миллиро муайян кунад.

Калидвожаҳо: таҳсилоти олии касбӣ, идоракунӣ, бозор, таълим, тарбия, сифати хизматрасонӣ, инноватсия, самаранокӣ, молия, рақобатпазирӣ, маориф, техникаю технология, иқтисодиёти миллӣ, нерӯи инсонӣ, маблағгузорӣ.

Гузариши Ҷумҳурии Тоҷикистон ба муносибатҳои бозорӣ ва дигаргунӣ дар ҳама низоми иқтисодӣ тақозо менамояд, ки роҳҳои нави инноватсионии рушди соҳаҳои иқтисодиёт, аз ҷумла соҳаи маориф ҷустуҷӯ карда шавад. Нақши соҳаи маориф дар рушди иқтисодиёти мамлакат ба сазовор назаррас мебошад, чунки рушди иқтисодиётро бе илм тасаввур намудан имкон надорад. Рушди иқтисодиёти иҷтимоӣ, афзоиши нишондиҳандаҳои макроиқтисодӣ, рақобатпазирии иқтисодиёти миллӣ дар бозори ҷаҳонӣ ва имкониятҳои истеҳсолии мамлакат ва

ғайра ба иқтидори илмӣ ҳар як давлат вобастагӣ дорад. Ҳоло рушди аксар мамлакатҳои тараққикардаи ҷаҳонро мутахассисони соҳа аз пешравиӣ илмию техникӣ, корҳои илмию таҳқиқотӣ ва соҳаи маориф доништаанд, ки ба воқеати ҳаёт мувофиқ аст.

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон ба зинаи нави рушди инноватсионӣ ворид гардида истодааст. Раванди муосири иқтисодӣ дар асоси технологияи нав пеш меравад, истифодаи технология ва навовариҳо дар иқтисодиёти Тоҷикистон гарчанде на он қадар баланд аст, аммо Ҳукумати мамлакат ба ин масъала тавачҷуҳи бештар зоҳир намуда истодааст. Бояд дар назар дошт, ки технологияи муосир ҳазорон қувваи кориро аз бозори меҳнат берун месозад. Пешравиӣ босуръати технологияи муосир дар ояндаи наздик метавонад миллионҳо қувваи кори соҳаи нақлиёт, сохтмон, саноат ва дигар соҳаҳоро аз майдони корӣ берун намояд. Ин масъала дар ояндаи наздик барои ҷомеаи ҷаҳонӣ мушкилоте эҷод хоҳад кард, ки воқеан, ғайриинтизор мебошад. Ҳалли ин мушкилот аз сиёсатмадорон, мутахассисону олимони соҳаи истеҳсолоту бозори меҳнат вобаста мебошад, чунки муносибатҳои истеҳсолӣ ҳамин гуна тадбирҳои нав ба навро тақозо дорад. Ин мушкилот, дар баробари давлатҳои пешрафта, барои давлатҳои рӯ ба гузариш дар давраи гузариш қарордоштаи ҷомеаи ҷаҳонӣ боз ҳам вазнинтар арзёбӣ мегардад. Бинобар ин, моро зарур аст, ки сатҳу сифати таҳсилот, алоқаи таҳсилот бо истеҳсолот ва донишҳои касбии кормандону мутахассисонро такмил диҳем, то ки соҳиби сегменти бозории инноватсионии худ гардем. Дар муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ, қорӣ намудани омӯзиши технологияи пешрафта ва дар ин замина, вусъат бахшидан ба сифати тайёр намудани мутахассисони баландихтисос, барои қонеъ гардонидани талаботи шахс, давлат ва ҷомеа мавқеи хоса дорад, зеро асри XXI-ро бе технологияи муосири иттилоотиву коммуникатсионӣ тасаввур кардан душвор аст. Ин соҳаи нисбатан нав тамоми ҳаёти ҷомеаро фаро гирифтааст. Аз ин рӯ, Ҷумҳурии Тоҷикистон 3 декабри соли 2012, № 687 *"Барномаи рушди неру ва моликияти зеҳнии инсон дар давраи то соли 2020"*-ро қабул намуд, ки дар барнома чунин омадааст: "Дар ҷаҳони муосир, вақте илм ва технология бо суръат рушд мекунанд, рушди нерӯи зеҳнӣ ва моликияти зеҳнӣ дар ҳар як мамлакат гарави таъмини амнияти иқтисодӣ ва рушди иқтисодиёти инноватсионии он мебошад. Вазифаи стратегии Ҷумҳурии Тоҷикистон гузариши марҳала ба марҳалаи иқтисодиёт ба роҳи инноватсионии рушд мебошад ва вобаста ба ин сиёсати давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳавасмандгардонии рушди неруи инсон ва эҷодиёти зеҳнӣ нигаронида шудааст" [2]. Воқеан, дастовардҳои давлат-

ҳои пешрафта дар ин соҳа басо назаррас аст. Дар шароити муосир муваффақияти ҳар як мутахассис (хусусан, мутахассисони соҳаи маориф) ба пешрафти илму технологияи ҳозиразамон бевосита вобастагӣ дорад, зеро рақобатпазирии мутахассисонро дар бозори ҷаҳонӣ бе надониستاني техникаю технологияи нав тасаввур намудан ғайриимкон аст. Аз ин лиҳоз, дар Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон “Дар бораи самтҳои сиёсати дохилӣ ва хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон” аз 26-уми декабри соли 2018 ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон омадааст: “Дар соҳаи маориф ду проблемаи асосии ҳалталаб вучуд дорад. Якум, норасоии кадрҳои соҳибкасби омӯзгорӣ ва дуюм, баланд бардоштани сатҳи сифати таълим дар тамоми муассисаҳои таҳсилоти кишвар” [1, с. 26].

Дар шароити муосири иҷтимоӣ–иқтисодӣ яке аз масъалаҳои муҳимтарини соҳаи маориф ин таъмини таҳсилоти босифат ва дастрас барои ҳамаи қишрҳои ҷомеа мебошад. Бозори таҳсилот баробари равандҳои иҷтимоӣю иқтисодӣ рушд мекунад. Барои қонеъ гардонидани талаботи афзоишёбанда ба хизматрасониҳои таҳсилот дар партави ҷаҳонишавӣ ва иттилоотикунории ҷомеаи ҷаҳонӣ дарёфти шаклҳои нави таҳсилот зарур доништа мешавад. “Таҳким бахшидани иқтисодии илмӣю кишвар, қорӣ кардани ихтироот дар истехсолот, устувор гардонидани пояҳои моддиву техникаи муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ, баланд бардоштани сифати таълим дар ҳамаи зинаҳои таҳсилот, ҷалби боз ҳам васеи соҳибистеъдодҳои ҷавон ба омӯзиши технологияҳои муосир ва қорҳои эҷодиву техникӣ вазифаи муҳимтарини соҳаҳои илму маориф мебошад” [10]. Талаботи афзояндаи ҷомеа ба истехсолоту хизматрасониҳо зарурати рушди инноватсиониро тақозо мекунад, ки сифати қувваи қорӣ, сатҳи омодагии касбии қормандон, тайёр намудани мутахассисони баландихтисос ва ғайра зарурияти зиёд кардани хароҷоти таълим, тарбия ва таҳсилотро пеши рӯ мегузорад. Дар мадди аввал на танҳо таҷрибаю малака, балки қобилияти эҷодӣ, навоарӣ дар истехсолот, таҳлили иттилоот ва касбияти истифодабарии донишҳои гирифташуда гузошта мешавад.

Истифодаи самарабахши неруи илмӣ-таълимӣ яке аз шартҳои устувории иқтисодӣ ва иҷтимоии ҷомеа мебошад. Сармоягузорӣ ба соҳаи маориф натиҷаи мултипликативӣ дошта, боиси воқуниши идрок гардида, бо худомӯзӣ, қорҳои мустақилона, дарёфти донишу малақаҳои нав, пешравии эҳтиёҷот, фаҳмиш ва такмил ёфтани қобилияти касбиро ҳамроҳӣ мекунад. Мисол, дар ИМА барои омода намудани қувваи қории баландихтисос, сармоягузорӣ ва хароҷоти зиёд карда мешавад, яъне сармояи америкоӣҳо бештар ба захираи инсонӣ равона мегардад.

Аз ин рӯ, соҳаи маориф дар радифи соҳаҳои тандурустӣ ва таъмини иҷтимоии аҳоли барои ташаккул ва баланд бардоштани нуруи инсонии миллат саҳми назаррас дорад.

Воқеан, соҳаи тандурустӣ, маориф ва ҳифзи иҷтимоӣ барои хизматрасониҳои давлатӣ чун соҳаи заминавӣ амал мекунад, чунки "махз ҳамин соҳаҳо истеҳсолкунандагони неъматҳои муҳими иҷтимоӣ, созандагони нуруи инсонӣ ҳамчунин манбаи асосии захираҳои иқтисодӣ ё омили рушди иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва дорандагони натиҷаи берунии мусбат барои ҷомеа мебошанд" [4, с.189–197.]. Аз маълумоти омӯрӣ бармеояд, ки баробари афзоиш ёфтани ҳаҷми буҷети давлатӣ, ҳаҷми маблағгузорӣ ба соҳаи неъматҳои муҳими иҷтимоӣ низ зиёд мегардад. Соли 2017 ҳаҷми умумии хароҷоти буҷети давлатӣ 25,4 миллиард сомониро ташкил додаст, ки ин нишондиҳанда дар соли 2000 ба маблағи 291,3 миллион сомонӣ буд, афзоиш дар ин давра нисбат ба соли 2000 бештар аз 87,3 маротиба зиёд мебошад. Мутаносибан, дар давраи таҳлилшаванда маблағгузориҳои давлатӣ дар соҳаи маориф 101,5 маротиба, соҳаи тандурустӣ 79,3 маротиба, соҳаи фарҳангӣ оммавӣ ва ҷорабиниҳои беҳдошти динӣ 107,2 маротиба зиёд гардид [7, с. 426–451].

Роҷеъ ба ин масъала ба омори маблағгузориҳои давлатҳои Ғарб назар кунем, маълум мегардад, ки онҳо барои эҳтиёҷоти соҳаи маориф беш аз 4% маҷмӯи маҳсулоти дохилиашонро сарф мекунанд. Ҳиссаи миқдори (медиани) маблағгузориҳои давлатӣ ба соҳаи маориф дар сохтори маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ (ММД) дар мамлакатҳои сатҳи баланди иқтисодии инсонидошта 4,8%, дар мамлакатҳои сатҳи миёна ин нишондиҳанда 4,2% ва сатҳи пасти иқтисодии инсонидошта 2,8 %-ро ташкил медиҳад. Маблағгузориҳои давлатҳои ҷаҳон ба соҳаи маориф нисбат ба маҷмӯи маҳсулоти дохилии худ чунин мебошад: дар ИМА – 4,2%, Канада – 4,5%, Британия ва Фаронса – 4,8%, Шведсия – 5,2%, Олмон – 3,7%, Италия – 3,6%, Ҷумҳурии Корея – 4,6%, Ҷопон – 3,2%, Русия – 3,6% [6, с.12] ва дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳисоби миёна дар 8 соли охир 5,2% ва танҳо дар соли 2017-ум 5,8% -ро ташкил медиҳад [7, с.426-451].

Рақобатпазирии муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ (МТОК) ва баланд бардоштани сифати хизматрасониҳои онҳо яке аз талаботи асосӣ қатъӣ дар сиёсати имрӯзаи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон буда, он кафили муваффақонаи рушди иқтисодӣ миқдори милли баҳисоб меравад. Пайвастиҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон ба раванди Болон (низомии омӯзиши кредитии таҳсилот) маънои онро дорад, ки ҷумҳурӣ дар қатори дигар иштирокчиёни раванди мазкур барои амалисозии ин барнома дар таъмин ва ба баланд бардоштани сифатнокии соҳаи

ТОЧИКИСТОН ВА ҶАҲОНИ ИМРӯЗ

маориф уҳдадор шудааст. Дар шароити муосир, ки таҳсилот рӯз то рӯз оммавӣ гардида истодааст, раванди идоракунии истеъмолкунандагон бояд дар асоси маълумоти бозғатимод, баҳогузориҳои самарабахшӣ сифатнок, истифодаи захираҳо ва кам кардани хароҷот таъямояд. Яке аз самтҳои ҳалли масоили додашуда истифодаи технологияи муосири идоракунии мебошад.

Бояд таъаккур дод, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон ба фазои таҳсилоти ҷаҳонӣ ворид шуда истодааст. Ин моро водор менамояд, ки барои ноил шудан ба дастовардҳои назаррас аз усулҳои идоракунии назариявӣ амалии хориҷӣ истифода намуда, онро дар фаъолияти стратегияи муассисаҳои таҳсилоти олии касбии мамлакати худ ҷорӣ намоем, чунки муассисаҳои таҳсилоти олии касбии мо айни замон, инро тақозо менамояд. Мушкилоти асосӣ ин истифода накардани усулҳои идоракунии дар низомии таҳсилот аст, ки ҳоло муассисаҳои таҳсилоти олии касбии мамлакат ба он ниёз доранд.

Албатта, аз таҳлилҳои ҷадвали зерини шумораи 1 бармеояд, ки маблағгузориҳои давлатӣ ба соҳаи маориф сол аз сол афзоиш ёфта истодааст. Дар солҳои 2011–2017 барои эҳтиёҷоти соҳаи маориф аз ҳисоби буҷети давлатӣ ба ҳисоби миёна тақрибан 17,2% маблағ ҷудо карда шудааст, ки ин 5,2% маҷмӯи маҳсулоти дохилиро ташкил медиҳад.

Хароҷоти таҳсилоти олии касбӣ дар соли 2011 ба маблағи 219,6 млн. сомонино ташкил намуд ва дар соли 2017 ин нишондиҳанда ба маблағи 632,7 млн. сомони расонида шуд, афзоиш дар ин давра нисбат ба соли 2011 бештар аз 2,9 маротиба зиёд шудааст. Маблағгузориҳои давлатӣ ба муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ соли 2017 қариб 3,2% ҳаҷми умумии хароҷоти буҷети давлатро ташкил додааст, ки он 17,6% ҳаҷми умумии хароҷоти соҳаи маорифро ташкил меод.

Ҷадвали 1.

*Маблағгузориҳои буҷети давлатӣ ба соҳаи маориф
дар солҳои 2011–2017*

Солҳо	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Хароҷоти буҷети давлатӣ барои маориф, ҳазор сомонӣ	1363359	1607800	2130836	2516965	2918639	3146229	3581109
Хароҷоти соҳаи маориф нисбати ММД бо фоиз	4,5	4,5	5,1	5,2	5,5	5,5	6,1

ТОҶИКИСТОН ВА ҶАҶОНИ ИМРӯЗ

Хароҷоти соҳаи маориф нисбати ҳаҷми умумии хароҷоти буҷети давлатӣ бо фоиз	15,9	15,5	17,3	17,8	18,8	16,9	18
Аз ҷумла:							
Хароҷоти буҷети давлатӣ ба соҳаи таҳсилоти олии касбӣ, ҳазор сомонӣ	219626	281071	337808	397694	477111	556167	632751
Хароҷоти таҳсилоти олии касбӣ нисбати ҳаҷми умумии хароҷоти соҳаи маориф бо фоиз	16,2	17,5	15,8	15,8	16,3	17,6	17,6

Манбаъ: Маҷмӯаи омили соҳаи маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон, қисми 2, соли таҳлили 2017–2018 Душанбе, 2018. С.224.

Дар шароити афзоиш додани ҳаҷми маблағгузориҳои буҷети давлатӣ, инчунин, таҷрибаи ҷалби манбаҳои иловагии маблағгузориҳои барои фаъолияти муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ васеъ мегардад. Бояд қайд кард, ки дар шароити рушди муносибатҳои иқтисодӣ тамоюли баланд шудани талаботи аҳолии ҷаҳон ба таҳсилот меафзояд. Аз ин рӯ, шаклҳои нави дарёфти хизматрасониҳои таҳсилотӣ ҷустуҷӯ карда мешавад, чунки муносибатҳои бозорӣ дар шароити имрӯза бештар ба такмил додани сифати таълиму тарбия, таҳсилот ва ҷорӣ намудани технологияи муосир дар низомии идоракунии муассисаҳои таҳсилоти олии касбро тақозо мекунад.

Рушди муносибатҳои бозоргонӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон шароити иқтисодӣ ва фаъолияти муассисаҳои таҳсилоти олии касбро ба таври қатъӣ тағйир дод. Аз таҳлилҳои матраҳшуда метавон хулоса намуд, ки рушду тараққиёти соҳаи маориф ба назар мерасад ва зарбаҳои харобиовари солҳои нооромӣ дар соҳаи мазкур барқарор шудааст. Бояд таъкид кард, ки дар даври Истиқлоли давлатӣ заминаи комили нави модии соҳаи маориф бунёд карда шуд. Таҳлилу нишондиҳандаҳои рақамии ин соҳа нишон медиҳад, ки маблағгузориҳои давлатӣ сол то сол ба ин соҳа зиёд шуда истодааст, аммо бо сабаби бад будани вазъи сиёсӣ иқтисодӣ, ноустувории шароити молиявӣ, сар

ТОЧИКИСТОН ВА ҶАҶОНИ ИМРӢЗ

задани ҷанги шаҳрвандӣ дар мамлакат ва афзун гардидани номуайянии муҳити берунӣ, ба коҳиш ёфтани маблағгузориҳои буҷетӣ ба соҳаи таҳсилоти олии касбӣ оварда расонид. Вобаста ба ин, дар назди муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ масъалаи таъмини қобилияти рӯзгзаронӣ, дар сатҳи кофӣ нигоҳ доштани вазъи молиявӣ ва дарёфти манбаъҳои молиявӣ барои рушди устувор дар ҳолати тезутунд қарор дода шуд. Самти воқеии ҳалли масъалаҳои зикршуда, гузариш ба таҳсилоти пулакӣ, тичоратикунонии фаъолияти муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ гардид. Дар натиҷаи ин диверсификатсияи сарчашмаҳои нигоҳдорӣ ва рушди муассисаҳо ба вучуд омад, ки ин роҳи мутобиқшавии муассисаҳо ба иқтисодиёти бозорӣ гардид.

Дар натиҷаи гузариш ба иқтисодиёти бозорӣ, соҳаи таҳсилоти олии таҷаққул ёфт, ки барои ҳалли масъалаи дарёфти манбаъҳои молиявӣ устувор нигоҳ доштани вазъи иқтисодии муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ шароит фароҳам овард. Дар давраи истиқлоли Ҷумҳурии Тоҷикистон эҳтиёҷоти гуногуни соҳаҳои иқтисодиёт ба мутахассисони ватанӣ таҷаққулёфта зиёд шуд, ки боиси афзуншавии мунтазами шумораи муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ ва донишҷӯён гардид. Дар давраи солҳои 1991–2018 шумораи муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ аз 13-адад то ба 39 адад расид, яъне се маротиба нисбат ба соли 1991 зиёд шудааст ва теъдоди донишҷӯён аз 69,3 ҳазор нафар то 195,7 ҳазор нафар ё бештар аз 2,8 маротиба зиёд гардид. Шумораи донишҷӯён ба 10 000 нафари аҳоли аз 124 нафар то 219 нафар расид, ки 1,7 маротиба афзоиш ёфтааст. (Ниг. ба ҷадвали 2).

Ҷадвали 2.

Шумораи муассисаҳои таҳсилоти олии касбии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва донишҷӯёни онҳо (солҳои 1991–2017)

Нишондиҳандаҳо	1991-1992	2000-2001	2010 -2011	2017-2018	Афзоиш
Шумораи муассисаҳо, воҳид (адад)	13	30	33	39	3,0
Шумораи донишҷӯён, ҳазор нафар	69,3	77,7	151,7	195,7	2,8
Дар 10000 аҳоли, нафар	124	127	202	219	1,7

Манбаъ: Тоҷикистон: 25 соли Истиқлолияти давлатӣ, маҷмӯаи оморӣ, соли 2016. С. 57. Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон, соли 2018. С.53.

Соҳаи маориф, аз ҷумла, таҳсилоти олии касбӣ, соҳаи афзалиятноки иқтисодиёти миллӣ баҳисоб меравад, чунки сифати фаъолияти муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ дар шароити муосир, иқтидори инноватсионии иқтисодиёти миллӣ ва иқтидори минбаъдаи рушди иқтисодии мамлакатро муайян месозад. Рақобатпазирии муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ ва сифати хизматрасониҳои онҳо дар бозори ҷаҳонӣ бевосита вобастагӣ дорад, ба дастовардҳои назарраси илмию технологӣ, ки он иқтидори инноватсионии кулли соҳаҳои иқтисодиёти миллиро муайян мекунад. Фаъолияти муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ ҳамчун соҳаи дорои технологияи баланд ва илмталаб барои эҷоди маҳсулоти таълимию тарбиявӣ нигаронида шудааст, ки маҳсули нисбатан мукамал дар заминаи донишҳои назариявии ҷамъшуда ва таҳаввулоту коркардҳои нав равона шудааст. Бо ибораи дигар, барои бунёди донишҳои назариявӣ амалӣ, коркарду дарёфти маводу технологияи нав ба раванди таълим ва ташаккулу рушди нерӯ ва моликияти зеҳнии инсон саҳми назаррас мегузорад. Нерӯи инсонӣ на танҳо чун маҷмӯи захираҳои меҳнатӣ, балки он донишҳо, малакаҳо, маҳорат, истеъдод ва қобилияти ҷамъшудае мебошад, ки дар донишгоҳҳо ташаккул ёфтааст. Синтези донишҳои ҷамънамуда фақат дар соҳаи таҳсилоти олии ташаккул меёбад ва бо роҳи тайёр кардани мутахассисони баландихтисос самти истифодаи донишҳо дар соҳаҳои муайяни ҳаёти ҷомеа мушаххас карда мешавад [5, с.82–93].

Таҳлили ҳамаҷонибаи фаъолияти муассисаҳои таҳсилоти олии касбии ҷумҳурӣ нишон медиҳад, ки зиёдшавии шумораи донишҷӯёни хароҷоти таҳсилотро пурра пардохткунанда (яъне шартномавӣ) ба назар мерасад ва ин тағйирёбии сохтори маблағгузори соҳаи таҳсилоти олии касбиро нишон медиҳад. Аз таҳлилҳои матраҳшуда хулоса намудан мумкин аст, ки динамикаи манфии рушди соҳаи таҳсилоти олии ва муассисаҳои таҳсилоти олии касбии мамлакат мушоҳида мегардад ва ба он дархосткунии истеъмолкунандагон, умуман, ҷомеа хос мебошад. Инчунин, тамоюли зиёдшавии донишҷӯён аз рӯи шартнома таҳсилкунанда дар муассисаҳои таҳсилоти олии касбии мамлакат мушоҳида мегардад, ки дар ҷадвали рақами 3 мушаххас шудааст. Маълумоти оморӣ аз он шаҳодат медиҳад, ки дар давраи соли 2012 то соли 2018 шумораи донишҷӯёни шартномавӣ аз 91,1 ҳазор нафар то 130,2 ҳазор нафар зиёд шудааст, ки вазъи қиёсии онҳо ба тамоми донишҷӯён аз 60,3% то ба 68% расид, ки 7,7 дарсад нисбат ба соли 2012 бештар аст.

Шумораи донишҷӯёне, ки дар асоси шартнома таҳсил мекунанд

Солҳо	Ҳамагӣ донишҷӯён дар мамлакат, нафар	аз он ҷумла шартномавӣ	
		Нафар	бо фоиз
2012-2013	151003	91101	60,3
2013-2014	157791	94453	59,86
2014-2015	167660	98919	59
2015-2016	178109	111037	62,3
2016-2017	189711	123119	64,89
2017 -2018	191550	130253	68

Манбаъ: Маҷмӯаи оморӣ соҳаи маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон соли таҳсили 2017–2018 (қисми 2) 1). Душанбе, 2018. С. 125.

Ҳамин тавр, метавон тасдиқ кард, ки дар ҷумҳурӣ бозори хизматрасониҳои таълимӣ ташаккул ёфта истодааст ва хизматрасониҳои таълимӣ ҳамчун низоми муносибатҳои иқтисодӣ байни субъектҳои гуногуни иқтисодӣ хариду фурӯш карда мешавад. Маҳсулоти соҳаи таҳсилоти олии касбӣ хизматрасониҳои таълимӣ мебошад. Вазифаи асосии ин бозор ба вучуд овардани робитаи байни истеҳсолот ва истеъмоли хизматрасониҳои таълимӣ мебошад [3].

Хизматрасонии таҳсилоти маҳсулоти асосии фаъолияти муассисаҳои таълимӣ мебошад, ки истеъмоли он боиси такмил ёфтани сифати кувваи корӣ мегардад.

АДАБИЁТ

1. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 26.12.2018, шаҳри Душанбе. С. 26.

2. Барномаи рушди неру ва моликияти зеҳнии инсон дар давраи то соли 2020, аз 3 декабри соли 2012, № 687.

3. Мамонтов С. Изучение конкуренции на карагандинском региональном рынке образовательных услуг вузов //Маркетинг. – 1999, №2.

4. Мирсаидов А.Б. Государственные услуги: экономическое содержание, типология//Таджикистан и современный мир, 2016, № 3. С.189-197.

5. Мирсаидов А.Б. Институциональные аспекты инновационного развития учреждений социального сектора экономики // Экономика Таджикистана, –2017, №2. С. 82-93.

6. Образование в цифрах: 2018: краткий статистический сборник / «Высшая школа экономики». – М.: НИУ ВШЭ, 2018. С.12.

7. Омории солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон, соли 2018. С.426-451.
8. Тоҷикистон: 25 соли Истиқлолияти давлатӣ, маҷмӯаи омори, соли 2016. С. 57. Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон, соли 2018. С. 53.
9. Маҷмӯаи омории соҳаи маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон, соли таҳсили 2017–2018 (қисми 2). Душанбе, 2018. С. 125.
10. Маҷалаи "Омӯзгор", № 3 (12176), 17 январи соли 2019.

**ТЕНДЕНЦИЯ РАЗВИТИЯ РЫНКА УСЛУГ В СФЕРЕ
ВЫСШЕГО ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ
РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН**

АМАКОВ ИМОМАЛИ БАСИРИДДИНОВИЧ,
аспирант Института экономики и демографии
Академии наук Республики Таджикистан
734024, Таджикистан, г. Душанбе, пр. Айни 44,
телефон: (+992) 907-33-75-35; e-mail: birus92@list.ru

В статье рассматриваются вопросы рыночных изменений в сфере высшего образования Республики Таджикистан. Как отмечает автор, проведение рыночных преобразований в высших профессиональных учреждениях республики позволили укрепить их материально-техническую базу и организовать учебу в соответствии с международными стандартами.

Отрасль образования, в частности высшее профессиональное образование является приоритетной отраслью, ибо она определяет инновационную мощь национальной экономики и обеспечивает ее устойчивый рост. Конкурентоспособность высших учебных профессиональных учреждений и качество их услуг на мировом рынке связано с использованием достижений научно-технической революции.

Ключевые слова: *высшее профессиональное обучение, управление, рынок, обучение, воспитание, качество услуг, инновация, просвещение, прибыль, образование, техника и технология, национальная экономика, человеческий потенциал и финансирование.*

**MARKET OF SERVICES DEVELOPMENT IN THE FIELD OF
HIGHER PROFESSIONAL EDUCATION OF THE REPUBLIC OF
TAJIKISTAN**

AMAKOV IMOMALI BASIRIDDINOVICH,

graduate student, Institute of Economics and Demography, Academy of
Sciences of the Republic of Tajikistan

734024, Tajikistan, Dushanbe, 44 Aini avenue,
phone: (+992) 907-33-75-35, E-mail: birus92@list.ru

The article considers the issues of market changes in the field of higher education in the Republic of Tajikistan. As the author notes, the implementation of market reforms in the higher professional institutions of the republic made it possible to strengthen their material and technical base and organize their studies in accordance with international standards.

The education sector, in particular higher professional education is a priority industry, since it determines the innovative power of the national economy and ensures its sustainable growth. The competitiveness of higher educational professional institutions and the quality of their services in the world market is associated with the use of the achievement of the scientific and technological revolution.

Keywords: *higher vocational training, management, market, training, education, quality of services, innovation, education, profit, education, engineering and technology, national economy, human potential and financing.*

УДК: 314.74

ТАҲЛИЛИ ҚОНУНГУЗОРИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН
ДАР СОҶАИ МУҲОЧИРАТИ МЕҲНАТӢ

БОБОЕВ АНВАР АБДУЛЛОЕВИЧ,

номзади илмҳои иқтисод, мудири бахши муҳоҷирати аҳолии

Институти иқтисодиёт ва демографияи

Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон

734024, Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Айни 44,

тел.: 917-30-10-03; e-mail: anvar.boboev2016@gmail.com

Дар мақола таҳлили асосҳои қонунгузори амалкунандаи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соҳаи муҳоҷирати аҳолии гузаронида шуда, ҳамзамон, тақлифу пешниҳодҳои муаллиф доир ба зарурати қабул намудани қонуни муосир дар самти муҳоҷирати меҳнатӣ ва тақмили санадҳои меъёрии ҳуқуқии миллии бо мақсади татбиқи сиёсати давлатии муҳоҷират, ба таври мушаххас ифода ёфтаанд.

Калидвожаҳо: қонунгузорӣ, равандҳои муҳоҷират, сиёсати давлатии муҳоҷиратӣ, рушди ҳамкориҳо, муҳоҷирати меҳнатӣ.

Дар давраи солҳои 90-уми асри гузашта дар қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон бо сабаби муташанниҷ гардидани вазъи сиёсӣ дар дохили мамлакат, равандҳои муҳоҷирати аҳолии пуршиддат гардиданд ва Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон зарур донист, ки заминаи қонунгузори миллиро дар соҳаи муҳоҷират пурзур намояд. Зеро таҷрибаи байналмилалӣ нишон медиҳад, ки барои татбиқи сиёсати давлатӣ дар соҳаи муҳоҷират ва идоракунии давлатии равандҳои он, пеш аз ҳама, коркард ва қабули қонунгузори миллии муосир зарур аст ва танҳо бо ҷорӣ намудани чунин қонунгузорӣ давлат метавонад дар ин самт ба натиҷаҳои дилхоҳ ноил гардад.

Ҷиҳати татбиқи сиёсати созандаю самаранок дар соҳаи муҳоҷирати аҳолии 8 октябри соли 1998, таҳти №411 "Консепсияи сиёсати давлатии муҳоҷирати Ҷумҳурии Тоҷикистон" қабул карда шуд, ки дар он принсипҳои (шартҳои) сиёсати муҳоҷирати давлатӣ, ҳадаф ва вазифаҳои сиёсати муҳоҷирати давлатӣ ва афзалиятҳои асосии он муайян карда шуданд [2, С.1-3]. Иҷрои Консепсияи мазкур ба ҳифзи хусусиятҳои хоси халқи тоҷик, амнияти миллии, инчунин, рушди иҷтимоию иқтисодӣ ва фарҳангии кишвар мусоидат намуд ва Тоҷикистон тавонист ба ҷанги шаҳрвандию муноқишаҳои дигари низомии дохилӣ хотима диҳад. Ба

ТОЧИКИСТОН ВА ҶАҲОНИ ИМРӯЗ

ғайр аз ин, идораи раванди муҳоҷирати аҳоли то сатҳи давлатӣ баланд бардошта шуда, роҳҳои ҳалли душвориҳо дар ин самт бо татбиқи бевоситаи сиёсати давлатии муҳоҷират пайдо гардиданд.

Баъдан, 11 декабри соли 1999, таҳти №881 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон "Дар бораи муҳоҷират" қабул карда шуд, ки дар он танзими муносибатҳо дар соҳаи муҳоҷирати аҳоли, асосҳои ҳуқуқӣ, иқтисодӣ ва иҷтимоии равандҳои муҳоҷират, инчунин муҳайё сохтани шароити зарурии ҳаёт дар маҳалли нав барои ашхос ва оилаҳое, ки ба Ватани аҷдодии худ бармегарданд, пешбинӣ шудаанд. Бо сабаби он, ки Қонуни қабулшуда масъалаҳои муҳоҷирати меҳнатиро дарбар намегирифт, соли 2002 ба он якчанд моддаҳои нав ворид карда шуданд, аз кабили:

– Моддаи 8. Фиристодани коргарони муҳоҷир барои кор дар хориҷа;

–Моддаи 8¹. Тартиби фиристодан ва ҷалб намудани қувваи корӣ;

–Моддаи 8².Тартиби рафтуомади коргарони муҳоҷир;

–Моддаи 8³. Шартномаи (қарордоди) меҳнатӣ;

–Моддаи 9. Муқаррар намудани квотаҳои муҳоҷирати хориҷӣ ва ҷалби қувваи кории хориҷӣ;

–Моддаи 9¹. Ҳисоботи омори ва ахбор дар бораи муҳоҷират;

–Моддаи 9². Таҳвили маблағҳои пулӣ [4, С. 3–5].

Солҳои 2005, 2008, 2010 ва 2013 низ ба қонуни зикргардида тағйиру иловаҳо дохил гардида буданд, ки онҳо асосан масъалаҳои муҳоҷирати меҳнатии шаҳрвандони хориҷӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ва иваз гардидани мақомоти ваколатдори кишварро доир ба масъалаҳои муҳоҷират дарбар мегирифтанд.

Бо мақсади идораи раванди муҳоҷират, ҳимояи ҳуқуқи қонунӣ ва манфиатҳои муҳоҷирони меҳнатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ва берун аз он, қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 9 июни соли 2001, №242 "Дар бораи Консепсияи муҳоҷирати меҳнатии шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон ба хориҷа" қабул карда шуд, ки он санади меъёрии ҳуқуқии асосӣ дар самти муҳоҷирати меҳнатӣ ба ҳисоб рафта, дар он заминаи муҳоҷирати меҳнатӣ ба хориҷа, асоснокии муҳоҷирати меҳнатӣ, зарурати сиёсати муҳоҷирати меҳнатӣ ба хориҷа, мақсадҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва стратегияи давлати Тоҷикистон марбут ба масъалаҳои муҳоҷирати меҳнатӣ муайян карда шудаанд [3,С.1–5].

Дар Консепсияи мазкур асоснокии муҳоҷирати меҳнатии шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон дар хориҷа чунин ифода ёфтаанд:

– муҳоҷирати меҳнатӣ дар хориҷа, пеш аз ҳама, ба зарурати паст кардани ташаннуҷи иҷтимоӣ, ки аз бекор мондани аҳолии аз нигоҳи

иқтисодӣ фаъол ба миён омадааст, вобаста мебошад. Аз сабаби мавҷуд набудани манбаъҳои қонунии зиёд кардани даромад ва шароитҳои воқеии иқтисодии баланд бурдани сатҳи зиндагии аҳоли бо роҳи таъминот бо кор дар доираи ҷумҳурӣ, содироти қувваи корӣ ба хориҷа барои ҳалли ин масъала омили муҳим мебошад;

—муҳочирати меҳнатӣ ба хориҷа дар натиҷаи аз ҷониби меҳнаткашони муҳочир ирсол намудани маблағ, ҳамчунин, ба баланд бардоштани шароити зисти аъзои оилаи онҳо мусоидат хоҳад кард;

—бо дарназардошти он, ки даромади меҳнаткашони муҳочир чун қоида дар муқоиса ба ҷумҳурӣ бештар аст, тавсеаи содироти қувваи корӣ ба афзоиши пасандози аҳоли мусоидат хоҳад кард, ки метавонад манбаи муҳими инвестиция ба иқтисоди кишвар гардад.

Мақсадҳои асосии сиёсати муҳочирати меҳнатӣ дар хориҷа мутобиқи Консепсия ба чунин тарз дарҷ карда шудаанд:

— мақсади асосии сиёсати давлатӣ дар соҳаи муҳочирати меҳнатӣ дар хориҷа аз ҳифзи иҷтимоию ҳуқуқии шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки муваққатан дар хориҷа кор мекунанд, танзими рафтуоли муҳочиратӣ, пешгирии муҳочирати ғайриқонунӣ ва пойдор намудани қонуният ба ҷараёни муҳочират иборат мебошад;

— яке аз мақсадҳои нисбатан муҳимми иқтисодии сиёсати муҳочирати меҳнатӣ ба хориҷа аз зиёд гардидани ҳаҷми амонатҳои пулии муҳочирон иборат мебошад, ки ба афзоиши захираҳои инвестиционии ҷумҳурӣ мусоидат менамояд. Сиёсати конструктивии иқтисодӣ дар ин қисмат бояд ҳавасмандгардонии муҳочиронро барои ҷимояи даромадҳояшон пешбинӣ намояд;

— мақсади муҳимми иқтисодии сиёсати давлатии муҳочирати меҳнатӣ аз он иборат аст, ки меҳнаткашони муҳочир дар натиҷаи кор дар хориҷа бо истифода аз барномаҳои тарбияи касбии муҳочирон, ки дар хориҷа истифода мегардад, сатҳи касбӣ ва маданияи ҳешро баланд бардоранд;

—пулгузарониҳо ба ватан барои дастгирии оила, волидайн, овардани воситаҳои истеҳсолот ва афзори анҷоми истифодаи дарозмуддат манфиатбахш буда, сатҳи зиндагии аҳолиро беҳтар мегардонад;

—муҳочирати меҳнатӣ дар хориҷа оқибатҳои вазнинро низ дарбар мегирад ва вобаста ба ин, чунин тадбирҳо, ба монанди ба муҳочирон фароҳам овардани кумаки моддии муваққатӣ дар шакли кредит, таъсиси фонди умумӣ, ки хароҷоти вобаста ба ҷароҳатҳои истеҳсоли ва ҳолатҳои нохушро дарбар мегирад, суғуртаи таваккали (риск)-и муҳочирон, инчунин, анҷом додани барномаҳои дастгирикунандаи

ТОЧИКИСТОН ВА ҶАҶОНИ ИМРӯЗ

ҳатмӣ ҷиҳати таъмини шуғл пас аз бозгашт ба ватан, қобили таваҷҷуҳ мебошад.

Консепсияи муҳоҷирати меҳнати шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон дар хориҷа санади асосии танзимкунанда дар ин самт мебошад ва Ҳукумати мамлакат баҳри иҷрои он тадбирҳои зарурӣ меандешад. Яке аз мақсадҳои нисбатан муҳими иқтисодии сиёсати муҳоҷирати меҳнатӣ ба хориҷа аз зиёд гардидани ҳаҷми амонатҳои пулии муҳоҷирон иборат мебошад, ки он ба афзоиши захираҳои инвеститсионии ҷумҳурӣ мусоидат менамояд. Сиёсати конструктиви иқтисодӣ дар ин қисмат бояд ҳавасмандгардонии муҳоҷиронро барои ғимояи даромадҳои пешбинӣ намоянд [3, С.4].

Дар давраи Истиқлоли давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ҷиҳати танзими равандҳои муҳоҷират ва таъмин намудани ҳифзи ҳукуку манфиатҳои муҳоҷирон дар дохил ва хориҷи кишвар, якчанд Қонуни қарорҳои Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ба тасвиб расиданд, аз ҷумла:

- Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи муҳоҷират»;
- Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи гурезаҳо»;
- Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи вазъи ҳукукии шаҳрвандони хориҷӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон”;
- Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи иҷозатномадиҳии баъзе намудҳои фаъолият”;

– “Барномаи муҳоҷирати меҳнати шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон ба хориҷа барои солҳои 2003–2005”, ки бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 3 декабри соли 2012, №480 тасдиқ карда шудааст;

– “Барномаи муҳоҷирати меҳнати шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон ба хориҷа барои солҳои 2006 – 2010”, ки бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 31 январи соли 2006, №61 тасдиқ карда шудааст;

– Стратегияи миллии муҳоҷирати меҳнати шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон ба хориҷа барои солҳои 2011-2015, ки бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 4 октябри соли 2011, №460 тасдиқ карда шудааст ва ғайра.

Ҳамаи санадҳои меъёрии ҳукукии дарҷгардида ва ба ин монанд дигар санадҳои соҳавӣ, заминаи асосҳои қонунгузории миллий ва сиёсати давлатии муҳоҷирати Ҷумҳурии Тоҷикистонро дар давраи ҳозира муайян менамоянд. Таҷрибаи ҷаҳонӣ нишон медиҳад, ки барои ноил гардидан ба натиҷаҳои дилхоҳ ва дар амал татбиқ намудани сиёсати давлатии муҳоҷират, пеш аз ҳама қабул намудани санадҳои

меъёрии ҳукукии замонавӣ ва такмили доимии он дар асоси дигаргун гардидани сиёсати байналхалқии муҳоҷират ва вазъи дохилию хориҷӣ дар ин самт, зарур ва мутобиқ ба талаботи ҷомеаи шахрвандӣ ба ҳисоб меравад.

Бо ин мақсад соли 2010 бо пешниҳоди Вазорати меҳнат ва ҳифзи иҷтимоии аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон, Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба такмили қонунгузории миллӣ ва қабул намудани қонунҳои муосир дар самти муҳоҷирати меҳнатӣ қарор қабул кард, ки ин гуна пешбинӣ намудани вазъият ба талаботи замона мутобиқ буд. Аз ҷумла, ҳуди ҳамон сол гурӯҳи кории байниидоравӣ ҷиҳати омода намудани лоиҳаи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи муҳоҷирати меҳнатӣ» фаъолияти ҳудро оғоз кард, зеро Қонуни амалкунандаи Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи муҳоҷират» ҳанӯз соли 1999 қабул шуда буд ва дар ин муддат вазифаи ҳудро бомуваффақият иҷро кард. Аз 27 моддаи қонуни мазкур 16-тои он ба муҳоҷирони хориҷӣ, муҳоҷирони иҷборӣ, репатриантҳо, реэмигрантҳо, муҳоҷирати оилавӣ ва коллективии хориҷиён ва ба ин монанд мафҳумҳо тааллуқ доранд, ки айни замон онҳо дар кори идоравии мақомоти давлатии дохил ва хориҷи мамлакат истифода бурда намешаванд ва ба он зарурат низ вучуд надорад.

Ҳамин тариқ, то соли 2013 ҷиҳати иҷрои супориши Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ду лоиҳаҳои Қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон– «Дар бораи муҳоҷирати меҳнатӣ» ва «Дар бораи агентҳои хусусии шуғл» омода гардиданд. Бояд таъкид кард, ки лоиҳаи Қонун «Дар бораи муҳоҷирати меҳнатӣ» дар ҳаёти гурӯҳи кории байниидоравӣ бо ҷалби намоёндагони созмонҳои байналмилалӣ, ҷамъиятӣ, ғайридавлатӣ, олимон ва коршиносони соҳа таҳия шуда ба меъёрҳои байналмилалӣ ҷавобгӯӣ буд. Аз ин хотир, то нимаи дуюми соли 2013 доир ба лоиҳаи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи муҳоҷирати меҳнатӣ» ҳамаи тартибу қоидаҳо ҷиҳати қабули он гузаронида шуда буданд ва лоиҳа тибқи муқаррарот барои баррасӣ ба Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон манзур гардид. Мутаассифона, моҳи ноябри соли 2013 дигаргунӣҳо дар сохтори мақомоти давлатӣ ба амал омаданд ва лоиҳаи қонуни болозикр барои мувофиқаи тақрири байниидоравӣ ба Вазорати аз нав таъсисёфтаи меҳнат, муҳоҷират ва шуғли аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон баргарадонида шуд.

Бо гузашти шаш сол тақдири лоиҳаи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон "Дар бораи муҳоҷирати меҳнатӣ" муайян карда нашуд ва тибқи маълумоти мавҷудбуда лоиҳа то ҳоло дар сатҳи мувофиқа қарор дорад. Ҷунин кашолакорӣ ва ба амал овардани ҳолатҳои сунъӣ бар зарари

давлату муҳочирон мебошад ва ин нигоҳ накарда ба он, ки доир ба зарурати қабули қонуни болозикр дастуру супоришҳои махсуси Асосгузори сулҳу ваҳдат, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дода шуда буданд. Яке аз он дар Нақшаи чорабиниҳо оид ба ҳалли масъалаҳои муҳочирати меҳнатӣ дар ҷаҳони гардидааст, ки 3 майи соли 2013 бо имзои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба тасвиб расонида шуд ва дигаре аз он дар Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон [соли 2015] чунин бармеояд. "Дар лоиҳаи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон "Дар бораи муҳочирати меҳнатӣ" бояд то охири соли 2015 қабул карда шавад", аммо бо кадом сабабе бошад, ки супориши Роҳбари давлат иҷрои саривақтии худро наёфт.

Охири маротиба лоиҳаи қонуни мазкур соли ҷорӣ ба Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон барои мувофиқа пешниҳод гардид ва айни замон он мавриди омодагӣ ҷиҳати супоридан ба Ҳукумати мамлакат қарор дорад. Ҳамзамон, қайд кардан лозим аст, ки гурӯҳи корӣ нақша дорад ба Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон лоиҳаи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон "Дар бораи муҳочират"-ро пешниҳод намояд, на ин ки "Дар бораи муҳочирати меҳнатӣ"-ро. Шиносоӣ бо нусхаи охири лоиҳаи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон "Дар бораи муҳочират" дар моҳи майи соли 2020 нишон медиҳад, ки аз 31 моддаи таҳияшудаи он, матни 22 модда бо сарсатру бандҳояш ба таври иваз намудани матни ҷумлаҳо, аз лоиҳаи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон "Дар бораи муҳочирати меҳнатӣ" гирифта шудаанд. Ҳамзамон, қайд кардан бамаврид аст, ки дар бисёри мавридҳо кӯшишҳои дигаргун намудани матни лоиҳаи қонун, мазмуни онро ҳалалдор кард ва илова бар ин, ба ҳаҷми зиёди имлоӣ оварда расонид, ки чунин ҳол сифати аввалии лоиҳаҳо хеле паст кард. Ғайр аз ин, якчанд моддаҳои зарурӣ аз лоиҳаи Қонун "Дар бораи муҳочирати меҳнатӣ", ки ҳанӯз соли 2013 омода гардида буд, ба назар гирифта нашуданд, ба монанди:

– ваколатҳои вазорату идораҳои дахлдори ҷумҳурӣ дар ҳалли масъалаҳои муҳочирати меҳнатӣ;

– таъсис додани Фонд (Ҳазина)-и дастгирии иҷтимоии муҳочирони меҳнатӣ;

– ҳамкориҳои давлатию хусусӣ оид ба ҳалли душвориҳо дар самти муҳочирати меҳнатӣ, инчунин, дигар моддаҳои афзалиятдор сарфи назар карда шуданд ва бе онҳо механизми ҳамоҳангсозии масъалаҳо ва дастгирии иҷтимоии муҳочирон бо аъзои оилашон ба таври дилхоҳ ҳалли худро намеёбад ва натиҷагирии фаъолият самараро хуб намедиҳад.

Мутаассифона, тайи солҳои охир баъзе аз кормандони вазорату идораҳо дорои чунин ақида мебошанд, ки масъалаҳои муҳоҷирати меҳнатӣ обрӯю эътибори Тоҷикистонро дар сатҳи байналмилалӣ паст мекунад ва доир ба ин масъала диққати ҷиддӣ додан лозим нест. Мумкин аст маҳз бо ин сабаб қабули лоиҳаи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон "Дар бораи муҳоҷирати меҳнатӣ" аз мадди назар дур мондааст ва чунин амалҳои баъзе аз мансабдорон "хизмати хирсона" дар татбиқи сиёсати давлатии муҳоҷират мебошад. Наход ягон нафар аз ҳешу таборон ва наздикону шиносони ин гуна шахсон дар муҳоҷират набошанд ва нахон онҳо аз душвориҳои ҳаррӯзаи шаҳрвандони кишварамон дар хориҷа беҳабар бошанд. Албатта, боҳабаранд, лекин мавқеи чунин мансабдорон нисбати дастгирии муҳоҷирон–ҳамватанон, ки ба ғамхорию мадади давлатӣ ва беҳтар намудани ҳолати онҳо муҳтоҷанд, нофаҳмо мебошад. Баъдан, агар як қисми муҳоҷирон бесаводу бетарбия, беҳунару беихтисос, бемаърифату дар қорҳои ифлоси дуҷумдараҷа қор мекардагӣ бошанд, пас ин магар танҳо камбудии онҳо аст. Магар сохторҳои дахлдори давлатӣ вазифадор нестанд, ки сиёсати давлатиро дар самти касбомӯзӣ ва фаро гирифтани шаҳрвандонро барои омӯзиш таъмин намоёнд. Дар банди 4.1.3.–и "Консепсияи муҳоҷирати меҳнатии шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон ба хориҷа" қайд карда шудааст, ки сиёсати давлатӣ дар соҳаи муҳоҷирати меҳнатӣ ба хориҷа ба истифодаи пурраи ҳамаи манбаъҳои воридоти маблағ аз содироти қувваи қорӣ, андоз аз даромади фирмаҳои миёнарав, пулгузарониҳои мустақими меҳнаткашонӣ муҳоҷир ба ватан, овардани воситаҳои истеҳсолот ва афзори анҷоми истифодаи дарозмуддат, харидории амволи ғайриманқул, ба даст овардани қоғазҳои қиматнок нигаронида шудааст.

Чунин масъалагузорию Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон тасдиқи он аст, ки муҳоҷирони меҳнатӣ дар рушди иқтисодию иҷтимоии кишварамон нақши бузург доранд. Таҳқиқ карда шуд, ки дар солҳои 2007–2018 миқдори маблағҳои гузаронидашудаи шахсонӣ воқеӣ–муҳоҷирони меҳнатӣ, ҳамватанони бурунмарзӣ ва диаспораҳо ба Тоҷикистон 32 млрд. 022 млн. доллари ШМА-ро ташкил дод, ки ин натиҷа тасдиқи иқтидори бузург ва саҳмгузорию муҳоҷирон дар раванди рушди босуботи давлати тоҷикон мебошад. Ягон вазорату идораи давлатӣ, созмонҳои байналмилалӣ ва ниходҳои молиявӣ мисли соҳаи муҳоҷират чунин иқтидору имкониятро надоранд, ки давлату мардуми Тоҷикистонро аз ҷиҳати "маблағгузорию зинда" дастгирӣ намоёнд. Аз ин бармеояд, ки муҳоҷирони меҳнатии кишварамон қайҳо боз сазоворанд

ТОҶИКИСТОН ВА ҶАҶОНИ ИМРӯЗ

қонуни алоҳидаи худ ва вазорати калидиرو оид ба ҳалли мушкилиҳои муҳоҷират дошта бошанд ва ин тақозои замона мебошад.

Мо мисоли бисёр давлатҳои хориҷи дуру наздикро оварда метавонем, ки бо дарназардошти афзалиятнокии масъалаҳои муҳоҷирати меҳнатӣ дар кишвари онҳо, қабули қонун дар бораи муҳоҷирати корӣ саривақтӣ буд, тавонистанд хеле мушкilotро дар ин самт паси сар намоянд (бингаред Ҷадвали1).

Ҷадвали 1.

– Номгӯии давлатҳо (нопура), ки Қонуни муҳоҷирати меҳнатӣ ва қарордоду шартномаҳои давлатиро қабул кардаанд.

Р/т	Номгӯии давлатҳо	Номи қонуну қарордод	Сана ва рақами қабул
1.	Ҷумҳурии Беларус	Қонун “Дар бораи муҳоҷирати меҳнатии хориҷӣ”	130.12.2010, №225-3
2.	Ҷумҳурии Қирғизистон	Қонун “Дар бораи муҳоҷирати меҳнатии хориҷӣ”	13.01.2006, №4
3.	Ҷумҳурии Молдова	Қонун “Дар бораи муҳоҷирати меҳнатӣ”	10.07.2008, №180-XVI
4.	Ҷумҳурии Озарбойҷон	Қонун “Дар бораи муҳоҷирати меҳнатӣ”	28.10.1999, №724-ІГ
5.	Ҷумҳурии Гурҷистон	Қонун “Дар бораи муҳоҷирати меҳнатӣ”	01.04.2015, №3418-Пс
6	Ҷумҳурии Украина	Қонун “Дар бораи муҳоҷирати меҳнатии хориҷӣ”	05.11.2015, №761-XIII
7.	Ҷумҳурии Филиппин	Қонун “Дар бораи муҳоҷирати меҳнатӣ”	1995, №8042
8.	Ҷумҳурии Мексика	Қонун “Дар бораи меҳнат”	1971
9.	Ҷумҳурии Ислонии Покистон	Қонун “Дар бораи муҳоҷирати меҳнатии хориҷӣ”	1979
10.	Ҷумҳурии Ёзбекистон	Лоихаи Қонун “Дар бораи муҳоҷирати меҳнатӣ” (дар таҳия)	Охири соли 2020

Бояд қайд кард, ки дар "Консепсияи сиёсати давлатии муҳоҷирати Ҷумҳурии Тоҷикистон" (соли қабул 1998) дар он афзалиятҳои асосии сиёсати давлатии кишварамон иборат аз 20 банд муайян карда шудаанд ва қисми зиёди онҳо бо гузашти ду даҳсола вазифаҳои худро иҷро намуда, айни замон безътиборанд. Аз ин хотир, Ҷумҳурии Тоҷикистон

мисли Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи муҳоҷирати меҳнатӣ”, ба қабули “Консепсияи нави сиёсати давлатии муҳоҷират” ниёз дорад. Яке аз афзалиятҳои асосие, ки дар матни консепсияи амалкунанда дарҷ карда шудааст, ин такмил додани қонунгузорӣ дар соҳаи муҳоҷират мебошад. Инчунин, дигаргун шудани вазъи муҳоҷират дар ҷаҳон ва ба шакли глобалӣ мубаддал гаштани равандҳои он, ивазшавии самт ва тамоюли муҳоҷирати меҳнатӣ, таъсири иқтисодиёту иҷтимоӣ ва ҳолати демографӣ ба ҳаракати муҳоҷиратӣ, тағйироти байналмилалӣ минтақавӣ дар соҳаи муҳоҷират ва дигар омилҳои табиӣ қонунӣ водор месозанд, ки консепсияи миллии муосир бо ҷалби олимону коршиносон ва шарикони иҷтимоӣ таҳия гардида, тибқи муқаррарот ба тасвиб расонида шавад.

Аз се санади асосию заминавии Тоҷикистон дар соҳаи муҳоҷират мумкин аст Консепсияи муҳоҷирати қорӣ шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон ба хориҷаро (соли қабул 2001) қайд намуд, ки он то ҳоло аҳамияти худро гум накардааст ва ба талаботи имрӯзаи сиёсати давлатии муҳоҷират ҷавобгӯӣ мебошад. Консепсияи мазкур ҳамаи меъёрҳо ва паҳлуҳои бунёдии масъалаҳои муҳоҷирати меҳнатии шаҳрвандони кишварамонро ба хориҷа дарбар мегирад ва дар асл роҳҳои ташкил ва танзими ҷараёни муҳоҷирати меҳнатиро ҳам дар дохили кишвар ва ҳам дар хориҷа пешбинӣ менамояд. Вобаста ба ин, консепсияи номбурда ҳамчун санади меъёрии ҳуқуқӣ метавонад боз ҷандин солҳои наздик мавриди омӯзишу истифода дар фаъолияти мақомоти дахлдори давлатӣ хизмат кунад.

Ҳамзамон, дар банди 5.2-и “Консепсияи муҳоҷирати меҳнатии шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон ба хориҷа” қайд карда шудааст, ки омили муҳими танзими давлатии сиёсати муҳоҷирати меҳнатӣ ба хориҷа аз таҳия ва қабули санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ иборат мебошад. Дар баробари дигар санадҳои зарурӣ дар банди 5.2.1.-и Консепсия Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи муҳоҷирати меҳнатӣ ба хориҷа” номнавис гардидааст. Ин гуна пешбини олимону коршиносони соҳаи муҳоҷират бесабаб нест ва баъзе аз мансабдорони имрӯзаи мақомоти давлатӣ, ки аз сиёсати муҳоҷират ва вазъи муҳоҷирони меҳнатӣ “беҳабаранд”, бояд нисбати ин гуна масъалагузорӣ диққати ҷиддӣ ва муносибати мутамаддин намоянд.

Мутобиқи назарияи илмӣ дар соҳаи муҳоҷирати аҳоли, муҳоҷират ба ду гурӯҳ ҷудо карда мешавад: муҳоҷирати берунӣ ва дохилӣ. Вобаста ба ин, Ҷумҳурии Тоҷикистон дар асоси таснифоти илмӣ дар соҳаи муҳоҷират, метавонад аввалин шуда дар таҷрибаи байналмилалӣ

ТОЧИКИСТОН ВА ҶАҲОНИ ИМРӢЗ

ду қонуни мантиқан алоҳидаро марбут ба сиёсати давлатии муҳоҷирати дохилӣ ва хориҷӣ бо номгузории зерин қабул намояд:

1) Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи муҳоҷирати меҳнатӣ ба хориҷа»;

2) Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи муҳоҷирати дохилӣ».

Дар ин сурат, мо имконият дорем сиёсати муосири давлатиро бо дарназардошти тақсимои ҷаҳонӣ дар ду самти муайяншудаи ҳар яке бо мақсаду вазифаҳои худ ва бо иштироки мақомоти дахлдори давлатию ғайридавлатӣ татбиқ намоем. Қонуни якум бояд ҳамаи масъалаҳои муҳоҷирати меҳнатиро дар бар гирад, қонуни дуюм бошад, ҳамаи навъҳои муҳоҷирати аҳолиро, ки дар дохили мамлакат ба амал меоянд. Чунин рафтори мансабдорон имкон медиҳад тартибу низоми ҳаракати муҳоҷиратӣ бачо оварда шавад, зеро равандҳои муҳоҷират дар дунёи имрӯза ба шакли глобалӣ мубаддал гаштаанд ва олимони ватанию хориҷӣ бар он ақидаанд, ки шиддати он ба чунин тарз давом хоҳад ёфт. Аз ин нуқтаи назар, ба Тоҷикистон зарур аст, ки идоракунии давлатиро дар ин самти афзалиятноки ҷомеа тавассути қабули қонунҳои нави муосир амалӣ намояд.

Омӯзиши таҷрибаи байналмилалӣ нишон медиҳад, ки давлатҳои муваффақ дар соҳаи муҳоҷират се масъалаи асосиро ҳал кардаанд ва бо ин роҳ натиҷаҳои хуб ба даст овардаанд, ки онҳо чунин мебошанд:

– интиҳоби сиёсати самаранок дар соҳаи муҳоҷират;

– ҷорӣ намудани қонунгузории муосир ва рушди ҳамкориҳои байнидавлатию байниидоравӣ;

– идоракунии давлатӣ тавассути таъсис додани сохтори калидӣ оид ба ҳалли масъалаҳои муҳоҷират.

Ҷумҳурии Тоҷикистон бо дарназардошти таҷрибаи хуб дар соҳаи муҳоҷирати аҳоли қодир аст, ки дар солҳои наздиктарин доир ба вазифаҳои дар боло гузашташуда натиҷаҳои дилхоҳро ба даст оварад ва дар қатори давлатҳои муваффақ ҷойгир шавад.

АДАБИЁТ

1. Бабаев А.А. Государственная миграционная политика и возвращение мигрантов – граждан Республики Таджикистан. Режим доступа: https://www.eurasialaw.ru/undex.php?option=com_content&view=article&id=8162:-2016-05-08-07-10&catid=1082010-06-17-09-29-22.

2. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 8 октябри соли 1998, №411 “Дар бораи тасдиқи Консепсияи сиёсати давлатии муҳоҷирати Ҷумҳурии Тоҷикистон”. 1998. – С. 1-3.

3. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 9 июни соли 2001, №242 «Дар бораи Консепсияи муҳоҷирати меҳнатии шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон дар хориҷа». 2001. – С. 1-5.

4. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи муҳоҷират» аз 11 декабри соли 1999, №881. – С. 3-5.

АНАЛИЗ ЗАКОНОДАТЕЛЬНОСТВА РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН В ОБЛАСТИ ТРУДОВОЙ МИГРАЦИИ

БАБАЕВ АНВАР АБДУЛЛОЕВИЧ,

кандидат экономических наук, заведующий сектором миграции
населения Института экономики и демографии
Национальной Академии наук Таджикистана
734024, Таджикистан, г. Душанбе, улица Айни 44,
тел.: 917-30-10-03; e-mail: anvar.boboev2016@gmail.com

В статье проведен анализ основ действующего законодательства Республики Таджикистан в области миграции населения, и одновременно в отличающей форме отмечены предложения и рекомендации автора о необходимости принятия современного Закона в сфере трудовой миграции и совершенствования национальных нормативно-правовых актов в целях реализации государственной миграционной политики.

Ключевые слова: законодательство, миграционные процессы, государственная миграционная политика, развитие сотрудничества, трудовая миграция.

**ANALYSIS OF LEGISLATION OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN
IN THE MIGRATION FIELD**

BABAEV ANVAR ABDULLOEVICH,

Candidate of Economics, Head of the Population Migration Sector,
Institute of Economics and Demography of the
Academy of Sciences of the Republic of Tajikistan
734025, Tajikistan, Dushanbe, 44 Ayni str.,
ph.: 917-30-10-03; e-mail: anvar.boboev2016@gmail.com

The article analyzes the foundations of the current legislation of the Republic of Tajikistan in the field of population migration, and at the same time notes in a distinctive form the author's suggestions and recommendations on the need to adopt a modern Law in the field of labor migration and improve national legal acts in order to implement the state migration policy.

Keywords: *legislation, migration processes, state migration policy, development of cooperation, labor migration.*

УДК 657.1.

ВЛИЯНИЕ МСФО (IFRS) 16 "АРЕНДА" НА ФИНАНСОВУЮ ОТЧЕТНОСТЬ И ФИНАНСОВЫЕ ПОКАЗАТЕЛИ

МИРЗОАЛИЕВ АБДУМАЛИК АБДУНАБИЕВИЧ,

к.э.н., доцент, заведующий кафедрой бухгалтерского учета и аудита

Таджикского государственного университета коммерции

734061, Таджикистан, г. Душанбе, ул. Дехоти¹/₂,

тел.: (+992)937473109; e-mail: abdumalik001@mail.ru

ШАРОПОВ АФЗАЛШО ДЖАНОБИЛОВИЧ,

соискатель кафедры бухгалтерского учета и аудита Таджикского

государственного университета коммерции

734061, Таджикистан, г. Душанбе, ул. Дехоти ¹/₂,

тел.: (+992) 935-79-94-94; e-mail: a_sharafov@mail.ru

С момента выпуска МСФО (IFRS) 16 "Аренда", заменяющего действующий стандарт МСФО (IAS) 17 "Аренда", возникают определенные проблемы, касающиеся отдельных аспектов и установления обязательного применения нового стандарта. Главными здесь являются новые правила признания и оценки аренды, что приводит к изменению стоимости элементов, признаваемых в финансовой отчетности и аналитических показателях, рассчитываемых на их основе. Цель данной статьи состоит в том, чтобы представить на основе сравнительного анализа МСФО (IFRS) 16 и МСФО (IAS) 17 основные последствия, возникающие при применении МСФО 16, в отношении финансовой отчетности и финансовых показателей, определенных на основе предоставленной информации.

Ключевые слова: МСФО (IFRS) 16 "Аренда", арендодатель, арендатор, финансовая отчетность, финансовые показатели, МСФО (IAS) 17 "Аренда".

Одной из целей СМСФО является обеспечение того, чтобы для принятия полезных решений нынешним и потенциальным инвесторам предоставлялась качественная, прозрачная и сопоставимая информация посредством финансовой отчетности. В соответствии с этой целью СМСФО выпустил в январе 2016 года стандарт МСФО (IFRS) 16 "Аренда", в котором изложены новые правила признания, оценки (измерения) и раскрытия в финансовой отчетности (1) аренды. Применение этого стандарта, который заменит действующий МСФО (IAS) 17

"Аренда" 2, выпущенный в 1997 году (IASB, 2015), является обязательным для периодов, начинающихся 1 января 2019 года или после этой даты.

Хотя лизинг является важным источником финансирования для многих компаний, по оценкам СМСФО, в 2014 году 85% арендных обязательств компаний, применяющих МСФО и USGAAP, т.е. 3,3 трлн. долларов, не были раскрыты в их балансах (IASB, 2016). Это объясняется тем, что применяемый до недавнего времени МСФО (IAS) 17 позволяет классифицировать договоры аренды при финансовой аренде (связанные активы и обязательства которых раскрываются арендатором в отчете о финансовом положении), и операционной аренде (для которой арендатор раскрывает информацию только в примечаниях) [6].

Существование двух моделей, изложенных в МСФО (IAS) 17, подвергалось критике на протяжении многих лет, поскольку оно не позволяет раскрывать в отчете о финансовом положении полную картину:

- активов, которые контролируются и используются при выполнении мероприятий; и
- обязательств, связанных с договорами аренды, которых с экономической точки зрения избежать невозможно.

Как следствие, информация, представленная в отчете о финансовом положении, отчете о совокупном доходе и отчете о движении денежных средств, является недостаточной для инвесторов и аналитиков при принятии решений. В целях обеспечения сопоставимости между предприятиями, а также для определения коэффициента задолженности и использованного капитала в настоящее время они корректируют элементы из отчета о финансовом положении с информацией, относящейся к операционной аренде, приведенной в примечаниях. Это приводит к дополнительным расходам, а также к переоценке задолженности, поскольку, в отличие от обязательств, связанных с финансовой арендой, раскрываемых в отчете о финансовом положении по дисконтированной стоимости, обязательства, связанные с операционной арендой, представлены в примечаниях по недисконтированной стоимости [7].

С применением МСФО (IFRS) 16 IASB планирует устранить эти недостатки прозрачности и сопоставимости. Решение, предложенное СМСФО для устранения внебалансового финансирования, состоит в том, чтобы прекратить проводить разницу между финансовой арендой и операционной арендой и раскрывать в отчете о финансовом положении арендатора (клиента) все договоры лизинга, причем некоторые исключения [1]. Как следствие, многие из прав и обязанностей, соответствующих определению активов и обязательств, как предписано Кон-

цептуальной основой, но которые в настоящее время не признаются, будут раскрыты в отчете о финансовом положении. В этих условиях качество информации, предоставляемой инвесторам, улучшится, и они смогут проводить более полный анализ финансового положения и результатов деятельности организаций.

Эта единая модель признания прав использования и обязательств, связанных с договорами аренды, возникла в связи с разработкой МСФО (IFRS) 16. Чтобы смягчить различные противоречия по сложности и взаимосвязи между полученными выгодами и соответствующими затратами, МСФО (IFRS) 16 оставляет арендатору право раскрывать или не раскрывать в отчете о финансовом положении договоры аренды на срок менее одного года, а также договоры с низкой стоимостью вспомогательных активов [5].

Помимо этого варианта упрощения, относящегося к двум типам договоров аренды, все остальные договоры аренды должны будут раскрываться в отчете о финансовом положении.

Применение МСФО (IFRS) 16 в основном будет иметь последствия для арендатора, так как это будет связано с признанием активов и обязательств, которые в настоящее время не разглашаются. С другой стороны, МСФО (IFRS) 16 не содержит каких-либо существенных изменений для арендодателя по сравнению с МСФО (IAS) 17, поскольку в основном сохраняются действующие правила классификации и признания договоров аренды арендодателем. Применение МСФО (IFRS) 16 не будет иметь одинакового эффекта во всех секторах. Однако его влияние будет значительным в торговых организациях, а также в воздушном и водном транспорте, которые в настоящее время используют товары высокой стоимости, приобретенные на основе операционной аренды.

В этом контексте мы считаем, что в интересах таких организаций как можно скорее провести анализ последствий; применение этого стандарта будет иметь значение для информации, представленной в финансовой отчетности, а также для основных финансовых показателей.

Как указано выше, МСФО (IFRS) 16 требует, чтобы компании признавали в отчете о финансовом положении право использовать активы и обязательства, связанные со всеми договорами аренды, за исключением договоров аренды на срок менее одного года и тех, чьи вспомогательные активы имеют низкий уровень стоимости. Как следствие, применение МСФО (IFRS) 16 приведет к значительному увели-

ТОЧКИСТОН ВА ҶАҲОНИ ИМРӯЗ

чению активов и обязательств для компаний с текущей операционной арендой значительной стоимости.

Таблица № 1.

Признание статей в отчете о финансовом положении

Статьи	IAS 17		IFRS 16 (для всех арендных соглашений)
	Финансовая аренда	Операционная аренда	
Признание активов в Отчете о финансовом состоянии	Да	Нет	Активы отражаются в Отчете о финансовом состоянии
Признание обязательств в Отчете о финансовом состоянии	Да	Нет	Обязательства отражаются в Отчете о финансовом состоянии
Права и обязательства вне отчетности	Нет	Да	Нет

Если с применением МСФО (IFRS) 16 активы и обязательства организаций увеличиваются, прибыль и, соответственно, капитал могут увеличиваться или уменьшаться. Тем не менее, IASB ожидает, что влияние МСФО (IFRS) 16 будет незначительным для большинства компаний. Однако, очевидно, больше всего пострадают компании, занимающиеся авиаперевозками и розничной торговлей (IASB, 2006с). Влияние применения МСФО (IFRS) 16 на капитал будет зависеть от нескольких факторов, таких как, например: срок действия договора, сроки оплаты, эффективная процентная ставка контракта или коэффициента предельной задолженности, лизингового портфеля, амортизации права на использование актива и т. д. Тем не менее, если будет проведен анализ каждого отдельного контракта, будет определено, что в течение всего периода последствия применения МСФО (IFRS) 16 для капитала идентичны последствиям МСФО (IAS) 17.

В течение всего срока аренды стоимость расходов, признанных в соответствии с МСФО (IFRS) 16, будет равна стоимости расходов, учитываемых в соответствии с МСФО (IAS) 17, в случае операционной аренды.

Тем не менее, для каждого отчетного периода характер и стоимость расходов будут разными. Применение МСФО (IAS) 17 предполагает

ТОҶИКИСТОН ВА ҶАҶОНИ ИМРӯЗ

обычно прямолинейное признание расходов по операционной аренде, в то время как в соответствии с МСФО (IFRS) 16 предприятие будет признавать операционные расходы с амортизацией права на использование актива, а также финансовые расходы (процентные расходы), общая сумма которых будет отличаться между отчетными периодами, в зависимости от периода договора, амортизации права на использование актива, сроков оплаты и неявной процентной ставки или предельной процентной ставки. Тем не менее, когда право на использование актива амортизируется линейным способом, общие расходы по договору аренды со временем уменьшаются, так как, в свою очередь, процентные расходы уменьшаются во время осуществления платежей.

Таблица № 2.

Признание статей в отчете о прибылях и убытках

Статьи	IAS 17		IFRS 16
	Финансовая аренда	Операционная аренда	
Доходы	X	X	X
Операционные расходы (кроме расходов на амортизацию)	-	Да	-
EBITDA			Увеличивает
Расходы по износу и амортизации	Да		Да
Операционная прибыль	-		Увеличивает
Финансовые расходы (Расходы по процентам)	Да		Да
Прибыль до налога			Для каждого отчетного периода он увеличивается или уменьшается в зависимости от срока действия контракта, амортизации права на использование актива, сроков оплаты и неявной процентной ставки или предельной процентной ставки.

ТОЧКИКИСТОН ВА ҶАҲОНИ ИМРӮЗ

Применение МСФО (IFRS) 16 не окажет влияния на отток денежных средств; однако структура потоков в отчете о движении денежных средств будет изменена. В этой строке чистый денежный поток, генерируемый операционной деятельностью, увеличивается, тогда как на ту же сумму уменьшается денежный поток финансовой деятельности.

Таблица № 3.

Признание статей в отчете о движении денежных средств

Статья	IAS 17		IFRS 16
	Финансовая аренда	Операционная аренда	(все аренды)
Денежные потоки от операционной деятельности	Доля уплаченной суммы признается как проценты	Вся уплаченная сумма	Доля уплаченной суммы признается в качестве процентов
Денежные потоки от инвестиционной деятельности	—	—	—
Денежные потоки, полученные от финансовой деятельности	Доля уплаченной суммы, представляющая собой погашение основного долга.		Доля уплаченной суммы, представляющая собой погашение основного долга
Чистые денежные потоки		—	Чистые денежные потоки остаются без изменений

01.01.N компания ALFA арендует новое здание у компании BETA. Справедливая стоимость здания составляет 1100000, а срок его использования оценивается в 40 лет. Срок действия договора аренды составляет 5 лет. Ежегодная арендная плата в размере 20000 у.е. оплачивается в начале каждого года. Неявная ставка договора аренды не может быть определена; следовательно, используется ставка дисконтирования 12%. В компании ALFA право пользования зданием амортизируется линейным методом в течение срока действия договора.

МСФО (IAS) 17 "Аренда": в соответствии с положениями МСФО (IAS) 17 представленный договор аренды является операционной арендой. Следовательно, право на использование актива и обязательства по договору аренды не раскрываются в отчете о финансовом положении. Тем не менее, в примечаниях должна быть представлена общая сумма

платежей, произведенных по контракту, а также разбивка платежей на следующие периоды: до года и от одного до пяти лет (МСФО 17.35) [2].

МСФО (IFRS) 16 "Аренда": с применением МСФО (IFRS) 16 представленное соглашение об аренде должно быть раскрыто в отчете о финансовом положении. Следовательно, арендатор признает право на использование актива, а также связанного обязательства [7]. Право на использование актива и обязательства оценивается по дисконтированной стоимости (PVA) платежей, произведенных по договору, в размере 80,747 у.е. После первоначального признания право пользования активом амортизируется в течение всего срока действия договора, тогда как годовая амортизация составляет 16,149 у.е. (80,747 у.е. / 5 лет), а уплаченные суммы разделяются на основную сумму и финансовые расходы.

$$PVA=1200+ \frac{20000}{(1+0.12)} + \frac{20000}{(1+0.12)^2} + \frac{20000}{(1+0.12)^3} + \frac{20000}{(1+0.12)^4} = 80747 \text{ у.е.}$$

Сравнительный анализ последствий двух режимов бухгалтерского учета для активов, обязательств, капитала, доходов и потоков денежных средств, представленных в таблицах 4, 5, 6, 7, 8 и 9, показывает, что применение МСФО (IFRS) 16 приводит к:

- увеличению активов и пассивов компании ALFA;
- уменьшению выручки в первые годы договора аренды; однако в течение всего срока действия договора аренды выручка идентична той, которая раскрыта в соответствии с МСФО (IAS) 17;
- уменьшению собственного капитала в первые годы лизингового контракта; однако в течение всего срока действия договора лизинга результат совпадает с тем, который раскрыт согласно МСФО (IAS) 17;
- изменению структуры денежного потока без изменения общей суммы чистого денежного потока.

Таблица № 4.

*Разбивка уплаченных сумм по основному погашению
и процентам*

Дата	Платежи	Ставка дисконтирования (%)	Погашение основного долга	Проценты	Уменьшение обязательств
01.01.N	0	12	0	0	80 747
01.01.N	20 000	12	20 000	0	60 747
01.01.N+1	20 000	12	12 710	7 290	48 037
01.01.N+2	20 000	12	14 236	5 764	33 801

ТОҶИКИСТОН ВА ҶАҶОНИ ИМРӢЗ

01.01.N+3	20 000	12	15 944	4 056	17 857
01.01.N+4	20 000	12	17 857	2 143	0

Таблица № 5.

Сравнительное представление последствий для стоимости активов и обязательств

Дата	IFRS 16			IAS 17		
	Активы	Обязательства	Права и обязанности вне отчетности	Активы	Обязательства	Права и обязанности вне отчетности
31.12.N	44 598	60 747	0	0	0	80 000
31.12.N+1	31 888	48 037	0	0	0	60 000
31.12.N+2	17 652	33 801	0	0	0	40 000
31.12.N+3	1 708	17 857	0	0	0	20 000
31.12.N+4	0	0	0	0	0	0

Таблица № 6.

Сравнительное представление последствий для прибыли или убытка

Статьи	31.12.N		31.12.N+1		31.12.N+2		31.12.N+3		31.12.N+4	
	IFRS 16	IAS 17	IFRS 16	IAS 17	IFRS 16	IAS 17	IFRS 16	IAS 17	IFRS 16	IAS 17
Доходы	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X
Расходы по аренде	0	20000	0	20000	0	20000	0	20000	0	20000
EBITDA	X	X-20000	X	X-20000	X	X-20000	X	X-20000	X	X-20000
Расходы по износу	16149	0	16149	0	16149	0	16149	0	16149	0
Операционная прибыль										
Финансовые расходы	7 290	0	5 764	0	4 056	0	2 143	0	0	0
Прибыль до налога и процентов	X-23439	X-20000	X-21913	X-20000	X-20205	X-20000	X-18292	X-20000	X-16149	X-20000

ТОҶИКИСТОН ВА ҶАҲОНИ ИМРӯЗ

Таблица № 7.

Сравнительная презентация последствий для капитала

Дата	IFRS 16	IAS 17	Последствия применения МСФО (IFRS) 16 на капитал
31.12.N	(23439)	(20000)	(3439)
31.12.N+1	(21913)	(20000)	(1913)
31.12.N+2	(20205)	(20000)	(205)
31.12.N+3	(18292)	(20000)	1708
31.12.N+4	(16149)	(20000)	3851
Всего	(100000)	(100000)	0

Таблица № 8.

*Сравнительное представление последствий для денежных потоков
(уплаченные проценты, классифицированные в операционный
денежный поток)*

Пункт	N		N+1		N+2		N+3		N+4	
	IFRS 16	IAS 17	IFRS 16	IAS 17	IFRS 16	IAS 17	IFRS 16	IAS 17	IFRS 16	IAS 17
Потоки денежных средств от операционной деятельности		(20000)	(7290)	(20000)	(5764)	(20000)	(4056)	(20000)	(2 143)	(20000)
Потоки денежных средств от инвестиционной деятельности										
Потоки денежных средств от финансовой деятельности	(20000)		(12710)		(14236)		(15944)		(17857)	
Чистые денежные потоки	(20000)	(20000)	(20000)	(20000)	(20000)	(20000)	(20000)	(20000)	(20000)	(20000)

Таблица № 9.

Сравнительное представление последствий для денежных потоков (уплаченные проценты, классифицированные в денежном потоке финансирования)

Пункт	N		N+1		N+2		N+3		N+4	
	IFRS 16	IAS 17	IFRS 16	IAS 17	IFRS 16	IAS 17	IFRS 16	IAS 17	IFRS 16	IAS 17
Потоки денежных средств от операционной деятельности		(20000)		(20000)		(20000)		(20000)		(20000)
Потоки денежных средств от инвестиционной деятельности										
Потоки денежных средств от финансовой деятельности	(20000)		(20000)		(20000)		(20000)		(20000)	
Чистые денежные потоки	(20000)	(20000)	(20000)	(20000)	(20000)	(20000)	(20000)	(20000)	(20000)	(20000)

Будущее признание в балансе текущих договоров операционной аренды будет иметь значительные последствия для ряда финансовых показателей. В этой строке некоторые из этих показателей улучшатся с применением МСФО (IFRS) 16, а другие изменятся в худшую сторону (IASB, 2016с). МСФО (IFRS) 16 будет иметь для финансовых показателей последствия, представленные в таблице № 10.

Таблица № 10.

Влияние МСФО (IFRS) 16 на финансовые показатели [2-3]

Показатель	Значимость	Расчет	Последствия применения IFRS 16	Примечание
Коэффициент задолженности	Долгосрочная разрешимость	Задолженность / Капитал	Увеличение	Увеличение связано с увеличением обязательств
Коэффициент текущей ликвидности	Ликвидность	Текущие активы/Текущие обязательства	Уменьшение	Текущие обязательства увеличиваются, а текущие активы остаются без изменений
Общий оборот	Рентабель-	Доходы/Всего	Уменьше-	Уменьшение

ТОЧКИСТОН ВА ҶАҶОНИ ИМРӯЗ

активов	ность	активы	ние	связано с признанием новых активов
ЕВITDA к коэффициенту покрытия процентов	Долгосрочная разрешимость	ЕВITDA/Расходы по процентам	Зависит от других факторов	И ЕВITDA, и процентные расходы увеличатся. Увеличение зависит от характеристик лизингового портфеля
ЕВIT	Рентабельность	Прибыль до процентов и налогов	Увеличение	Расходы по износу и использования права на использование актива будут ниже, чем расходы, которые в настоящее время признаются по операционной аренде.
ЕВITDA	Рентабельность	Прибыль до процентов, налогов, износа и амортизации	Увеличение	На него больше не влияют расходы, которые в настоящее время признаются для операционной аренды.
Чистая прибыль за год	Рентабельность	Доходы - расходы	Зависит от других факторов	Это зависит от характеристик договоров аренды и налогового законодательства
Прибыль на акцию	Рентабельность	Чистая прибыль /Среднее количество акций	Зависит от других факторов	Это зависит от влияния на прибыль за год
Рентабельность вложенного капитала	Рентабельность	ЕВIT/(Капитал + Долговые обязательства)	Зависит от других факторов	И ЕВIT, и финансовый долг увеличатся. Эволюция этого показателя зависит от характеристик договоров аренды.
Рентабельность	Рентабельность	Чистая прибыль	Зависит от	Это зависит от

ТОҶИКИСТОН ВА ҶАҶОНИ ИМРӯЗ

ность собственного капитала (ROE)	ность	за год / Собственный капитал	других факторов	влияния на прибыль или убыток, который, в свою очередь, зависит от характеристик договоров аренды
Чистые денежные потоки от операционной деятельности	Рентабельность	Уплаченные проценты не включены в операционную деятельность	Увеличение	Весь произведенный платеж (основное погашение и проценты) представлен в рамках финансовой деятельности
Чистые денежные потоки от операционной деятельности	Рентабельность	Уплаченные проценты не включены в операционную деятельность	Увеличение	Уплаченный процент ниже, чем платеж, произведенный за операционную аренду.
Всего чистых денежных потоков	Рентабельность и ликвидность	Разница между притоком и оттоком средств от операционной, финансовой и инвестиционной деятельности	Без последствий	Платежи будут такими же, как и текущие

В отличие от действующего МСФО (IAS) 17, МСФО (IFRS) 16 больше не будет дифференцировать финансовую и операционную аренду у арендатора. Более того, все договоры аренды будут отражены в отчете о финансовом положении. У арендатора такое обращение приведет к изменению информации, раскрываемой в финансовой отчетности. В этой строке стоимость активов и обязательств, раскрытых в отчете о финансовом положении, будет увеличиваться. Кроме того, прибыль или убыток за период больше не будет распределяться по прямолинейному принципу, как это происходит в настоящее время для операционной аренды. Расходы, связанные с договорами аренды, заключающиеся в амортизации права на использование и финансовых затрат, будут различаться между отчетными периодами, в зависимости от срока действия договора, амортизации права на использование актива, сроков оплаты и неявная процентная ставка или предельная процентная ставка. Хотя на общий чистый денежный поток это не повлияет, отчет о денежных потоках покажет более высокий операционный денежный поток, в то время как чистый денежный поток, полученный

от финансовой деятельности, уменьшится на ту же сумму. Изменение сумм, раскрытых в финансовой отчетности, косвенно приведет к изменению финансовых показателей, определенных на их основе.

Следовательно, коэффициент задолженности, текущая ликвидность и общий оборот активов уменьшатся, а показатели рентабельности EBITDA и EBIT увеличатся. Что касается влияния на чистую прибыль, то это будет зависеть от периода действия контракта, сроков оплаты, эффективной процентной ставки по контракту или коэффициента предельной задолженности, портфеля договоров аренды, амортизации права на использование актива и т.п.

ЛИТЕРАТУРА

1. Главные практические проблемы при внедрении и последующем применении МСФО// [Электронный ресурс]. URL: https://gaap.ru/articles/glavnye_prakticheskie_problemy_pri_vnedrenii_i_posleduyushchem_primenenii_msfo/ Дата обращения: 25.03.2020
2. МСФО (IAS) 17 «Аренда». // [Электронный ресурс]. URL: <https://mvf.klerk.ru/msfo/ias17.htm/> Дата обращения: 20.03.2020
3. МСФО (IFRS) 16 «Аренда». // [Электронный ресурс]. URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=35621517 / Дата обращения: 20.03.2020
4. Применение международных стандартов финансовой отчетности. История вопроса// [Электронный ресурс]. URL: https://gaap.ru/articles/primenenie_mezhdunarodnykh_standartov_finansovoy_otchetnosti_istoriya_voprosa/ Дата обращения: 23.03.2020
5. Финансовая отчетность по МСФО: проблемы составления и пути их решения (статья)// Актуальные проблемы теории и практики бухгалтерского учета, анализа и аудита / Материалы Международной научно-практической конференции - Душанбе, ОИПБА РТ, 2015 – 268с.
6. European Financial Reporting Advisory Group (2016), The EU endorsement status report. Position as at 12 October 2016, available on-line at: <http://www.efrag.org/Assets/Download?assetUrl=%2Fsites%2Fwebpublishing%2FSiteAssets%2FEFRAG%2520Endorsement%2520Status%2520Report%252012%2520October%25202016.pdf>, [Дата обращения: 23.03.2020].
7. IASB (2016a), IASB shines light on leases by bringing them onto the balance sheet, available online at:
8. <http://www.ifrs.org/Alerts/PressRelease/Documents/2016/Lease-accounting-press-releaseJanuary2016.pdf>, [Дата обращения: 23.03.2020].

**ТАЪСИРИ СБҲМ (IFRS) 16 «ИҶОРА» БА ҲИСОБОТИ
МОЛИЯВӢ ВА НИШОНДИҲАНДАҲОИ МОЛИЯВӢ**

МИРЗОАЛИЕВ АБДУМАЛИК АБДУНАБИЕВИЧ,

н.и.и., дотсент, мудири кафедраи баҳисобгирии бухгалтерӣ ва
аудити Донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон
734061, Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯч. Деҳотӣ ½,
тел: (+992)937-47-31-09; e-mail: abdumalik001@mail.ru

ШАРОПОВ АФЗАЛШО ҶАНОБИЛОВИЧ,

унвончуи кафедраи баҳисобгирии бухгалтерӣ ва аудити,
Донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон,
734061, Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯч. Деҳотӣ ½,
тел. (+992) 935-79-94-94; e-mail: a_sharafov@mail.ru

Аз лаҳзаи барориши СБҲМ (IFRS) 16 "Иҷора", ки стандарти амалкунандаи СБҲМ (IAS) 17 "Иҷора"-ро иваз менамояд, мушиклоти муайяне вобаста ба ҷанбаҳои алоҳида ва муқаррарсозии истифодаи ҳатмии стандарти нав ба миён меоянд. Муҳимтарини онҳо қоидаҳои нави эътироф ва баҳодиҳии иҷора мебошанд, ки ба тағйирёбии арзиши унсурҳои дар ҳисоботи молиявӣ эътирофшаванда ва нишондиҳандаҳои молиявии дар асоси онҳо ҳисобшаванда бурда мерасонанд. Мақсади мақолаи мазкур тасвири оқибатҳои асосии натиҷаи истифодаи СБҲМ (IFRS) 16 нисбати ҳисоботи молиявӣ ва нишондиҳандаҳои молиявии дар асоси онҳо ҳисобшаванда бо роҳи таҳлили муқоисавии СБҲМ (IFRS) 16 ва СБҲМ (IAS) 17 мебошад.

Калидвожаҳо: СБҲМ (IFRS) 16 "Иҷора", иҷорадеҳ, иҷорагир, ҳисоботи молиявӣ, нишондиҳандаҳои молиявӣ, СБҲМ (IAS) 17 "Иҷора".

**INFLUENCE OF IFRS 16 "RENT" FOR FINANCIAL
STATEMENTS AND FINANCIAL INDICATORS**

MIRZOALIYEV ABDUMALIK ABDUNABIEVICH,

Ph.D., Associate Professor, Head of the Department of Accounting and
Audit, Tajik State University of Commerce
734061, Tajikistan, Dushanbe, Dekhoty ½,
ph.: (+992)937-47-31-09; e-mail: abdumalik001@mail.ru

SHAROPOV AFZALSHO DZHANOBILOVICH,

Applicant, Department of Accounting and Audit,
Tajik State University of Commerce
734061, Tajikistan, Dushanbe, Dekhoty ½,
ph.: (+992) 935-79-94-94; e-mail: a_sharafov@mail.ru

With the release of IFRS 16 Leases, replacing the current IAS 17 Leases, certain problems arise regarding certain aspects and establishing the mandatory application of the new standard. The main one is the new rules for the recognition and measurement of leases, which leads to a change in the value of elements recognized in the financial statements and analytical indicators calculated on their basis. The purpose of this article is to present, basing on a comparative analysis of IFRS 16 and IAS 17, the main consequences arising from the application of IFRS 16 in relation to the financial statements and financial indicators based on this information.

Keywords: IFRS 16 “Leases”, lessor, tenant, financial statements, financial indicators, IAS 17 “Leases”.

**МУШКИЛОТИ ИСТИФОДАИ САМАРАНОКИ ЗАХИРАҶОИ
ОБӢ ДАР ШАРОИТИ МИНТАҚАИ ҶАНУБУ ШАРҚИИ
ТОҶИКИСТОН**

МАҲМУДОВ БАҲРИДДИН НУРИДДИНОВИЧ,
омӯзғори кафедраи назарияи иқтисодии
Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Рӯдакӣ
735360, Тоҷикистон, ш. Кӯлоб, кӯч. С.Сафаров 16,
тел.: (+992) 918-96-43-00; e-mail: bahriddin-7@mail.ru

Дар мақола қайд шудааст, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон дар минтақаи Осиёи Марказӣ чун манбаи об шинохта мешавад, аммо новобаста аз ин ҳанӯз, мушкилоти бо об алоқаманд, ки бо вилжағиҳои минтақавӣ марбут доништа мешаванд, вуҷуд доранд. Илова бар ин, Тоҷикистон ба натиҷаи ниҳоии ҳадафҳои рушди босубот дар ҳолате ноил гаишта метавонад, ки талаботи мавҷуда ба захираҳои обиро дар минтақаҳои дохилии худ қонеъ гардонад. Муаллиф қайд намудааст, ки бо тавачҷуҳ ба ин ва дигар ҳолатҳои дар амал вуҷуддошта, таҳлил, омӯзиши ва дарёфти роҳу усулҳои истифодаи оқилонаи захираҳои обӣ, хусусан, дар минтақаи ҷанубу шарқии ҷумҳурии, тақозои замон мебошад.

Калидвожаҳо: обистифодабарӣ, оби нӯшидани, обҳои зеризаминӣ, обанборҳо, обтаъминкунии мутамарказ, обҳои рӯйизаминӣ, сарчашмаҳои кушода, обистифодабарии одилона, ташиноб, объектҳои обӣ.

Тамаддуни ҷаҳонӣ нишон медиҳад, ки мушкилоти об барои инсоният лаҳзаҳои амиқи сиёсиро дорост ва дар зери фишори он империяҳо ва тамаддунҳо аз байн рафтанд. Ҳамин тавр, дар айни замон инсоният дар қатори дигар мушкилот, ба монанди терроризм, гармшавии иқлим, афзоиши аҳоли ва дигарон, мушкилоти обиро низ бояд сарфи назар накунад. Ин мушкилот аз дигарон дида боз ҳам мураккабтар аст ва ҳалли он барои инсоният авлавияти даҳсолаҳои оянда шудааст. Дар сайёраи Замин барои ҳар як инсон миқдори кофии об мавҷуд аст, сар задани мушкилот бошад, асосан бо тақсими нобаробар ва сатҳи пасти истифодабарии ин обҳо алоқаманди дорад. Набудани инфрасохтори идоракунӣ боиси он мегардад, ки миллионҳо одамон, асосан кӯдакон аз мушкилоти марбут ба беҳдошт ва гигиена мефавтанд. Беш аз 40% аҳолии ҷаҳон аз норасоии об танқисӣ мекашанд ва ин рақам мунтазам меафзояд. Аз рӯйи баҳогузори пажӯҳишгарон

783 млн. нафар истиқоматкунандагони кӯраи Замин ба оби тозаи ошомидани дастрасӣ надоранд ва беш аз 1,7 млрд. нафари дигар дар марзи ҳавзаи дарёҳо умр ба сар бурда, ба сарчашмаҳои иловагии оби ошомидани нӣёз доранд. Аз ин рӯ, зарур аст ва тавсия дода мешавад, ки саъй ва кӯшишҳои ҳадди аксарро барои тақсимот ва истифодаи оқилонаи захираҳои об, тақмил додани қонунгузориҳои об дар сатҳи маҳаллӣ (минтақавӣ ва давлатӣ) ва ҷаҳонӣ (байналмилалӣ) баланд бардорем. Гузаронидан ва ҷорӣ намудани қорҳои тарбиявӣ дар байни аҳоли, хусусан, дар байни ҷавонон дар робита ба муносибати об, замин, табиат ва умуман тамоми захираҳои табиӣ. Дастгирии маблағгузориҳои он лоиҳаҳо, ки ба ҳалли масъалаҳои истифодаи сарфакорона, оқилона ва самарабахши захираҳои об ва пешгирии ифлосшавии онҳо кумак мерасонанд.

Мутахассисон ҳисоб кардаанд, ки ҳадди ақали истеъмоли об барои эҳтиёҷоти кишоварзӣ, саноат, энергетика ва муҳити зист айни замон ба ҳисоби миёна ба 1700 м³ барои як нафар дар як сол баробар аст. Ҳангоми обтаъминкунӣ, мушаххас будани 1000–1700 м³, ҳолати “стресс” ба вучуд омада, дар он ҷое, ки 500–1000 м³ бошад, норасоии захираҳои об ба мушоҳида мерасад ва дар сатҳи поёнтар аз 500 м³ норасоии мутлақи об ба даст меояд.

Таҳлили маълумоти ҷадвал нишон медиҳад, ки дар қаламрави минтақаи Кӯлоб ҳамазола 909,8 ҳазор м³ об аз тамоми навъҳои манбаъҳо гирифта мешавад, ки беш аз 619,1 ҳазор м³ барои эҳтиёҷоти гуногун ва тақрибан 290,3 ҳазор м³ ба объектҳои гуногуни об партофта мешавад.

Таъмини аҳоли бо заминҳои кишоварзӣ ва об дар минтақа рушд наёфтааст, яъне дар ноҳияи Данғара 62,4%, Фархор 59,0% ва Ҷамадонӣ 64,0%. Захираҳои оби минтақа асосан барои нӯшидан ва обёрии заминҳои кишоварзӣ истифода мешаванд. Рӯди Панҷ, ки яке аз қалонтарин дарёҳои ин минтақа аст, ҳамазола 45 822 га заминҳои кишоварзиро дар ноҳияҳои Ҷамадонӣ, Восеъ ва Фархор бо об таъмин мекунад (ҷадвали 1).

Нишондиҳандаи таъмини об дар минтақаи Кӯлоб, қад-қади дарёҳо

Истифодабарандаи об	ҳаҷми об ҳазор м³		Таъмини об%	Норасони км³
	Маҳдудият (лимит)	Факт.	Мавсим	Мавсим
Балҷувон	720	720	100	
Кӯлоб	85600	66208	77,34	19392
Муъминобод	8200	6352	77,46	1848
Восеъ	173500	151500	87,32	22000
Данғара	37300	23243	62,31	14054
Ҳамадонӣ	211434	136061	64,35	75373
Фархор	382566	225714	59	156852
Темурмалик	4700	4700	100	-
Ховалинг	4400	3591	81,61	809
Ш. Шоҳин	982	982	100	-
Минтақаи Кӯлоб	909402	619071	290328	909402

Сарчашма: Аз тарафи муаллиф бо истифода аз нишондодҳои Агенсии беҳдошти заминҳои назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон тартиб дода шудааст.

Вобаста ба пажӯҳишҳои анҷомдодаи муаллифон Х.Н. Эгамназаров, К.Н.Дабуров, Ф.М.Бободжонов, Г.Д.Азимов дар минтақаи Бохтари вилояти Хатлон вазъи таъминоти аҳолии бо оби тоза пурра ба талабот ҷавобгӯӣ нест. Ҳамзамон, онҳо қайд намудаанд, ки вазъи имрӯзаи истифодаи об дар Тоҷикистон дар тӯли бист соли охир бетағйир мондааст. Тибқи ҳисобҳои гуногун, тасвири тахминии солони истеъмоли об дар кишвар тақрибан 85% барои обёрӣ, 7% барои обтаъминкунии аҳолии шаҳр ва деҳот ва 3% барои истеъмоли саноатӣ мебошад [1].

Шиддати мушкilotи обтаъминкунии аҳолии минтақаҳои Тоҷикистон, аз ҷумла дар минтақаи Бохтари вилояти Хатлон, бо таъминоти нокифояи обии мутамарказ, ҳолати техникий он ва тадбирҳои нокифоя оид ба тоза ва безараргардонии об вобаста аст [2]. Қисми зиёди аҳолии минтақа (70%) маҷбур аст сатҳи рӯдхонаҳо (дарёҳо, каналҳои обёрӣ-кунӣ, ҷӯйборҳо, обанборҳо, кӯлҳо ва ғайра) барои эҳтиёҷоти рӯзгор аз обҳои зеризаминӣ (чоҳҳои кубури хурд, чашмаҳо ва ғайра) истифода баранд, обанборҳо бошанд, аксар вақт хеле минерализатсияшудаанд, бинобар ин, дар минтақа сатҳи баланди сироятҳои шадиди рӯда ва уролитияз ба қайд гирифта шудааст [3].

ТОҶИКИСТОН ВА ҶАҲОНИ ИМРӯЗ

Дар айни замон, аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо системаи мутамаркази таъминоти оби нӯшокӣ 67,3% дастрасӣ доранд, аз ҷумлаи онҳо 95,3% аҳолии шаҳр мебошад. Аҳолии деҳот бошад (42,1%) ба системаи мутамаркази обӣ дастрасӣ доранд, қисмати дигараш бошад, аз манбаъҳои муҳофизатнашудаи об истифода мебаранд [4].

Обанборҳои асосии соҳаи таъминоти оби нӯшокӣ дар минтақаи Бохтар солҳои 1960–1980 сохта шудаанд. Дар айни замон, бахши таъминоти оби нӯшокӣ аз сабаби набудани нигоҳубин дар давоми 30 соли охир дар ҳолати бад қарор доранд. Мутобиқи сарчашмаҳои гуногун, тақрибан 50 дарсади иншоотҳои таъминкунандаи оби кишвар дар ҳолати садамавӣ қарор доранд [4]. (Ҷадвали 2.).

Ҷадвали 2.

Ҳолати техникии системаи обтаъминкунӣ дар шаҳрҳо ва ноҳияҳои минтақаи Бохтари вилояти Хатлон

Шаҳр, минтақа	Шумораи кубурҳои об			
	Ҷамагӣ	Коммуналӣ	Идоравӣ	Қор намекунад
Кубодиён	5	1	4	-
Норак	4	2	2	-
Панҷ	16	1	15	10
Ҷоми	14	1	13	11
Кушониён	14	1	13	9
Ш. Бохтар	5	2	3	1
Ҷайхун	5	1	4	3
Леваканд	4	1	3	1
Вахш	10	1	9	6
Ёвон	7	2	5	3
Балхӣ	12	2	10	8
Шаҳритӯс	12	1	11	6
Дӯстӣ	9	3	6	6
Хусрав	4	1	3	3
Хуросон	4	1	3	2
Ҷамагӣ	125	21	104	69

Сарчашма: Аз тарафи муаллиф бо истифода аз нишондодҳои КВД-и "Ҳоҷагии манзилию коммуналии вилояти Хатлон" тартиб дода шудааст.

Тавре аз ҷадвал дидан мумкин аст (сутуни 1), дар минтақа 125 лӯлаи об мавҷуд аст, ки 69-тои онҳо бо сабабҳои техникии корношоям

мебошанд. Бояд қайд кард, ки мушкилоти таъмини аҳолии деҳоти минтақаи Бохтар тӯли солҳои зиёд аҳамияти худро гум накардааст, зеро ҳолати аксар системаҳои мутамаркази обтаъминкунӣ аз нуқтаи назари санитарӣ боиси нигаронии ҷиддӣ мегардад.

Бояд гуфт, ки бо дарназардошти сифати пасти манбаъҳои обӣ ва сатҳи имрӯзаи коркарди об, ки барои эҳтиёҷоти ошомиданӣ истифода мешаванд, аҳолии минтақаро бо оби босифати ошомиданӣ таъмин намудан ғайриимкон аст. Аз шумораи умумии (125) шабакаҳои амалкунандаи обтаъминкунӣ, 63% ба қоидаҳо ва меъёрҳои санитарӣ тамоман ҷавобгӯй нестанд. Системаи коркарди об ва безараргардонии он фаъолият намекунад, фарсудашавии шабакаҳои тақсимкунандаи об бошад 60-80% -ро ташкил медиҳад.

Ҳангоми омӯзиши намунаҳои оби нӯшокӣ аз системаҳои мутамаркази обтаъминкунӣ 23,9–32,6% ба нишондиҳандаҳои микробиологӣ мувофиқ набуда 23,4–27,1%-и намунаҳои дигараш бошад ба нишондиҳандаҳои кимиёвӣ (зарядҳои боздошта) мувофиқат накарданд. Аҳолии минтақаи Бохтар 1 264 494 нафарро то санаи 01.01.2019. ташкил медиҳад ва ҷӣ тавре ки аз ҷадвал бармеояд (сутуни 2), танҳо 30% аҳолии ин минтақа ба лӯлаҳои оби ошомиданӣ дастрасӣ доранд ва қисми дигар (70%) обро аз манбаъҳои кушодаи об (рӯдҳо, каналҳо, ҷӯйҳо ва ғайра) истифода мебаранд.

Дар таҳқиқоти қаблии мо муайян карда шуд, ки дар минтақаи Бохтар захираҳои калони обҳои зеризаминии барои истеъмол имконпазир то 19,1 миллион м³ дар як рӯз мавҷуданд [4]. Бо вучуди ин, дар аксари қитъаҳои минтақа (Ҷайхун, Вахш, Леваконт, Қомӣ, Панҷ ва ғайра) норасоӣ ё қисман набудани оби тозаи зеризаминӣ мушоҳида мешавад. Ноҳияҳои водии Вахш обҳои рӯйизаминиро (аз рӯд, канал ва ҷӯйҳои обёрӣ) ба сифати сарчашмаи обтаъминкунӣ истифода мебаранд, ки сифати об аз ҷараёни ифлосшудаи рӯйизаминӣ вобаста буда, бо номусоидиҳои санитарӣ ва гигиенӣ тавсиф карда мешавад. Тибқи нишондиҳандаҳои санитарӣ–химиявӣ ва микробиологӣ сифати пасти оби ошомиданӣ дар сарчашмаҳо ва обанборҳои кушод ба қайд гирифта шуданд, ки аз нуқтаи назари санитарӣ-гигиенӣ эътимодбахш нестанд (ҷадвали 3).

Таъмини аҳолии минтақаи Бохтар бо оби нӯшокӣ

Шаҳр, минтақа	Аҳоли, нафар	Сарчашмаи оби нӯшокӣ (%)							
		Кубур	Чаш- ма	Дарё	Канал/ ҷўй- бор	Овар- да	Ҷоҳҳои зери- заминӣ	Обка- шонии дастӣ	Оби борон
Ҷайхун	142159	3,2	0,0	0,0	96,8	0,0	0,0	0,0	0,0
Панҷ	116426	24,0	0,0	0,0	40,8	1,4	0,6	31,6	1,5
Кушониён	240692	23,1	0,0	0,0	40,1	1,3	0,0	35,5	0,0
Вахш	201652	24,1	0,0	0,0	70,0	5,9	0,0	0,0	0,0
Хуросон	119823	7,1	0,4	1,8	6,1	31,6	27,2	0,0	25,9
Лева- кант	49027	38,0	0,0	4,4	57,6	0,0	0,0	0,0	0,0
Дустӣ	113843	14,9	0,1	2,4	26,7	48,0	0,0	0,0	8,0
Бохтар	113831	83,0	0,0	0,0	10,0	0,0	0,0	7,0	0,0
Қубодиён	183914	6,6	0,0	0,0	13,4	4,0	9,1	66,9	0,0
Ҷомӣ	170657	44,2	0,7	0,0	55,1	0,0	0,0	0,0	0,0
Хусрав	41718	21,7	30,0	0,0	31,4	3,6	1,0	12,3	0,0
Шаҳритӯс	123786	26,2	0,0	10,6	20,6	0,0	0,0	42,6	0,0
Норак	62745	74,7	11,4	13,9	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Ёвон	240479	53,3	7,6	0,0	33,6	5,5	0,0	0,0	0,0
Балхӣ	205742	25,4	0,1	1,1	50,0	20,4	0,2	2,7	0,0

Сарчашма: Аз тарафи муаллиф боистифода аз нишондодҳои КВД-и "Ҳоҷагии манзилию коммуналии вилояти Хатлон" тартиб дода шудааст.

Таъкид бамаврид аст, ки 83 дарсади аҳолии шаҳри Бохтар оби нӯшокиро аз системаҳои мутамаркази обтаъминкунӣ истифода мебаранд, ки манбаҳои он оби тозаӣ зеризаминӣ мебошанд, ки аз ҷиҳати гигиенӣ бештар мусоид аст.

Чашмаҳо ҳамчун сарчашмаи об аз ҷониби аҳолии ноҳияҳои Носири Хусрав ва Норак мутаносибан 30,0% ва 11,4% истифода мешаванд, ҳол он ки дар ноҳияҳои Ҷайхун, Панҷ, Кушониён, Вахш, Левакант, Қубодиён, Шаҳритӯс ва Бохтар, чашмаҳо ҳамчун манбаҳои обтаъминкунӣ истифода бурда намешаванд. Вазъияти номусоиди вобаста ба

ТОЧИКИСТОН ВА ҶАҲОНИ ИМРӮЗ

обтаъминкунӣ дар ноҳияи Дӯстӣ ба қайд гирифта шуд, ки дар он ҷо нисфи аҳоли (48,0%) оби воридшударо барои эҳтиёҷи ошомиданӣ ва хочагӣ истифода мебаранд. Дар ноҳияи Хуросон 27,2% аҳоли обро аз чоҳҳо ва 25,9%-и дигарашон ҳамчун манбаи оби тоза оби боронро истифода мебаранд. Аҳолии ноҳияҳои Қубодиён (66,9%), Шаҳритӯс (42,6%), Кушонӣён (35,5%) ва Панҷ (31,6%) обҳои зеризаминиро тавассути насосҳои дастӣ истифода мебаранд.

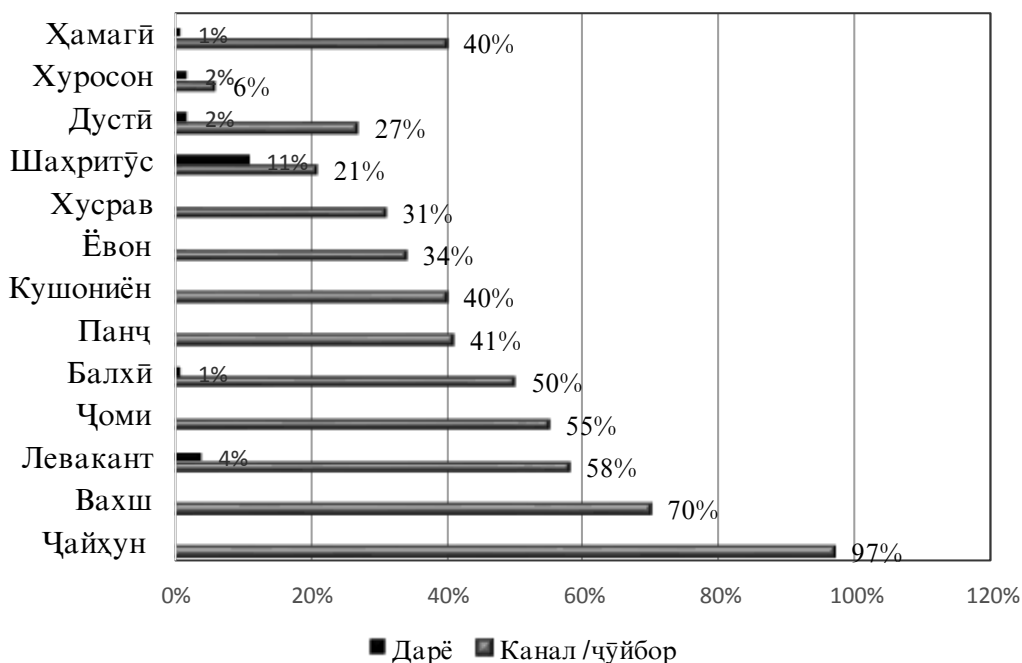
Бояд қайд кард, ки тақрибан 40 дарсади аҳолии минтақаи Бохтар обро аз каналҳои обёрикунандае, ки тавассути қаламрави онҳо ҷорӣ мешаванд, истифода мебаранд, ки манбаи асосии оби ошомиданӣ мебошанд. Гузашта аз ин, аҳоли аз ғункунии мавсимии об барои корҳо ва обёрии кишоварзӣ вобастагии пурра доранд.

Дигар сарчашмаҳои асосии таъминоти аҳоли бо оби нӯшокӣ насосҳои дастӣ (14,9%), оби воридотӣ (8,1%), об аз чоҳҳо (2,4%) ва ғайра мебошанд, ки оби онҳо ба талаботи асосии гигиенӣ мувофиқат мекунад.

Набудани дастрасии ҷамъият ба оби нӯшокӣ ба саломатӣ таъсири назаррас мерасонад. Дикқати махсус бояд ба вақти сарфкардаи мардум барои ҷамъоварии об равона карда шавад, зеро метавонист барои кор дар саҳро ё дигар фаъолиятҳои даромаднок сарф карда шавад. Бояд гуфт, ки дар Тоҷикистон таъмини оила бо об яке аз вазифаҳои суннати занон ба ҳисоб меравад ва бори гарони ҷамъоварӣ ва интиқоли об аз ҷойҳои дурдаст ба занон ва кӯдакон рост меояд. Табиист, ки вақти сарфнамудаи кӯдакон барои ҷамъоварӣ ва интиқоли об ба онҳо таъсири манфӣ мерасонад, аз ҷумла дар таҳсил.

Чӣ тавре аз натиҷаи таҳқиқоти анҷомдодаи омӯрӣ бармеояд, тақрибан 10 дарсади аҳолии минтақаи Бохтар оби воридотиро барои қонёгардонии эҳтиёҷоти хочагдорию маишӣ истифода мекунанд. Барои минтақаҳои дурдаст ин усули обтаъминкунӣ хеле мушкул аст, хусусан, барои онҳое, ки об мебаранд, он на танҳо хароҷи калони молиявиро талаб мекунад, балки боиси маҷбуран сарф намудани он мегардад.

Таъминоти аҳолии минтақаи Бохтар бо об аз сарчашмаҳои кушода

Сарчашма: Аз тарафи муаллиф бо истифода аз нишондодҳои КВД-и "Ҳоҷагии манзилию коммуналии вилояти Хатлон" тартиб дода шудааст.

Бояд қайд кард, ки дар чараёни таҳқиқот мо дар мавриди таҳлили муфассали ҳолати истеъмоли об, инчунин, шумораи системаҳои обтаъминкунӣ ва сохтори он дар сатҳи маҳаллӣ ба душвориҳои муайян дучор шудаем. Бояд қайд кард, ки маҳдудияти дастрасӣ ба оби тозаи ошомиданӣ дар сатҳи Ҳукумати Тоҷикистон эътироф шудааст ва мушкилот вучуд дорад, ки бояд фавран ҳал карда шавад. Ҳамин тавр, бо мақсади ҳалли мушкилоти мавҷуда дар соҳаи обтаъминкунӣ ва кам кардани ҳодисаҳои нохуши ба об алоқаманд, Барномаи Миллӣ оид ба беҳтар намудани таъминоти аҳолии Тоҷикистон бо оби тозаи нӯшокӣ барои солҳои 2008–2020, ки бо Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки аз 2 декабри соли 2006, таҳти рақами №514, тасдиқ ва қабул шудааст. Ҳукуматҳои сатҳи вилоят ва ноҳияҳо як қатор лоиҳаҳо ва барномаҳои миллиро қабул карданд, ки ба беҳтар намудани таъминоти аҳоли бо оби нӯшокӣ, таъмири системаҳои мавҷудаи обтаъминкунӣ ва сохтмони иншоотҳои нав, барқарор намудани системаҳои сатҳи маҳаллӣ, баланд бардоштани нури кормандони техникӣ ва роҳбарикунандаи соҳа нигаронида шудаанд.

ТОҶИКИСТОН ВА ҶАҲОНИ ИМРӯЗ

Дар нуктаҳои аҳолинишини минтақаи Бохтар масъалаи таъмини аҳоли бо оби босифати ошомиданӣ, алалхусус, дар минтақаҳои дурдаст, ҳанӯз ҳам дар сатҳи паст ва мушкил қарор дорад. Фикр мекунем, ки барои ҳалли ин мушкилот ташкили саривактӣ ва муташакилонаи чунин чорабиниҳо, ба монанди: таъмир ва обод нигоҳ доштани иншооти обӣ, сохтмон ва таҷдиди системаҳои обтаъминкунӣ, татбиқи технологияҳои муосир барои интиқол ва тоза кардани об, истифодаи дастгоҳҳои маҳаллӣ барои коркарди об, тозакунӣ ва безараргардонии об, инчунин, баланд бардоштани дараҷаи таъмини иттилоотии аҳоли ҷиҳати муносибати дуруст доштан бо захираҳои обӣ, замина мегузорад.

Барои бехтар намудани дастрасии аҳолии кишвар бо оби тозаи ошомиданӣ, на танҳо сохтани системаҳои иловагии обтаъминкунӣ, балки гузаронидани ислоҳоти амиқи марбут ба стратегия ва амалияи идоракунии захираҳои обӣ, ҳамоҳангсозии фаъолияти ҳадамот ва шӯъбаҳои манфиатдор дар соҳаи обтаъминкунӣ ва канализатсия зарур аст.

АДАБИЁТ

1.Азимов ГД, Дабуrow КН. Санитарно-гигиенические аспекты состояния водных объектов Республики Таджикистан. Наука, новые технологии и инновации Кыргызстана. – 2016. - С.11.

2.Азимов ГД, Дабуrow КН. Питьевое водоснабжение населения в Таджикистане. Анализ ситуации и стратегия на будущее. Евразийский союз учёных. 2016. - С.12.

3.Бутаев ТМ, Меркулова НА, Гиголаева ЛВ. Гигиенические аспекты качества питьевой воды. Здоровье населения и среда обитания. - 2010.- С. 16.

4.Дабуrow КН, Азимов ГД, Рафиев ХК. Санитарно-гигиеническое состояние питьевого обеспечения населения в Республике Таджикистан и меры по её улучшению. Вестник педагогического университета. - 2014; - С.119-121.

**ПРОБЛЕМЫ ЭФФЕКТИВНОГО ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ВОДНЫХ
РЕСУРСОВ В УСЛОВИЯХ ЮГО-ВОСТОЧНОГО
ТАДЖИКИСТАНА**

МАХМУДОВ БАХРИДДИН НУРИДДИНОВИЧ,

преподаватель кафедры экономической теории
Кулябского государственного университета имени А. Рудаки
735360, Таджикистан, г. Куляб, ул. С. Сафарова 16,
тел: (+992) 918-96-43-00; e-mail: bahriddin-7@mail.ru

В статье отмечено, что Республика Таджикистан в Центрально-Азиатском регионе признана "источником воды". Несмотря на это, водные проблемы, связанные с региональными особенностями, существуют до сих пор. Помимо этого, Таджикистан может достичь предельных результатов концепции устойчивого развития тогда, когда будут удовлетворены водные потребности регионов внутри страны. Автор отмечает, что, исходя из этого и других существующих на практике положений, анализ, изучение и определение форм и методов справедливого использования водных ресурсов востребованы, особенно в юго-восточном регионе страны.

Ключевые слова: водопользование, питьевая вода, подземные воды, водохранилище, централизованное водоснабжение, надземные воды, открытые источники, рациональное водопользование, канализация, водные объекты.

**PROBLEMS OF EFFECTIVE USE OF WATER RESOURCES IN
THE CONDITIONS OF SOUTH-EAST TAJIKISTAN**

MAKHMUDOV BAKHRIDDIN NURIDDINOVICH,

Lecturer of the Department of Economic
Theory of Kulyab state university named
after A. Rudaki,
735360, Tajikistan, Kulyab, 16 S. Safarov Str.,
phone: (+992) 918-96-43-00; e-mail: [bahriddin-7@mail](mailto:bahriddin-7@mail.ru)

The article considers that the Republic of Tajikistan in the Central Asian region is recognized as a "source of water". Despite this, water problems associated with regional features still exist. In addition, the Republic of Tajikistan can achieve the ultimate results of the concept of sustainable development when the water needs of the regions within the country are satisfied. The author notes that, on the basis of this and other existing provisions in practice, analysis, study and determination of the forms and methods of equitable use of water resources are in demand, especially in the south-eastern region of the country.

Key words: water use, feed water, groundwater, reservoir, centralized water supply, surface water, discovery of sources, rational water use, sewage, water bodies.

МЕСТЬ ИСТОРИИ ИЛИ НОВЫЕ ПОДХОДЫ К ВОПРОСУ ТРУДОВОЙ МИГРАЦИИ В СОВРЕМЕННОМ МИРЕ

ЗИЁИ ХУРШЕД МАХШУЛЗОДА,

доктор философских наук, профессор, директор Центра
стратегических исследований при Президенте Республики Таджикистан
734025, Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки 40,
тел.: 992-372-27-67-28; e-mail: kziyoev@yandex.ru

В статье на основе концепции "месть географии", разработанной Робертом Капланом, выдвинута идея о «месте истории» в рамках новых подходов к решению вопроса трудовой миграции в современном мире, в том числе с применением методов ретроники. Видя исторические корни трудовой миграции в постсоветском пространстве в наличии военно-строительных войск в бывшем советском государстве, а также рассматривая примеры из истории африканского континента, который пережил три крупных волн работорговли, автор констатирует, что при решении глобальных проблем, в том числе, трудовой миграции, должны быть применены объективные подходы и, прежде всего, выявлены их исторические корни. Именно такой подход способствует тому, чтобы история не мстила человечеству в вопросах трудовой миграции, а историческая наука была не только наукой о том, как было в прошлом, но и стала наукой о том, каким должно быть будущее человечества.

Ключевые слова: *месть географии, место истории, трудовая миграция, утечка мозгов, циркуляция мозгов, военно-строительные войска, работорговля, ретроника.*

В современном мире миграция, не связанная с военными действиями или политическими репрессиями, больше не считается трагедией какого-либо народа, нации или государства. Более того, данный вопрос рассматривается не как проблема в целостности, а как феномен, внутри которого имеются свои проблемы. Такой подход, прежде всего, связано с тем, что миграция отдельных людей, в том числе по трудовым соображениям, стала частью общественной жизни всех народов, наций и государств современности. Статистические данные, подготавливаемые ежегодно международными организациями, воочию свидетельствуют об этом. Наряду с этим, применяя новые подходы к изучаемой проблеме, исследователи стараются синтезировать различные концепции меркантилизма, классической политэкономии, марксизма,

кейнсианства, неоклассической теории миграции, теории обратной связи экономических циклов, концепции новой экономики миграции, теории сегментированного рынка труда, теории мирового рынка труда, концепции общемировой миграционной системы, концепции нового международного экономического порядка, теории человеческого капитала и т.д. [2].

Как известно, в современном мире в общем потоке международного обмена ресурсами–товарами, средствами производства, капиталами, научно-технической информацией и т.д., весьма заметную роль играет и трудовая миграция, объем которой в последнее время во всех континентах постоянно возрастает. Эта проблема коснулась и стран Центральной Азии с начала девяностых годов прошлого столетия. Однако, также известно, что трудовая миграция для всех стран имеет как позитивные, так и негативные стороны, хотя по отношению к вышеуказанному региону обычно говорят только об ее отрицательных моментах. С нашей точки зрения, такой подход ошибочен и в объяснении последствий трудовой миграции, и в выявлении ее причин. Именно по этой причине к данному вопросу должны быть применены современные подходы, сформировавшиеся среди наиболее осведомленных исследователей проблем трудовой миграции.

Прежде чем выяснить причины рассматриваемого явления, считаем уместным привести некоторые факты. Согласно данным ООН в последнее десятилетие ежегодно около 3,2% населения земного шара или почти 232 миллиона человек жили за границами своей родины. Рейтинг первой десятки стран по количеству принимаемых ими мигрантов, в том же периоде выглядел следующим образом: США (45,8 миллионов мигрантов), Россия (11 миллионов), Германия (9,8 миллионов), Саудовская Аравия (9,1 миллиона), ОАЭ (7,8 миллионов), Великобритания (7,8 миллионов), Франция (7,4 миллиона), Канада (7,3 миллиона), Австралия (6,5 миллионов) и Испания (6,5 миллионов) [10].

Страны, поставляющие рабочие руки на мировой рынок труда, в последнем десятилетии ежегодно получали денежные переводы в среднем в размере 550 млрд. долларов. Лидерами по номинальному объему поступлений переводов из-за рубежа были Индия (около 71 млрд. долларов), Китай (60 млрд. долларов), Филиппины (26 млрд. долларов), Мексика (22 млрд. долларов) и Нигерия (21 млрд. долларов). В число крупных получателей переводов в развивающемся мире в том же периоде также входили Турция, Египет, Пакистан, Бангладеш, Непал, Лесото и Вьетнам. Среди развитых стран самую высокую позицию заняла

Франция. В этом же списке из бывших советских республик оказались Украина, Молдавия и центрально-азиатские государства [8].

Что касается трудовых мигрантов бывших советских республик, следует констатировать, что они выбирают, в основном, Россию. Из их числа в РФ наиболее активно едут трудовые мигранты Центральной Азии (43 %), Украины (12 %) и Молдавии (6%). Однако здесь также лидируют Китай (13 %), Турция (8 %) и другие страны [9].

Как видим, вышеприведенная статистика воочию показывает, что Центральная Азия является далеко не единственным регионом в мире с трудовой миграцией, а только одним из регионов из числа развитых и развивающихся, что подтверждается объективными причинами экономического развития современного мира. А к таким объективным причинам трудовой миграции из всех стран мира, и естественно, из центрально-азиатского региона, в первую очередь, относятся два основных фактора.

Во-первых - основной причиной перемещения рабочей силы в мировом масштабе являются изменения в структуре потребностей и производства, ибо сокращение объема производства или ликвидация некоторых устаревших отраслей освобождают рабочую силу, которая ищет себе применение в других странах. Поэтому международная трудовая миграция это, прежде всего, форма движения относительно лишнего населения с одного центра накопления капитала в другой. Поэтому в трудовую миграцию втягиваются не только безработные, но и часть работающего населения. В этом случае движущим мотивом миграции выступает в основном поиск более выгодных условий труда. Другими словами, национальные отличия в условиях труда являются объективной основой миграции рабочих рук.

В связи с данной причиной также следует отметить, что в современном мире для квалифицированного специалиста из любой области больше не существует государственных границ, ибо сегодня принцип «утечки мозгов» превратился в принцип «циркуляции мозгов», согласно которому специалист выбирает работу в той стране, где созданы наиболее благоприятные условия. Например, американский ученый может работать в лабораториях Германии, если там имеются необходимые условия, или, наоборот, немецкий ученый выбирает американскую лабораторию, где он может найти для себя требуемые условия и т.д.

Во-вторых - необходимо констатировать, что корни проблемы миграции из Центральной Азии в качестве строителей в Россию была заложена еще в бывшем советском государстве по объективным причи-

нам. Это связано с наличием строительных батальонов в бывшем СССР. Относительно военно-строительных войск следует отметить, что это формирования, предназначенные для обустройства театров военных действий, строительства долговременных оборонительных сооружений и обустройства войск, обычно, в мирное время. В мировой практике военно-строительные войска имелись только у крупных государств, а наиболее значительные по численности из них - в армии США и бывшего СССР.

В советской армии общая численность всех военно-строительных соединений и частей, с учетом переданных им военных рабочих по призыву, составляла, в определенном периоде (начало 1956 г.) 733 087 человек, из них 593 602 военнослужащих и 139 485 рабочих по призыву. Кроме Министерства обороны бывшего СССР, военно-строительные отряды направлялись на выполнение строительных задач в иные министерства страны. Наиболее крупными объектами, построенными в бывшем СССР военно-строительными соединениями, являются город Ижевск со всей его инфраструктурой и производственными объектами, все космодромы, многочисленные автомобильные и железные дороги и многое другое.

Как известно, строительные батальоны использовались в гражданском деле в советское время самым активным образом. 90 процентов личного состава стройбатов были выходцами из Центральной Азии и Кавказа. По этому поводу один из блогеров из социальных сетей Российской Федерации отмечает (стиль сохранен): "...гастарбайтеры на московских стройках не являются атрибутом исключительно современного периода. В советское время пейзаж московских улиц также оживляли гастарбайтеры. Правда, в отличие от нынешних времён, это были "гастарбайтеры поневоле". Это были бойцы так называемого стройбата" [13].

Следует отметить, что современные центрально-азиатские мигранты на российском трудовом рынке восполняют именно ту пустоту, которая оставила после себя система стройбатов в советской армии. То, что их количество сегодня намного больше, говорит, во-первых, о том, что эта «пустота» в современной России намного расширилась и, если было бы советское время, то необходимое количество и призыв в строительные батальоны из региона увеличились бы; во-вторых, это свидетельствует о том, что мигранты теперь едут в Россию со своими семьями, а не как «солдат-срочник» в одиночку.

Другими словами, если раньше количество солдат, служащих в стройбатах только из Центральной Азии, строило в российских регио-

нах, то ровно столько же (не считая их жен и членов семьи) сейчас выполняют ту же работу. По причине того, что центрально-азиатская молодежь в советские времена служила по два года в стройбатах и строила в других регионах, не было создано в их собственном регионе для них рабочих мест. С этой точки зрения трудовая миграция из Центральной Азии в Россию – это закономерный процесс в постсоветском пространстве, и эту проблему необходимо решать совместными усилиями бывших советских республик.

Вышеприведенные факты наглядно демонстрируют исторические корни трудовой миграции в одной части света – в постсоветском пространстве. Однако история имеет многочисленные примеры проявления данного феномена и в других частях мира. По этой причине хотелось бы при рассмотрении вопроса трудовой миграции глубже вникнуть именно в его исторические корни.

Прежде чем анализировать исторические корни миграции в целом, необходимо отметить, что когда речь идет об истории, сразу же вспоминаются «расхожие» слова о том, что история учит тому, что она ничему не учит, или цитируется известное высказывание знаменитого Бернарда Шоу (1856-1950): "Единственный урок, который можно извлечь из истории, состоит в том, что люди не извлекают из истории никаких уроков" [14]. Однако, при этом забывается обратное, или известное с древнейших времен утверждение крупного древнегреческого историка Фукидида (ок. 460–ок. 400 до н. э.) о том, что "История любит повторяться" [15]. Здесь стоит подчеркнуть, что история повторяется, чтобы взять свое, или, чтобы, в том числе, мстить человечеству. Под понятием «мечь истории» нами имеется в виду, во-первых, игнорирование историей некоторых идей и концепций, на основе которых человечество строит свои взаимоотношения в социуме, и, во-вторых, подход к некоторым событиям истории с точки зрения «ретроники», согласно которой исторические события, которые сознательно или несознательно исключаются людьми, могут и через тысячелетия повлиять на их современную историю [12].

Кроме того, говоря о сути мести истории, необходимо остановиться и над концепцией "мечь географии", разработанной профессором Гарвардской школы бизнеса, исследователем стратегического менеджмента, журналистом-международником Робертом Капланом (1940 г.р.). В своем произведении «Мечь географии» вышеупомянутый автор, говоря о том, что география формирует страны и их судьбы, характеризует десятку географических мест на Земле, судьба которых заключена в их географии. Одним из таких регионов является Центральная Евро-

па: "В момент падения просоветских режимов в Восточной Европе многие европейские интеллектуалы открыто мечтали о возрождении Центральной Европы (примерно в границах бывшей Австро-Венгрии), которая могла бы стать, по их мысли, основой нового витка развития европейской цивилизации. Однако вместо этого случилась ужасающая война на Балканах и быстрое отмежевание относительно богатых стран северо-востока от относительно отсталого юго-востока. Причина тому очень простая: географически региона Центральная Европа просто не существует, поэтому нет никаких предпосылок к его единству на добровольных, а не имперских началах" [7].

Касаясь подобных событий вышеуказанного периода, Р. Каплан утверждает, что "Именно мстью географии можно назвать кульминацию второго этапа исторической эпохи, наступившей после окончания холодной войны" [7; 27].

В целом, как отмечают исследователи, основной тезис в концепции Р. Каплана прост: несмотря на стирание границ и расстояний в современном мире, географическое положение каждой страны все еще имеет первостепенное значение для ее исторической судьбы. В этом и заключается «мсть» географии. А, по мнению данного автора, география мстит сторонникам таких концепций, которые выдвинуты, например, со стороны американского философа, политолога, политического экономиста и писателя японского происхождения Фрэнсиса Фукуямы (1952 г.р.) или американского журналиста, члена Американского философского общества Томаса Фридмана (1953 г.р.) о том, что в современности происходит тотальная унификация нашего мира [7]. По этой причине Р. Каплан выражает свое согласие с "немодными мыслителями, которые выступают категорически против тезиса, что география больше не имеет никакого значения" [7;7].

Анализируя теорию и примеры, приведенные Р. Капланом из области географии, и сравнивая их с примерами из истории, воочию можно убедиться, что не только география берет из человечества свое и мстит за это ему, но и история мстит людям и странам, игнорирующим ее. В чем заключается эта мсть истории, проанализируем ниже на конкретных примерах.

Вначале остановимся на взаимосвязи географии и истории. Как известно, в азиатском континенте Амударья и Сырдарья на протяжении тысячелетий служили для стран и народов Центральной Азии не только источником жизни, но и, с точки зрения географии, на карте мира образовали огромное озеро, масштабы которого позволяли называть его морем Аральским. Однако в ходе всей семидесятилетней истории

величайшей империи мира – Советского Союза, человеческая алчность привела к исчезновению этого озера и изменению географической карты мира. А это, в свою очередь, стало причиной политических, экономических и других изменений в современном центрально-азиатском регионе. Более того, факт исчезновения Аральского моря, усугубление водных проблем, с точки зрения специалистов, и в будущем крупно изменит ход истории государств Центральной Азии. В целом, проблема Аральского моря, с нашей точки зрения, является примером того, как природа (география) и общество (история) совместно мстят людям за их необдуманные шаги в использовании природы.

Следующие примеры, которые проанализированы ниже, касаются, в основном, обозначенного нами вначале вопроса, т.е. трудовой миграции в истории человечества. Они показывают уже не союзничество географии и истории в их мести за нерациональное отношение человеческого сообщества к своей природной и социальной среде, а доказывают автономность действия истории в мести человечеству.

Первый пример касается истории Центральной Азии. Как известно, в XIX в., в условиях "развития колониального владения со стороны крупных держав, Средняя Азия привлекала внимание Англии и России в качестве будущего источника рынка товаров, дешевого сырья и рабочей силы [1]". Поэтому, начав в 1847 г. поход к берегам Аральского моря, царская Россия завершила процесс присоединения Средней Азии в 1885 г. добровольным вхождением Мерва в состав этой империи. В эту эпоху миграции рабочей силы Центральной Азии в Россию не наблюдается. Трудовая миграция или ее аналог наблюдается уже в советском периоде, с появлением строительных батальонов в бывшей советской армии, масштабы которого нами были упомянуты выше.

Второй пример касается истории африканского континента, который пережил три крупных волн работорговли. Однако следует отметить, что здесь проводятся не параллели между историей Центральной Азии и Африки, а осуществляется отдельный анализ, ибо работорговля, которая связана с африканской трудовой миграцией, и задействованность трудовых сил центрально-азиатского региона со стороны царской России, а позднее, в других регионах бывшего Советского Союза, это явления разного порядка.

Таким образом, из истории Африки известно, что еще в древности и в эпоху средневековья африканские рабы вывозились арабами в Египет, Финикию, Грецию, Рим. Позже до XIX в. арабы стали вывозить их и в Северную Африку, Аравию, Турцию и Персию. Вторая волна работорговли началась с того, что в середине XV в. рабы из Африки

стали вывозиться уже другими захватчиками – португальцами в Западную Европу. Между XVI и XIX веками, во время третьей волны работорговли, которая по своим масштабам превосходит все предыдущие периоды, рабов из африканских стран стали возить в Северную и Южную Америку. По некоторым сведениям, в этом периоде через американские фактории – места, где рабов держали в больших фортах, прошли 20 миллионов рабов, из которых погибло около 4% (820 000 человек). Около 1,5 миллиона человек из них погибли на судах во время перевозки, а еще около 4 миллионов других рабов погибли во время того, как их принудительно «сгоняли» из глубинки Африки к побережью [6 и 11]. Всего к работорговле было привлечено более 26 млн. трудоспособного населения африканского континента, которое представляет собой огромное количество, если учесть, что только в начале нашего столетия население этого континента приближается к одному миллиарду человек, а в то время это было в десятки раз меньше.

Каковы были последствия опустошения африканских населенных пунктов, деревень, городов и государств для самой Африки в ту эпоху и к каким катастрофам привело оно в близком и дальнем будущем? Вот именно ответ на этот вопрос и должен лежать в основе решения проблемы современной миграции населения африканских стран в Европу и Америку, ибо именно в данном вопросе, заключена суть мести истории. А суть этого вопроса в следующем: во-первых, вывозя огромное количество людей за пределы их места проживания, работорговцы лишили их вносить лепту в развитие своих стран и изменили ход развития истории этих регионов, конечно, в негативную сторону, на столетия вперед; разделив африканский народ по континентам, работорговля «генетически» заложила в нем стремление к перманентной миграции.

Именно по вышеуказанным причинам в последние годы наблюдается новая волна великой миграции африканского населения в страны Запада, включая Америку. Например, только за 2015 г. в Европейский Союз прибыло, по разным оценкам, от 1 до 1,8 миллионов беженцев и нелегальных мигрантов. Для сравнения, в 2014 году их было зарегистрировано около 280 000 [3]. Этот процесс усугубился с трагедией Ливии – страны, которая служила мощным барьером трудовой миграции из Африки.

Таким образом, вышеприведенный анализ и огромное количество других примеров из исторических событий разных регионов и стран, дают основание утверждать, что история на самом деле повторяется и, с точки зрения ретроники, любые исторические события, несмотря на свой срок давности, способны заметно повлиять на дальнейший ход

истории [4]. А это влияние имеет явные признаки мести. Поэтому при решении любой глобальной проблемы, в том числе, трудовой миграции, человечество должно зреть, прежде всего, в ее исторический корень и применить более объективные подходы. С другой стороны, чтобы история не мстила, специалисты должны превратить историческую науку не только в науку о том, как было в прошлом, но и о том, каким должно быть будущее человечества.

ЛИТЕРАТУРА

1. Военные действия в Азии – история России // <https://valdvor.ru/kurs-lektsij/trashed-11.html> (дата обращения: 15.08.2019).
2. Гребенюк А.А. Теоретические подходы к изучению международной трудовой миграции // <https://creativeconomy.ru/lib/38078> (дата обращения: 7.11.2019).
3. Европейский миграционный кризис // https://ru.wikipedia.org/wiki/Европейский_миграционный_кризис (дата обращения: 15.08.2019).
4. Зиёй Х.М. Нақши методи фалсафии «ояндабинии гузашта» дар ҳалли мушкилоти педагогӣ // Илм ва инноватсия.- Душанбе, 2017. – № 3-4. - С. 26-32.
5. Каплан Р. Д. Месть географии. Что могут рассказать географические карты о грядущих конфликтах и битве против неизбежного.- М., 2015.-С. 27 // <https://www.rulit.me/books/mest-geografii-hto-mogut-rasskazat-geograficheskie-karty-o-gryadushchih-konfliktah-i-bitve-protiv-n-read-405600-1.html> (дата обращения: 20.08.2019).
6. Как негров везли в рабство // <https://diletant.media/excursions/36661976/> (дата обращения: 15.08.2019).
7. «Месть географии»: как география формирует страны и их... // ioy75.livejournal.com/4609606.html (дата обращения: 20.08.2019); Роберт Д. Каплан. Месть географии. Что могут рассказать географические карты о грядущих конфликтах и битве против неизбежного.- М., 2015// <https://www.rulit.me/books/mest-geografii-hto-mogut-rasskazat-geograficheskie-karty-o-gryadushchih-konfliktah-i-bitve-protiv-n-read-405600-1.html> (дата обращения: 20.08.2019).
8. Мигранты из развивающихся стран // <https://www.newsru.com/finance/03oct2013/migrants.html> (дата обращения: 5.11.2019).
9. Мигранты из Средней Азии вытесняют из России китайцев // <https://www.tajik-gateway.org/wp/naibolshee-chislo-legalnyh-trudovyh/> (дата обращения: 5.11.2019).

10. ООН: Россия занимает второе место по числу иностранных мигрантов // <https://ria.ru/20130912/962574036.html> (дата обращения: 5.11.2019).
11. Работоторговля // <https://ru.wikipedia.org/wiki/Работоторговля> (дата обращения: 15.08.2019).
12. Розов А. Ретроника – прогнозирование прошлого // http://rumagic.com/ru_zar/sci_religion/rozov/1/j1.html (дата обращения: 20.08.2019).
13. Строительные войска // [wiki2.org/ru/Строительные войска](http://wiki2.org/ru/Строительные_войска) (дата обращения: 15.08.2019).
14. 30 лучших цитат Джорджа Бернарда Шоу // <http://fit4brain.com/1787> (дата обращения: 15.08.2019).
15. Фукидид // <https://quote-citation.com/topic/fukidid> (дата обращения: 15.08.2019).

ИНТИҚОМИ ТАЪРИХ Ё УСУЛҲОИ НАВИ БАРРАСИИ МАСЪАЛАИ МУҲОҶИРАТИ МЕҲНАТӢ ДАР ҶАҶОНИ МУОСИР

ЗИЁӢ ХУРШЕД МАХШУЛЗОДА,

доктори илми фалсафа, профессор, директори Маркази тадқиқоти
стратегии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон
734025, Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 40,
тел.: 992-372-27-67-28; e-mail: kziyoev@yandex.ru

Дар мақола дар асоси консепсияи "интиқоми ҷуғрофия", ки онро Роберт Каплан таҳия кардааст, гоҳи "интиқоми таърих" дар доираи усулҳои нави баррасии масъалаи муҳоҷирати меҳнатӣ дар ҷаҳони муосир, аз ҷумла бо истифода аз усулҳои ретроника пешниҳод гардидааст. Муаллиф решаҳои таърихии муҳоҷирати меҳнатиро дар фазои пасошӯравӣ вобаста аз мавҷудияти қўшунҳои низомии сохтмонӣ дар собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ дида, инчунин, мисолҳо аз таърихи қитъаи Африқо, ки се мавҷи тиҷорати гуломонро аз сар гузаронидааст, оварда таъкид месозад, ки ҳангоми ҳалли мушкилоти ҷаҳонӣ, аз ҷумла муҳоҷирати меҳнатӣ, баррасиҳои объективӣ бояд татбиқ карда шуда, пеш аз ҳама, решаҳои таърихии ин зухурот муайян карда шаванд. Маҳз ҳамин тарзи баррасӣ ба он мусоидат мекунад, ки таърих барои муҳоҷирати меҳнатӣ аз инсоният интиқом нагирад ва илми таърих на танҳо илм дар бораи он бошад, ки дар гузашта таърих чӣ гуна буд, балки илм дар бораи он бошад ки ояндаи инсоният чӣ гуна хоҳад буд.

Калидвожаҳо: интиқоми ҷуғрофия, интиқоми таърих, муҳоҷирати меҳнатӣ, фирори зеҳнҳо, гардиши зеҳнҳо, қўшунҳои низомии сохтмонӣ, тиҷорати гуломон, ретроника.

**REVENGE OF HISTORY OR NEW APPROACHES TO THE
ISSUE OF LABOR MIGRATION IN THE MODERN WORLD**

ZIYOI KHURSHED MAKHSHULZODA,

D. Sc. in Philosophy, Director of the Center for Strategic Research under the President of the Republic of Tajikistan
734025, Tajikistan, Dushanbe city, 40 Rudaki ave.,
tel.: 992-372-27-67-28; e-mail: kziyoev@yandex.ru

In this article, based on the concept of "revenge of geography" developed by Robert Kaplan, the idea of "revenge of history" within the framework of new approaches to the issue of labor migration in the modern world, including the use of retronic methods is put forward. Seeing the historical roots of labor migration in the post-Soviet space in the presence of military construction troops in the former USSR, and considering examples from the history of the African continent, which has experienced three major waves of the slave trade, the author states that when solving global problems, including labor migration, objective approaches must be applied and, above all, their historical roots must be identified. It is this approach that helps to ensure that history does not vengeance humanity in matters of labor migration, and that historical science is not only a science of how it was in the past, but also a science of what the future of mankind should be.

Key words: revenge of geography, revenge of history, labor migration, brain drain, brain circulation, military construction troops, slave trade, retronic.

УДК:316(575.3)

АФЗАЛИЯТҲО ДАР СОҶАИ ИЛМ: ТАЛАБОТ ВА ДУРНАМО

ҚУРБОНОВ АБДУРАҲМОН ШЕРОВИЧ,

доктори илми фалсафа, сардори Раёсати таҳлили масъалаҳои
иҷтимоии Маркази тадқиқоти стратегии назди Президенти Ҷумҳурии
Тоҷикистон

734025, Тоҷикистон, ш.Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 40,

тел: +992 37-227-59-80; e-mail: Kurbonov1959@mail.ru

Равияҳои афзалиятноки рушди илм ва техник равияҳое мебошанд, ки ҷиҳати ба даст овардани ҳадафҳои ҷорӣ ва ояндадори рушди иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва илмӣ-техникӣ аҳамияти аввалиндараҷа доранд. Равияҳои афзалиятнок зери таъсири омилҳои миллӣ, иҷтимоӣ-иқтисодӣ, сиёсӣ, экологӣ ва ғайра ташаккул ёфта, барои нигоҳдории сохтори технологӣ, аз қор намондан ва аз байн нарафтани қорқардҳои зиёди илмӣ-техникӣ зарур мебошанд. Ба ин гуна равияҳо, пеш аз ҳама, рушди босуръат, тамаркузи баланди захираҳои меҳнатӣ, моддӣ ва молиявӣ хос мебошад. Бояд таъкид намуд, ки ҳадафи асосии ташаккул ва амалисозии самтҳои афзалиятноки илм дар Тоҷикистон, ин дақиқ намудани самтҳои рушди комплекси ватании илмю техникӣ ва низоми миллии инноватсионӣ боназардошти манфиатҳои миллӣ ва тамоюлоти рушди ҷаҳони илму технология, таҳия ва амалисозии муҳимтарин барномаҳо ва тарҳҳои давлатӣ мебошад, ки дар мақолаи мазкур мавриди таҳқиқ қарор дода шудааст.

Калидвожаҳо: *самтҳои афзалиятноки илм, қорқарди илмӣ-техникӣ, комплекси ватании илмю техникӣ, низоми миллии инноватсионӣ, барномаҳои мақсадноки илмӣ-техникӣ, инқилоби илмӣ-техникӣ.*

Илм шакли асосии маърифати инсонӣ буда, дар шароити муосир қисмати муҳим ва таркибии он воқеиятест, ки моро фаро гирифтааст ва мо дар қадом шакле набошад, худро ба он мутобиқ намуда, зиндагию фаъолият менамоям. Дарки фалсафии илм, масъалаи илм чист, чӣ тавр ташаккул меёбад ва рушд мекунад, чӣ қудрат дорад ва чиро аз он интизор бояд шуд, чӣ барои он дастнорас аст ва ғайра барои мо доир ба ин масъала тасаввуроти кофӣ медиҳад. Донишмандони гузашта доир ба нақши илм дар ҳаёти ҷомеа пешгӯйҳо ва таъкидҳои арзишманде баён намудаанд, ки дар шароити муосир низ метавонанд раҳнамои инсоният бошанд. Аммо он воқеият, амалияи фарогир ва

ТОҶИКИСТОН ВА ҶАҶОНИ ИМРӯЗ

фалокатбори таъсири дастовардҳои илмӣ-техникӣ, ки дар ҳаёти ҳаррӯзаи одамон арзи ҳастӣ мекунад, барои онҳо ҳанӯз номаълум буд.

Асри 20 асри ғалабаи инқилоби илмӣ гардид. Инқилоби илмӣ-техникӣ дар тамоми мамлакатҳо ривоч ёфт ва маҳсулоти илмгунҷо рӯ ба афзудан овард. Технологияҳо бошанд, тарзҳои истеҳсолотро иваз намуда, дар миёнаҳои асри бист тарзи истеҳсолоти фабрикавӣ бартарӣ пайдо намуд. Дар нимаи дуоми асри бист автоматикунонӣ бештар густариш ёфта, дар охири асри бист бошад, фановариҳои баланд амалӣ гардида, гузариш ба иқтисодиёти иттилоотӣ идома ёфт. Бояд гуфт, ки ҳамаи ин дар натиҷаи рушди илму техника ба вуҷуд омада, ҳамзамонбаъзе оқибатҳои худро низ доштанд. Аввалан, талабот нисбат ба сифати касбии кормандон тағйир ёфт. Аз онҳо дониши сатҳӣ баланд ва ҳамчунин, фаҳмиши равандҳои нави технологӣ талаб карда мешуд. Дувум, ҳиссаи кормандони меҳнати фикрӣ, кормандони илмӣ, яъне кормандоне, ки фаъолияти онҳо дониши амиқӣ илмиро талаб мекард, зиёд гардид. Севум, болоравии некуаҳволии мардум ва ҳалли мушкилоти таъхиринопазири ҷомеа боиси ба вуҷуд омадани эътимоди оммаи васеъ ба қудрати илм дар ҳалли мушкилоти инсон ва баланд бардоштани сифати зиндагӣ гардид. Чунин бовар ва эътимод ба тавонмандии илм дар соҳаҳои гуногуни фарҳанг ва афкори ҷамъиятӣ низ маъмул гардид.

Муҳаққиқон дар хусуси табдилёбии илм ба қувваи бевоситаи истеҳсолкунандаи ҷомеа, илм ҳамчун "корхона"-и махсуси истеҳсолӣ, нисбат додани олимон ба кормандони истеҳсолкунандаёдовар шуда, таъкид мекунанд, ки ин ифодакунандаи вазифаҳои илм дар шароити муосир мебошад.

Бояд зикр намуд, ки вобаста ба такмил ва густариши вазифаҳои илм нақши он дар ҳаёти ҷамъиятӣ, хусусан дар таҳким ёфтани қудрати кишварҳо муассир гардид. Вобаста ба мушкилоти иқтисодӣ-иҷтимоӣ дар ҳар мамлакат ба самтҳои илм муносибати гуногун вуҷуд дорад ва дар сиёсати давлатии онҳо таваҷҷуҳбештар ба он равияҳои илм зоҳир карда мешавад, ки дар ҳалли мушкилоти маҷудаи ҷомеа мусоидат намоянд. Аз ин рӯ, давлатҳо дар заминаи зарурати маҷудаи ҳаёти иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва фарҳангии сиёсиашон ба самтҳои мухталифи илм афзалият медиҳанд, яъне равияҳои афзалиятноки илмиро муайян намуда, ҷиҳати роҳандозӣ намудани таҳқиқоти муҳим ва мукаммалу самаранок мусоидат менамоянд.

Равияҳои афзалиятноки рушди илм ва техника – ин равияҳое мебошанд, ки ҷиҳати ба даст овардани ҳадафҳои ҷорӣ ва ояндадори рушди иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва илмӣ-техникӣ аҳамияти аввалиндараҷа

доранд. Пешоҳангҳои рушди иқтисоди муосир он кишварҳое махсуб мешаванд, ки донишҳои иқтисодиро инкишоф дода, дар таҳкими қудрати ҳарбӣ, сиёсӣ ва иқтисодии худ маҳз ба дастовардҳои илм таъя мекунад. Дар кишварҳое чун ИМА, Ҷопон, Олмон маблағгузори асосӣ ба соҳаҳои илмгунҷо, истеҳсолоти ба технологияи баланд асос-ёфта, информатика, илм, маориф, биотехнология, тандурустӣ, кайҳон ва ғайра равона карда мешавад.

Бояд зикр намуд, ки равияҳои афзалиятнок зери таъсири омилҳои миллӣ, иҷтимоӣ-иқтисодӣ, сиёсӣ, экологӣ ва ғайра ташаккул меёбанд. Онҳо барои нигоҳдории сохтори технологӣ, аз қор намондан ва аз байн нарафтани қоркардҳои зиёди илмӣ-техникӣ, ки заминаи муҳими марҳилаи нави рушди илмӣ-техникӣ махсуб мешаванд, заруранд. Ба ин гуна равияҳо, пеш аз ҳама, рушди босуръат, тамаркузи баланди захираҳои меҳнатӣ, моддӣ ва молиявӣ ҳос мебошад.

Пажӯҳишҳо дар самти мавзӯҳои афзалиятнок имқон дорад, ки дар сатҳи байналмилалӣ, яъне доир ба масъалаҳое, ки аҳамияти глобалӣ доранд (низоми байнидавлатӣ) ва дар сатҳи миллӣ (давлатҳои алоҳида) роҳандозӣ шаванд. Равияҳои афзалиятноки байналмилалӣ рушди илму техника аслан, тавассути барномаҳои байнидавлатӣ амалӣ мегарданд. Ба хоҷири баланд бардоштани муҳрамии муайян намудани афзалиятҳои соҳаи илм дар ҳориҷа мафҳуми "технологияҳои муҳим"-ро дар гардиш дароварданд, ки онҳо ҳусусияти байнисоҳавӣ қасб намуда, барои рушди соҳаҳои гуногуни технологӣ ё равияҳои таҳқиқот заминаи муҳим ба вуҷуд оварда, дар ҳалли масъалаҳои қалидии амалисозии равияҳои аввалиндараҷаи рушди илму техника саҳми асосӣ мегузо-ранд.

Интиҳоб ва дастгирии афзалиятҳо дар асоси равияҳои мушаххаси таҳқиқотӣ ва қоркардҳо, муассисаҳои қудогонаи илмӣ унсӯри асосии сиёсати давлатии илмӣ-техникӣ ба шумор меравад. Равияҳои афзалиятнок дар шакли лоиҳаҳои бузурги байнисоҳавӣ доир ба таъсис, азҳудқунӣ ва паҳн намудани технологияҳое, ки метавонанд заминаи технологияи иқтисодиётро тағйир диҳанд, лоиҳаҳо доир ба рушди таҳқиқотҳои бунёдӣ, доир ба таъмини барномаҳои иҷтимоӣ, ҳамқори-ҳои байналмилалӣ амалӣ карда мешаванд. Дар асоси равияҳои афзалиятноки рушди илм ва техника барномаҳои мақсадноки давлатии илмӣ-техникӣ ташаккул меёбанд.

Барномаи мақсаднок-маҷмӯи қорабиниҳои нақшавии илмӣ-техникӣ, истеҳсолӣ, иқтисодӣ ва созмондиҳие мебошад, ки ҳадафи ягона ва муҳимтарини раванди "таҳқиқот-истеҳсолот"-ро дарбар мегирад. Ҳар як чунин барнома бо захираҳо, иҷроқунандагон ва муҳлати

ТОЧИКИСТОН ВА ҶАҲОНИ ИМРӯЗ

амалисозии чорабиниҳои илмӣ-таҳқиқотӣ иртиботи бевосита дорад. Интиҳоби барномаҳои мақсаднок бо назардошти афзалиятҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ, дурнамо, ҳадафҳои сиёсат ва уҳдадорӣҳои байналмилалӣ амалӣ карда мешавад.

Бояд зикр намуд, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон созмондихии корҳо доир ба ташаккули равияҳои афзалиятноки рушди маориф, илм, техника ва технологияҳо, номгӯи технологияҳои муҳим ва афзалиятҳои фаъолияти инноватсионӣ ба уҳдаи Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Академияи миллии илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон вогузор шудааст.

Тибқи моддаи 3 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон "Дар бораи фаъолияти илмӣ ва сиёсати давлатӣ оид ба илму техника" интиҳоби самтҳои афзалиятноки рушди илму техника ва асосноккунии иқтисодии онҳо аз рӯи зарурати амалисозии барномаи рушди иҷтимоиву иқтисодии кишвар, инчунин аҳамияти самтҳои алоҳидаи рушди илму техника дар давраи кӯтоҳмуддат ва дарозмуддат, сурат мегирад. Зарурати муқаррар намудани равияҳои афзалиятноки таҳқиқоти илмӣ, пеш аз ҳама, аз талаботи дар самти мушаххаси ҳаёти иқтисодӣ ва иҷтимоӣ-сиёсӣ доштаи давлат бармеояд ва маънии онро дорад, ки равияҳои мазкур дар самти таъмини молиявӣ, пояи моддӣ-техникӣ, иқтидори кадрӣ аз ҷониби давлат ба таври иловагӣ дастгирӣ меёбанд ва ба анҷом расидани пажӯҳишҳои пешбинишуда барои ҳалли мушкилоти мавҷудаи ҳаёти иҷтимоӣ-иқтисодии мамлакат мусоидат намуда, ба пешрафти он таккони ҷиддӣ мебахшанд.

Бояд таъкид намуд, ки ҳадафи асосии ташаккул ва амалисозии самтҳои афзалиятнок дар илм, ин дақиқ намудани самтҳои рушди комплекси ватании илмию техникӣ ва низоми миллии инноватсионӣ бо назардошти манфиатҳои миллии Тоҷикистон ва тамоюлоти рушди ҷаҳонии илмӣ, технологӣ ва инноватсионӣ, вазифаҳои миёнамуҳлати рушди иҷтимоӣ-иқтисодии кишвар бо назардошти зарурати ташаккул ва рушди низоми нави инноватсионӣ, таҳия ва амалисозии муҳимтарин барномаҳо ва тарҳҳои давлатӣ мебошад.

Омӯзиш ва таҳлили номгӯи равияҳои афзалиятноки илм дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ва муқоисаи он ба кишварҳои дигар собит намуд, ки он, воқеан, ғайриҳаёгӣ буда, ниёзҳои илму истехсолоти кишварро ифода намекунад. Ҳамчунин, бори дигар собит мегардад, ки мақомоти давлатии масъули таҳияи рушд ва дурнамои илми ҷумҳурӣ тайи даврони Истиқлолияти давлатӣ то ба ҳол дар бораи талаботи иқтисодию иҷтимоии ҷумҳурӣ ба таҳқиқоти илмӣ ва истифодаи самараноки неруи зеҳнии кишвар дар ин самт пешниҳоди мушаххас ва

мақсадноку асоснок надорад ва ғаёлияти илмӣ дар ҷумҳури ғайримақсаднок ва камсамар арзёбӣ мешавад.

Маврид ба ёдоварист, ки 18 март соли 2020 мулоқоти Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон бо аҳли илм ва зиёиёни мамлакат доир гардид, ки ҳадафи асосии он ба талаботи ҳаёти иқтисодию иҷтимоӣ ва фарҳангию сиёсии ҷумҳури мутобиқ намудани сиёсати давлатӣ доир ба илму техника мебошад. Бояд зикр намуд, ки зимни суҳанронии Сарвари давлат тамоми он масъалаҳо ва мушкилоте, ки дар ҳаёти илмии ҷумҳури вучуд доранд, воқеъбинона ва бо таҳлилҳои хеле дақиқу амиқ мавриди таҳлил ва арзёбӣ қарор гирифтанд, ки ҳар яке бо зарурат ва мубрамият дар ҳаёти иқтисодию иҷтимоии кишвар муассир ва муфид махсуб мешаванд. Дар қатори дигар масъалаҳои муҳимме, ки зимни суҳанронии Президенти кишвар зикр гардиданд, масъалаи аз нигоҳи ҳаёти иқтисодию иҷтимоии ҷумҳури хеле муҳим ва саривақтӣ, ин андешаҳои Сарвари давлат доир ба муайян гардидани равияҳои афзалиятноки илм дар шароити имрӯзаи ҷумҳури мебошад.

Бояд тазаққур дод, ки аз соли 2007 то соли 2020 номгӯи равияҳои афзалиятноки илм дар ҷумҳури барои се марҳала тасдиқ гардида буд, вале бинобар сабаби мувофиқ набуданашон ба ниёзҳои илму истеҳсолот ва ҳаёти иқтисодӣ-иҷтимоии кишвар тадбирҳои мазкур бенатича анҷом ёфтанд. Маҳз ба хотири аз чунин ҳолати ногувор раҳо намудани илм дар кишвар, Пешвои миллат таъкид намуданд: *"Самту равияҳои афзалиятнок дар ин марҳала бояд, пеш аз ҳама, ба навсозӣ ва ислоҳоти иқтисоди миллӣ ва ҳадафҳои стратегии Ҳукумати мамлакат–таъмини истиқлолияти энергетикӣ, ҳифзи амнияти озуқаворӣ ва саноатикунони босуръат равона карда шаванд"*.

Воқеан, муайян гардидани ҳадафҳои стратегии Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз ҷониби Сарвари давлат чун равияҳои афзалиятноки илм беҳтарин ва муҳимтарин василаи муттаҳид намудани неруи зеҳнии мамлакат, хотима бахшидан ба бисёрмавзӯӣ, таъмини истифодаи мақсаднок ва самараноки маблағҳои буҷети давлатӣ дар ин самт мебошад. Равияҳои афзалиятноки муайяншуда, бешубҳа, барои ба қувваи истеҳсолкунанда табдил ёфтани илм мусоидат намуда, дар ҳалли мушкилоти иқтисодию иҷтимоии мамлакат нақши муҳим хоҳанд гузошт.

Вобаста ба ин, Пешвои миллат сохторҳои дахлдорро вазифдор намуданд, ки *"...номгӯи равияҳои афзалиятноки таҳқиқоти илмиро дар муддати се моҳ аз нав таҳия ва барои тасдиқ ба Ҳукумати мамлакат пешниҳод намоянд"*. Дар робита ба ин таъкиди Пешвои миллат метавон

ТОҶИКИСТОН ВА ҶАҲОНИ ИМРӯЗ

гуфт, ки дар марҳалаи нави рушди Тоҷикистон дар ҷаҳорчӯби “Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030” ва ҳадафҳои стратегияи давлат, ки аз ҷониби Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон муқаррар шудаанд, *муайян гардидани чунин равияҳои афзалиятноки илм мувофиқи мақсад мебошад:*

1. *Дар самти таъмини истиқлолияти энергетикӣ.* Илм оид ба энергетика ва таъмини истифодаи оқилонаи имкониятҳои табиӣи ҷумҳурӣ ва манбаҳои барқароршавандаи энергия (дарёҳо, офтоб, шамол ва ғ.).

2. *Дар самти таъмини амнияти озуқаворӣ.* Рушди илми соҳаи кишоварзӣ (агросаноатӣ) чун омили муҳимми таъмини амнияти озуқаворӣ. Тибқи муқаррароти Созмони Милали Муттаҳид (СММ) барои таъмини амнияти озуқаворӣ бояд то сӣ дарсади тухмии зироатҳои истеъмолшавандаи асосӣ дар дохили кишвар истеҳсол карда шаванд. Барои ин бояд ба рушд ва дастгирии илми соҳаи мазкур, хусусан, доир ба селекцияи навҳои зироат ва зоти чорво афзалият дода шавад.

3. *Дар самти саноатикунони босуръат:*

А) *Илмҳои техникӣ ва муҳандисӣ.* Дар шароити муосир рушди соҳаҳои гуногуни ҳаёти иқтисодиёи иҷтимоӣ ва иқтисодии ҳарбӣи сиёсии кишварҳо аз соҳаи саноат вобастагии ҷиддӣ доранд. Зарурати инро эҳсос намуда, Асосгузори сулҳу ваҳдат миллий, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми худ ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 26-уми декабри соли 2018 ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон саноатикунони босуръати кишварро ҳадафи ҷоруми стратегӣ эълон намуданд, ки ин иқдом барои вазъи имрӯзаи Тоҷикистон хеле зарур ва муҳим маҳсуб мешавад. Бояд зикр намуд, ки муқаррар гардидани саноатикунони босуръат чун ҳадафи миллий бевосита зарурати таъмини рушди илмҳои техникӣ ва муҳандисиро тақозо менамояд.

В) *Соҳаи фармакология.* Қобили қайд аст, ки соҳаи дорусозӣ яке аз муҳимтарин бахшҳои иқтисодиёти ҳар як кишвар ба шумор рафта, саноатикунони он бошад, соҳаи мураккабтарин маҳсуб мешавад. Маҳсулоте, ки ин навъи саноат истеҳсол менамояд, барои ҳифзи солимии аҳолӣ хеле муҳим буда, дар замони муосир талабот нисбат ба он рӯз то рӯз меафзояд. Дорусозӣ дар шароити муосир яке аз самтҳои калидии ҳаёти иҷтимоӣи иқтисодиёи кишварҳо ба шумор рафта, ҳамчун соҳаи дорои аҳамияти стратегӣ мақоми хос дорад.

Маврид ба зикр аст, ки амният дар соҳаи тандурустӣ ҷузъи муҳимми амнияти миллий маҳсуб шуда, тибқи муқаррароти Созмони Милали Муттаҳид барои таъмини амнияти соҳаи мазкур низ бояд то сӣ дарсади дорувории талаботи асосӣ дар дохили кишвар истеҳсол карда

шавад. Вобаста ба он, ки рушди соҳаи фармасевтии ҷумҳурии мо дар сатҳи зарурӣ ташаккул наёфтааст, имрӯз воридоти маводи доруворӣ аз хориҷи кишвар хеле зиёд буда, дар маҷмӯъ, беш аз 90 дарсад ташкил медиҳад.

Бояд зикр намуд, ки айни замон ягон кишвари дунё имконияти пурра бо дорувории истехсоли худӣ таъмин намудани аҳолиашро надорад, аммо аз нуқтаи назари амнияти миллӣ, аниқтараш амнияти тандурустӣ, ҳар як кишвар бояд аҳолиашро ба миқдори муайян бо маводи дорувории ватанӣ таъмин намояд. Айни ҳол ҷумҳурии мо ҳамагӣ 10 дарсади талаботи дохилиро бо доруҳои ватанӣ таъмин менамояд, ки инҳо ба номгӯи доруҳои талаботи аввалӣ ворид намешаванд. Ҳамаи он доруҳои барои аҳолии кишвар ҳаётан муҳим, аз қабili антибиотикҳо, инсулин, доруҳои қалб, бемориҳои онкологӣ, доруҳои зиддивирӯсӣ барои табобати бемориҳои гуногуни сироятӣ аз хориҷи кишвар ворид мегарданд. Ин бошад, вобастагии талаботи моро ба маводи дорувории хориҷӣ таҳким бахшида, ҷиҳати ворид гардидани доруҳои пастсифат ба бозори дохилӣ мусоидат менамояд, ки ин имкон дорад ба таъмини ҳифзи саломатии шаҳрвандон хатар эҷод намояд. Ё ин ки дар ҳолатҳои ғайриҷашмдошт, аз қабili паҳн гардидани ҳар гуна эпидемияҳо, сар задани офатҳои табиӣ, бесуботии сиёсӣ дар минтақа ва ғайра метавонад мамлакатро дар ҳолати ногувор қарор диҳад.

Тавре ки мебинем, имрӯз аҳолии сайёра аз паҳн гардидани вируси COVID-19 гирифтори даҳшат аст ва ҳатто кишварҳои абарқудрат дар муқобили ин беморӣ очизӣ мекашанд. Бастани сарҳадот ва манъ шудани ҳама гуна равобит миёни кишварҳо боиси ба вучуд омадани мушкилоти зиёд дар ҳаёти иқтисодию иҷтимоии мардум гардида, тибқи маълумоти Созмони Байналмилалӣ Тандурустӣ давомнокии он ҳанӯз маълум нест. Ин ҳолат водор месозад, ки ҳар як кишвар захираи доруворӣ ва озуқавории худро барои давраи муайян бояд дошта бошад. Дар ҷунин маврид дар ҷумҳурии мо низ барои эмин мондан аз ҷунин хатару таҳдидҳо ва таъмини амният дар соҳаи тандурустӣ бояд тадбирҳои зарурӣ андешида шаванд. Бинобар ин, дар ҷаҳорҷӯби дастурҳои Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон доир ба саноатикунони босуръати кишвар муайян гардидани соҳаи фармакология низ ҳамчун самти афзалиятноки илм мувофиқи мақсад буда, бешубҳа, ҷун рукни истиклолияти илмӣ ва таъмини амнияти миллӣ арзёбӣ мешавад.

Бояд зикр намуд, ки ҷиҳати амалӣ гардидани ҷунин ҳадафҳо, аввалан, имкониятҳои табиӣ кишвар (фаровонии рустаниҳои шифо-

бахш) ва сониян, заминаи илмӣ, моддию техникаӣ ва кадрӣи ҷумҳурий мусоидат мекунад. Айни замон мутахассисони соҳаи дорусозӣ дар муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ ва миёнаи касбӣ, аз ҷумла Донишгоҳи давлатии тиббии Тоҷикистон ба номи Абӯалӣ ибни Сино, Донишгоҳи миллии Тоҷикистон ва Коллеҷи тиббии ҷумҳуриявӣ тайёр карда мешаванд. Бо афзалият додан ба таҳқиқ ва рушди фармакология заминаи моддию техникаӣ ва кадрӣи соҳаи мазкур таҳким ёфта, бешубҳа барои ташаккули мактаби бузурги илмӣ дар ин самт ва ба роҳ мондани истеҳсоли дорувории ватанӣ мусоидат хоҳад кард. Ҳамчунин, рушди соҳаи мазкур имкон медиҳад, ки корхонаҳои дорусозии Тоҷикистон ҳам барои қонеъ гардондани талаботи аҳолии ҷумҳурий ва ҳам барои содирот маҳсулот истеҳсол намоянд.

4. Рушди сармояи инсонӣ. Равияи чорум, ки дар шароити имрӯза имкон дорад ҳамчун самти афзалиятноки илму техника муайян шавад, масъалаи *рушди сармояи инсонӣ* мебошад, ки он аз талаботи "Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030" бармеояд. Бояд зикр намуд, ки масъалаи рушди сармояи инсонӣ дар Стратегияи мазкур ҷойгаҳи хосса дошта, фасли чоруми он бевосита ба таҳқиқу баррасӣ ва ҳаллу фасли мушкилоти дар ин самт ҷойдошта бахшида шудааст. Аз ҷумла, дар фасли чоруми санади мазкур омадааст: *"Рушди сармояи инсонӣ дар кишвар ҳадаф ва барномаи фаъолияти ҳукумат мебошад. Он дар байни омилҳои дарозмуҳлати рушди иқтисодӣ дар оянда ҷойи аввалро ишғол мекунад (дар муқоиса бо захираҳои табиӣ, сармояи воқеӣ ва молиявӣ)"*.

Тавре ки медонем, ҷомеаи муосири Тоҷикистон ба рушди иҷтимоӣ-иқтисодӣ ба инноватсия асосёфтае мегузарад, ки он ба сатҳи баландтарини нуруи истеҳсолкунандаи инсонӣ эҳтиёҷ дорад. Сармоягузорӣ дар илм, маориф ва соҳаи иҷтимоӣ дар шароити муосири идоракунӣ аҳамияти муҳимми иҷтимоӣ-иқтисодӣ дошта, барои таҷдиди васеъ ва гирдоварии қобилияти инсонӣ, салоҳияти касбӣ ва имкониятҳои иқтисодии аҳоли мусоидат мекунад.

Сармояи инсонӣ дар маънии васеи он ҳамчун омилҳои фаъоли истеҳсолии рушди иқтисодӣ, рушди ҷомеа ва хонавода, ки қисмати таҳсилкардаи захираҳои меҳнатӣ, дониш, абзорҳои фаъолияти зехнӣ ва идоракунӣ, воситаҳои зист ва фаъолияти кориро фаро гирифта, фаъолияти самаранок ва оқилонаи сармояи инсониро ҳамчун омилҳои муҳимми рушд таъмин менамояд, фаҳмида мешавад. Сармояи инсонӣ—омилҳои асосии ташаккул ва рушди иқтисоди ба дониш асосёфта ва "иқтисоди дониш" маҳсуб мешавад.

Вобаста ба ин, метавон гуфт, ки масъалаи омӯзиш ва таҳқиқи самтҳои муҳими ҳаёти иҷтимоӣ, аз ҷумла мушкилоту муаммоҳое, ки ба масъалаи рушди сармояи инсонӣ иртибот доранд, бояд мавриди таваҷҷуҳи ҷиддии ҷомеаи илмӣ мамлакат қарор дода шаванд, зеро ки бе амалӣ гардидани талаботи фасли мазкури Стратегия иҷро намудани равияҳои дигари афзалиятноки илму техника ғайриимкон мегардад.

Афзалиятҳои рушди сармояи инсонӣ аслан инҳоро дар бар мегирад:

- ислоҳоти низоми маориф ва илм;
- таъмини саломатии аҳоли дар ҷаҳорҷӯбаи сифати зиндагӣ;
- таҳкими ҳифзи иҷтимоии аҳоли;
- баланд бардоштани арзишҳои фарҳангии рафтор, рушди сармояи инсонии ҷавонон, баланд бардоштани нуруи эҷодии онҳо, ташаккули фарҳанги соҳибкориҳои инноватсионӣ;
- ташаккули муҳити мусоид барои зиндагӣ;
- коҳиш додани нобаробарии иҷтимоӣ.

Ин муқаррароти Стратегияи номбурда аз талаботи воқеии ҳаёти иҷтимоӣ иқтисодии ҷумҳури маншаъ гирифта, маҳз рушди сармояи инсонӣ метавонад ҳамчун омили асосӣ ва муҳими дигаргунсозандаи сатҳи сифати зиндагӣ баромад кунад.

Қобили қайд аст, ки бо дарназардошти мушкилоти мавҷудаи ҳаёти иқтисодӣ иҷтимоӣ дар ҳамаи кишварҳо барои давраи муайян равияҳои афзалиятноки илм интиҳоб ва муқаррар карда мешаванд. Равияҳои афзалиятнок, ҳамчунин, дар самти таъмини молиявӣ, пояи моддӣ-техникӣ, иқтисодии кадрӣ ва ғайра аз ҷониби давлат ба таври иловагӣ дастгирӣ меёбанд. Теъдоди чунин равияҳо маҳдуд буда, аслан ба таҳқиқ ва ҳалли масоили муҳимтарини ҳар як кишвар равона карда мешаванд.

Масалан, дар кишвари Русия аз соли 2007 то соли 2019, вобаста бо зарурати ҳаёти иқтисодӣ ва иҷтимоӣ-сиёсӣ, ҳамагӣ 5 равияи афзалиятноки илму техника муқаррар гардида буд. Соли 2019 бошад, бо фармони Президенти Федератсияи Русия В.Путин теъдоди равияҳои афзалиятноки соҳаи илму техника ба ҳашт адад расонда шуд. Вобаста ба талаботи ҳаёти иқтисодӣ-иҷтимоӣ дар кишварҳои дигар, аз ҷумла дар ҷумҳуриҳои Беларус – 9, Қазоқистон–5 ва Ўзбекистон–8 равияи афзалиятноки соҳаи илму техника муайян шудааст. Зимни интиҳоб ва муайян намудани равияҳои афзалиятноки илму техника дар кишварҳои номбурда ва ҷумҳурии мо умумият ё монандие ба назар мерасад. Чунончи, ба таҳқиқи масоили истеҳсол ва истифодаи самаранокӣ манбаҳои барқароршавандаи энергия, соҳаи кишоварзӣ ва амнияти

ТОЧИКИСТОН ВА ҶАҲОНИ ИМРӮЗ

озукаворӣ, тиб ва фармакология дар ҳамаи кишварҳои зикргардида афзалият дода шудааст, ки ин далели муҳимият ва зарурати рушди соҳаҳои мазкур дар шароити муосир махсуб мешавад.

Маврид ба таъкид аст, ки баъди аз ҷониби Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон тасдиқ гардидани равияҳои афзалиятнок, дар ҷаҳорҷӯби ин равияҳои тасдиқшуда ҳар як муассиса илмӣ ё мактаби олии барои худ равияҳои афзалиятнок интихоб менамояд. Дар Русия ба ин қор ҳатто аспирантону донишҷӯён ҷалб гардида, барои ширкат дар ҷунин таҳқиқот аз ҷониби Ҳукумат стипендияи махсус ҷудо карда мешавад.

Вобаста ба зарурати ҳаёти иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва имкониятҳои мавҷудаи он дар ин самт, муқоисаи мушкilotи иҷтимоию иқтисодии ҷумҳурии мо бо кишварҳои дигар, дар марҳалаи кунунии рушди Тоҷикистон муайян намудани ҷаҳор равияи афзалиятноки соҳаи илму техника, ки дар боло зикр гардиданд, мувофиқи мақсад мебошад. Бояд гуфт, ки таҳия ва қабули ҳуҷҷати мазкур ҳамчун ибтидои ислоҳоти низоми илм арзёбии гардида, барои ворид гардидан ба марҳалаи нави рушди илму техника дар ҷумҳурии замина хоҳад гузошт.

АДАБИЁТ

1. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи Низомномаи Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон”, 03.03.2014, №145.

2. ҚонуниҶТ «Дар бораи фаъолияти илмӣ ва сиёсати давлатӣ оид ба илму техника»16.04.2017majmilli(АМОҶТ с.2015, №3, мод.219)

3. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи маориф». –Душанбе, 2016.

4. О состоянии и приоритетных направлениях системы образования и науки в республике Казахстан. <http://900igr.net/kartinka/pedagogika/o-sostojanii-i-prioritetnykh-napravlenijakh-sistemy-obrazovanija-i-nauki-v-respublike-kazakhstan-157407.html>-20.05.2020.

5. Паёми Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 26-уми декабри соли 2018

6. Постановление Правительства Республики Таджикистан «Об утверждении Наименований приоритетных направлений научных исследований в Республике Таджикистан на 2007 – 2009 годы» от 30 июня 2007 года, №333.

7. Постановление Правительства Республики Таджикистан «Об утверждении Наименований приоритетных направлений научных

исследований в Республике Таджикистан на 2010 - 2012 годы и технологического каталога Республики Таджикистан» от 30 марта 2010 года, № 167.

8.Постановление Правительства Республики Таджикистан «О Наименовании приоритетных направлений развития науки, техники и технологий в Республике Таджикистан на 2015-2020 годы» от 4 декабря 2014 года, №765.

9.Приоритетные направления развития науки, технологий и техники в Российской Федерации.<http://kremlin.ru/supplement/987>

10.Суханронии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар вохӯри бо олимони кишвар. 18.03.2020, шаҳри Душанбе.

ПРИОРИТЕТЫ В СФЕРЕ НАУКИ: ПОТРЕБНОСТЬ И ПЕРСПЕКТИВЫ

КУРБОНОВ АБДУРАХМОН ШЕРОВИЧ,

доктор философских наук, начальник Управления анализа социальных проблем Центра стратегических исследований

при Президенте Республики Таджикистан

734025, Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки 40,

тел.:(+992 37) 2-27-67-57; e-mail: Kurbonov1959@mail.ru

Приоритетные направления развития науки и техники – те направления, которые имеют первостепенное значение для достижения текущих и перспективных целей и задач социально-экономического и научно-технического развития. Приоритетные направления формируются под влиянием национальных, социально-экономических, политических, экологических и других факторов и необходимы для сохранения технологической структуры, предотвращения нефункционирования и исчезновения множества научно-технических разработок и открытий. Этим направлениям свойственны, прежде всего, высокие темпы развития, высокая концентрация трудовых, материальных и финансовых ресурсов. Необходимо подчеркнуть, что основная цель формирования и реализации приоритетных направлений науки в Таджикистане – это уточнение тенденций развития отечественного научно-технического комплекса и национальной инновационной системы с учетом национальных интересов и мировых тенденций развития науки и современных технологий, разработка и реализация важнейших программ и государственных проектов, которые являются предметом рассмотрения данной статьи.

Ключевые слова: приоритетные направления науки, научно-технические разработки, отечественный научно-технический комплекс, национальная инновационная система, целевые научно-технические программы, научно-техническая революция.

SCIENTIFIC PRIORITIES: NECESSITY AND PROSPECTS

QURBONOV ABDURAHMON SHEROVICH,

Doctor of philosophy, Head of the Department of Social Problems
Analysis, Center for Strategic Research under the
President of the Republic of Tajikistan
734025, Tajikistan, Dushanbe, 40 Rudaki ave.,
tel.: (+992 37) 22-7-67-57; e-mail: Kurbonov1959@mail.ru

Priority areas of the development of science and technology are those areas that are of paramount importance for achieving current and future goals and objectives of socio-economic and scientific and technological development. Priority areas are formed under the influence of national, socio-economic, political, environmental and other factors and are necessary to maintain the technological structure, prevent non-functioning and the disappearance of many scientific and technical developments and discoveries. First of all, these areas are characterized by high rates of development, a high concentration of labor, material and financial resources. It must be emphasized that the main goal of the formation and implementation of priority areas of science in Tajikistan is to clarify the development trends of the domestic scientific and technical complex and the national innovation system, taking into account national interests and world trends in the development of science and modern technologies, the development and implementation of the most important programs and state projects, which are the subject of consideration in this article.

Keywords: *priority areas of science, scientific and technological developments, domestic scientific and technical complex, national innovation system, targeted scientific and technical programs, scientific and technological revolution.*

УДК 332. 143 (470.12)

**ЗАМИНАИ УСТУВОРИ МОДДИЮ ТЕХНИКӢ – ОМИЛИ
МУҲИММИ ТАЪМИНИ ХИЗМАТРАСОНИИ ТИББӢ**

ХУДОЙДОДОВА ФАРЗОНА ИСЛОМИДИНОВА,

муовини сардори Раёсати таҳлили масъалаҳои иҷтимоии

Маркази тадқиқоти стратегии назди

Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон

734025, Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 40;

тел.: (+992 37) 2-27-59-80; (+992) 937-01-06-83,

e-mail: Farzon2705@mail.ru

Таҳлили вазъи моддию техники муассисаҳои тандурустии ҷумҳурӣ собит месозад, ки барои таъмини сатҳи зарурии хизматрасониҳои тиббӣ тадбирҳои судманд андешида мешавад. Тибқи нишондодҳо сол то сол шумораи муассисаҳои тиббӣ ва ҳамзамон теъдоди табибону кормандони миёнаи тиббӣ афзоиш меёбад. Вале суръати афзоиши аҳоли дар муқоиса бо афзоиши муассисаҳои табобатӣ ва миқдори кормандони соҳаи тиб зиёдтар буда, боиси ба вуҷуд омадани вазъи мураккаби демографӣ мегардад. Вобаста ба ин, ҳулоасе бармеояд, ки роҳандозӣ намудани хизматрасониҳои тиббӣ ба шахрвандон тибқи талаботи меъёрҳои муқарраргардида ғайри имкон мегардад. Аз ин рӯ, дар мақолаи мазкур омӯзиши ва таҳлили таносуби афзоиши аҳоли ва имкониятҳои воқеии хизматрасониҳои соҳаи тандурустӣ дар кишвар ҳадафи асосии муаллиф қарор дода шудааст.

Калидвожаҳо: соҳаи тандурустӣ, заминаи моддӣ-техникӣ, муассисаҳои табобатӣ, катҳои табобатӣ, табибон, корманди миёнаи тиб, афзоиши аҳоли, маблағгузорӣ ва ғайра.

Соҳаи тандурустӣ дар сиёсати давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон соҳаи афзалиятнок эътироф шуда, вобаста ба тариқи барномаҳои гуногуни давлатӣ дар ин самт корҳои муайян ба анҷом расонда мешаванд. Хусусан, дар ин марҳала ба инобат гирифтани мувозинати масоили демографӣ ва таҳкими заминаи моддӣ-техникӣ ва кадрӣ муассисаҳои тандурустӣ хеле муҳим аст. Вобаста ба ин, Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон зимни вохӯрӣ бо устодону донишҷӯёни Донишгоҳи давлатии тиббии Тоҷикистон ба номи Абӯалӣ ибни Сино ва кормандони соҳаи тандурустӣ ба муносибати Рӯзи Дониш ва оғози соли нави таҳсил (1–уми сентябри соли 2018) таъкид

ТОҶИКИСТОН ВА ҶАҶОНИ ИМРӯЗ

намуда буданд: *"Афзоиши мунтазами аҳоли талаб мекунад, ки мо бояд барои соҳаҳои тандурустиву маориф боз ҳам муассисаҳои беиштар бунёд кунем"* [3].

Бинобар ин, айна ҳол омӯзиш ва таҳлили таносуби афзоиши аҳоли ва имкониятҳои воқеии хизматрасонии соҳаи тандурустӣ аҳамияти муҳим пайдо мекунад, ки дар мақолаи мазкур мо ин мавзӯро мавриди баррасӣ ва арзёбӣ қарор додаем.

Яке аз нишондиҳандаҳои муҳими соҳаи тандурустӣ, ки вазъи рушди соҳаро инъикос менамоянд, ин шумораи муассисаҳои табобатӣ ва катҳо мебошанд. Маврид ба зикр аст, ки нишондиҳандаи мазкур аз ҷузъҳои муҳимтарини бахши шабакаҳо ва пояи моддию техникаи муассисаҳои тиббӣ ву профилактикӣ ба шумор мераванд. Барои ҳосил намудани таассурот оид ба вазъи нишондиҳандаҳои мазкур дар поён ҷадвалиҳо ва диаграммаҳо дар давраи солҳои 1991 то 2018 оварда шудаанд.

Ҷадвали 1

Шумораи муассисаҳои табобатӣ дар минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон [4; 5]

	1991	1995	2000	2005	2010	2015	2016	2017	2018
Ҷумҳурии Тоҷикистон	374	434	445	454	423	474	479	484	490
ВМКБ	28	32	32	39	41	37	37	37	36
Вилояти Хатлон	117	152	146	148	134	151	149	151	154
Вилояти Суғд	119	126	144	148	139	162	164	165	174
ш. Душанбе	30	43	22	40	40	45	44	49	48
НТҚ	80	81	101	79	69	79	85	82	78

Аз рӯйи маълумоти оморӣ ҷадвали 1 муайян мегардад, ки дар соли 2018 шумораи муассисаҳои табобатӣ ҳамагӣ 490 ададро ташкил намуда, нисбат ба соли 2017 ба 1,2 дарсад ё 6 адад муассиса зиёд шудааст. Ин нишондиҳанда нисбат ба соли 1995 ба 12,9 дарсад ё 56 адад, 2005 ба 7,9 дарсад ё 36 адад ва 2015 ба 3,4 дарсад ё 16 адад афзоиш ёфтааст.

ТОҶИКИСТОН ВА ҶАҲОНИ ИМРӯЗ

Ҷадвали 2

Шумораи катҳои беморхонаҳо [4; 5]

	1991	1995	2000	2005	2010	2015	2016	2017	2018
Ҷумҳурии Тоҷикистон	59565	47018	41154	40552	38167	39032	39816	40060	40409
ВМКБ	2830	6606	2020	2013	1985	1985	1985	1974	1918
Вилояти	16030	15559	12149	11691	11114	11186	11129	11319	11311
Хатлон	19170	14389	14333	14499	14125	14728	14964	14994	15225
Вилояти Суғд	8395	2175	5713	5584	5518	5482	5932	5938	5942
ш. Душанбе	13140	8289	6939	6765	5425	5651	5806	5835	6013
НТҚ	ба 10 000 аҳоли								
Ҷумҳурии Тоҷикистон	107,2	80,2	65,8	58,6	50,1	45,6	45,5	44,9	44,3
ВМКБ	163,3	129,3	96,8	92,2	96,2	91,3	90,1	88,3	84,5
Вилояти	91,6	86,6	55,3	47,5	41,3	36,7	35,6	35,4	34,5
Хатлон	113,2	71,1	75,3	70,4	62,7	58,7	58,4	57,5	57,3
Вилояти Суғд	145,2	115,1	99,0	86,4	75,5	68,3	72,7	71,4	70,2
ш. Душанбе	96,6	61,8	50,7	44,2	31,3	28,7	28,7	28,2	28,4
НТҚ									

Аз рӯи маълумоти омории ҷадвали 2 мушоҳида намудан мумкин аст, ки дар соли 2018 шумораи умумии катҳои табобатӣ дар беморхонаҳо ҳамагӣ 40409 ададро ташкил намудааст, ки нисбат ба солҳои 2017 ва 2015 мутаносибан ба 0,9 дарсад ё 349 адад ва 3,5 дарсад ё 1377 адад кати табобатӣ афзудааст. Аммо нисбат ба солҳои 1995 ва 2005 ин нишондиҳанда камшавиро нишон медиҳад, ки нисбат ба соли 1995 ба 14,1 дарсад ё 6609 адад ва нисбат ба соли 2005 ба 0,4 дарсад ё 143 адад кати табобатӣ кам шудааст.

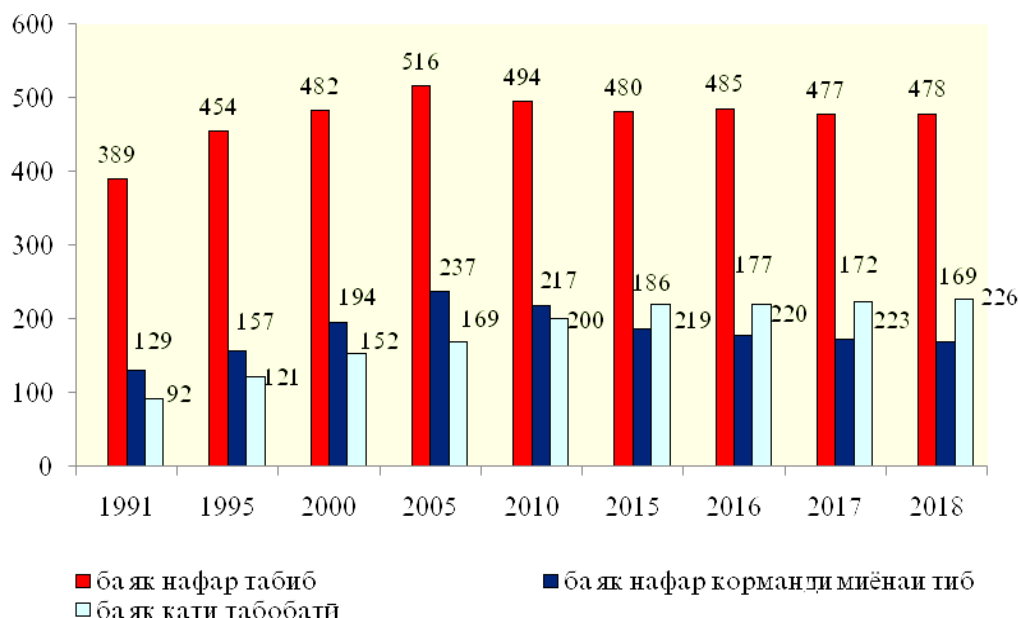
Мавриди зикр аст, ки новобаста аз он, ки сол то сол дар як суръати муътадил шумораи муассисаҳои табобатӣ ва дар баробари онҳо шумораи табибон ва кормандони миёнаи тиб афзоиш ёфта истода бошанд ҳам, вале шумораи аҳоли назар ба онҳо ҳамасола бо суръати баландтар зиёд мешавад. Пас гуфтан ҷоиш аст, ки таъминоти аҳолии

ТОҶИКИСТОН ВА ҶАҶОНИ ИМРӯЗ

ҷумҳурӣ бо хизматрасонии тиббӣ дар сатҳи меъёрҳои стандартӣ қаноатбахш буда наметавонад (диаграммаи 1).

Диаграммаи 1

Таъмини ёрии тиббӣ ба аҳоли [4; 5]
(шумораи аҳоли ба як нафар табиб, ба як нафар корманди миёнаи тиб ва як кати табобатӣ (нафар, воҳид))

Манбаъ: Диаграмма аз тарафи муаллиф дар асоси маълумоти маҷмӯаҳои омури "Тандурустӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон 25 соли Истиқлолияти давлатӣ", с.2016 ва "Тандурустӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон" - с.2019 тартиб дода шудааст.

Яке аз проблемаҳои муҳими соҳаи тандурустии Тоҷикистон дар он аст, ки он ҳуҷҷати меъёрии ҳуқуқӣ оид ба воҳидҳои кории меъёрӣ (Приказ Минздрава СССР от 11.10.1982, №999 "О штатных нормативах медицинского и педагогического персонала городских поликлиник, расположенных в городах с населением свыше 25 тысяч человек"), ки ханӯз дар даврони Иттиҳоди Шӯравӣ қабул ва тасдиқ шуда буд, то ҳол аз нав баррасӣ нашуда ва ба замони муосир мутобиқ карда нашудааст. Ҳол он ки дар Федератсияи Русия санаи 16.10.2001 санади мазкур аз нав таҳрир шудааст.

Мувофиқи санади зикршуда воҳидҳои кории меъёрии муассисаҳои табобатӣ бояд ба аҳолии шуморааш зиёда аз 25 ҳазор нафар муносиб карда шавад. Пас аз рӯи омури расмӣ агар дар аввали соли 1992

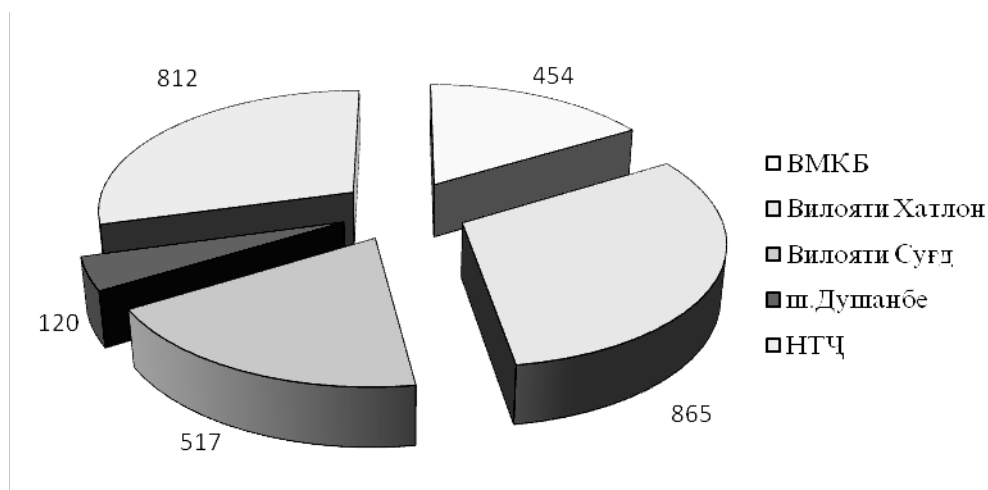
ТОҶИКИСТОН ВА ҶАҲОНИ ИМРӯЗ

шумораи аҳоли дар Тоҷикистон ҳамагӣ 5505,6 ҳазор ва дар ш. Душанбе 584,5 ҳазор нафарро ташкил намуда бошад, пас дар аввали соли 2019 ин нишондиҳанда дар ҷумҳурӣ ҳамагӣ ба 9126,6 ҳазор ва дар шаҳри Душанбе ба 846,4 ҳазор нафар расидааст (диаграммаҳои 2,3,4). Яъне гуфтан мумкин аст, ки меъёри воҳиди кории санади мазкур ба аҳолии ҷумҳурӣ ва ё ин ки шаҳри Душанбе муносиб нест. Гарчанде, ки дар замони муосир дармонгоҳҳо ба муассисаҳои КАТС (кумаки аввалияи тиббии санитарӣ) иваз шуда, хизматрасонӣ ба тариқи тиббии оилавӣ ташкил шуда бошад ҳам, вале санади меъёрии ҳуқуқӣ доир ба воҳидҳои кории меъёрӣ тағйир дода нашудааст.

Вобаста ба ин, имрӯз зарурате пеш омадааст, ки тибқи талаботи имрӯзаи ҳаёти иҷтимоиву иқтисодии ҷумҳурӣ санади меъёрии мазкур аз ҷониби мақомоти дахлдор аз нав таҳия ва тасдиқ карда шавад. Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки солҳои охир мутахаассисони зиёде муассисаҳои олӣ ва миёнаи касбии тиббиро хатм намуда истодаанд ва барои таъмини онҳо бо ҷойи кори доимӣ на танҳо муассисаҳои табобатии нав бунёд бояд сохт, инчунин, масъалаи аз нав дида баромадани воҳидҳои кории меъёрӣ (Приказ Минздрава СССР от 11.10.1982, №999 “О штатных нормативах медицинского и педагогического персонала городских поликлиник, расположенных в городах с населением свыше 25 тысяч человек”) низ пеш омадааст.

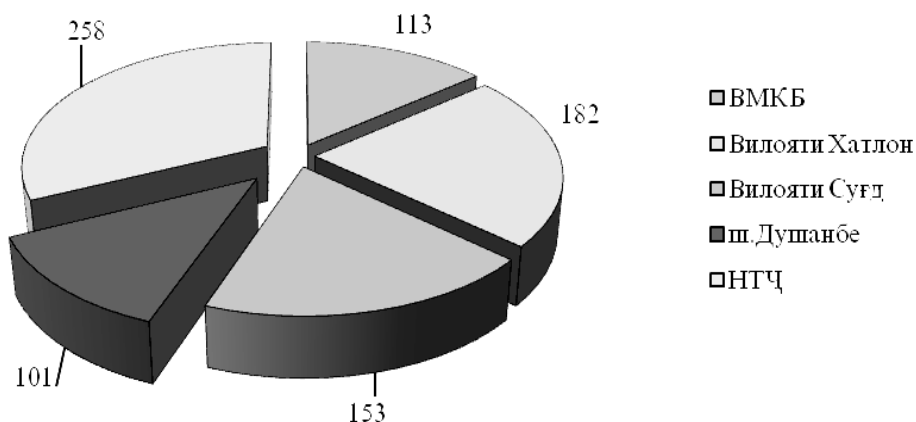
Диаграммаи 2

*Шумораи аҳоли ба як нафар табиб
дар сатҳи минтақаҳои ҷумҳурӣ дар соли 2018 [5]*

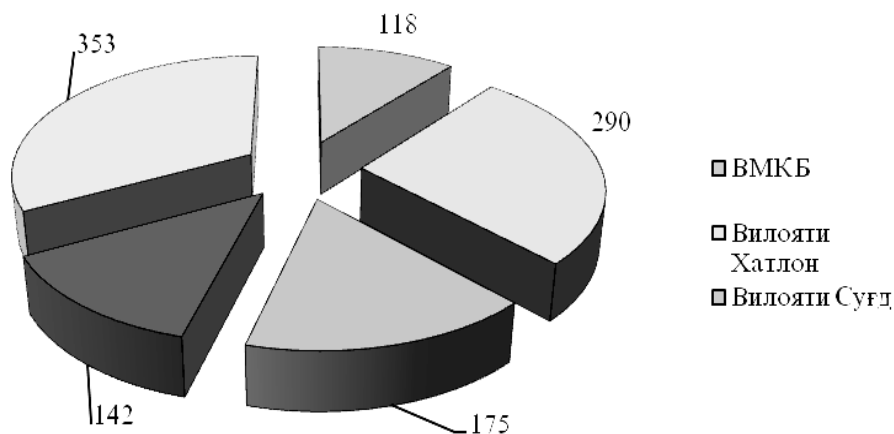
Диаграммаи 3

Шумораи аҳоли ба як нафар корманди миёнаи тиббӣ дар сатҳи минтақаҳои ҷумҳурӣ дар соли 2018 [5]

Диаграммаи 4

Шумораи аҳоли ба як кати табобатӣ дар сатҳи минтақаҳои ҷумҳурӣ дар соли 2018 [5]

Манбаъ: Диаграммаҳо аз тарафи муаллиф дар асоси маълумоти маҷмӯаи оморӣ “Тандурустӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, соли 2019 тартиб дода шудааст.

Дар боло вазъи рушди баъзе нишондиҳандаҳои асосии соҳаи тандурустиро мавриди омӯзиш ва таҳлил қарор додем. Бахши дигари муҳимми соҳаи тандурустӣ маблағгузорию он мебошад, ки ба таври

ТОҶИКИСТОН ВА ҶАҲОНИ ИМРӯЗ

мухтасар таҳлилу баррасӣ хоҳад шуд. Таъмини низоми соҳаи тандурустӣ бо сарчашмаҳои зарурии молиявӣ бо мақсади таъмини аҳоли бо кумаки сифатнок ва дастрасбудаи тиббӣ яке аз мушкилоти асосии сиёсати давлатӣ дар бахши ҳифзи саломатии шаҳрвандон боқӣ мемонад.

Мувофиқи арзёбии коршиносони Ташкилоти Ҷаҳонии Тандурустӣ (ТҶТ) хароҷоти давлатӣ ба тандурустӣ бояд на камтар аз 6 дарсади маҷмӯи маҳсулоти дохилиро (ММД) ташкил диҳад. Дар як қатор давлатҳои бо иқтисодиёти бозаргонии ба иҷтимоиёт нигаронидашуда (Швейтсария, ИМА, Белгия, Фаронса, Олмон) ин нишондиҳанда дар ҳудуди 7–12 дарсади ММД пешбинӣ мешавад [7].

Ҷадвали 3

*Хароҷоти буҷети давлатӣ дар соҳаи тандурустӣ [4; 5]
(млн. сомонӣ)*

	1991	1995	2000	2005	2010	2015	2016	2017	2018
Хароҷоти буҷети давлатӣ, ҳамагӣ	5,0 ¹⁾	9,4	261,8	1402,7	6712,6	16277,4	18294,3	22264,2	24187,4
Хароҷоти буҷети давлатӣ ба рои соҳаи тандурустӣ	—	—	16,9	82,4	354,9	1037,2	1159,5	1385,2	1538,1
ба ҳисоби фоиз нисбат ба хароҷоти умумии давлатӣ	—	—	6,5	5,9	5,3	6,3	6,3	6,2	6,4
ба ҳисоби фоиз нисбат ба ММД	—	—	0,9	1,1	1,4	2,1	2,1	2,3	2,2
ба ҳар сари аҳоли, сомонӣ	—	—	02,73	12,15	47,20	122,72	133,95	156,75	170,35

¹⁾ бо нархҳои амалӣ: млн. рубл

Аз маълумоти ҷадвали 3 бармеояд, ки барои рушди соҳаи тандурустӣ ҳамамола ҳаҷми маблағгузорӣ аз ҳисоби буҷаи давлат муътадил

ТОҶИКИСТОН ВА ҶАҲОНИ ИМРӯЗ

афзоиш ёфта истодааст. Яъне, агар дар соли 2005 ҳаҷми хароҷоти буҷети давлатӣ ба соҳаи тандурустӣ 82,4 млн. сомони ро ташкил намуда бошад, пас дар соли 2018 ин нишондиҳанда қариб 19 баробар зиёд шуда, 1 миллиарду 538 миллион сомони ро ташкил додааст.

Чунончи, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми навбатии худ ба Маҷлиси Олии кишвар иброз намуданд: *"Дар соли 2020 маблағгузориҳои давлатии соҳа қариб 2 миллиард сомонӣ ё худ бо афзоиши қариб 6 дарсад назар ба соли 2019 пешбинӣ шудааст"* [2].

Хулоса, ҳарчанд имрӯз дар баъзе бахшҳои тиб бархе норасоии мушоҳида карда шавад ҳам, аммо Сарвари давлат кӯшиш намуда истодаанд, ки ба шаҳрвандони ҷумҳурӣ барои дастрасии ҳамаи хизматрасониҳои тиббӣ бо тариқи усулҳои муосир шароит фароҳам оварда шавад. Бо таҷҳизоти ҳозиразамони тиббӣ таъмин намудани муассисаҳои тиббии Ҷумҳурии Тоҷикистон айни ҳол ба таври мунтазам ҷараён дорад. Сохта ба истифода додани муассисаҳои тиббӣ дар тамоми ғушаву канори кишвари азизамон имрӯз низ аз мадди назар дур нест. Дар маҷмӯъ, дастовард ва нағзониҳое, ки айни замон дар соҳаи тандурустии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба назар мерасанд, худ далели раднопазири онанд, ки соҳаи маъкур дар мамлакат рӯ ба рушд аст. Барои боз ҳам рушд ва муккамал намудани бахши тандурустии Тоҷикистон ҳалли масъалаҳои зеринро пешниҳод менамоем:

1. Дар баробари таъмини муассисаҳои табобатӣ бо таҷҳизоти ҳозиразамони тиббӣ, ба масъалаи истифодаи самараноки онҳо таваҷҷуҳи зарурӣ зоҳир карда шуда, омода намудани мутахассисон тавассути курсҳои тақмили ихтисос ба роҳ монда шавад.

2. Барои таҳкими ҳайати кормандони соҳаи тиб, зиёд намудани теъдоди мутахассисони баландихтисоси ватанӣ ва аз даст надодани онҳо ба манфиати давлатҳои пешрафта, дар самти дастгирӣ ва ҳавасмандсозии мутахассисон андешидани тадбирҳои зарурӣ мувофиқи мақсад аст.

3. Бо мақсади рушди истеҳсоли маводҳои дорувории ватанӣ ва ҳалли проблемаҳои мавҷудаи ин соҳа, воридоти таҷҳизоти истеҳсолии фармасевтӣ ва ашёи хома аз бочи гумрук, маҳсулоти истеҳсоли ватанӣ аз андоз озод намуда, рушди дорувориҳое, ки аз гиёҳҳои шифобахши ватанӣ коркард мешаванд, тақвият дода шавад.

ТОЧИКИСТОН ВА ЧАҲОНИ ИМРӯЗ АДАБИЁТ

1. “Демографияи солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон”//мачмӯаи оморӣ Агентии оморӣ назди Президенти ҶТ, соли 2019.
2. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, 26 декабри соли 2019, шаҳри Душанбе.
3. Суханронии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон дар вохӯрӣ бо устодону донишҷӯёни Донишгоҳи давлатии тиббии Тоҷикистон ва кормандони соҳаи тандурустӣ ба муносибати Рӯзи дониш ва оғози соли нави таҳсил, шаҳри Душанбе, 01 сентябри соли 2018.
4. “Тандурустӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон 25-соли истиқлолияти давлатӣ”// мачмӯаи оморӣ Агентии оморӣ назди Президенти ҶТ, соли 2016.
5. “Тандурустӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон”//мачмӯаи оморӣ Агентии оморӣ назди Президенти ҶТ, соли 2019.
6. <http://moh.tj/>
7. <http://www.studmedlib.ru/ru/doc/ISBN9785970437100-0025.html//> Раздел 26 / 31. С.1 / 13//Глава 23. Финансирование здравоохранения (13–феврала 2020).

УСТОЙЧИВАЯ МАТЕРИАЛЬНО-ТЕХНИЧЕСКАЯ БАЗА – ВАЖНЕЙШИЙ ФАКТОР ОБЕСПЕЧЕНИЯ МЕДИЦИНСКИХ УСЛУГ

ХУДОЙДОДОВА ФАРЗОНА ИСЛОМИДИНОВНА,

заместитель начальника Управления
анализа социальных проблем Центра стратегических исследований
при Президенте Республики Таджикистан
734025, Таджикистан, г.Душанбе, проспект Рудаки 40,
тел.: (+992 37) 227-59-80, (+992) 937-01-06-83,
e-mail: Farzon2705@mail.ru

Анализ материально-технического состояния учреждений здравоохранения страны показывает, что принимаются эффективные меры для обеспечения необходимого уровня медицинского обслуживания. Согласно показателям, количество медицинских учреждений растет из года в год, и в то же время растет количество врачей и медработников. Однако темпы прироста населения выше, чем прирост медицинских учреждений и численности работников здравоохранения, что приводит к сложной

демографической ситуации. В связи с этим делается вывод о невозможности оказания медицинских услуг гражданам в соответствии с установленными стандартами. Поэтому основной целью данной статьи является изучение и анализ взаимосвязи между ростом населения и реальным потенциалом медицинских услуг в стране.

Ключевые слова: здравоохранение, материально-техническая база, лечебные учреждения, лечебные койки, медработники, средний медицинский персонал, рост населения, финансирование и др.

SUSTAINABLE MATERIAL AND TECHNICAL BASIS - THE MOST IMPORTANT FACTOR OF MAINTENANCE OF MEDICAL SERVICES

KHUDOYDODOVA FARZONA ISLOMIDINOVNA,

deputy head of the Department

analysis of social problems of the Center for strategic researchs under
the President of the Republic of Tajikistan

734025. Republic of Tajikistan, 40 Rudaki ave., Dushanbe city,

tel.: (+992 37) 227-59-80; (+992) 937-01-06-83,

e-mail: Farzon2705@mail.ru

An analysis of the material and technical condition of the country's healthcare institutions shows that effective measures are being taken to ensure the necessary level of medical care. According to indicators, the number of medical institutions is growing from year to year, and at the same time, the number of doctors and health workers is growing. However, the population growth rate is higher than the increase in medical institutions and the number of health workers, which leads to a difficult demographic situation. In this regard, it is concluded that it is impossible to provide medical services to citizens in accordance with established standards. Therefore, the main purpose of this article is to study and analyze the relationship between population growth and the real potential of medical services in the country.

Keywords: health care, material and technical base, medical institutions, medical beds, medical workers, secondary medical personnel, population growth, financing, etc.

УДК: 37.012

**НИЗОМИ КРЕДИТИИ ТАҲСИЛОТ ДАР МУАССИСАҶОИ
ТАҲСИЛОТИ МИЁНА ВА ОЛИИ КАСБИИ КИШВАР**

НАЗИРОВА МАРҶАМАТ НАЗАРОВНА,

сармутахассиси Раёсати таҳлили масъалаҳои иҷтимоии Маркази
тадқиқоти стратегии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон
734025, Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 40,
тел.: (+992 37) 2-27-59-80; (+992) 918-42-91-84,
e-mail: nmarxamat@mail.ru

Ислоҳоти низоми маориф дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аз масъалаи муҳимми ҳаёти иҷтимоии кишвар маҳсуб шуда, имрӯз дар маркази таваҷҷуҳи ҷомеаи илмӣ-педагогӣ қарор дорад. Хусусан, гузариш ба низоми кредитии таҳсилот дар байни омӯзгорони муассисаҳои таҳсилоти миёна ва олии касбии ҷумҳурӣ баҳс ва мавқеъгириҳои мухталифро ба вуҷуд овардааст. Муаллиф дар асоси натиҷаҳои тадқиқоти сотсиологӣ, ки миёни қишрҳои гуногуни ҷомеа гузаронида шуд, қўиши намудааст то вазъи воқеӣ ва афкори ҷомеаро доир ба масъалаи мазкур таҳлил ва арзёбӣ намояд.

Калидвожаҳо: низоми кредитӣ, таҳқиқоти сотсиологӣ, пурсишнома, мусоҳибон, донишҷӯён, омӯзгорон, муассисаҳои таҳсилоти миёна, касбӣ, олий.

Раванди ҷаҳонишавӣ, ки имрӯз ба соҳаҳои гуногуни зиндагӣ таъсир мерасонад, соҳаи маориф яке аз пахлуҳои муҳимми он ба ҳисоб меравад. Яке аз дигаргунӣҳое, ки низоми маорифи ҷаҳониро фаро гирифтааст, ин гузариш ба низоми кредитии таълим мебошад. Ба ин низоми кишварҳо ихтиёран, тибқи имзои Эъломияи қабулгардидаи низоми Болон ворид мегарданд, ки баъди он як қатор уҳдадорихоро ба зимаи худ мегиранд. Натиҷаи зарурии ҷорӣ намудани системаи кредитии таълим, пеш аз ҳама, бояд сифати таълим бошад, ки онро маҷмӯи дониш ва малакаҳое, ки дар раванди таълим ба даст оварда мешаванд, ташкил медиҳад. Низоми таҳсилоти олии касбӣ яке аз равандҳое мебошад, ки қисми зиёди ҷавонони мо дар он таҳсил менамоянд. Имрӯз низоми таҳсилоти олии кишвар тибқи низоми нав, яъне низоми кредитии таҳсил фаъолият менамояд. Тибқи ин низоми соҳаи маорифи кишвар бояд ба равандҳои ҷаҳонӣ ҳамгиро бошад.

Низоми таълими кредитӣ низоми таълимие мебошад, ки он барои баланд бардоштани сатҳи донишомӯзӣ тариқи худомӯзии инфиродӣ ба

роҳ монда шудааст. Моҳияти чунин омӯзиш фароҳам овардани шароитест, ки дар ҷараёни таълим донишҷӯ бояд субъекти воқеӣ гардад. Донишҷӯ бояд ба илму дониш эҳтиёҷ доштанаширо эҳсос намуда, худро барои аз худ намудани донишҳо тайёр намояд ва барои рушди минбаъдаи худ ҳавасманд бошад. Чунки дар ин низом донишҷӯ бештар бо роҳнамоии омӯзгор мустақилона фаъолият менамояд. Дар ин самт омӯзгор нақши калон мебозад, зеро дар ин раванд маҳз устод донишҷӯро ба ин ё он самт равона месозад, ки аз он сифати таълим муайян мегардад.

Низоми кредитии таҳсилот дар муассисаҳои таҳсилоти олии касбии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо мақсади таъмини болоравии сифати таълим, омода намудани мутахассисони ба талаботи бозори дохилӣ ва берунии кишвар ҷавобгӯӣ, сафарбар намудани донишҷӯён барои идомаи таҳсил дар муассисаҳои таҳсилоти олии касбии мамлакатҳои хориҷӣ ва воридшавӣ ба фазои ягонаи таҳсилоти ҷаҳонӣ амалӣ карда мешавад.[2]

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон татбиқи ислоҳоти соҳаи маориф бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 июни соли 2004, №291, барои солҳои 2004–2009 оғоз ёфт, ки тибқи он гузариш ба низоми таълими кредитӣ дар ду донишгоҳи пилотии кишвар, аз ҷумла, Донишгоҳи давлатии тибқи Тоҷикистон ва Донишгоҳи технологияи Тоҷикистон амалӣ карда шуд. Бо ин мақсад, ин донишгоҳҳо як қатор маводҳои таълимиро оид ба ҷорӣ намудани низоми таълими кредитӣ таҳия намуда буданд.[3] Дар айни замон, ҳамаи донишгоҳҳои кишвар ба низоми таълими кредитӣ мегузаранд. Ҷумҳурии Тоҷикистон, тибқи қонунгузорӣ низоми сезинагии таҳсилотро қабул намудааст, яъне бакалавр, магистр ва PhD (докторантура).

Таҳлилҳо собит месозанд, ки ба фазои ягонаи таҳсилот ворид гардидани кишвар на он қадар ба манфиати ҷомеа мебошад, зеро он талаботе, ки кишварҳои узв бояд аз рӯйи он фаъолият намоянд, ғайри намерасанд. Ҳанӯз аз солҳои аввали ба ин низом ворид гардидан, олимони тоҷик паҳлуҳои мусбату манфии ин низомро таҳлил намуда, қайд карда буданд, ки барои ворид шудан ба ин раванд (раванди Болонӣ) бояд афзалиятҳои дурустро таҳия кард, яъне ҳадафи асосии ин воридшавиро интихоб намуд. Ба назари мо, ҳадафи дуруст–таъмин намудани беҳбуди вазъи таҳсилоти олии дар Тоҷикистон мебошад. Бо дарназардошти он вазифаҳое, ки дар Эъломияи Болония барои даҳсолаи аввали асри XXI таҳия шудаанд, омӯхта мешаванд: яъне ташкили системаи дараҷаҳои муқоисашаванда; гузариш ба таълими дудавра (достепенное и послестепенное); ҷорӣ намудани низоми кредитӣ барои ҳисоби воҳидҳо, таъмини зудҳаракатӣ, яъне ҳаракати

озоди донишҷӯён ва омӯзгорон дар саросари Аврупо; таҳияи меъёрҳои муқоисашавандаи сифати таълим. Дар байни ин вазифаҳо, гузариш ба низоми бисёрсатҳӣ барои ҷумҳурии мо аз ҳама муҳим ба ҳисоб меравад.[1, с.14]

Тибқи таҳлилҳо имрӯз низоми таълими кредитие, ки дар муассисаҳои олии касбии кишвар ба роҳ монда шудаанд, ба талаботи низоми Болонӣ (Болонская система) мувофиқ нестанд, аз ҷумла:

1. Тибқи низоми Болонӣ донишҷӯён бояд аз рӯйи нақшаи инфиродӣ таҳсил намоянд, ки дар кишвари мо риоя намегардад.

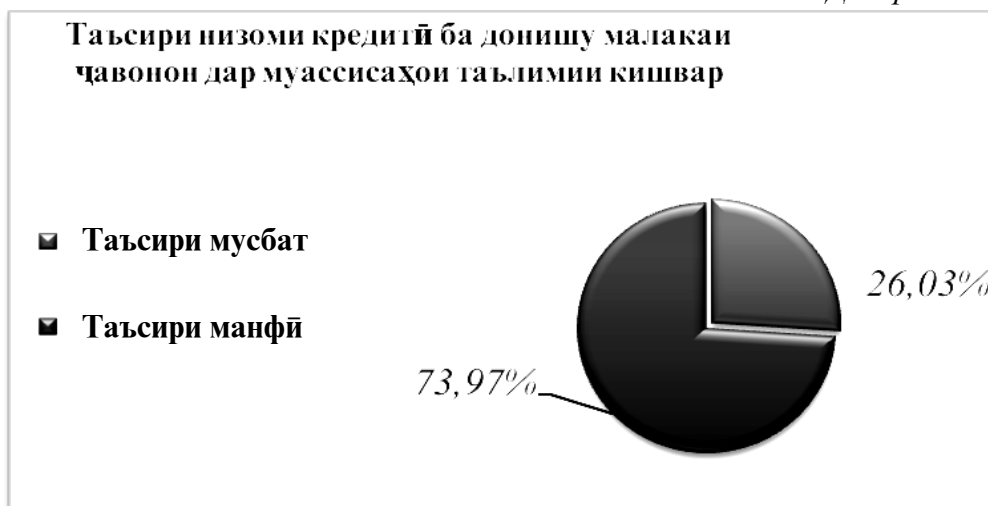
2. Фарогирии ками донишҷӯён дар ҳар гурӯҳ (ҳадди аққал 15 донишҷӯ) риоя намешавад.

3. Дар ҳар гурӯҳ аз ҳисоби омӯзгорони ботаҷриба будани мушовири академӣ, ки қисман риоя мегардад.

4. Имконияти интихоби омӯзгор аз 3–5 нафар номзад, ки дар Тоҷикистон риоя намегардад.[4]

5. Ҳаракати озоди донишҷӯён ва омӯзгорон дар саросари Аврупо, ки тибқи фазои ягонаи таҳсилот бояд сурат гирад, риоя карда намешавад.

Доир ба мавзӯ, барои муайян намудани паҳлуҳои гуногуни низоми кредитӣ дар байни донишҷӯёну устодони як қатор муассисаҳои таҳсилоти миёнаи олии касбии шаҳри Душанбе пурсиш гузаронида шуд. Ба мусоҳибон доир ба таъсири низоми кредитӣ ба донишу малакаи ҷавонон дар муассисаҳои таълимии кишвар саволгӯзорӣ карда шуд, ки аксарият таъсири манфӣ расонидани онро қайд намуданд. Аз шумораи умумии мусоҳибон 73,97% бар он ақидаанд, ки имрӯз низоми таълими кредитӣ ба донишу малакаи ҷавонон таъсири манфӣ расонида истодааст. Дар баробари ин 26,03% қайд менамоянд, ки низоми таълими кредитӣ таъсири мусбат мерасонад. (*ниг. диаграммаи 1*).

Сарчашма: Диаграммаи мазкур аз тарафи муаллиф, дар асоси натиҷаи маълумоти таҳқиқоти сотсиологӣ тартиб дода шудааст.

Аксари мусоҳибон таъсири манфии ин низомро дар он мебинанд, ки ҷавонро аз муошират дур мегардонад ва қобилияти суҳанронӣ фикрронӣ паст мешавад. Андешаронӣ ва фикри дуруст қарданро аз даст медиҳад, фикрашро баён қарда наметавонад. Инчунин, эҳтиром байни устоду донишҷӯ қоста мегардад, зеро дар ин ҷо омӯзгор нақш бозида наметавонад. Донишҷӯён дар қарсҳо на қарои дониш омӯхтан, балки қарои ҳасту нест иштирок менамоянд, ки дар вақти сессия ҳолҳои паст нагиранд. Дар вақти сессия донишҷӯ ҷавобҳои тайёрро пешакӣ азҳуд менамояд ё аз рӯйи таваққалӣ тугмаҳои ҷавобҳоро пахш мекунад. Ин қаранд ҳоси донишҳои қаранд буда, дониши имрӯзаи донишҷӯён ба ин талабот ҷавобгӯй нест.

Ҳамзамон, аксар қайд менамоянд, ки сатҳи омодагии ҳонандагон қарои дохил шудан ба муассисаҳои олию миёнаи қасбӣ дар муассисаҳои таълимии миёна он қардар ҳуб ба роҳ монда нашудааст. Аз ин рӯ, имрӯз сатҳи дониши аксари донишҷӯён ба талаботи муассисаҳои олии кишвар, баҳусус, дар низоми таълими қредитӣ, мувофиқ нестанд ва қарои ин ҷавонро бояд оғоз аз муассисаҳои таълимии миёна ба ин низом тайёр намуд. Омили қигар ин аст, ки сифати тестҳои тартиб-додашуда ҳуб набуда, қаранди (муҳлати) қарсҳо бениҳоят қам аст. Дар 50 қақиқа донишҷӯёни мо омода нестанд, ки муҳтавои мавзӯҳоро азҳуд қунанд.

Дар қаранди таҳқиқот маълум қардид, ки дар ин низом сатҳи омодагии ҳуди омӯзгорон ба таври қарурӣ набуда, маводҳои таълимию

методи намерасанд. Яке аз сарчашмаҳои асосие, ки барои ба даст овардани маълумоти зарурӣ дар ин низом истифода мешавад, сомонаҳои интернетӣ мебошанд, ки ин аз як тараф боиси аз китобхонаи дур мондани насли ҷавон мебошад.

Шумораи мусоҳибоне, ки ҷиҳати мусбати низоми таълимии мазкурро нишон медиҳанд, ба он ақидаанд, ки низоми кредитӣ ин низоми осони хониш аст ва дар аксари муассисаҳои таҳсилоти олии ҷаҳон қабул шудааст, яъне низоми кредитӣ ин низоми ҷаҳонӣ аст. Ба хотири он, ки дар ҳаёти инсон бояд таҳаввулот сурат бигирад, яъне рӯ ба тараққӣ овардан лозим аст, на ба қафравӣ. Мусбат будани ин низом дар он аст, ки сатҳи ҷаҳонбинии ҷавонро баланд мебардорад. Донишҷӯён ба технологияи замонавӣ шинос шуда, дар оянда бо он кор мекунанд ва аз тарафи субъектони донишҷӯён коррупсия кам ба назар мерасад. Алҳол, ки раванди ҷаҳоншавӣ (глобализатсия) рафта истодааст, бе донишҳои системаҳои байналмилалӣ наметавон давлатро аз нигоҳи илмӣ пеш бурд. Барои донишҷӯёне, ки ба хондан майлу рағбати зиёд доранд, метавонанд дар муддати кӯтоҳ ва тез ба хоҳишҳои худ ноил гарданд. Теъдоди мусоҳибоне, ки ҷиҳатҳои манфии низоми кредитӣ ва таъсири он ба сатҳи маълумотнокии ҷавонро нишон додаанд, нисбат ба онҳое, ки ин низомро қабул доранд зиёд буда, аксариятро ташкил медиҳанд.

Доир ба он, ки имрӯз низоми таълими кредитӣ нисбат ба таълими анъанавӣ донишҳои нисбатан устуворро таъмин менамояд, 76,39%-и мусоҳибон қайд намуданд, ки "не" ва ҳамагӣ 23,61% "ҳа" гуфтанд, яъне тасдиқ менамоянд, ки низоми таълими кредитӣ нисбат ба анъанавӣ донишҳои нисбатан устуворро таъмин менамояд (ниг. диаграммаи 2).

Диаграммаи 2

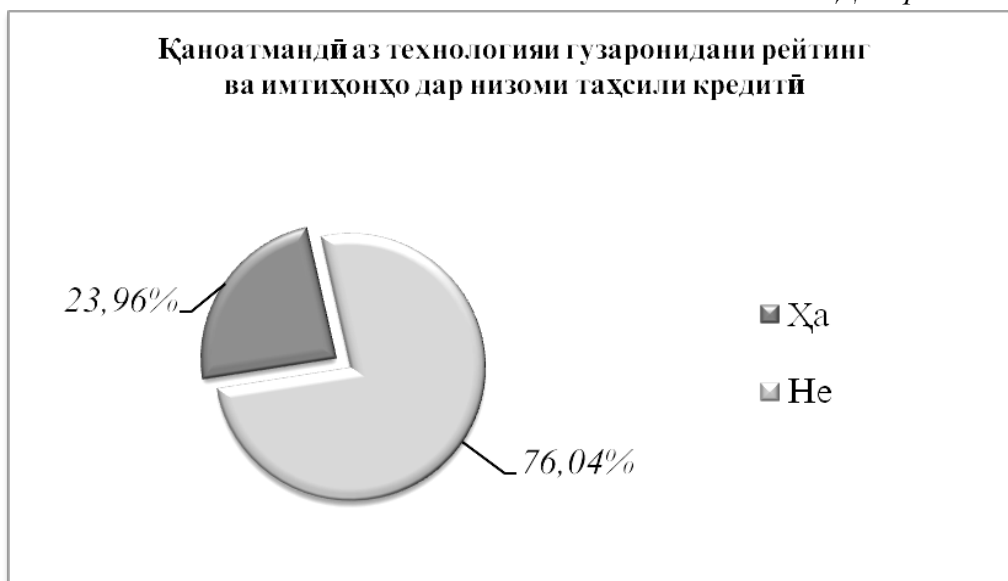

Сарчашма: Диаграммаи мазкур аз тарафи муаллиф, дар асоси натиҷаи маълумоти таҳқиқоти сотсиологӣ тартиб дода шудааст.

ТОҶИКИСТОН ВА ҶАҲОНИ ИМРӯЗ

Чӣ хеле маълум аст, давомнокии донишомӯзии донишҷӯён дар муассисаҳои таълимии низомии кредитӣ аз рӯйи технологияи гузаронидани рейтинг ва имтиҳонҳо муайян карда мешавад. Аз ин рӯ, фаъолият ва корбарӣ дар ин низом бояд одилона ва хуб ба роҳ монда шавад. Оид ба ин масъала ба мусоҳибон муроҷиат намудем, яъне аз онҳо пурсида шуд, ки оё аз технологияи гузаронидани рейтинг ва имтиҳонҳо дар низомии кредитии таҳсил розӣ ҳастанд?. Аз ҷавоби умумии мусоҳибон муайян гардид, ки 23,96% розӣ ҳастанд ва 76,04% баръакс, розӣ нестанд (*ниг. диаграммаи 3*). Мусоҳибоне, ки нисбати технологияи гузаронидани рейтинг ва имтиҳонҳо норозигии худро баён доштанд, қайд менамоянд, ки дар ин вақт донишҷӯёни фаъол ба назар гирифта намешаванд. Рейтингу имтиҳонҳо ба таври шаффоф намегузаранд.

Диаграммаи 3

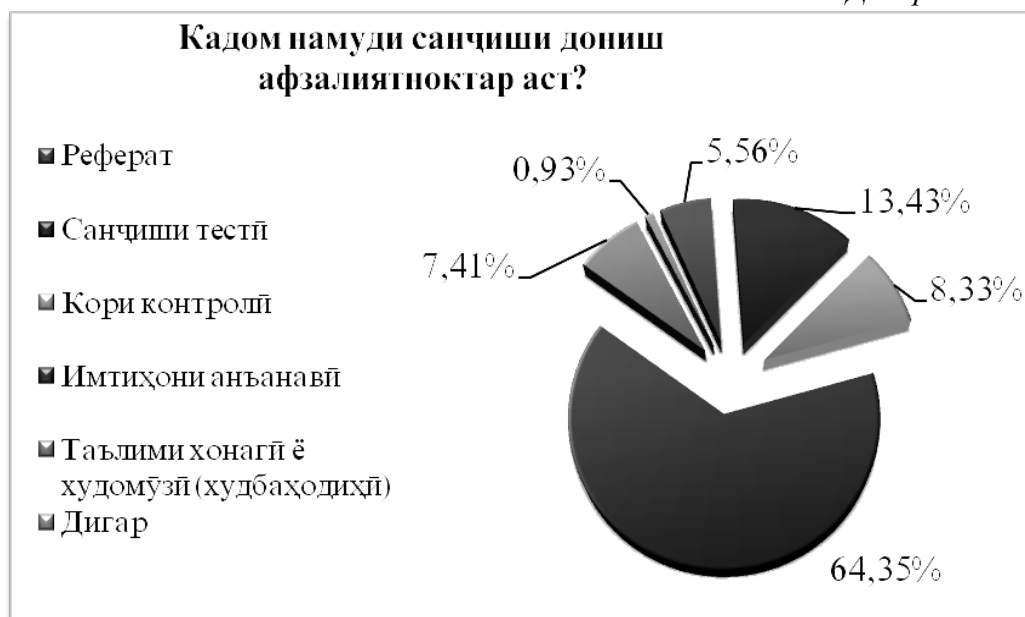
Сарчашма: Диаграммаи мазкур аз тарафи муаллиф дар асоси натиҷаи маълумоти таҳқиқоти сотсиологӣ тартиб дода шудааст.

Дар мавриди қабули имтиҳонҳо тавассути ин низом аксари омӯзгорон қайд намуданд, ки донишу малакаи донишҷӯён ба таври дақиқ муайян карда намешавад, зеро дар ин ҷо компютер тариқи "ха" ё "не" имтиҳонро қабул менамояд. Вақте ба ҷойи омӯзгор компютер имтиҳонро қабул мекунад, майлу хоҳиши омӯзгор нисбат ба таълим додан коҳиш меёбад ва ин метавонад боиси паст шудани сатҳи таълим дар муассисаҳои таълимӣ гардад. Ба фикри мусоҳибон донишу малакаи хонандагону донишҷӯён дар муассисаҳои таълимӣ танҳо тариқи имтиҳонҳое, ки ба таври шифоҳӣ мегузаранд, муайян кардан мумкин аст, чунки донишомӯзон дар вақти суҳбат қобилияти фикр-

ронӣ ва баён кардани фикри худро нишон медиҳанд, ки аз рӯйи он сатҳи азхудкунии фанҳои таълимиро муайян кардан мумкин аст.

Доир ба он, ки кадом навъи санҷиш афзалиятноктар аст, мусоҳибон ба таври зайл ҷавоб доданд: 64,35% санҷиши донишро аз рӯйи имтиҳони анъанавӣ афзалиятноктар меҳисобанд; 13,43% санҷиши тестино интиҳоб карданд; 8,33% кори санҷишӣ; 7,41% худбаҳодиҳӣ; 5,56% рефератро барои санҷидани дониш афзалиятнок мешуморанд. Наздики 1% фикрҳои гуногун доштанд (ниг. диаграммаи 4).

Диаграммаи 4

Сарҷаиша: *Диаграммаи мазкур аз тарафи муаллиф, дар асоси натиҷаи маълумоти таҳқиқоти сотсиологӣ тартиб дода шудааст.*

Ҷамзамон, ба мусоҳибон доир ба интиҳоб байни низоми таълими кредитӣ ва низоми анъанавӣ савол пешниҳод гардид, ки онҳо қадоме аз ин низомро бештар қабул менамоянд. Дар ҷавоб 20,64% қайд намуданд, ки низоми таълими кредитиро интиҳоб менамоянд ва 79,36%—и мусоҳибон низоми таълими анъанавиро интиҳоб намуданд (ниг. диаграммаи 5). Доир ба ҳакин мавзӯ тақрибан 4-5 сол пештар таҳқиқот гузаронида шудааст, ки дар он 32,29% низоми таълими кредитӣ ва 67,71%—и мусоҳибон низоми таълими анъанавиро интиҳоб кардаанд (ниг. диаграммаи 6). [3, с.17]

Сарчашма: Диаграммаи мазкур аз тарафи муаллиф дар асоси натиҷаи маълумоти таҳқиқоти сотсиологӣ тартиб дода шудааст.

Диаграммаи 6 (тақрибан 4–5 сол пеш)

Сарчашма: Сангинова Д.М. Теоретические основы и тенденции развития кредитной системы обучения в РТ. Диссертация на соискание ученой степени к.п.н., Душанбе, 2014, стр. 121.

Тибки муқоисаи диаграммаҳо маълум мегардад, ки талабот ба низоми таълими кредитӣ баръакс, паст рафта истодааст. Аз ин маълум мегардад, ки ин низом дар муассисаҳои олии касбӣ натиҷаи хуб нишон намереҳад.

Ҷӣ тавре маълум аст, тибқи Низомномаи низоми кредитии таҳсилот кишвари мо бо мақсади таъмини болоравии сифати таълим дар муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ, омода намудани мутахассисони ба талаботи бозори дохилӣ ва хориҷӣ, сафарбар намудани донишҷӯён барои идомаи таҳсил дар муассисаҳои таҳсилоти олии касбии кишварҳои хориҷ ва барои фазои ягонаи таҳсилоти ҷаҳонӣ ворид гардидан, ин низомро қабул кардааст. Аз таҳлилҳое, ки тибқи ҷавобҳои мусоҳибон ба даст оварда шудаанд, имрӯз сифати таълим дар муассисаҳои таълимии миёнаи олии касбӣ, ки тавассути низоми кредитӣ ба роҳ монда шудааст, ба талабот ҷавобгӯ намебошад. Он талаботе, ки кишварҳои узв бояд аз рӯйи он ҷаъолият намоянд, дар муассисаҳои таълимии кишвар риоа намегарданд. Аз ҷумла, тибқи низоми Болонӣ донишҷӯён бояд аз рӯйи нақшаи инфиродӣ таҳсил намоянд, фарогирии ками донишҷӯён дар ҳар гурӯҳ (ҳадди ақал 15 донишҷӯ) ба роҳ монда шавад, бояд имконияти интиҳоби омӯзгор аз 3–5 нафар номзад бошад, ҳаракати озоди донишҷӯён ва омӯзгорон дар саросари Аврупо, ки тибқи фазои ягонаи таҳсилот бояд сурат гирад, риоа карда намешавад ва дар ҳар гурӯҳ аз ҳисоби омӯзгорони ботаҷриба будани мушовири академӣ, ки қисман риоа мегардад.

Аз натиҷаи пурсиш маълум мегардад, ки аксари мусоҳибон ба сифати таълим ва аз технологияи гузаронидани рейтингу имтиҳонҳо дар ин раванд розӣ набуда, ҷиҳатҳои зиёди манфии онро қайд намудаанд. Барои муайян намудани дониши ҷавонон дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи олии касбӣ, аксари пурсидашудагон имтиҳони анъанавиро афзалиятнок ҳисобида, оид ба интиҳоби низоми таълимӣ аксарият низоми таълими анъанавиро интиҳоб намудаанд. Аз муқоисаи диаграммаҳои 5 ва 6, ки таҳқиқот дар ду вақт гузаронида шудааст, маълум мегардад, ки талабот ба низоми таълими анъанавӣ сол то сол зиёд гардида истодааст.

АДАБИЁТ

1. Қурбонов А.Ш. Илм ва маориф: тамоюлот, мушкилот ва дурнамо. –Душанбе: Ирфон, 2019, саҳ.14.
2. Низомномаи низоми кредитии таҳсилот дар муассисаҳои таҳсилоти олии касбии Ҷумҳурии Тоҷикистон, Қарори мушовараи Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30.12. 2016, №19/24.

3. Сангинова Д.М. Теоретические основы и тенденции развития кредитной системы обучения в РТ. Диссертация на соискание ученой степени к.п.н., Душанбе, 2014, 161 С.

4. https://cabar.asia/ru/komron-hidoyatzoda-bolonskij-protsess-i-problemy-reformirovaniya-sistemy-obrazovaniya-tadzhikistane/#_edn1 (санаи воридшавӣ 14.01.2020).

КРЕДИТНАЯ СИСТЕМА ОБРАЗОВАНИЯ В УЧРЕЖДЕНИЯХ СРЕДНЕГО И ВЫСШЕГО ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ СТРАНЫ

НАЗИРОВА МАРХАМАТ НАЗАРОВНА,

главный специалист Управления анализа социальных проблем
Центра стратегических исследований при Президенте Республики
Таджикистан

734025, Таджикистан, г.Душанбе, пр.Рудаки 40,

тел.: (+992 37) 2-27-59-80, (+992) 918-42-91-84;

e-mail: nmarxamat@mail.ru

Реформа системы образования в Республике Таджикистан является одним из важнейших вопросов социальной жизни страны и сегодня находится в центре внимания научно-педагогического сообщества. В частности, переход к кредитной системе образования вызвал споры и разногласия среди учителей среднего и высшего образования в стране. На основании результатов социологического исследования, проведенного среди различных слоев общества, автор попытался проанализировать и оценить реальную ситуацию и общественное мнение по этому вопросу.

Ключевые слова: кредитная система, социологическое исследование, анкетирование, респонденты, студенты, преподаватели, среднее, профессионально-техническое, высшие учебные заведения.

**CREDIT EDUCATION SYSTEM IN INSTITUTIONS OF
SECONDARY AND HIGHER VOCATIONAL
EDUCATION OF THE COUNTRY**

NAZIROVA MARHAMAT NAZAROVNA,

Chief specialist of the Department of Social Problems Analysis,
Center for Strategic Research under the President
of the Republic of Tajikistan

734025, Tajikistan, Dushanbe, 40 Rudaki ave.,
tel.: (+992 37) 2-27-59-80; (+992) 918-42-91-84;
e-mail: nmarxamat@mail.ru

Reform of the education system in the Republic of Tajikistan is one of the most important issues of the country's social life and today is in the focus of attention of the scientific and pedagogical community. In particular, the transition to a credit education system has caused controversy and disagreement among secondary and higher education teachers in the country. Based on the results of a sociological study conducted among various sectors of society, the author tried to analyze and evaluate the real situation and public opinion on this issue.

Keywords: *credit system, sociological research, questionnaires, respondents, students, teachers, secondary, vocational, higher educational institutions.*

**ОПЫТ ПОСТРОЕНИЯ ГРАЖДАНСКОГО ОБЩЕСТВА В
ТАДЖИКИСТАНЕ: ОСОБЕННОСТИ И
ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ**

САИДОВ НУРАЛИ ШАМСОВИЧ,

кандидат философских наук,

секретарь—координатор Общественного совета

Республики Таджикистан

734003, Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки 137,

тел.: 900-27-64-46; 2-24-15-46; e-mail osrt.saidov@mail.ru

В данной статье анализируются вопросы отношения государства к гражданскому обществу, которое регулируется нормативно-правовыми актами, концепция гражданского общества и его основных элементов, специфические особенности гражданского общества в Таджикистане, Общественный совет Республики Таджикистан как объединяющая сила институтов гражданского общества в стране и её роль в формировании гражданского общества. Общественный совет является формой социально-политического сотрудничества и диалога между органами государственной власти и гражданским обществом. Также рассматриваются основные направления деятельности Общественного совета на современном этапе.

Ключевые слова: конституция, элементы гражданского общества, концепция гражданского общества, Общественный совет Республики Таджикистан, нормативно- правовые акты, защита прав и свобод человека и гражданина, выборы, национальное единство, общественное согласие, общественный контроль.

Республика Таджикистан, являясь неотъемлемой частью мирового сообщества и полноправным членом международных и региональных организаций, безусловно, соблюдает и с ответственностью выполняет все нормы и обязательства, прописанные в международных договорах и актах в области прав человека.

За годы государственной независимости в Таджикистане, с учетом национальных особенностей, достигнуты определенные успехи в демократизации общества, совершенствовании демократических ценностей, защиты прав и свобод человека и гражданина и развитии гражданского общества.

По мере совершенствования отраслевого законодательства активно функционируют Комиссия при Правительстве Республики Таджикистан по обеспечению выполнения международных обязательств в области прав человека, Уполномоченный орган по правам человека и Уполномоченный орган по правам ребенка в Таджикистане.

В настоящее время гражданское общество, как важный элемент демократического, правового, светского и социального государства, играет ключевую роль в создании основ обеспечения прав и свобод человека и гражданина.

В целом, реализация созидательной политики Основателя мира и национального единства – Лидера нации Президента Республики Таджикистан, Председателя Общественного совета, уважаемого Эмомали Рахмона в политической, социальной, экономической и культурной сферах, укрепила основы суверенитета страны. Таджикская нация и государство таджиков из года в год приобретают все больший авторитет и сегодня занимают достойное место в мировом сообществе.

В данной статье рассматривается опыт построения гражданского общества в Таджикистане: особенности и перспективы его развития.

Государство, обладая огромным материально-финансовым потенциалом и организованной системой управления обществом, представляет насущные интересы общества и, в свою очередь, решает различные вопросы общественной жизни.

В целом, сотрудничество между государством и институтами гражданского общества отвечает интересам общества, государства и граждан страны и в целом, оно регулируется принятыми нормативно-правовыми актами.

Данное плодотворное сотрудничество включает в себя создание благоприятных условий для участия граждан в политической и социальной жизни общества и формирование здорового мировоззрения, установление общественного контроля, а также рассмотрение и оценку важнейших государственных программ развития в процессе их разработки и реализации, непосредственное участие в социальных программах государства, направленных на устойчивое развитие общества.

Высшим правовым актом государства является Конституция, которая определяет отношение государства к гражданскому обществу, закладывает основы для становления, регулирования и формирования гражданского общества, а также обеспечивает механизм сотрудничества между органами государственной власти и институтами гражданского общества.

В Конституции Республики Таджикистан четко обозначено существование основных элементов гражданского общества [1].

Первое и главное составляющее гражданского общества – доступ народа к государственной власти. Статья 6 Конституции Таджикистана, провозглашая народ Таджикистана суверенным и единственным носителем государственной власти, заложила основу для свободного участия народа в продвижении саморазвивающегося общества и в формировании государственной власти.

Второй постулат гражданского общества – свободный человек, права и свободы человека и гражданина в статье 5 Конституции Республики Таджикистан признаны высшей ценностью, а в статье 14 отражены цели и содержание законов, направления деятельности всех ветвей власти для осуществления прав и свобод человека

Наконец, третьим субъектом гражданского общества является политический плюрализм и предоставление свободного идеологического пространства, что выражено в статье 8 Конституции: «В Таджикистане общественная жизнь развивается на основе политического и идеологического плюрализма» [2].

Кроме этого, с целью обеспечения беспрепятственного функционирования институтов гражданского общества, в стране создано соответствующее правовое поле – действует, к примеру, ряд законов Республики Таджикистан «О политических партиях», «Об общественных объединениях», «О свободе совести и религиозных объединениях», «О праве на доступ к информации», «О периодической печати и других средствах массовой информации», «О религии и религиозных организациях», «Об упорядочении традиций, торжеств и обрядов в Республике Таджикистан», «Об ответственности родителей за обучение и воспитание детей».

Эти нормативно-правовые акты обеспечивают широкий спектр правовых и практических возможностей для свободного и демократичного функционирования институтов гражданского общества в стране.

Процесс возникновения, формирования и развития гражданского общества является очень сложным, обширным, многогранным и долгосрочным в зависимости от политических, экономических, интеллектуальных и моральных условий, а также от устойчивых исторических и культурных традиций каждого народа или нации, с учётом их национальных особенностей.

Каждый народ, нация и государство занимают своё место в человеческом сообществе и принимают ту или иную политическую и социальную структуру, соответствующую национальным особенностям.

Поэтому построение и формирование гражданского общества для современного Таджикистана, являясь вопросом особой важности, имеет свою специфику.

В независимом Таджикистане история создания Общественного совета, как объединяющего органа всех звеньев гражданского общества в условиях сложных политических и социальных процессов в стране, регулирующего отношения государства с гражданским обществом, имеет свои национальные особенности.

Процесс формирования гражданского общества и его институтов, в основном, приходится на период независимости Таджикистана.

В этом контексте, Основатель мира и национального единства - Лидер нации, Президент Республики Таджикистан, Председатель Общественного совета, уважаемый Эмомали Рахмон подчеркивает, что «гражданское общество является детищем демократического, правового и светского государства, в свою очередь, насколько будет развиваться гражданское общество, настолько будет также продвигаться демократическое государство» [3].

Следует отметить, что вопрос построения гражданского общества находится под постоянным вниманием Главы государства. Еще в 2002 году в его выступлении на заседании Общественного совета звучало понятие «гражданское общество» и освещалась его суть.

«Гражданское общество» - это объединение независимых и свободомыслящих людей, которые имеют определенные права и могут защищать их.

Во-первых, право на частную собственность, как гарантия экономической свободы и, в целом, основа свободы и независимости человека.

Во-вторых, право на политическую демократию, как акт осуществления политической свободы.

В-третьих, право быть приверженцем определенного типа культуры, которую иногда называют демократической культурой и которая основана на уважении не только своих корней, традиций, прав и интересов, но и на уважении представителей других народов.

В-четвертых, признание мира и стабильности в обществе, как основы для реализации всех других условий и факторов [4].

В современном мире деятельность гражданского общества регулируется Конституцией и нормативно-правовыми актами. В Республике Таджикистан, в сложнейшее время становления государственной независимости помимо нормативно-правовых актов, по инициативе Президента Республики Таджикистан, Лидера нации, уважаемого Эмомали

Рахмона была создана отдельная организация «Общественный совет», целью которой являлось формирование в Таджикистане свободного и справедливого гражданского общества, содействие укреплению суверенитета, развитию демократической, правовой, светской и социальной государственности Таджикистана.

Следует отметить, что создание Общественного совета Республики Таджикистан явилось началом новой страницы в истории независимого Таджикистана на пути к созданию и формированию гражданского общества.

Важнейшей национальной особенностью Совета, которая особо отличает его от других подобных структур современного мирового сообщества, является то, что в основе многосторонней деятельности Общественного совета находится, прежде всего, представительство гражданского общества.

Еще одной особенностью гражданского общества в стране является то, что Указом Президента Республики Таджикистан «Об усилении процесса демократизации общественной и политической жизни в стране» (1 декабря 1999 г. №2) созданы общественные советы в областях, городах и районах, которые в настоящее время работают успешно. Этот Указ является важным юридическим документом, который регулирует деятельность общественных советов на местном уровне [5].

Порядок формирования Общественного совета имеет свои специфические черты. Общественный совет формируется из числа представителей государственных органов - Президента Республики Таджикистан, Маджлиси милли и Маджлиси намояндагон Маджлиси Оли Республики Таджикистан, с одной стороны, и организаций гражданского общества - политических партий, общественных объединений, творческих союзов, религиозных организаций, национально-культурных общин и иных общественных объединений, с другой стороны. Государственные органы и организации гражданского общества избирают и делегируют в Совет по одному полномочному представителю с правом голоса.

Членами Общественного совета могут стать не отдельные лица, а общественные организации, к нему могут присоединиться все организации и объединения, признающие его принципы и предписания и закрепить подписью свое присоединение.

В настоящее время 77 (семьдесят семь) организаций гражданского общества являются членами Общественного совета Республики Таджикистан.

Палитру национальной жизни республики невозможно представить без участия в ней представителей национальных меньшинств. Привлечение в состав Общественного совета представителей, зарегистрированных в Министерстве юстиции Республики Таджикистан национальных общин (например, армянской, грузинской, корейской, киргизской, казахской, уйгурской, туркменской, татарско-башкирской и других диаспор), явилось важнейшим шагом к укреплению гражданского общества в стране. И это участие представителей национальных меньшинств совместно с представителями Хукумата, Маджлиси милли и Маджлиси намояндагон Маджлиси Оли Республики Таджикистан, министерств и ведомств, председателями действующих партий, движений и объединений, творческих союзов, общественных организаций, научного сообщества и т.д. – в решении государственного, общественного, политического, экономического и другого характера вопросов на площадке Общественного совета яркий пример национальной политики нашего государства. Это демонстрирует желание здравых сил, объединенных в Общественном совете, сделать все возможное для достижения главной цели национальной политики нашего государства – создания максимально благоприятных условий для согласия и гармонизации общества Таджикистана и национальных интересов всех народов, проживающих на территории республики.

Общественный совет Республики Таджикистан ежегодно проводит совместные заседания с общественными советами, действующими в Горно-Бадахшанской автономной области, Согдийской, Хатлонской областях, в городах и районах республиканского подчинения. Эти заседания дают нам возможность обсуждать актуальные вопросы, ознакомиться с существующими проблемами, мнениями и предложениями членов Общественного совета и различных слоев общества на местном уровне и представить их высшему руководству.

Согласно Положению, Общественный совет является формой социально–политического диалога между органами государственной власти и гражданским обществом. Задачи Совета – обеспечение постоянного диалога между различными политическими силами с целью достижения баланса интересов и мнений, а также развития идеологического и многопартийного плюрализма [6].

В повестку дня заседаний Общественного совета включаются актуальные вопросы политической, социальной, экономической и культурной жизни общества, которые всесторонне рассматриваются и анализируются. Для решения существующих проблем конкретные предложения институтов гражданского общества, политических партий, религи-

озных и национально-культурных общин, ассоциаций и союзов, неправительственных организаций направляются Председателю Общественного совета Республики Таджикистан.

В частности, в ходе рассмотрения «Среднесрочной программы развития Республики Таджикистан на 2016–2020 годы» и «Национальной стратегии развития Республики Таджикистан на период до 2030 года» на заседаниях общественных советов в Душанбе и других городах и районах страны в контексте индустриализации регионов с участием специалистов отрасли были предложены различные направления развития.

Новым направлением деятельности Общественного совета в последние годы является мониторинг выполнения поручений и задач, вытекающих из посланий Президента Республики Таджикистан Маджлиси Оли Республики Таджикистан, по вопросам внутренней и внешней политики. С этой целью при Совете создана компетентная комиссия из числа членов Общественного совета. Эта комиссия анализирует ход выполнения поручений и задач, исходящих из посланий Главы государства, и от имени Совета представляет конкретные предложения Президенту страны.

В то же время, на заседаниях Общественного совета политическими партиями, неправительственными организациями, журналистами, представителями социальных сетей и других независимых СМИ всесторонне пропагандируется суть и значимость новой инициативы Республики Таджикистан – Международное десятилетие действий «Вода для устойчивого развития, 2018-2028».

Тема «Роль выборов в укреплении и продвижении демократии в независимом Таджикистане» также является одним из постоянно рассматриваемых вопросов в повестке дня заседаний Общественного совета, по которым при необходимости, совместно с другими общественными и государственными учреждениями готовятся соответствующие отчеты.

Гражданское общество наряду с государственными институтами участвует и вносит свой вклад в реализацию четырех стратегических целей государства: обеспечение энергетической безопасности и эффективное использование электроэнергии; выход из коммуникационного тупика и превращение страны в транзитную страну; обеспечение продовольственной безопасности и доступа населения к качественному питанию и ускоренной индустриализации страны.

Пропаганда национальных и общечеловеческих ценностей, обеспечение духовно-нравственной преемственности поколений, защита мира

и стабильности, государственной безопасности, содействие национальному единству и общественному согласию, особенно среди подростков и молодёжи, а также повышение их правовой грамотности также являются одними из основных направлений деятельности Общественного совета, и в этом направлении многое уже сделано и продолжает делаться.

Одной из приоритетных задач Общественного совета является проведение пропагандистской работы по современным вызовам и угрозам, по предотвращению экстремизма и терроризма и защите общественности, особенно молодёжи, от влияния любых экстремистских и чуждых движений. В данном контексте Советом, как объединяющей силой организаций гражданского общества страны, проведен ряд мероприятий для обеспечения верховенства закона, защиты интересов государства, предотвращения незаконного оборота наркотиков и наркомании, для снижения уровня преступности в стране.

Общественный совет продолжает тесно сотрудничать с государственными учреждениями и общественностью в целях противодействия коррупции и содействия её предупреждению в обществе, а также для того, чтобы направлять общественное сознание к миру и сплочению людей, взаимопониманию и толерантности.

Общественный совет вместе с другими институтами гражданского общества вносит значительный вклад в повышение роли молодёжи и женщин в формировании гражданского общества.

В рамках Послания Президента Республики Таджикистан Маджлиси Оли Республики Таджикистан о развитии туризма в стране и достойного представления Таджикистана мировому сообществу Совет в сотрудничестве с туристическими компаниями ведёт активную пропагандистскую работу.

В направлении борьбы с проникновением чуждых элементов, суеверий и подражаний в национальную культуру таджиков на основе поручений Президента страны проводятся семинары и круглые столы с привлечением экспертов отрасли.

Также на заседаниях Общественного совета регулярно обсуждаются вопросы занятости и профессионального обучения населения, развития малого и среднего бизнеса, народного творчества, сокращения трудовой миграции с точки зрения гражданского общества и т.д.

Рассмотрение и обсуждение проектов стратегий, программ и новых законов является еще одним направлением деятельности Общественного совета. В частности, в соответствии с планом работы Общественно-

ТОҶИКИСТОН ВА ҶАҶОНИ ИМРӯЗ

го совета на текущий год, на заседаниях Совета будут рассмотрены следующие вопросы:

- проект Закона Республики Таджикистан «О борьбе с терроризмом»;

- «Двадцатилетие изучения и развития естественных, точных и математических наук в сфере науки и образования» (на 2020–2040 годы) как важный фактор развития технического мышления подрастающего поколения в стране;

- проект Законов Республики Таджикистан «О молодёжи и государственной молодёжной политике», «Стратегия государственной молодёжной политики до 2030 года».

Относительно вопроса перспективы развития гражданского общества в Таджикистане, предлагается предоставить Общественному совету Республики Таджикистан полномочия «общественного контроля». С этой целью, мы считаем целесообразным принять специальный закон «Об основах общественного контроля в Таджикистане» и обязать Общественный совет Республики Таджикистан ежегодно готовить и представлять высшему руководству страны аналитические отчеты «О положении гражданского общества в Таджикистане».

В связи с вышеизложенным, можно констатировать, что в результате созидательной политики Основателя мира и национального единства - Лидера нации, Президента Республики Таджикистан, Председателя Общественного совета Республики Таджикистан уважаемого Эмомали Рахмона в таджикском обществе заложена прочная правовая основа гражданского общества, институты которой в настоящее время находятся в состоянии развития.

Кроме того, созданное по инициативе Лидера нации в стране общественное объединение - Общественный совет Республики Таджикистан, уже более 20 лет являясь основной и движущей силой развития гражданского общества страны, принимает активное участие в политической и социальной жизни страны.

Таким образом, Общественный совет Республики Таджикистан, являясь своего рода механизмом реализации всеобщей консолидации, сплочения здоровых сил общества, чутко реагирующим на все проблемы страны, играет весомую роль в формировании национального самосознания и гражданственности, в целом, в создании истинного и прочного гражданского общества в Таджикистане.

ТОҶИКИСТОН ВА ҶАҲОНИ ИМРӯЗ

ЛИТЕРАТУРА

1. Конституция Республики Таджикистан. На таджикском и русском языках. Душанбе, Издательство «Шарки озода», 2016 -135с.

2 Рустам Шохмурод. Конституция ва ҷомеаи шаҳрвандӣ. Газета “Ҷумҳурият”. 28.10.2016 №215 (26669).
https://jumhuriyat.tj/index.php?art_id=26669 (дата подачи заявления: 18.06.2020)

3.Выступление Президента Республики Таджикистан, Лидера нации, Председателя Общественного совета Республики Таджикистан Эмомали Рахмона на Рабочей встрече с членами Общественного совета Республики Таджикистан. 27 января 2017 г. - Бюллетень Общественного совета. Спец выпуск (на таджикском и русском языках). - Душанбе, Издательство «Авесто» 2017. - №1 (19). - 166 с.;

4.Выступление Президента Республики Таджикистан, Лидера нации, Председателя Общественного совета Республики Таджикистан Эмомали Рахмона на Юбилейном собрании, посвященном 15-летию Общественного совета Республики Таджикистан, 11 марта 2011 года // Объединяющая сила нации. – на таджикском, русском и английском языках. Душанбе, Издательство «Шарки Озод» 2011. – 320 с.

5.Указ Президента Республики Таджикистан "Об усилении процесса демократизации общественно-политической жизни в стране от 1 декабря 1999 г. №2.
http://www.adlia.tj/show_doc.fwx?rgn=30594#A3PX0R7IXG (дата подачи заявления: 12.06.2020)

6.Положение об Общественном совете Республики Таджикистан, Душанбе, «Шарки Озод» на таджикском и русском языках 2018. - 30 с.

ТАҶРИБАИ БУНЁДИ ҶОМЕАИ ШАҲРВАНДӢ ДАР ТОҶИКИСТОН: ХУСУСИЯТҶО ВА ДУРНАМОИ РУШД

САИДОВ НУРАЛӢ ШАМСОВИЧ,

номзади илми фалсафа, котиб–ҳамоҳангсози Шӯрои ҷамъиятии
Ҷумҳурии Тоҷикистон

734003, Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 137,
тел.: 900-27-64-46; 2-24-15-46; e-mail osrt.saidov@mail.ru

*Дар мақолаи мазкур масъалаҳои муносибати давлат нисбати ҷомеаи
шаҳрвандӣ, ки ба воситаи Конституция ва дигар санадҳои меъёрии*

ТОҶИКИСТОН ВА ҶАҶОНИ ИМРӢЗ

ҳуқуқӣ танзим мегардад, мафҳуми ҷомеаи шахрвандӣ ва рукнҳои асосии он, хусусиятҳои хоси ҷомеаи шахрвандӣ дар Тоҷикистон, Шӯрои ҷамъиятии Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун неруи муттаҳидкунандаи ниҳодҳои ҷомеаи шахрвандӣ ва нақши он дар таъини ҷомеаи шахрвандӣ, мақоми Шӯрои ҷамъиятӣ ҳамчун шакли ҳамкории сиёсӣ иҷтимоӣ миёни мақомоти ҳокимияти давлатӣ ва ҷомеаи шахрвандӣ фаъолияти ҷамъиятҳои миллию фарҳангӣ, инчунин, самтҳои асосии фаъолияти Шӯрои ҷамъиятӣ дар марҳалаи ҳозира ҳамаҷониба мавриди баррасӣ қарор гирифтааст.

Калидвожаҳо: Конституция, мафҳуми ҷомеаи шахрвандӣ ва рукнҳои он, Шӯрои ҷамъиятии Ҷумҳурии Тоҷикистон, санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ, ҳифзи ҳуқуқи озодиҳои инсон ва шахрванд, ҷамъиятҳои миллию фарҳангӣ, назорати ҷамъиятӣ интиҳобот, ваҳдати милли, ризоияти ҷомеа.

EXPERIENCE OF CIVIL SOCIETY BUILDING IN TAJIKISTAN: FEATURES AND PROSPECTS OF DEVELOPMENT

SAIDOV NURALI SHAMSOVICH,

Candidate of Philosophical Sciences,

Secretary-Coordinator of the Public Council of the Republic
of Tajikistan

734003, Tajikistan, Dushanbe, 137 Rudaki ave.,

tel.: 900-27-64-46; 2-24-15-46; e-mail: osrt.saidov@mail.ru

The article analyzes the issues of the state's attitude towards civil society, which is regulated by legal and regulatory acts, the concept of civil society and its main elements, specific features of civil society in Tajikistan.

The article also analyzes the Public Council of the Republic of Tajikistan as a unifying force of civil society institutions in the country and the role of the Council in the formation of civil society, as well as a form of political and social cooperation between public authorities and civil society.

Keywords: Constitution, elements and concepts of civil society, Public Council of the Republic of Tajikistan, normative legal acts, protection of human and civil rights and freedoms, elections, National Unity, Public consent, public control

УДК: 316 (575.3)

**ИНЪИКОСИ МАСЪАЛАҶОИ ВАТАНДӯСТӢ ДАР
МАТБУОТИ ДАВРИИ ТОҶИКИИ ҚАРНИ ХХ**

МУСАВВИРОВА ФАРЗОНА ВОСИФИЕВНА,

унвончӯи кафедраи рӯзноманигории

Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав

735140, Тоҷикистон, ш. Бохтар, кӯчаи Айни 67,

тел.: (+992 3222) 2-54-81; (+992) 909-99-92-31;

e-mail: musavirova1988@mail.ru

Мақола ба инъикоси масъалаҳои тарбияи ватандӯстӣ ва ташаккули ҳувияти миллӣ дар матбуоти даврии тоҷикии замони тошӯравӣ ва шӯравӣ бахшида шудааст. Дар он робитаи зичи гоҷаҳои ватандӯстиву ҳудудиносии миллӣ бо пайдоиш ва ташаккули воситаҳои ҷони ахбори омма мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Дар заминаи матнҳои публитсистӣ таҳаввули инъикоси гоҷаҳои ватандӯстӣ дар марҳалаҳои гуногуни таърихии қарни бист таҳлилу таҳқиқ гардида, саҳми назарраси публитсистони тоҷик дар ин раванди ҷамъиятӣ нишон дода шудааст.

Калидвожаҳо: матбуоти даврӣ, ватандӯстӣ, ҳудудиносии миллӣ, гоҷа, публитсистон, матнҳои публитсистӣ, равандҳои ҷамъиятӣ, марҳалаҳои таърихӣ, қарни бист.

Инъикос ва таблиғи гоҷаҳои ватандӯстию ҳувияти миллӣ яке аз мавзӯҳои ҷолиби воситаҳои ахбори омма (минбаъд: ВАО), пеш аз ҳама, матбуоти даврӣ ба ҳисоб меравад. Дигар навъҳои ВАО дар асоси таҷрибаи матбуоти даврӣ ба иҷрои ин вазифа дар асри бист шурӯ намуданд, зеро аз замони пайдоишу ташаккул рӯзномаву маҷаллаҳо ҳамеша ба бедории миллии оммаҳои васеъ ва сафарбар сохтани онҳо ба хоҳири ҳимояи ватану миллат мусоидат кардаанд.

Дар охири асри XVIII ва ибтидои қарни XIX матбуоти даврӣ босуръат дар кишварҳои Шарқ–империяи Усмонӣ, Эрон, Ҳиндустон, мамлики Араб ва минтақаҳои мусалмоннишини империяи Русия паҳн мегардид. Дар бораи нақши матбуоти даврии ин марҳала дар мисоли кишварҳои арабӣ Ҳанна ал-Фахурӣ навиштааст: "Матбуоти даврӣ нақши бузург дошт, он эҳсоси ватандӯстиро бедор менамуд, бар зидди зулму истибдод мубориза ваозодии кишварҳоро талаб мекард. Матбуот ҷиҳати паҳн шудани тамаддун дар Шарқ мусоидат карда, мамлики Арабро бо сохти сиёсӣ ва ҷамъиятии давлатҳои дигар, инчунин кашфиётҳои илмии онҳо шинос менамуд. Забони одӣ ва

дастраси матбуот гӯё пуле гардид байни забони мардум ва адабии классикӣ: яке нарма ва дигаре нафис мегардид. Матбуоти даврӣ ба паҳн шудани сухани чопӣ мусоидат мекард, сатҳи фарҳангии халқро боло мебард, ўро тарбия менамуд, нуруи дохилиашро бедор месохт, забонашро такмил меод" [9,с.328]. Ин суханони муҳаққиқро метавон ба дигар кишварҳои Шарқ, аз ҷумла ба Осиёи Марказӣ низ нисбат дод.

Аввалин рӯзномаҳо дар Осиёи Марказӣ, ба монанди "Туркестанские ведомости", "Туркистон вилоятининг газети" баъд аз он ки минтақаро империяи Русия забт кард, ба вучуд омаданд, ки сиёсати расмиро таблиғу ташвиқ мекарданд. Рӯзномаҳои миллӣ, ки ифодагари ормонҳои халқҳои минтақа буданд, аз оғози асри бист пайдо шудан гирифтанд. Аввалин рӯзномаи миллӣ ба забони ўзбекӣ бо номи "Тараққӣ" 27 июни соли 1906 мунташир гашт. Мухаррири рӯзнома Исмоил Обидӣ буд. Нахустин рӯзномаи миллӣ ба забони тоҷикӣ бо номи "Бухорои шариф" 11 март соли 1912 аз нашр баромад, ки муҳаррираш Мирзо Ҷалол Юсуфзода буд. "Бухорои шариф" рӯзномаи аввалин ва охири чараёни маорифпарварии ҷадидия ба ҳисоб мерафт, ки то моҳи январи соли 1913 ба забони тоҷикӣ чоп мешуд.

Солҳои баъдӣ то инқилоби Октябр дар қаламрави аморати Бухоро ва генерал-губернатории Туркистони Русия дигар рӯзномаву маҷаллаҳои сирф тоҷикӣ рӯи қор наомаданд. Маҷаллаи "Ойина" ва рӯзномаи "Самарқанд", ки муассиси онҳо яке аз пешвоёни ҳаракати ҷадидия Маҳмудхоҷаи Беҳбудӣ буд, нашрияҳои дузабона маҳсуб меёфтанд.

Новобаста аз он ки интишори рӯзномаи "Бухорои шариф" баъди шумораи 153-юм қатъ гардид, он на танҳо дар таърихи рӯзноманигории тоҷик, балки дар пайдоиши ҳувияти миллии тоҷикӣ аз худ нақши мондагору гузошт. Аллакай ҳуди факти таъсиси рӯзнома дар Бухоро ба боло рафтани худшиносии миллии сокинони аморат таъсири мусбат расонид. Аввалан, рӯзноманигории тоҷик ва публитсистикаи чопӣ арзи вучуд намуд. Сониян, бо рӯзнома ашхоси пешқадами он замон, ба монанди Мирзо Ҷалол Юсуфзода, Мирзо Сирочи Ҳаким, Абдуррауфи Фитрат, Маҳмудхоҷа Беҳбудӣ, Саидризо Ализода ва дигарон ҳамкорӣ намуда, дар саҳифаҳои он мақолаву шеърҳо чоп мекарданд.

Бояд гуфт, ки дар ҳама маводҳои рӯзнома метавон инъикоси ғояҳои худшиносиву ватанпарвариро ба мушоҳида гирифт. Чунин ғояҳо махсусан дар мақолаҳои Мирзо Сирочи Ҳаким ва Мирзо Ҷалол Юсуфзода, чун шахсиятҳои бофарҳанги пешқадами русу аврупоӣ шиносбуда, баррасиву муҳокима мешуданд. Масалан, Мирзо Ҷалол Юсуфзода дар мақолаи "Вазоиф" ба даст овардани саодату хушбахтии

ватану миллатро чунин қаламдод менамояд: “Саодати ватания ва миллия ба воситаи таъовуни миллий ва ватанӣ мумкин аст. Ба мо, мусулмонон ё аҳли мамлакат ва музофоти Бухорои шариф ҳам лозим аст, ки саодати миллат ва ватани худро ба тариқи дигарон таҳсил намоем” [7, с. 77].

Тазаккур бояд дод, ки дар атрофи нахустин рӯзномаи тоҷикӣ қувваҳои пешқадамтарини он давра чамъ омада буданд. Рӯзнома дар марҳалаи хеле кӯтоҳи таърихӣ тавонист, ки ба минбари миллии тоҷикон табдил ёбад ва аз ин тариқ баҳри бедории мардум хидмати арзандаеро анҷом диҳад. Маводҳои рӯзнома ҷиҳати пайдоиши ғояҳои худшиносии миллии тоҷикӣ мусоидат намуда, мардумро бедор месохтанд. Аз ин рӯ, таъсири онҳо ба дили ҳокимони аморати Бухоро ва амалдорони рус тарсу ваҳм андохт. Ба ин хотир, моҳи январи соли 1913 аз ҷониби онҳо доир ба қатъи интишори рӯзнома қарор қабул гардид. Ин аст, ки баста шудани рӯзнома ба рушди ҳувияти миллии тоҷикӣ таъсири манфӣ дошт, зеро минбари ҷопие мавҷуд набуд, ки асос ва мухтавои чунин андешаи миллиро ҷустуҷӯ ва коркард намояд.

Инъикоси масъалаҳои ватандӯстӣ бо қувваи нав дар саҳифаҳои нахустин маҷаллаи шӯравии тоҷик “Шуълаи инқилоб” (аз 10 апрели соли 1919 то 8 декабри соли 1921) эҳё гардид. Сармуҳаррири нашрия рӯзноманигори машҳур Саидризо Ализода буд, ки (1887–1945) дар маҷаллаи “Оина” собиқаи ғании муҳаррирӣ дошт. “Ҷангоми набудани Маҳмудхоҷа Бехбудӣ ба сабаби сафархояш ба кишварҳои хориҷӣ, вазифаҳои муҳарриро муваққатан Саидризо Ализода анҷом меод” [4, с. 24-25].

Моҳияту мухтавои асосии маводҳои дар маҷалла ҷопшуда, махсусан, мақолаҳои муаллифони аз ҳама ғаъол–Садриддин Айнӣ ва Саидризо Ализода–ба ҳудогоҳии миллий даъват кардани аҳолии форсизабони минтақа, инчунин, ҳимояи манфиатҳои миллии онҳо ба ҳисоб мерафт. Ин ғояву ҳадафҳо дар чунин мақолаҳои Садриддин Айнӣ, ба монанди “Оташи инқилоб”, “Танвири афкор”, “Ҳукумати шӯроӣ ба мо чӣ дод?”, “Масъалаи Шарқ”, “Ҳукумати Шӯроии Туркистон ва масъалаи Шарқ”, “Ба Асокири Сурх ёрӣ диҳед”, “Зинда бод Инқилоб”, “Дар боғи Шоҳи Зинда”, “Ақнун навбати қалам аст”, “Ҷангоми обод кардани харобиҳо расид”, “Масъалаи маориф ва китоб”, “Дар роҳи барҳам додани бесаводӣ” ва ғайра ифода ёфта буданд.

Масалан, дар мақолаи “Танвири афкор” беҳавсалагиву беҳабарии аҳолии форсизабонро интиқод карда, аз онҳо даъват ба амал меоварад, ки ягона нашрияи даврии тоҷикиро дастгирӣ намоянд: “... бадбахтона, мо форсиён ҳанӯз дар кӯчаи беҳабарӣ тамошогарӣ мекунем, ҳанӯз

матбуот ва рӯзнамаро асбоби пулгирии ҷариданависон мепиндорем. Ҷангоме ки дар Туркистон рӯзномаи форсӣ набуд, форсизабонро ба рӯзнома нахондан маъзур медоштем, лекин ҳаёти шашмоҳаи "Шуълаи инқилоб" ин узри моро барбод дод, мо маҷбуран иқрор кардем, ки форсизабонон чӣ будани рӯзнамаро ҳанӯз наметонистанд" [2, с. 105].

Баъди чунин интиқод, бо мақсади ислоҳи вазъ, муаллиф аз хонандагони форсизабон чунин даъват ба амал меоварад: "Бародарон! Ҷар ҳафта як соат умратонро ба хондани ин рӯзнома сарф кунед, ба қадри иқтидоратон аз ҷаридае, ки ба забони худатон нашр мешавад, истифода намоед, дар бадали ин як соат умре, ки ба беҳабарӣ гузарондед, талофӣ намоед. Ҷар ғоидае, ки аз рӯзнома мегиред, бо бародарони бесаводатон ба ҳам бинед, то ки худатон ва ҳамзабонони худатонро танвири афкор ҳосил ояд, то ки ба худ як хатти ҳаракат муайян карда, ба дарди худатон ва ҳамватанатон ва қавматон ва банни навъатон бархӯред... Ҳеч гоҳ аз хондан зарар намебинед, балки ҳамеша ғоида мебинед. Бародарон! Якдил ва якзабон шуда бихонед!" [2, с.105].

Дар мақолаи "Як суиқасди....." Саидризо Ализода гурӯҳҳои миллатгароеро, ки ба мавҷудияти матбуоти тоҷикӣ дар Осиёи Миёна муқобил буданд, зери интиқоди шадид қарор дод. Ин гурӯҳҳо ҳамаи амалҳои манфиро анҷом медоданд, то ин ки ягона нашрияти даврии тоҷикӣ ғайбӣ худро қатъ намояд. Ў менависад: "Ин ҷанобон ба баҳонаи ин ки забони расмӣ Туркистон туркист, розӣ нашуданд, ки дар ҳамаи Туркистон ақаллан як ҷаридаи форсӣ (тоҷикӣ) вучуд дошта бошад. Дар сурате, ки дар ин мамлакат як ҷамъаи форсизабоне ҳам ҳаст, ки ҳама ба матбуоти форсӣ ташна мебошанд. Матлаби шумо ҷойи дигар аст: чун маҷалла ношири афкори Фирқои Иштирокиюн аст ва маслаки ин фирқаро тарвиҷ мекунад, лиҳозо шумо ба ин гуна баҳонаҳо меҳаҳед маҷалларо набуд кунед, пас шумо дар ҳақиқат, бар зидди Фирқои Иштирокиюн ҳастед!" [3, с. 26-27]. Аз ин суҳанони Саидризо Ализода фаҳмида мешавад, ки вай маҷалларо ба ҳайси нашрияти даврии шӯравӣ ва мубаллиғи мафкураи коммунистӣ дифоъ менамояд. Чунин стратегияи дифоъ имкон дод, ки ягона маҷаллаи тоҷикии он давра дар фазои иттилоотӣ то декабри соли 1921 боқӣ бимонад. Баъди баста шудани маҷаллаи "Шуълаи инқилоб" дар давоми қариб се сол дар фазои иттилоотии Осиёи Миёна ягон нашрияти даврии тоҷикӣ мавҷуд набуд. Забони тоҷикӣ мисли пешина дар рӯзгори маишӣ мардум, мактабу мадрасаҳои кӯхнаи амалкунанда роиҷ буд, вале ба таври расмӣ дар матбуот ва сохторҳои давлатӣ истифода намегардид. Ба ибораи дигар, қувваҳои иртиқӣ онро аз сохтмони ҳаёти нав берун карда буданд. Танҳо оғоз аз нимаи дуҷуми

соли 1923 вақте ки масъалаи тақсимои ҳудуди миллии минтақа ноғузир гардид, "масъалаи тоҷикон" рӯйи об баромад ва ба иллати вучуд надоштани нашрияҳои даврии тоҷикӣ аҳли зиёи пешқадами тоҷик ин мушкилотро дар саҳифаҳои рӯзномаҳои ўзбекӣ ба баҳсу мунозира кашиданд.

Масъалаҳои эҳёи ҳувияти миллии тоҷикӣ ва тарбияи ватандӯстӣ бо ташкили Ҷумҳурии Мухтори Шӯравии Сотсиалистии (ҶМШС) Тоҷикистон (14 октябри соли 1924) ва таъсис иду рӯзномаи тоҷикӣ – "Овози тоҷик" (25 августи соли 1924) ва "Бедории тоҷик" (15 март соли 1925) мақоми расмӣ пайдо намуданд. Бо чунин номҳо таъсис ёфтани рӯзномаҳо рамзи эҳёи маънавии миллати тоҷик ва забони вай ба ҳисоб мерафт. Маҳз барои ҳамин дар шумораи якуми рӯзномаи "Овози тоҷик" устод Садриддин Айни дар мақолаи "Қавми тоҷик ва рӯзнома" махсус таъкид сохта буд: "Рӯзномаи ҳар қавм ва миллат забони эшон аст. Ҳар қавме, ки рӯзнома надорад, гӯё, ки забон надорад. Яъне қавми берӯзнома мисли одами безабон аст" (2, с.270–271).

Дар ин рӯзномаҳо ҳама самтҳои мушкилоти миллии халқи тоҷик инъикос ва муҳокима мешуданд: масъалаҳои забон, истилоҳот, таърих, этнография, сохтмони фарҳангӣ, гузариш ба алифбои нав, аҳаммияти байналмилалӣ таъсиси Тоҷикистони Мухтор, интиқоди пантуркизм ва миллатгароӣ, таъсири манфии тақсимои ҳудуди миллии ба сарчамъии тоҷикон, рушди матбуоти миллии ва ғайра. Мақсади асосии мақолаҳои ба ин мавзӯҳо бахшидашуда тарбия ва боло бурдани эҳсоси милливу ватандӯстии тоҷикони минтақа, махсусан насли ҷавон, ба ҳисоб мерафт.

Тавассути ин мақолаҳо шуури ватанхоҳии ҷавонони он давра ва ифтихор намудан аз забони зиндаи миллии шакл мегирифт. Ин омили хеле муҳим буд, зеро бадхоҳони миллати тоҷик мавҷудияти тоҷикон ва забони зиндаи вайро инкор менамуданд. Яке аз ҷавонони пешқадами он замон ва баъдан нависандаи шинохтаи тоҷик Сотим Улуғзода пас аз мутолиаи аввалин шумораҳои "Овози тоҷик" ба чунин хулоса омада буд: "Пештар ман гумон мекардам, ки бо чунин забон фақат китобҳои кӯхнаро навиштаанд ва дар замони мо касе бо ин забон гуфтугӯ намекунад. Аммо акнун медидам, ки шиносони худам ба ин забон менависанд ва ҳатто гуфтугӯ ҳам мекунанд" [8, с.298].

Бисёр аз муаллифони солҳои 20-ум дар солҳои 30-юм низ, қатъи назар аз авҷ гирифтани сиёсати табъиду табъиз ва маҳдуд шудани озодии суҳан, фаъолияти публитсистии худро идома додаанд. Ин даҳсола мавзӯҳо дигар шуда буданд, ки инъикосгари воқеияти солҳои 30-юм махсуб меёфтанд, ба монанди: таблиғоти зиддинӣ, мубориза

ТОЧИКИСТОН ВА ҶАҶОНИ ИМРӢЗ

барои татбиқи алифбои лотинӣ, оғози тарғибот ҷиҳати гузаштан ба алифбои кириллӣ, айбдоркунӣ ба миллатгароӣ, ҳамкорӣ бо душманони сохти шӯравӣ, таблиғи ватандӯстии шӯравӣ.

Аз охири солҳои 30-юм ва аввали солҳои 40-ум таблиғи садоқат ба Ватан ба яке аз самтҳои муҳими публитсистикаи тоҷик табдил ёфт. Пайдо шудани мавзӯҳои ҳарбӣ-ватандӯстӣ тасодуфӣ набуд, зеро аллакай аз охири солҳои сиюм маълум мегардид, ки Олмони фашистӣ ҷангҳои истилогаронаро шурӯъ менамояд ва он даҳҳо кишвару миллионҳо мардумро фарогир мешавад. Аз ин рӯ, аллакай дар солҳои пешазҷангӣ дар публитсистикаи шӯравӣ, аз ҷумла дар публитсистикаи тоҷикӣ ҷанг ва дифоъи сулҳ ба мавзӯи мубрам табдил ёфт. Бо оғози Ҷанги Бузурги Ватанӣ мавзӯи ҳарбӣ-ватандӯстӣ ба ҳатти аввали публитсистика баромад. Ба муқобили истилогарони фашистӣ ҳама неруи моддиву маънавии халқи шӯравӣ сафарбар гардид. Яке аз чунин қувваҳои азими маънавӣ сухани публитсистӣ буд, ки баҳри болоравии шуури ватандӯстии кулли халқу миллатҳоравона шуда буд.

Бо мақсади боло бурдани эҳсоси ватандӯстӣ дар мисоли шахсиятҳо ва қаҳрамонони замони гузашта, омӯзишу таблиғи таърихи халқҳои шӯравӣ, аз ҷумла таърихи тоҷикон, аҳамияти махсус пайдо кард. Маҳз дар ин солҳо чунин очерку мақолаҳои Садриддин Айнӣ таълиф ёфтаанд: “Исёни Муқаннаъ”, “Қаҳрамони халқи тоҷик Темурмалик”, “Чингизи асри XX”, “Деви ҳафтсар”, “Хари бедум” ва ғайра. Дигар аз публитсистони фаъоли замони ҷанг Раҳим Ҷалил, Сотим Улуғзода, Самад Ғанӣ, Шарифҷон Хусейнзода, Носирҷон Маъсумӣ, Фотеҳ Ниёзӣ, Холиқ Мирзозода ва дигарон ба шумор мерафтанд. Дар асарҳои публитсистии ин муаллифон асосан шахсиятҳои мусбати таърихӣ инъикос гардида, аз қаҳрамонии онон на танҳо тавсифу тамҷид ба амал меомад, балки ба ибрати наслҳои имрӯза гузошта шуда, бо ҷасорату қорнамоии сарбозони тоҷик дар майдонҳои Ҷанги Дуюми Ҷаҳон муқоиса мегардид. Амалҳои шахсиятҳои манфии таърихӣ, ба мисли Чингизхон бо ҷиноятҳои Гитлер ва думравони ӯ қиёс карда мешуданд. Дар мақолаи “Чингизи асри XX” чунин суханони пурҳиссиётеро меҳонем, ки ба публитсистикаи солҳои ҷангии ӯ хос буданд: “Мо ҳар вақт, ки ба саҳифаҳои ҳаёти сиёҳи политикии Гитлеру гитлерчиён назар меандозем, дар пеши ҷашмамон ҳайкали манҳуси ҷаллоди инсоният ва харобкунандаи маданият—Чингизи хунрез намоён мешавад. Чингиз вақте ки ба ҷаҳонگیرӣ баромад, ҳар шаҳру районро, ки аз пешаш баромад, тамоман тороч мекард, дар тороч ҳатто як ҷари коҳро ҳам аз назар намегузаронид. Баъд аз он одамҳоро аз хонашон бароварда дар дашт, дар як майдон ғун мекард ва манзили макони

онҳоро бо ҳамаи осори маданият, бо киштҳо ва боғҳояшон месӯхт. Аз байни одамон ҷавонони тандуруст ва ҳунармандонро ҷудо карда гирифта, онҳоро гушнаву ташна дар хидматҳои сиёҳи ҳарбӣ кор мефармуд ва одамҳои боқимонда – занон, бачагон, пирон ва беморонро тамоман бо як даҳшати гӯшношунид мекушт. Гитлер ҳам дар ҳамаи ҷойҳои ишғолкардааш ҳама чизро тороч мекунад, ӯ ҳам дар тороч ягон пари коҳ бошад ҳам, аз ҷашм фуру намегузорад. Баъд аз он одамони ба даст зиндаафтадаи тавоноро дар шароити ғуломӣ кор мефармояд, занон, бачагон, пирон ва беморон ва маҷрӯҳонро мекушад.

Фақат фарқи Гитлер аз Чингиз дар ин аст, ки агар Чингиз ҳамаи хунрезӣ ва ҷаҳонсӯзии худро бо тирӯ камони ибтидоӣ, бо шофӯ шамшер ва бо сангу ҷақмоқ иҷро карда бошад, Гитлер ин ҳама зулму бедод ва ҷаҳонсӯзии худро бо тӯпу туфанги автоматӣ ва бо бомбаҳои таркандаи заҳрдор ба кор бурда истодааст. Маълум аст, ки ҷаҳонсӯзӣ, одамкушӣ ва маданиятҳаробкунии Гитлер ба ин асбоб нисбат ба Чингиз ҳазор дараҷа болотар ва золимонатар аст" [2, с. 347]. Ба ин маънӣ мо бо назари М.Абдуллоев дар бораи он, ки “замони Ҷанги Бузурги Ватанӣ – марҳалаи махсуси болоравии худшиносии миллӣ ва ватандӯстии дар публитсистикаи ин давра инъикосшуда мебошад”, розӣ ҳастем” [1, с. 285]. Бо анҷом ёфтани ҷанг дар сиёсати мафкуравии шӯравӣ асоси таърихӣ ва миллии тарбияи ватандӯстӣ заиф шудан гирифт. Акнун ба мадди аввал, чун замони пеш аз ҷанг тарбияи ватандӯстонаи халқи шӯравӣ дар доираи ба истилоҳ “ватандӯстии шӯравӣ” ва “ватани сотсиалистӣ” сураи мегирифт.

Ҷамзамон бо ин, оғоз аз солҳои 60-ум дар матбуоти даврии шӯравӣ, аз ҷумла дар рӯзномаву маҷаллаҳои тоҷикӣ нашри маводҳои шӯрӯ гардид, ки фарҳанг ва таърихи миллиро эҳё менамуданд. Инро аз он ҷумла метавон дар матнҳои матбуоти тоҷикии солҳои 60 – 70-ум бахшида ба ҷашни миллии Наврӯз ба мушоҳида гирифт. Дар ин росто рӯзномаи “Маориф ва маданият” ва сармуҳаррири он Бӯринисо Бердиева нақши бузург доштанд. Ҷӣ тавре академик Муҳаммадҷон Шакурӣ дар ин бора навишта буд: “Рӯзномаи “Маориф ва маданият” дар солҳои шасти асри XX, дар он вақте ба майдон омад, ки дар Тоҷикистон як каме бедории миллий пайдо шуда буд ва Бӯринисо Бердиева бо рӯзномаи худ онро идома доду тақвият бахшид” [10, с. 11].

Солҳои 80-ум чунин тамоюлҳо боз ҳам тақвият ёфтанд. Агар дар нимаи аввали ин даҳсола ҳанӯз маҳдудиятҳо дар баррасии масоили миллий идома доштанд, аммо дар нимаи дуюми он, бо оғоз гардидани сиёсати бозсозӣ мавзӯи мазкур дар саҳифаҳои рӯзномаву маҷаллаҳои, чун “Комсомоли Тоҷикистон”, “Тоҷикистони советӣ”, “Адабиёт ва

ТОЧИКИСТОН ВА ҶАҶОНИ ИМРӯЗ

санъат”, “Газетаи муаллимон”, “Садои Шарк” афзалият пайдо намуд. Ин аст, ки мазмуни муҳтавои матбуоти даврӣ куллан тағйир ёфт ва яке аз паси дигар мақолаву мусоҳибаҳои таҳлилии бахшида ба забон, таърих ва фарҳанги миллий чоп шудан гирифтанд.

Мавзӯи асосии он солҳо масъалаи забони тоҷикӣ ва мақоми ҷамъиятии он буд. Ин мавзӯ дар мақолаҳои алоҳидаи муаллифоне чун: Ҷ. Холиқназар “Забони ман–ҷаҳони ман”, М.Всеволодова “Забонҳои мо баробархуқуқанд”, М.Шукуров “Забони миллий ғамхории махсус меҳақад”, “Забони миллий ба сари худ арзиш дорад”, Лоик Шералӣ “Шиносномаи миллат”, Фотех Абдулло “Забони модариро бузург дорем”. Мундариҷаи асосии ин ва дигар мақолаҳо даъват ҷиҳати мақоми давлатӣ додан ба забони тоҷикӣ буд, ки 22 июли соли 1989 амалӣ гашт.

Дигар аз мавзӯи муҳими солҳои бозсозӣ баррасии масъалаҳои таърихи тоҷикон дар қарни бист ба ҳисоб мерафт. Бояд гуфт, ки дар саҳифаҳои рӯзномаву маҷаллаҳои он замон публитсистикаи таърихӣ хеле рушд ёфт, ки онро метавон ба ду қисм ҷудо кард. Ба қисми якум мақолаҳои М.Шукуров “Назаре ба таърих”, Р.Масов “Фарёди қурбонӣ: нидо аз сафҳаи таърих”, А.Вишневский “Ҳақиқат ва адолат”, Ҷ. Холиқназар “Дар қори хайр ҳоҷати истихора нест”, Ҷ.Сабоҳӣ “Пардаи пиндор”, Н.Ҷотамов “Сиёсати миллии ленинӣ татбиқи дурустро талаб мекунад” ва ғайра дохил мешаванд. Ба қисми дуюм мақолаҳои муаллифони солҳои 20-уми қарни ХХ дохил мешаванд, ки аз рӯзномаву маҷаллаҳои он давра бознашр карда шудаанд, ба монанди А.Алиев “Дифо аз ҳақиқат”, Ш.Шоҳтемур “Дар бораи мавқеи маданӣ-социалӣ ва иқтисодии тоҷикон”, А.Муҳиддинов “Мардуми шаҳр ва атрофи Бухоро тоҷиканд ё ўзбек” ва ғайра. Ин мақолаҳо ба ҳонандаи муосир аз он ҷиҳат ҷолиб мебошанд, ки муаллифони онҳо дар кӯраи воқеаву ҳодисаҳои замони худ қарор доштанд.

Бояд таъкид дод, ки ин ва дигар мақолоти солҳои бозсозӣ дар ду маҷмӯа таҳти унвони “Дарси ҳештаншиносӣ” [5,с.272; 6,с.400] ҷамъоварӣ ва интишор шудаанд, ки аз ду ҷиҳат сарчашмаи арзишманд мебошанд. Якум, барои омӯзиши масъалаҳои вобаста ба ташаккули худшиносии миллии тоҷикӣ дар нимаи дуюми солҳои 80-уми қарни гузашта ва дуюм, ҷиҳати таҳқиқи таҳаввули тақомули публитсистикаи тоҷикии он давра.

Ҳамин тариқ, баррасии иҷмолии матбуоти даврии тоҷикии тошӯравӣ ва шӯравӣ вобаста ба мавзӯи ватандӯстӣ ва худшиносии миллий нишон медиҳад, ки мақсади асосии публитсистон ва рӯзноманигорони тоҷик мусоидат намудан ба ташаккули ҳудодоҳии миллии

тоҷикӣ ба ҳисоб мерафт. Ба ин ҳадафи худ матбуоти даврии он замон то андозае расид, аммо ба сабаби маҳдудиятҳо таъсираш ба оммаҳои мардум зиёд набуд. Инъикос ва баррасии мавзӯҳои вобаста ба худшиносии миллӣ ва ватандӯстӣ танҳо дар давраи Истиқлоли давлатӣ ба сатҳу сифати нав баромада, торафт густаришу такомул ёфта истодааст.

АДАБИЁТ

1. Абдуллаев М.А. Таджикиская публицистика и национальная идентичность. – Душанбе, 2014. – 309 с.
2. Айнӣ С. Акнун навбати қалам аст. Осори баргузида дар ду ҷилд. Ҷилди якум. – Душанбе: «Ирфон», 1977. – 471 с.
3. Ализода С. Як суисқасди ғаразқорона ба маҷаллаи мо / Ализода С. Маслаки мо ҳақ. – Душанбе: «Эҷод», 2007. – 160 с.
4. Гафаров Н. Джадидская пресса. – Худжанд: «Ношир», 2012. – 64 с.
5. Дарси ҳештаншиносӣ. Маҷмӯи мақолаҳо. Ҷ. 1. – Душанбе: «Ирфон», 1989. – 272 с.
6. Дарси ҳештаншиносӣ. Маҷмӯи мақолаҳо. Ҷ. 2 – Душанбе: «Ирфон», 1991. – 400 с.
7. Набавӣ А. «Бухорои Шариф»– сароғози матбуоти миллӣ.– Душанбе: «Бухоро», 2012.–182 с.
8. Улуғзода С. Мунтахабот. Ҷ. 1.–Душанбе: «Ирфон», 1982.– 448 с.
9. Ханна аль-Фахури. История арабской литературы. – М.: «Изд-во иностранной литературы», 1961. –484 с.
10. Шакурӣ М. Машъали пояндагии миллат// Бузургбонуи матбуоти тоҷикӣ.- Душанбе: «Адиб», 2012. –360 с.

**ОСВЕЩЕНИЕ ПРОБЛЕМ ПАТРИОТИЗМА В ТАДЖИКСКОЙ
ПЕРИОДИЧЕСКОЙ ПЕЧАТИ XX ВЕКА**

МУСАВВИРОВА ФАРЗОНА ВОСИФИЕВНА,
соискатель кафедры журналистики Бохтарского
государственного университета имени Носира Хусрава
735140, Таджикистан, г. Бохтар, улица Айни 67,
тел.: (+992 3222) 2-54-81; (+992) 909-99-92-31
e-mail: musavirova1988@mail.ru

Статья посвящена освещению проблем воспитания патриотизма и формирования национальной идентичности в таджикской периодической печати досоветского и советского времени. В ней рассматривается тесная связь идей патриотизма и национального самосознания с зарождением и становлением печатных средств массовой информации. На основе публицистических текстов анализируется эволюция освещения патриотических идей на разных исторических этапах XX столетия и показывается значительный вклад таджикских публицистов в этом общественном процессе.

Ключевые слова: периодическая печать, патриотизм, национальное самосознание, идея, публицисты, публицистические тексты, общественные процессы, исторические этапы, XX век

**COVERAGE OF PROBLEMS OF PATRIOTISM IN THE TAJIK
PERIODICAL PRESS OF THE TWENTIETH CENTURY**

MUSAVVIROVA FARZONA VOSIFIEVNA,

Applicant of the Department of Journalism,
Bokhtar University named after Nosir Khusraw

735140, Tajikistan, Bokhtar, 67 Aini Street,
tel.: (+992 3222) 2-54-81; (+992) 909-99-92-31

e-mail: musavirova1988@mail.ru

The article is devoted to the problems of education of patriotism and formation of national identity in the Tajik periodical press of pre-Soviet and Soviet period. It examines the close connection between the ideas of patriotism and national identity with the birth and formation of print media. Based on journalistic texts, the author analyzes the evolution of coverage of patriotic ideas at different historical stages of the twentieth century and shows the significant contribution of Tajik publicists in this social process.

Keywords: *periodical press, patriotism, national identity, idea, publicists, journalistic texts, social processes, historical stages, XX century*

Адрес редакции: 734025, г. Душанбе, проспект Рудаки, 40,
тел.: (+992 37) 221-11-00; (+992 37) 221-16-36
Факс: (+992 37) 221-11-00
E-mail: info@mts.tj

Ба матбаа 14.09.2019 тахвил гардид. Чопаш 17.09.2020
ба имзо расид. Коғазӣ офсет. Андозаи 70x100 1/8.
Ќузьи ҷопии шартӣ 27,75. Адади нашр 100 нусха.
Супориши № 3 (71). Нархаш шартномавӣ.

Маҷалла дар ҷопхонаи ҚДММ «Ҳочи Ҳасан» ба табъ расидааст.
Суроға: 734025, Тоҷикистон, ш. Душанбе, кучаи Н. Хусрав 6/1.